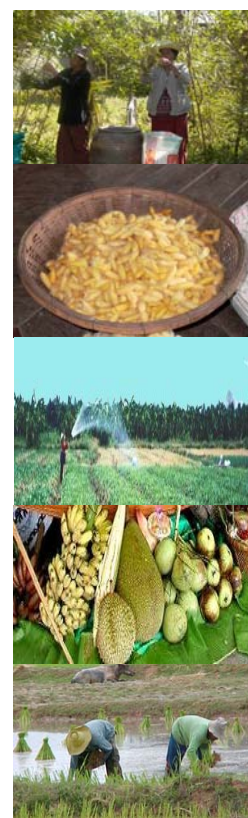

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1 บทเรียนจากภาคเหนือ

คำนำ

ผลการวิจัยที่นำมาเสนอนี้เป็นความรู้ที่ได้จากการที่ผู้วิจัยได้เข้าไปศึกษาและเรียนรู้ร่วมกับชุมชนในช่วงที่ชุมชนได้รับการจัดสรรเงินกองทุนหมู่บ้านจากรัฐบาล เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเป็นนโยบายที่มีเป้าหมายในระยะยาวที่จะให้กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนในกิจกรรมการพึ่งตนเองของชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้ การสร้างความรู้เพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนและการสร้างเสริมศักยภาพของชุมชน ในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในอนาคต ดังนั้นถึงแม้ว่ากองทุนหมู่บ้านจะใช้ยุทธศาสตร์ของการจัดสรรเงินลงไปให้หมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาทเพื่อให้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน พัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ ให้กับสมาชิกของชุมชน แต่เป้าหมายสำคัญมิใช่เป็นเพียงการสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารให้กับชุมชนเท่านั้น หากแต่เป็นการหวังผลในระยะยาวที่ต้องการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน

ดังนั้น กองทุนหมู่บ้านจึงนับเป็นทุนอย่างหนึ่งที่ได้นำไปในชุมชนเพื่อให้ชุมชนได้ใช้ทุนนี้ ร่วมกับทุนทางด้านทรัพยากร สังคม ความรู้ วัฒนธรรม และเศรษฐกิจที่มีอยู่เดิม เพื่อก่อให้เกิดกระบวนการสะสมทุนอย่างต่อเนื่อง และเกิดประโยชน์กับครอบครัวและชุมชน การวิจัยนี้จึงให้ความสนใจกับกระบวนการที่กองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์กับทุนที่ชุมชนมีอยู่แต่เดิม และผลที่ติดตามมาจากปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวว่าสามารถทำให้ชุมชนมีการดำรงชีวิตแบบพอเพียงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมโดยเฉพาะการพึ่งตนเองได้ทั้งด้านความรู้ และเทคโนโลยี รวมทั้งสามารถติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรทางสังคมภายนอกอื่น ๆ อย่างเสมอภาค ทั้งนี้ความรู้และความเข้าใจในมิติอันซับซ้อนของทุนชุมชนจะช่วยให้เข้าใจเกี่ยวกับการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน และผลของกองทุนหมู่บ้านที่มีต่อชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

การสร้างความรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนเป็นเรื่องที่มีความซับซ้อน เนื่องจากแต่ละชุมชนตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นความสูงต่ำของพื้นที่ สภาพความอุดมสมบูรณ์ของดิน แหล่งน้ำ หรือสถานที่ตั้งที่มีการคมนาคมติดต่อกับเมืองหรือชุมชนอื่น ๆ ได้อย่างสะดวก เป็นต้น โดยชุมชนแต่ละแห่งได้มีกระบวนการของการสร้างสมความรู้ที่จะทำมาหากิน สร้างที่อยู่อาศัย สร้างความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิต ฯลฯ ซึ่งต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ เช่น การแลกเปลี่ยนหรือการจ้างแรงงาน การแลกเปลี่ยนความรู้ การร่วมมือกันสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ซึ่งทั้งหมดนี้ได้มีการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายและความต้องการของคนในชุมชนมาโดยตลอด ก่อให้เกิดเป็นทุนในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจ ซึ่งทุนเหล่านี้เมื่อก่อรูปขึ้น ก็จะช่วยให้เกิดการสะสมทุนในด้านต่าง ๆ ต่อไปอีก โดยกระบวนการนี้จะดำเนินต่อเนื่องไปเรื่อย ๆ

เป้าหมายสำคัญของการดำเนินการวิจัย ได้แก่ การศึกษาถึงกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นความสำเร็จ ปัญหา และอุปสรรค และเพื่อสร้างความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน โดยนักวิจัยเป็นผู้ศึกษาและทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ จากมุมมองของชุมชนเพื่อให้ได้ความรู้ที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยใช้วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (grounded theory) ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่จะช่วยให้ได้ความรู้หรือทฤษฎีที่เหมาะสมจะนำมาใช้ทำความเข้าใจกับชุมชนจากจุดยืนของชุมชนได้อย่างแท้จริง คณะผู้วิจัยคาดหวังว่าผู้วางนโยบายจะได้ใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยและความรู้ เพื่อการวางนโยบาย การปรับเปลี่ยนนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ การดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบาย และการประเมินการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมายในระยะยาวที่ตั้งไว้ อันจะเป็นการเชื่อมโยงการวิจัยกับนโยบาย เพื่อนำไปสู่การเปิดพื้นที่ให้กับความรู้ที่ชุมชนได้สร้างและสะสมมา รวมทั้งเพื่อให้ความรู้ที่สร้างขึ้นมีนัยสำคัญในระดับนโยบาย และเพื่อให้นโยบายต่าง ๆ เกี่ยวกับชุมชนสามารถตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

ในการดำเนินการวิจัย โครงการวิจัยนี้ได้เลือก ชุมชน 53 แห่ง ซึ่งเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ เป็นกรณีศึกษา (case studies) เพื่อทำความเข้าใจกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนซึ่งรวมถึงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตในแบบต่าง ๆ กัน และมีเงื่อนไขความพร้อม และกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน วิธีวิทยาของการสร้างทฤษฎีจากฐานรากเน้นการสร้างความรู้จากจุดยืนและมุมมองของชุมชน โดยมีได้มุ่งตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่ ทฤษฎีและความรู้ที่ได้จะมาจากประสบการณ์ การรับรู้ ความคิดของชุมชน

นอกจากนี้ โครงการวิจัยนี้ยังได้เลือกชุมชนอีก 9 แห่งเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับชุมชน โดยใช้วิธีวิทยาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) ซึ่งมีกระบวนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้ชุมชนกับนักวิจัยได้เรียนรู้ร่วมกันเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคอันเกิดจากการดำเนินงานที่เกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยนักวิจัยและชุมชนจะร่วมกันประสานงานกับสถาบันวิชาการ องค์กรของรัฐและเอกชน เพื่อเข้าร่วมกันทำงานร่วมกับชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการนี้จะเลือกดำเนินการในชุมชนซึ่งมีปัญหาอุปสรรคที่ไม่สามารถแก้ไขได้โดยชุมชนเอง ซึ่งกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการจะช่วยให้สามารถเอาชนะอุปสรรค และปัญหาได้

การวิจัยนี้ได้ให้ความสำคัญกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชน โดยทุนของชุมชนมีความหมายกว้าง หมายถึง สิ่งที่ชุมชนได้พยายามสร้างและสะสมมาเป็นเวลานาน เพื่อให้ชุมชนมีอาหารที่เพียงพอต่อการบริโภค มีสุขภาพที่ดี มีการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ทุนชุมชนจึงอาจหมายถึงแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชน การร่วมมือร่วมใจกันทำมาหากิน การแบ่งปันผลได้จากการผลิต การดูแลผู้เจ็บป่วย การดูแลเด็ก การดูแลผู้สูงอายุ การช่วยกันป้องกันโจรผู้ร้าย การพึ่งพากันและกันระหว่างหมู่บ้านเมื่อเกิดฝนแล้ง ฯลฯ

ทุนชุมชนอาจมีการสะสมพอกพูนขึ้นหรือสูญหายไปตามช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์ของชุมชน การสืบค้นเพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับทุนชุมชนตั้งแต่อดีต มาจนถึงปัจจุบันจึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจถึงการสะสมทุนของชุมชนที่ดำรงอยู่ในปัจจุบัน และรวมไปถึงการวางยุทธศาสตร์ที่จะทำให้อุณหภูมิทุนชุมชนที่มีอยู่เกิดการสะสมทุนของชุมชนต่อไปอย่างยั่งยืน โดยรวมวัตถุประสงค์สำคัญของการวิจัยกรณีศึกษา มีดังต่อไปนี้

(1) เพื่อศึกษาแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่มีลักษณะหลากหลายแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และทรัพยากร โดยวิถีการดำรงชีวิตมีความหมายรวมถึง สิ่งที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ เช่น ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมในด้านต่าง ๆ (เช่น ระบบการแลกเปลี่ยน การรวมกลุ่ม ระบบความคิด ความเชื่อ ฯลฯ) ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชีวิตชุมชนดำรงอยู่)

(2) เพื่อศึกษากระบวนการที่วิถีการดำรงชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ ของชุมชน สัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรสังคมภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและเติบโต หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการศึกษาถึงระดับความพอเพียงของวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนแต่ละรูปแบบว่ามีความพอเพียงในลักษณะใด หรือยังคงต้องพึ่งพิงบุคคลและองค์กรภายนอกชุมชนในลักษณะใด

(3) เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรมและทุนเศรษฐกิจ อันมีพลวัตของการปรับเปลี่ยนมาจากอดีต ทุนชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนสร้างขึ้นมา และทำให้ชุมชนดำรงอยู่ได้ และสามารถสะสมทุนชุมชนต่อไปได้อย่างต่อเนื่อง จนถึงปัจจุบัน การศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนจะทำให้เข้าใจถึงความหมายของทุนชุมชนในมิติต่าง ๆ รวมทั้งศักยภาพและจุดอ่อนของชุมชนว่าเป็นอย่างไร

(4) ในส่วนของทุนทางเศรษฐกิจ จะศึกษาถึงภาวะหนี้สินของคนในชุมชน กระบวนการที่หนี้สินสะสมพอกพูนขึ้น หรือลดน้อยถอยลง รวมทั้งกระบวนการจัดการเกี่ยวกับหนี้สิน ปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการจัดการกับหนี้สิน

(5) เพื่อศึกษาว่ากองทุนหมู่บ้านมีส่วนในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งรวมถึงทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจอย่างไร และกองทุนหมู่บ้านมีปฏิสัมพันธ์วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอย่างไร เช่น ในเรื่องการทำมาหากิน การจัดการกับหนี้สิน การทำงานร่วมกันของชุมชน เป็นต้น

ผลจากการศึกษารณีศึกษาได้แก่องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชน ซึ่งโครงการวิจัยนี้จะนำเสนอเป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ ได้แก่

(1) ช่วงก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ (เช่น การผลิตเพื่อขาย การซื้อสินค้าเพื่อบริโภคแทนการผลิตเองเป็นส่วนใหญ่ การแลกเปลี่ยนผ่านกลไกตลาด ฯลฯ)

(2) ช่วงที่ชุมชนเข้าสู่สังคมสมัยใหม่ จนถึงช่วงก่อนมีกองทุนหมู่บ้าน

(3) ช่วงที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปในชุมชน ซึ่งในช่วงนี้จะได้องค์ความรู้จากการศึกษาติดตามชุมชนในระยะเวลา 2 ปี คือเริ่มจากช่วงเวลาที่ได้รับกองทุนหมู่บ้านและศึกษาติดตามชุมชนเหล่านี้ไปจนถึงสิ้นปีที่ 2 และจากการศึกษาแบบย้อนประสบการณ์ ซึ่งเป็นการศึกษาชุมชนที่ได้เริ่มดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไปแล้วเมื่อเริ่มต้นโครงการวิจัย

คณะผู้วิจัยหวังว่าองค์ความรู้ที่ได้จากกรณีศึกษาจะช่วยให้เกิดความเข้าใจว่าในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน (เช่น การปลูกข้าว การทำไร่ การเลี้ยงสัตว์ การแปรรูปสินค้า การท่องเที่ยวและบริการอื่น ๆ ฯลฯ) จะต้องมีความเข้าใจบางอย่าง (เช่น ทางด้านภูมิศาสตร์ ระบบตลาดสาธารณะูปโภค ระบบสินเชื่อ ความรู้และเทคโนโลยี องค์การสนับสนุน ฯลฯ) ใดบ้างที่จะช่วยให้ประสบความสำเร็จในระดับที่ชุมชนมีอำนาจอิสระ และสามารถพึ่งตนเองได้ทั้งในด้านความสัมพันธ์กับองค์กร/บุคคลภายนอก ในด้านความรู้และเทคโนโลยี ในด้านเงินทุน และในด้านการตลาด ซึ่งในแต่ละวิถีการดำรงชีวิตต้องการเครือข่ายของการติดต่อสัมพันธ์ที่แตกต่างกัน นับตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด ระดับประเทศ ไปจนถึงระดับโลก (เช่น กรณีของการนำผลผลิตหรือผลิตภัณฑ์ไปขายในตัวจังหวัด กรณีของการส่งออกผลผลิตไปขายต่างประเทศ)

ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชน ซึ่งหมายถึงทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนเศรษฐกิจ จะช่วยให้ผู้วางนโยบายชุมชน นักวิชาการ ผู้ปฏิบัติงาน และสาธารณชนมีความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในสถานการณ์ต่าง ๆ กัน ต้องการความรู้จากนักวิชาการที่เหมาะสมรวมทั้งความต้องการจำเป็นในระดับการวางนโยบายและกำหนดแผนการพัฒนาที่แยกออกได้หลายระดับ ซึ่งจะมีผลทำให้ผู้เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความรู้ของนักวิชาการ และกระบวนการกำหนดนโยบายและแผนการดำเนินงานได้มีองค์ความรู้เกี่ยวกับชุมชนมากกว่าที่เป็นมาในอดีตผลจากการวิจัยนี้จะช่วยให้ชุมชนได้มีเครือข่ายการเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีการดำรงชีวิตและกระบวนการสะสมทุน โดยบทเรียนจากชุมชนหนึ่งเป็นประโยชน์กับชุมชนอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ การนำความรู้จากชุมชนเผยแพร่ไปสู่ผู้วางนโยบาย นักวิชาการ ผู้ปฏิบัติงาน และสาธารณชนจะช่วยให้ชุมชนสามารถสื่อสารกับองค์กรและบุคคลต่าง ๆ ภายนอกชุมชนบนฐานของความรู้ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกัน ไม่เกิดช่องว่างทางความรู้และความคิดอย่างที่เคยเป็นมา

นภาพรณ์ หะวานนท์

เพ็ญสิริ จีระเดชากุล

สุรวุฒิ ปัดไธสง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การระดมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลื่อง

ศรีชัย พรประชาธรรม

พลิกพื้นที่ดงกรรมพันธ์บ้านเพื่อสืบสานชุมชน

ดร. เกตุมณี มากมี

บ้านเนื้อทราย: ความเข้มแข็งจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ดร.ศศิธร ศิริประเสริฐกุล

ภาวะสิ้นยุคเมือง:สู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร. เกตุมณี มากมี

หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง

โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน

พัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

โดยการสนับสนุนของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

บทที่ 1

บทนำ

การหันมาผลิตเพื่อขายแทนการ “หาอยู่หากิน” ในบริบทของการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ทำให้วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนชนบทต้องอาศัยทุนในรูปของเงินตรามากกว่าในอดีต แม้ว่าบทบาทของทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้นในแต่ละชุมชน จะผันแปรมากน้อยแตกต่างกันไปตามระดับของการเข้าไปข้องเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนในระบบทุนนิยมก็ตาม ท่ามกลางแรงกดดันของความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้นนี้ ความพยายามที่จะปรับตัวหรือแสวงหาทางออกในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนชนบทหลายแห่ง ดังเช่นความพยายามสะสมเงินทุนหมุนเวียนร่วมกันในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำรงอยู่ในชุมชนชนบทส่วนใหญ่ ย่อมแสดงให้เห็นว่า ชุมชนเหล่านี้มิได้ยอมจำนนที่จะยอมรับสภาวะการณ์ที่ถูกกระทำแต่เพียงฝ่ายเดียว แน่แน่นอนว่าในกระบวนการสะสมทุนของชุมชนร่วมกันนี้ ชุมชนบางแห่งไม่สามารถที่จะทนแรงเสียดทานที่ร่ายล้อมอยู่โดยรอบได้ กลุ่มออมทรัพย์ในหลายชุมชนจึงล้มลุกคลุกคลาน จนไม่สามารถตอบสนองความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่มขึ้นอย่างหนักหน่วงของสมาชิกในกลุ่มได้ แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มออมทรัพย์ในบางชุมชน กลับเติบโตและสามารถสะสมทุนเงินตราจนอยู่ในระดับที่สามารถตอบสนองวิถีชีวิตที่พึ่งพาทุนเงินตราได้อย่างแข็งแกร่ง ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทุนเงินตราที่กลุ่มออมทรัพย์เหล่านี้สร้างขึ้น ถ่ายทอดและสะสมอยู่ในชุมชน จึงน่าจะเป็นบทเรียนที่ทำให้ชุมชนเหล่านี้อาจจะไม่ต้อง “ลองผิดลองถูก” ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ความรู้เกี่ยวกับการจัดการทุนเงินตราที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชน น่าจะเป็นฐานที่ทำให้ชุมชนเหล่านี้สามารถบริหารจัดการและทำกิจกรรมเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไปในทิศทางที่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชน หรือสามารถวางยุทธศาสตร์เพื่อนำทุนที่ได้รับจัดสรรมากระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนต่อไปได้อย่างยั่งยืนนั่นเอง

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านในส่วนของกรณีศึกษา (case studies) ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีเงื่อนไขความพร้อมและกระบวนการนำกองทุนหมู่บ้านมาดำเนินการแตกต่างกัน รวมทั้งจุดอ่อนจุดแข็งของกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน อันจะมี

ผลต่อระดับความสำเร็จของกองทุนหมู่บ้าน และผลที่ชุมชนได้รับจากการมีกองทุนหมู่บ้าน จึงมีความจำเป็นที่จะต้องศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนที่มีกระบวนการสะสมทุนเงินตราในระดับที่มีความเข้มแข็งก่อนการปรากฏตัวขึ้นของกองทุนหมู่บ้าน ทั้งนี้เพราะไม่เพียงเป็นการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนชุมชนในรูปของเงินตราเท่านั้น หากแต่การวิจัยในชุมชนเช่นนี้ย่อมทำให้ทราบว่าองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการสะสมทุนที่ดำรงอยู่ในชุมชนจะมีผลต่อกระบวนการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินกองทุนหมู่บ้านอย่างไร รวมทั้งทุนเงินตราที่จัดสรรเงินลงไปชุมชนภายใต้กฎระเบียบ ความช่วยเหลือและคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการกองทุนหมู่บ้าน มีผลอย่างไรต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราที่ดำรงอยู่เดิมของชุมชน สามารถกระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนต่อไปได้อย่างต่อเนื่องยั่งยืนและชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองดังความปรารถนาในการผลิตนโยบายกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ และในลักษณะอย่างไร

ชุมชนที่ศึกษา

บ้านดอนแก้ว¹ ถูกเลือกเป็น 1 ใน 50 กรณีศึกษา เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนของชุมชน และกระบวนการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในกรณีตัวอย่างของชุมชนที่มีระบบการจัดการทุนเงินตราของตนเอง บ้านดอนแก้วถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีระบบนิเวศน์อยู่ในเขตที่สูงในภาคเหนือ และอยู่นอกเขตชลประทานของรัฐ อันเป็นผลให้ชาวบ้านต้องอาศัยน้ำฝนในการทำการเกษตร ที่นาส่วนใหญ่ในชุมชนจึงปลูกข้าวได้เพียงหนึ่งครั้ง นอกจากนั้นบ้านดอนแก้วยังถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีพในฐานะของชาวไร่ เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในที่ดินเพื่อขาย แม้ว่าในช่วง 4-5 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านจะเริ่มทยอยปลูกลำไยในที่ที่ปลูกข้าวโพดเพื่อลดแรงกดดันของความต้องใช้ปัจจัยการผลิตที่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องก็ตาม แต่กระนั้นการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ก็ยังมีส่วนกำหนดวิถีชีวิตของชุมชน ดังจะเห็นได้ทั้งในมิติของการใช้เวลาในแต่ละรอบฤดูกาลผลิต การกำหนดประเภทของการให้สินเชื่อในกลุ่มออมทรัพย์ และเงินสดที่ได้จากการปลูกข้าวโพดยังคงเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนอีกด้วย แน่่อนว่านอกจากระบบนิเวศน์และวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนแล้ว ความสามารถในการสร้างกระบวนการที่ทำให้ทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนเติบโตและมีความมั่นคงในรูปของกลุ่มออมทรัพย์เป็นเหตุผลร่วมที่

¹ ชื่อหมู่บ้าน ตำบล และชาวบ้าน เป็นชื่อสมมุติ

สำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้บ้านดอนแก้วถูกเลือกเป็นกรณีศึกษา กระบวนการบูรณาการทุนทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และสังคมเข้าหากันในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ที่ดำเนินมาเป็นเวลา 23 ปี นับตั้งแต่มีการก่อตั้งกลุ่มในปี พ.ศ. 2522 ด้วยสมาชิก 18 คน เงินสัจจะ 900 บาท จนถึงปัจจุบันกลุ่มมีสมาชิกทั้งหมด 339 คน ครอบคลุมหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านปงที่เป็นคนเมืองถึง 7 หมู่บ้าน และมีรายได้จากการดำเนินกิจการในปี พ.ศ. 2544 ถึง 2,579,245 บาท โดยเป็นเงินสัจจะออมทรัพย์ 1,861,691 บาท และเงินฝากออมทรัพย์พิเศษ 308,160 บาท ขณะที่กลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านปงที่สร้างขึ้นมาในระยะเวลาใกล้เคียงกันกลับล้มลุกคลุกคลาน บ้านดอนแก้วจึงถูกเลือกในฐานะของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง เพื่อเป็นแหล่งของการเรียนรู้ และเพื่อสร้างความรู้เกี่ยวกับชุมชนในมิติของการจัดการการเงินตราของชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่

บ้านดอนแก้วอยู่ในอำเภอรอบนอกของจังหวัดลำพูน หมู่บ้านอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอ ห่างจากตัวอำเภอประมาณ 17 กิโลเมตร มีถนนสายลี้-ลำปาง และสายบ้านปง-ทุ่งหัวช้างเป็นถนนสายหลัก บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านเป็นที่ราบบนเนินเขา มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร ทิศเหนือของหมู่บ้านติดกับพื้นที่ป่า และบ้านแม่แดง ตำบลดงช้าง ส่วนทิศตะวันตก ทิศตะวันออก และทิศใต้ติดกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลบ้านปง คือบ้านฮ่อง บ้านดอนฮ่อม และบ้านปง พื้นที่ทำกินของชาวบ้านมีแม่น้ำลี้และห้วยแม่ปงซึ่งเป็นลำน้ำสาขาของแม่น้ำลี้ไหลผ่าน แม่น้ำลี้และห้วยแม่ปงจึงเป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของชาวบ้าน ปัจจุบันบ้านดอนแก้วมีประชากร 602 คน เป็นชาย 319 คน หญิง 283 คนจำนวนครัวเรือนทั้งหมด 167 ครัวเรือน

ก่อนปี พ.ศ. 2456 บริเวณที่ตั้งบ้านดอนแก้วเป็นป่าแพะ และเป็นปางวัวปางควายของชาวบ้านจากบ้านปง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่คับแคบ จนไม่สามารถนำวัวควายที่เลี้ยงไว้เข้าไปในหมู่บ้านได้ชาวบ้านเหล่านี้จึงสร้างกระท่อปกักรวมเพื่อเลี้ยงวัวควาย ขณะเดียวกันก็แผ้วถางป่าเพื่อปลูกพืชที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น ฝ้าย พริก พืชผักต่าง ๆ ด้วย ต่อมาชาวบ้านปงได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในบ้านดอนแก้วมากขึ้น ประชากรส่วนใหญ่ในบ้านดอนแก้วจึงมาจากบ้านปง บ้านดอนแก้วได้รับการยกฐานะเป็นหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2456

พื้นที่ทำกินของชาวบ้าน มีที่นาประมาณ 300 ไร่ ส่วนใหญ่อยู่บริเวณที่ราบลุ่มติดเชิงเขาในเขตบ้านปาง โดยมีเหมืองฝายที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ขุดขึ้นเพื่อทดน้ำจากแม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงเข้าสู่ที่นาชาวบ้านจึงทำนาได้ แต่เนื่องจากในฤดูแล้ง น้ำในแม่น้ำลี้และห้วยแม่ปวงลดระดับลงจนกระทั่งไม่มีน้ำเข้าสู่ระบบเหมืองฝาย ที่นาส่วนใหญ่ยกเว้นบริเวณที่อยู่ริมแม่น้ำและลำห้วย จึงไม่สามารถปลูกพืชในฤดูแล้งได้ ข้าวที่ปลูกได้ส่วนใหญ่เก็บไว้บริโภคในครัวเรือน ครัวเรือนที่ปลูกข้าวไม่พอกิน มักจะปลูกข้าวในไร่เสริมด้วย แต่ปัจจุบันครัวเรือนที่ปลูกข้าวไรลดลงเหลือเพียง 3-4 ครัวเรือนเท่านั้น พื้นที่ปลูกข้าวไร่จึงถูกแปรเป็นพื้นที่ปลูกข้าวโพดจนเกือบจะเต็มพื้นที่แล้ว ส่วนที่สวนซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ดอนและที่สูงนั้น ชาวบ้านจะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ไว้ขาย พื้นที่ปลูกข้าวโพดในปัจจุบันมีประมาณ 1000 ไร่ เมื่อประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา มีบางครัวเรือนได้หันมาปลูกหอมแดงด้วย ส่วนไม้ยืนต้นเช่นลำไย เริ่มมีการปลูกเมื่อประมาณ 4-5 ปีที่ผ่านมาในไร่ข้าวโพด ดังนั้นเมื่อต้นลำไยโตเต็มที่พื้นที่ปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในบ้านดอนแก้วก็ควรจะลดลง นอกจากข้าวโพดจะเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดของชาวบ้านแล้ว นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา สินค้าหัตถกรรมได้กลายเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสดอีกทางหนึ่งของชาวบ้าน เนื่องจากผู้หญิงในบ้านดอนแก้วเริ่มหันมาทอผ้าไหมยกดอกขายให้กับโรงงานผ้าไหมที่ตั้งอยู่ในบริเวณหมู่บ้านใกล้เคียง

ป่าที่อยู่รอบหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาด้วยการกันพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นป่าอนุรักษ์และจำแนกผืนป่าบริเวณห้วยไทรออกเป็นป่าใช้สอยประมาณ 2000 ไร่ เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากป่าบริเวณนี้ ในฐานะของแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร และแหล่งไม้ใช้สอยของชุมชน เป็นทุนทางเศรษฐกิจที่สำคัญของชุมชน

วิธีการศึกษา

เนื่องจากการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านดอนแก้ว มีเป้าหมายเพื่อทำความเข้าใจกระบวนการสะสมทุนเงินตราในวิถีการดำรงชีพของชุมชนว่ามีลักษณะ เงื่อนไข และกระบวนการเป็นอย่างไร รวมทั้งมีเป้าหมายเพื่อศึกษาว่า กองทุนหมู่บ้านมีส่วนอย่างไรต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนที่ดำรงอยู่ ทำให้ลดน้อยถอยลง หรือพอกพูนต่อเนื่องยั่งยืน การศึกษานี้จึงมุ่งที่การพยายามทำความเข้าใจกระบวนการดังกล่าวจากวิถีของชุมชน โดยข้อมูลที่น่ามาวิเคราะห์มาจาก 3

แหล่ง คือ 1) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก 2) ข้อมูลที่ได้จากการจัดกลุ่มสนทนา และ 3) ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นการสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถาม (guideline) การเลือกผู้ให้ข้อมูลหลัก (key informants) ใช้หลักการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) ซึ่งเป็นกระบวนการเก็บข้อมูลเพื่อนำไปสู่การสร้างทฤษฎี โดยใช้ทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากข้อมูลเป็นตัวช่วยในการกำหนดและควบคุมกระบวนการเก็บข้อมูล กล่าวคือ ผู้วิจัยจะเลือกผู้ให้ข้อมูลหลักไว้กว้าง ๆ ตามกรอบในการวิจัย ทั้งนี้ได้แบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักออกเป็น 5 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มแรกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนในอดีต โดยเลือกอดีตผู้ใหญ่บ้านคนก่อน ๆ และผู้สูงอายุทั้งฐานะดี ปานกลางและยากจนที่ยังมีความทรงจำดีเกี่ยวกับชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มที่สองเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับความเปลี่ยนแปลงของชุมชน โดยเลือกชาวบ้านที่เป็นผู้นำพืชพันธุ์พืชประเภทต่าง ๆ มาปลูกเป็นรายแรก ได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ปลูกแตงโม หอมแดง มันอาร์ว ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ถั่วแระญี่ปุ่น มะเขือเทศ ลำไย ฯลฯ ชาวบ้านที่เพิ่งเลิกปลูกข้าวไร่และยังปลูกข้าวไร่อยู่ ชาวบ้านที่เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู และเลี้ยงวัวควาย ชาวบ้านที่ทำงานกับโรงงานผ้าไหม โรงงานเย็บผ้าไหม ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของร้านค้าประเภทต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งร้านขายอาหารสด อาหารแห้ง ร้านขายส่ง ร้านซ่อมรถและอุปกรณ์การเกษตร ชาวบ้านที่มีสมาชิกในครอบครัวอพยพออกไปทำงานรับจ้างนอกชุมชน ทั้งต่างประเทศ และต่างจังหวัด ชาวบ้านที่เป็นผู้รับเหมาร้างบ้านในชุมชน (สล่า) ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของสวนลำไยขนาดใหญ่ ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดรายใหญ่ ชาวบ้านที่มีที่นาขนาดใหญ่ ชาวบ้านที่ฐานะปานกลาง ชาวบ้านที่ฐานะยากจน ทั้งที่มีที่นาขนาดเล็กไม่พอปลูกข้าวกินและต้องเช่านาเพิ่ม ชาวบ้านที่ไม่มีที่นาและรับจ้างรายวัน ชาวบ้านที่ยังชีพอยู่ด้วยการเก็บของป่า

กลุ่มที่สามเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องผี และเหมืองฝาย โดยเลือกเก้าผีปู่ย่าตระกูลที่มีสมาชิกอยู่จำนวนมากในบ้านดอนแก้ว คนตั้งข้าวในพิธีเลี้ยงผีเสื้อบ้าน และแก่เหมืองฝายที่มีสมาชิกจำนวนมากในชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มที่สี่เป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ โดยเลือกกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ที่เป็นผู้ร่วมก่อตั้งกลุ่ม กรรมการที่เข้ามาว่าวมกลุ่มในช่วงกลาง และในช่วงระยะหลัง กรรมการที่เป็นหญิงถูกสำรวจประจำหมู่บ้านอื่น สมาชิกที่มีเงินสัจจะออมทรัพย์จำนวนมาก สมาชิกที่มีเงินสัจจะออมทรัพย์จำนวนน้อย สมาชิกที่ฝากเงินสัจจะครั้งละจำนวนมาก สมาชิกที่ฝากเงินสัจจะครั้งละจำนวนน้อยมาก สมาชิกที่ฝากออมทรัพย์พิเศษจำนวนมาก สมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มในช่วงระยะแรก ๆ ชาวบ้านที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

กลุ่มที่ห้าเป็นผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เลือกกรรมการกองทุนโดยพิจารณาจากบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของกองทุน ทั้งกรรมการที่มีบทบาทมาก คือ ประธาน หญิงถูก และเลขากองทุน รวมทั้งกรรมการที่มีบทบาทน้อย เลือกสมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากจำนวนเงินที่กู้ ทั้งสมาชิกที่กู้เงินจำนวนน้อยที่สุด (3,000 บาท) กู้จำนวนปานกลาง (10,000 บาท) และกู้จำนวนมาก (19,000 บาท) นอกจากนั้นยังเลือกสมาชิกกองทุนโดยคำนึงถึงความหลากหลายของวัตถุประสงค์ในการกู้ คือ สมาชิกที่กู้ไปปลูกข้าวโพด กู้ไปซื้อเครื่องสูบน้ำ และกู้ไปซื้อสารเร่งลำไย สมาชิกที่กู้ไปเลี้ยงไก่ สมาชิกที่กู้ไปทำร้านค้า สมาชิกที่ไม่ขอกู้เงิน และชาวบ้านที่ไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกกองทุนเงินล้าน เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก

ในการสัมภาษณ์ ใช้การอัดเทปและนำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ โดยใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเก็บข้อมูลชุดแรกได้แล้ว ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลที่ได้มา สร้างมโนทัศน์ (concept) จากข้อมูล และเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูลเพื่อสร้างสมมุติฐานชั่วคราวสำหรับตัดสินใจว่าจะเก็บข้อมูลจากใครเพิ่มเติม โดยจะเลือกชาวบ้านที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างไปจากข้อมูลที่ได้รับมาแล้วเป็นผู้ให้ข้อมูลรายต่อไป ข้อมูลที่ได้มานำมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบสมมุติฐานชั่วคราวที่ได้มามีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ และผู้วิจัยได้ยุติการเก็บข้อมูลเมื่อ

ข้อมูลที่ได้มาใหม่ ไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ โดยได้สัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักรวมทั้งหมด 47 คน

ส่วนข้อมูลจากการจัดกลุ่มสนทนา เป็นการจัดกลุ่มสนทนาเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งจัดขึ้นหลังจากได้สัมภาษณ์ระดับลึกคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์แล้ว ผู้เข้าร่วมสนทนาประกอบด้วยคณะกรรมการที่ร่วมก่อตั้งกลุ่มและยังคงมีบทบาทจนถึงปัจจุบัน ในการจัดกลุ่มสนทนา ใช้การอัดเทปและนำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ โดยใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูลเช่นเดียวกับการสัมภาษณ์ระดับลึก

สำหรับข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์นั้น แบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นเอกสารเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ มีรายงานการประชุมคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ รายงานการประชุมสามัญประจำปี และการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ ส่วนที่สองเป็นเอกสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน มีรายงานการประชุมการก่อตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน รายงานการประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ระเบียบกองทุนหมู่บ้าน เอกสารเกี่ยวกับการขอกู้เงินของสมาชิก

การรายงานผลการวิจัย

การรายงานผลการวิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 บท บทที่ 1 บทนำ เป็นการนำเสนอความสำคัญในการศึกษากรณีชุมชนบ้านดอนแก้ว โดยชี้ให้เห็นว่า เป็นชุมชนที่มีกระบวนการสะสมทุนเงินตราอย่างต่อเนื่องมายาวนานก่อนหน้านี้ที่รัฐบาลจะผลิตนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นในบทนี้ยังกล่าวถึงนัยสำคัญของชุมชนบ้านดอนแก้วเพื่อเป็นฐานสำหรับการเข้าใจชุมชน และวิธีดำเนินการวิจัย บทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ทุนชุมชนที่ก่อรูปและสะสมอยู่ในชุมชนก่อนที่จะหมู่บ้านจะได้รับผลกระทบจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทั้งนี้เพราะทุนที่ชุมชนสะสมมาแต่เดิมย่อมมีผลต่อทั้งกระบวนการสะสมทุนเงินตราในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ และต่อการดำเนินงานและผลการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้าน บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนอันเนื่องมาจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ส่วนบทที่ 4 เป็นการวิเคราะห์กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนในรูปของกลุ่มออมทรัพย์ และบทที่ 5 เป็นการวิเคราะห์การเข้ามา

ของกองทุนหมู่บ้านและผลที่เกิดขึ้นต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนและต่อวิถีการดำรงชีวิต
ของชุมชน

บทที่ 2

ทุนชุมชนก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

เนื่องจากการศึกษานี้ให้ความสำคัญกับกระบวนการสะสมทุนของชุมชนในมิติของทุนเงินตราในชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ ยุทธศาสตร์ที่ชุมชนใช้ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน และผลกระทบของกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชน รวมทั้งผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนอันเนื่องมาจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและกระบวนการดำเนินการของกองทุนหมู่บ้าน แต่เนื่องจากทุนที่ชุมชนได้สะสมมาในอดีตมีส่วนสำคัญต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนในปัจจุบัน รวมถึงต่อการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน การศึกษานี้จึงจะเริ่มต้นจากการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงทุนที่ชุมชนได้สะสมมาในอดีตก่อนที่ชุมชนจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนาไปสู่สังคมสมัยใหม่ ซึ่งเป็นช่วงระยะเวลาที่ชาวดอนแก้วหลายคนเรียกว่า “สมัยเงินเขียว” โดยการวิเคราะห์จะแบ่งทุนชุมชนออกเป็น 3 มิติเพื่อช่วยให้มองเห็นถึงความซับซ้อนของทุนชุมชน คือ ทุนทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยนผลผลิต และการจัดสรรผลได้จากการผลิต ทุนทางสังคม หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน กฎเกณฑ์ กติกาของการอยู่ร่วมกัน และทุนทางวัฒนธรรม หมายถึง อุดมการณ์ ระบบความคิดความเชื่อ และระบบความรู้ที่คนในชุมชนสร้างสรรค์และสืบสานในชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

ความหลากหลายของการหาอยู่หากิน : ฐานอันมั่นคงในการดำรงชีวิต

ก่อนที่ความทันสมัยจะเริ่มแทรกตัวเข้าสู่ชุมชนบ้านดอนแก้ว หรือนับย้อนหลังไปไม่นานเกิน 30 ปีนั้น บ้านดอนแก้วที่คนในชุมชนพูดถึงยังมีสภาพของความเป็น “บ้านป่า” อยู่ นัยของคำว่า “บ้านป่า” นอกจากจะหมายถึงการห่างไกลจากความเจริญ ไร้ป่า ตลอดจนชีวิตที่ยากลำบากแล้ว ยังหมายถึงชุมชนที่ดำรงชีวิตอยู่ในสภาพของธรรมชาติที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ไม้และสัตว์ป่านานาชนิด ดังจะเห็นได้จากวิถีชีวิตที่คนเฒ่าคนแก่ระลึกถึงเมื่อครั้งยังเป็นหนุ่มเป็นสาว หรือที่คนวัยกลางคนระลึกถึงเมื่อครั้งยังเป็นเด็ก ซึ่งเป็นวิถีชีวิตที่มีความสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติของป่า กล่าวคือ พื้นที่ป่าบริเวณที่สามารถปลูกข้าวได้เพราะอยู่ใกล้ลำห้วยหรือไม่ลาดชันจนเกินไปนักมักจะถูกแปรเป็นที่ไร่นาขึ้นสำหรับปลูกข้าวไว้เสริมกับการทำนา

ข้าว เพื่อจะได้มีข้าวไว้เพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี โดยทั่วไปในการทำไร่ข้าว ชาวบ้านจะหยอดพันธุ์พืชหลาย ๆ ชนิดพร้อมกับพันธุ์ข้าวด้วย แตงกวา แตงโม ถั่วฝักยาว มะนอย มะเขือเทศ แตงไทย มักเป็นพืชที่ถูกเลือกปลูกในไร่ข้าว เนื่องจากเป็นพืชที่เลื้อยไปตามพื้นดินหรือไม่บังต้นข้าว “...ตอนต้นช่วงข้าวยังมีมะแตกได้ มะแตงก็ได้ มันจะได้กินไปด้วยกันหมด มะแตงนี้จะไปตวยปั่นข้าว แตงโมก็ไปปั่นข้าว แต่ข้าวจะขึ้นสูงแล้วถ้าเขาเกี่ยวข้าวแล้วปุ๊บ มะนอยเขาก็จะได้เก็บกิน มะถั่วก็ได้กินโดยแถม...”

นอกจากจะปลูกข้าว ปลูกไม้ผล และปลูกผักนานาชนิดไว้บริโภคแล้ว สภาพธรรมชาติของปายังมีส่วนสำคัญที่ทำให้การบริโภคของชาวบ้านยังผูกพันอยู่กับการหาของตามธรรมชาติมาบริโภคอีกด้วย ป่าจึงเป็นแหล่งอาหารและปัจจัยพื้นฐานอื่น ๆ ที่สำคัญของชาวดอนแก้ว อาหารที่หาได้จากป่ามีทั้งพืชและสัตว์นานาชนิด เช่น เห็ด หน่อไม้ หนูป่า กวาง เก้ง กระต่าย แม้อาหารบางประเภทที่ได้จากป่าอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามฤดูกาล แต่ชาวบ้านก็สามารถหาอาหารประเภทอื่น ๆ มาบริโภคทดแทนได้ตลอดทั้งปี อย่างเช่นในช่วงเวลาที่น้ำมาก ลำห้วยในบริเวณที่นาและที่ไร่ก็จะกลายเป็นแหล่งอาหารโปรตีนที่สำคัญของชาวบ้าน ส่วนของใช้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น เครื่องมือจับปลา และล่าสัตว์ต่าง ๆ ก็สามารถหาจากป่าได้เช่นเดียวกับไม้ที่นำมาสร้างบ้าน “...ก่ขุดหน่อไม้ เก็บเห็ดกา เก็บหยาหมากินนี้กา ไม้ก่เอาลูกป่า มาแบ่งบ้าน...” นอกจากนั้นปายังเป็นพื้นที่เลี้ยงวัวควายอีกด้วย โดยชาวบ้านจะปล่อยวัวควายไว้ในป่า 2-3 วัน จึงไปตามดูสักครั้งหนึ่ง วัวควายที่เลี้ยงไม่ได้มีความหมายในฐานะที่เป็นปัจจัยสำคัญในการทำนาก็เท่า นั้น หากแต่ยังช่วยให้ชาวบ้านมีเงินสดเป็นครั้งเป็นคราวสำหรับซื้อของใช้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิตโดยเฉพาะเกลือและน้ำมันก๊าด ซึ่งเป็นสิ่งของที่ไม่สามารถปลูกหรือเก็บหาจากธรรมชาติได้เอง ชาวบ้านมักจะขายสัตว์เลี้ยงเหล่านี้ให้กับพ่อค้าชาวลำปางที่มักจะแวะเวียนมาหาซื้ออยู่เสมอ

โดยทั่วไป เงินสดที่ชาวบ้านใช้เพื่อซื้อสิ่งจำเป็นอื่น ๆ ซึ่งไม่สามารถปลูกหรือเก็บหาจากธรรมชาติได้เองนั้นก็มาจากหลาย ๆ แหล่งเช่นเดียวกัน แต่ส่วนใหญ่มาจากการขายผลผลิตที่ผลิตได้โดยเฉพาะถั่วลิสง มีส่วนน้อยที่มาจากการขายข้าวที่เหลือเกินบริโภค การขายสิ่งที่เก็บหาได้จากธรรมชาติซึ่งเหลือจากการบริโภค การขายเนื้อสัตว์ที่ล่าได้หลังแบ่งกันในหมู่คนที่ร่วมกันล่าแล้ว

ปริมาณของการขายผลผลิตที่ผลิตหรือเก็บหาได้จากธรรมชาติและการซื้อหาสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตคงเริ่มคึกคักมากขึ้นในช่วงประมาณ 20-30 ปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เพราะมีคนเฒ่าคนแก่

ในหมู่บ้านรวมทั้งชายวัยกลางคนหลายรายที่เคยเป็นพ่อค้าตระเวนรับซื้อถั่วลิสงและผลผลิตอื่น ๆ ใส่เกวียนลากไปที่ลี้ เพื่อนำขึ้นรถโดยสารไปขายที่เชียงใหม่ ส่วนสิ่งของที่จำเป็นอื่น ๆ นั้น ชาวบ้านก็หาซื้อได้สะดวกยิ่งขึ้นจากพ่อค้าเร่ชาวลำปางที่มักจะเวียนมาตั้งร้านค้าชั่วคราวที่บ้านปง อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าปริมาณของเงินสดที่ชาวบ้านใช้ซื้อสิ่งจำเป็นจากพ่อค้าเร่และที่ได้รับจากการขายผลผลิตที่ผลิตหรือเก็บหาได้จากธรรมชาติจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นก็ตาม แต่หากพิจารณาจากประเภทของสิ่งที่ซื้อซึ่งมีจำนวนไม่มากนักและสิ่งที่ขายซึ่งมักเป็นผลผลิตที่เหลือจากการใช้หรือบริโภค รวมทั้งวัตถุประสงค์ในการขายที่ไม่ได้มุ่งกำไรแล้ว ย่อมแสดงให้เห็นว่า การซื้อขายในช่วงยุคนี้มีความหมายใกล้เคียงกับการแลกเปลี่ยนผลผลิตนั่นเอง

การเข้าถึงที่ดินทำกิน : เงื่อนไขของการสร้างฐานชีวิตให้มั่นคง

อันที่จริง ความพอเพียงในการบริโภคในชุมชนเกษตรกรรม นอกจากจะขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินที่สะสมและถ่ายทอดอยู่ในชุมชนแล้ว ยังขึ้นอยู่กับความสามารถในการเข้าถึงที่ดินทำกินของสมาชิกในชุมชนอีกด้วย ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า ย้อนหลังไปไม่เกิน 40-50 ปี หรือสมัยที่คนรุ่นพ่อรุ่นแม่ของคนวัยกลางคนในปัจจุบันยังเป็นหนุ่มเป็นสาวหรือเริ่มตั้งครอบครัวนั้น ได้มีครัวเรือนที่ไม่มีที่นาอุปถัมภ์ การไม่มีที่นาของครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่มีสาเหตุมาจากการที่พ่อแม่มีที่นาน้อย จนไม่สามารถแบ่งที่นาให้ลูกทุกคนได้ ซึ่งในกรณีนี้พ่อแม่มักยกที่นาให้ลูกบางคน เช่นลูกสาวหรือลูกชายที่เลี้ยงดูพ่อแม่ มีไม่กี่ครัวเรือนที่สาเหตุของการไม่มีที่นามาจากการขายที่นามรดก ภูมิปัญญาของครัวเรือนที่ไม่มีที่นาในชุมชนย่อมแสดงให้เห็นว่า บัดนี้ไม่มีที่ดินที่ไม่มีเจ้าของซึ่งสามารถบุกเบิกเป็นที่นาด้วยแรงงานของมนุษย์เหลือให้จับจองอีกต่อไปแล้ว หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การได้รับมรดกได้กลายเป็นช่องทางหลักของการได้มาซึ่งที่นา แต่ประเด็นสำคัญที่ต้องพูดถึงในที่นี้ก็คือ การไม่มีที่นาไม่ได้เป็นเงื่อนไขให้ครัวเรือนเหล่านี้มีความอ่อนแอทางเศรษฐกิจหรือไม่สามารถดำรงชีวิตได้อย่างพอเพียง เนื่องจากครัวเรือนเหล่านี้ยังสามารถจับจองที่ป่าเพื่อเปลี่ยนให้เป็นไร่หมุนเวียนสำหรับปลูกข้าวไว้บริโภคได้ นอกจากนั้นครัวเรือนที่มีที่นาลittleจนข้าวที่ปลูกได้มีปริมาณไม่พอบริโภคตลอดทั้งปีก็สามารถปลูกข้าวในที่ไร่เสริม ความสามารถในการเข้าถึงที่ดินจึงสร้างความมั่นคงให้กับฐานชีวิตของสมาชิกในชุมชน

ถาม : แล้วมีที่นามีไหมคะ

ตอบ : นานะมีมีสวนประมาณสองไร่พ่อแม่เอาหื้อ ดั่งเหนอมีสองไร่ใส่ลำไยไว้หั้นลำไย

ปลูกได้ สองสามปีนี่ กะบ่หมีเวลาดี๊จะเกียะเหมือนกันเนาะเมา (มัว) อับจ้างเนาะ
บ่อดี๊วลูกใหญ่เฮามีสวนมีหยังเฮาไปอับจ้างแล้วก้ไปสวนก้ได้พ่อง

ถาม : นานี้ไม่มีเลยเป็นเพราะอะไรคะพ่อกแม่ถึงไม่มีให้เลย

ตอบ : บ่หมีเลย

ถาม : ถ้าพ่อกแม่ไม่มีที่นาให้ เรานุกเบิกเองไม่ได้หรือคะ

ตอบ : บ่ได้เงินปู่ย่าตายายมานะก่า แล้วแม่เป็นมีหน้อยหนึ่งแล้วคนดีเลี้ยงแม่เป็นก้เอา
เลี้ยงแม่ต่อไปแถมอื่ก่า เฮาแยกไปมีครอบครัวก้เลี้ยงครอบครัวเฮาเหีย

ถาม : หมายถึงว่าน้องหรือคะ

ตอบ : น้อง

ถาม : ให้นาน้องไป

ตอบ : มันบ่กมันงานสองงานมันบ่ใจเป็นสิบๆ ไรเนาะ ป่อกแม่มันตักป่อกแม่เกิดมาบ่หมีไฮ
มีนากันน้กอื่ก่า ตักล้าดี๊เป็นม่ายหน้อยล้าไป

ถาม : สวนของแม่ๆ เป็นจับจองไว้หรือคะ

ตอบ : แม่เป็นเดี่ยวไว้แต่ก่อนแต่หลังมาอื่ก่า แล้วเป็นมาแบ่งลูกคนไรๆ

ถาม : แล้วพี่ได้จากแม่มาสองไร่

ตอบ : ได้มาไรเหมือนกันแต่ขอกับน้องตัวหล้า

ถาม : ไปขอเป็นมาอื่ก่าไร

ตอบ : อันนี้มันไรเดียวมันกบ่ป่อกเอียะ

กล่าวโดยภาพรวม แม้สภาพธรรมชาติของป่า ความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน และ
ความสามารถในการเข้าถึงที่ดิน จะเป็นทุนทางเศรษฐกิจที่ทำให้ในช่วงยุคนี้ไม่มีครัวเรือนใดในชุม
ชนมีความอ่อนแอทางเศรษฐกิจก็ตาม แต่กระนั้นก็ได้หมายความว่าทุกครัวเรือนจะมีฐานะทาง
เศรษฐกิจในระดับที่ใกล้เคียงกัน ดังจะเห็นได้จากความสามารถในการสะสมทุนของสมาชิกบาง
รายในชุมชน เนื่องจากมีครัวเรือนที่สามารถซื้อเกวียนที่มีราคาสูงถึงเล่มละ 600 บาทจากพ่อค้า
ชาวลำปางได้ การเป็นเจ้าของเกวียนนอกจากจะแสดงถึงความสามารถในการสะสมทุนของครัว
เรือนแล้ว การเป็นเจ้าของเกวียนยังเป็นตัวเร่งให้ครัวเรือนนั้นสะสมทุนจนสามารถซื้อที่นาจาก
ญาติพี่น้องได้ ดังเช่นพ่อหลวงแสง สิงห์มะโน ที่สามารถซื้อที่นาจากพี่น้องผู้ชายที่อพยพออกไป
อาศัยอยู่นอกชุมชนเนื่องจากการแต่งงาน

ตอบ : ของป่อกหม่อนป่อกตาของเขาตะก่อนจั้นแม่หม่อนแม่หลวงแสงหน้อยอยู่ เขาตายไปแล้วก้
เป็นป็นหื้อลูกหื้อหลานเป็น แล้วพ่องก้ไปเอาเมียก้าแพงเพชร พ่องก้ไปเอาเมียลำปาง

พ่องกไปทางทุ่งหัวช้างแล้วเป็นมาถามขายหื้อกซื้อไว้ๆ ตะก่อนมันถูก
 ถาม : ซื้อจากลูกหลาน
 ตอบ : ซื้อกับลูกกับหลานเต๋อกพันสองพันสวนนี้ซื้อดีดิดลองไปนี่
 ถาม : อันนี้แม่ก็ซื้อไว้
 ตอบ : ซื้อเหี้ย
 ถาม : เวลาซื้อเราเอาเงินจากไหนมาซื้อแม่
 ตอบ : ก่ขายบะถั่วดินเลี้ยงหมูๆ นี่ตัวสามสิบห้าหมู่น้อยนา ก่ได้มากอย่างแม่ว่านะก่าฮอมกิน
 เหี้ยเต๋ออันเก็บไว้เหี้ยเต๋ออัน แล้วก่เป็นจะขายหยังก่เอาไปซื้อเหี้ยแล้วก่เซาะเอาแถม
 ถาม : แต่เวลาเขาจะขายที่เขาถามญาติก่อนนะแม่เนาะ ขายคนอื่นไม่ได้เลย
 ตอบ : เป็นถามเขาเหี้ยก่อนเป็นว่าเป็นเสียตาย เขาก่ถามพ่อเขาจะญะจะไ่เงินเขาก่บ่หมี่
 ฮอมเก็บนั้นเก็บนี้สมัยตะก่อนมีจั่วบ่อ บ่อหลวงเป็นขับล้อฮับจ่างลากถั่วดินอะหยัง ก่เอา
 มาเปาะกันซื้อ
 ถาม : พ่อหลวงนี่ก็ขับล้อลากถั่วดิน
 ตอบ : ลากไปลื้อนขายลื้อนเอามาฮอมกัน

การพึ่งพาและแบ่งปัน : กฎของการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชน

อาณาบริเวณโดยรอบของบ้านดอนแก้วเป็นป่าแพะ ลักษณะพื้นที่เป็นที่ดอน สูงกว่าบริเวณหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลปง จึงเป็นส่วนที่มีคนมาตั้งถิ่นฐานช้ากว่าบริเวณอื่น ๆ ที่เป็นที่ราบ หลังจากชาวบ้านปงที่มาพักแรมชั่วคราวเพื่อเลี้ยงวัวควายได้ตั้งบ้านเรือนอย่างถาวรอยู่ในบริเวณนี้แล้ว ก็เริ่มมีคนจากบ้านปงและหมู่บ้านอื่น ๆ ย้ายเข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ โดยคนที่ย้ายเข้ามาอยู่นี้จะจับจองที่ดินที่ว่างเปล่าเพื่อปลูกบ้าน ส่วนการทำนาก็ยังทำกินบริเวณเดิม เนื่องจากไม่มีที่ดินว่างเปล่าซึ่งสามารถบุกเบิกเป็นพื้นที่นาเพื่อให้จับจองได้อีกแล้ว การย้ายเข้ามาอยู่นี้มีทั้งที่ย้ายเข้ามาเป็นครอบครัวและย้ายเข้ามาเป็นกลุ่มที่ละลาย ๆ ครอบครัวซึ่งโดยส่วนใหญ่มักเป็นญาติพี่น้องและเพื่อนสนิท กรณีรายที่ย้ายเข้ามาเป็นกลุ่มพบว่า มักจับจองที่ดินผืนใหญ่แล้วแบ่งที่ดินดังกล่าวให้กับสมาชิกในกลุ่มโดยการแบ่งที่ดินออกเป็นแปลงเล็ก ๆ จากนั้นจึงใช้วิธีการจับฉลากเป็นวิธีในการเลือกแปลง ดังเช่นในกรณีของนายบุญเท่ง เสาร์คำ ซึ่งย้ายมาจากบ้านปงพร้อมญาติพี่น้องและเพื่อนอีก 5 ครอบครัว ลักษณะของการย้ายบ้านเป็นกลุ่มเช่นนี้ยังคงทำให้ญาติพี่น้องหรือเพื่อนสนิทตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงหรือละแวกเดียวกันเช่นเดิม ซึ่งเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตในบ้านป่า ที่เต็มไปด้วยภัยอันตราย ทั้งจากโจรผู้ร้าย สัตว์ป่านานาชนิด และไข้มาเลเรีย

ตอบ : บ้านดอนแก้วที่จะมาอยู่นี้ บ่ได้ซื้อ ที่บ้านมาจัดสรรเอาเอง

ถาม : มาจับเอง

ตอบ : แบ่ง แบ่งกันเป็นกองกลาง มันจะมี 6 หลัง

ถาม : จับได้ยังไงคะ

ตอบ : มากับผู้ใหญ่บ้าน

ถาม : พ่อหลวงเปลี่จัดสรรไว้หรือคะ

ตอบ : ผมนี่แหละมาจัดสรรครับ ตอนแรกเป็นป่าดง แล้วที่นั่นก็เจริญขึ้นเป็นพวกไม้เนื้อแข็ง พวกไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ตะแบก นี่ะพอตัดไปก็หรือน้อย เขาเห็นว่าที่บ้านบ่กว้าง ให้มาอยู่ดอนแก้วก็เลยพากันยกมา ประมาณ 10 กว่าคนครับ

ถาม : ตอนที่ยกมา มีคนอยู่ที่ดอนแก้วมั๊ยคะ

ตอบ : มีครับ

ถาม : ตอนที่ยกมาก็มีคนอยู่ดอนแก้ว

ถาม : แต่บ้านผมอยู่ข้างบน

ถาม : พอยกมาพี่ก็เลยมาจัดสรรทำเป็นแปลงๆ แล้วเพื่อนที่ยกมาก็จัดกัน ว่าใครจะอยู่ตรงไหน

ตอบ : จับสลาก

วิถีของการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันดำรงอยู่ในทุกมิติของการดำเนินชีวิต เพราะนอกจากการอพยพโยกย้ายบ้านร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อประกันความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตซึ่งกันและกันด้วยการตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกันแล้ว การเข้าถึงปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะการจับจองที่ไร่เพื่อปลูกข้าวและการสร้างและปรับปรุงเหมืองฝายก็ดำเนินไปบนฐานคิดของการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันทำนองเดียวกับการล่าสัตว์และการสร้างบ้าน

การที่บ้านดอนแก้วมีจุดตั้งอยู่ในหุบเขาขนาดเล็ก ที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาได้จึงมีจำกัด กอปรกับพื้นที่ใกล้เคียงมีการตั้งถิ่นฐานถาวรเป็นชุมชนมาก่อน ทำให้ไม่มีที่ราบรอบหมู่บ้านที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาเหลือให้จับจองได้อีกแล้ว เพื่อจะได้มีบริโภคตลอดทั้งปี ชาวบ้านที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานถาวรในบ้านดอนแก้วจึงเริ่มจับจองที่ไร่เพื่อปลูกข้าวเสริมกับข้าวนา พื้นที่ป่าซึ่งถูกจับจองแรก ๆ มักเป็นที่ริมลำห้วย แต่เนื่องจากการปลูกข้าวไร่เป็นการปลูกในระบบไร่หมุนเวียน ต้องจับจองที่ไร่หลาย ๆ แปลงเพื่อให้รอบการหมุนเวียนยาวนานเพียงพอที่จะให้ดินพักและฟื้นตัวได้ทัน พื้นที่ป่าที่ถูกเปลี่ยนเป็นที่ไร่จึงมีระยะห่างไกลจากหมู่บ้านออกไปทุกที ข้อมูลที่ได้รับจากการสัมภาษณ์ยืนยันว่า พื้นที่ป่าที่ถูกเปลี่ยนเป็นไร่หมุนเวียนเพื่อปลูกข้าวไร่ในช่วงยุคนี้

นั้นบางแปลงมีระยะห่างจากหมู่บ้านโดยใช้เวลาเดินเกือบหนึ่งถึงสองชั่วโมง ชาวบ้านจึงมักปลูกเพิงไผ่พักแรมชั่วคราวในไร่ข้าว และปลูกพริก พืชผักสวนครัวๆไว้บริเวณในระหว่างมาถอนหญ้าซึ่งโดยทั่วไปมักกินเวลาครั้งละหลาย ๆ วัน ดังนั้น เพื่อเป็นหลักประกันความปลอดภัยซึ่งกันและกัน การจับจองที่ไร่จึงมักเป็นการจับจองร่วมกันในระหว่างญาติพี่น้องหรือเพื่อนสนิท

การสร้างและปรับปรุงเหมืองฝายก็ดำเนินไปภายใต้กฎของการพึ่งพาและแบ่งปันเช่นเดียวกัน เพราะการสร้างฝายกันลำน้ำและการขุดเหมืองเพื่อนำน้ำเข้าสู่ที่นา เป็นงานที่ยากลำบากมาก โดยทั่วไป ชาวบ้านจึงมักชักชวนเจ้าของที่ดินแปลงข้างเคียงมาช่วยกันสร้างเหมืองฝาย แรงงานที่แต่ละครอบครัวส่งมาทำงานจะขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำที่ต้องการ หากต้องการน้ำ 1 ตังจะต้องส่งสมาชิกในครอบครัวมาช่วย 1 คน แต่หากต้องการน้ำ 2 ตังก็จะต้องส่งสมาชิกมาในครอบครัวมาช่วย 2 คน ส่วนการปรับปรุงเหมืองหรือการขุดลอกเอาขี้เหมืองออกซึ่งจะกระทำกันทุกปีก่อนเริ่มฤดูเพาะปลูกใหม่นั้น ก็ยึดหลักเดียวกันคือจำนวนสมาชิกที่แต่ละครัวเรือนส่งมาทำงานขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำที่ต้องการ

ตอบ จวนกันแปดคนนี่พอดีเฮากไปก็ดวงแม่ธรณีเจ้าดีเจ้าดิน เฮาแบ่งควก (กระทงใบตอง) เหยียบแบ่งควกวางแม่ธรณีเจ้าดีเจ้าดิน แล้วกัตนี้เฮาแบ่งดีเหมืองดีฝ่ายกัตไต่กัตนาของเจ้าดีเจ้าดินฮักซงฮักซา ลูกน้องป่องปายจะไปหื้อได้เจ็บไปเบ็นอะหยังซักผู้ซักคน เฮากแบ่งเหมืองแบ่งฝายจากหั้นกัตกันตกลงกัน เฮาไปพันไม้แม่นอนทรายพันไม้เหียงนา ต้นเต้าอีนีมาอยู่สี่สิบสองต้น มีอยู่แปดคอกแล้วกลากันมีลื้อคนกันคนกัน มอกซักสามโมงเมื่อคีนบ่อหลวงกไปไลฮ้องเขาไปละฮ่อนเฮาไปลากไม้มา ไปไลบอกกันมีลื้อคนกันคนกันไป ลากเฮามากองไว้ฮอดราวซักเก้าโมงกปากันมา มาฝายกมาบับไม้แม่นอนทราย นอนทรายแล้วจากหั้นฮากเอาลงเบ็นคอก แบ่งคอกแบ่งตำรางตกลีเหลี่ยมนา บกๆ แล้วเอาไม้หลักหลอเข้าเสียบๆ มีอยู่สี่สิบสองคอกฝายมันบ่ปอกว่างน้อ มันเบ็นห้วยกานันกัตกันตกลงกันเก็บเงินกันตังห้าร้อย

การพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันกันยังพบในการล่าสัตว์อีกด้วย ทั้งนี้เพราะโดยทั่วไปชาวบ้านมักจะล่าสัตว์ร่วมกันทีละหลาย ๆ คนเพื่อป้องกันอันตรายและคอยช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยเนื้อสัตว์ที่ล่าได้ร่วมกันนี้จะนำมาแบ่งปันกัน

วิถีในการปลูกบ้านก็ดำเนินไปภายใต้กฎดังกล่าว เพราะเมื่อสมาชิกคนใดคนหนึ่งในกลุ่มต้องการปลูกบ้าน เขาจะเอาขันข้าวไปบอกกล่าวกับสละ ซึ่งเป็นชาวบ้านที่มีความรู้ในการปลูก

บ้าน โดยทั่วไปส่วที่ได้รับชนข้าวจะรับหน้าที่เสมือนผู้คอยควบคุมการก่อสร้าง ส่วนแรงงานในการก่อสร้างจะมาจากการเอามือร่วมกันในระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อนบ้าน และสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชน การเอามือจะเริ่มจากกันตัดไม้ในป่า ชักลากมาที่บ้าน และนำมาเลื่อยเพื่อแปรรูปเป็นไม้แผ่น จากนั้นจึงร่วมกันปลูกบ้าน การเอามือและการตอบมือจึงเกิดขึ้นซ้ำไปซ้ำมาในชุมชน

เมื่อการพึ่งพาอาศัยและแบ่งปันซึ่งกันและกันเป็นวิถีในการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านป่าในอดีต จึงมีนัยที่แสดงให้เห็นว่า หน่วยการผลิตในระดับครัวเรือนไม่สามารถดำรงชีวิตโดยไม่สามารถอาศัยความช่วยเหลือจากครัวเรือนอื่น ๆ ในชุมชน การที่แต่ละครัวเรือนต้องพึ่งพาครัวเรือนอื่น ๆ นั้น เป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของชุมชนในช่วงยุคนี้ ซึ่งมีผลถึงการทำมาหากินของคนในชุมชน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชี้ให้เห็นว่า สภาพของหมู่บ้านในความทรงจำของคนเฒ่าคนแก่และคนวัยกลางคนในช่วงนี้นั้น เป็นชีวิตที่ยากลำบาก และขาดแคลนจนบางปีไม่มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี นอกจากนั้นยังเต็มไปด้วยภัยอันตรายโดยเฉพาะจากสัตว์ร้ายและไข้มาเลเรีย คนที่อายุ 60 ปีขึ้นไปหลายคนมีพี่น้องเสียชีวิตในขณะที่ตนเองยังเป็นเด็ก ด้วยนัยนี้ การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันจึงเป็นกฎเกณฑ์ที่ชุมชนสร้างขึ้นเพื่อสร้างความต่อเนื่องและดำรงอยู่ของชุมชน แต่กระนั้นก็ดี การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อาจจะไม่เกิดขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าจนกลายเป็นวิถีปฏิบัติที่สืบทอดต่อกันมา หากไม่มีการแบ่งปันสิ่งได้จากการลงแรงร่วมกันหรือตอบแทนกลับคืนอย่างยุติธรรม การแบ่งปันผลได้อย่างยุติธรรมมีนัยบ่งถึงสิ่งที่แบ่งปันจะต้องมีคุณค่าเหมือนกันโดยไม่จำเป็นที่จะต้องมีมูลค่าเท่ากัน ส่วนการตอบแทนกลับคืนอย่างยุติธรรมนั้นมิได้หมายความว่าถึงช่วงระยะเวลาของการตอบแทนกลับคืน แต่หมายถึงความแน่นอนของการตอบแทนกลับคืน นั่นคือ เมื่อสมาชิกในครัวเรือนที่ไป “เอามือ” ต้องการแรงงานหรือความช่วยเหลือ เขาก็จะได้รับการตอบมือตามที่ร้องขอ

ความรู้ที่สร้างจากการทำมาหากิน: เจื่อนไขในการพึ่งตนเองของชุมชน

ความพอเพียงในการบริโภคของสมาชิกในชุมชนนอกจากจะขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของสภาพธรรมชาติแล้ว ยังขึ้นอยู่กับความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินที่ชุมชนสร้างขึ้น ถ่ายทอดสะสมและดำรงอยู่ในชุมชนอีกด้วย แต่โดยที่ความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากินซึ่งเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นในวิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับสภาพธรรมชาติของป่า เช่น ความรู้ในการเลือกพืชเพื่อปลูกในไร่ข้าว ความรู้ในการล่าสัตว์ ความรู้ในการเก็บของป่า ความรู้ในการจับปลา ความรู้ในการบุกเบิกที่นา ความรู้ในการสร้างเหมืองฝาย ความรู้ในการปลูกข้าว ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ความรู้

ในการเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น เป็นความรู้ที่ก่อเกิดขึ้นในบริบทเฉพาะแบบหนึ่ง เช่น ความรู้ในการเลือกพืชเพื่อปลูกในไร่ข้าว ซึ่งเป็นความรู้ที่สร้างขึ้นในบริบทที่ชาวบ้านต้องปลูกข้าวไร่เสริมเพื่อให้มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดทั้งปี ไร่ข้าวจึงเป็นพื้นที่แห่งการเรียนรู้ของคนรุ่นต่อมาในชุมชน เมื่อไร่ข้าวถูกเปลี่ยนเป็นไร่ข้าวโพดและลำไย ความรู้ในด้านนี้จึงไม่ได้มีการสืบทอดในยุคปัจจุบัน เช่นเดียวความรู้ในการล่าสัตว์ เมื่อสภาพธรรมชาติของป่าเปลี่ยนแปลงไป จนส่งผลให้สัตว์ป่าที่เคยมีชุกชุมลดจำนวนลง

ความเชื่อที่หลากหลาย : แหล่งที่มาของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน

เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตภาคเหนือตอนบน ความเชื่ออันเป็นแหล่งที่มาของอำนาจทางศีลธรรมในบ้านดอนแก้วเป็นการผสมผสานระหว่างความเชื่อที่หลากหลาย ทั้งความเชื่อเรื่องผี ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ความเชื่อทางพุทธศาสนา ความเชื่อทางโหราศาสตร์ และการนับถือผู้อาวุโส เป็นต้น ความเชื่ออันหลากหลายเหล่านี้ เป็นแหล่งที่มาของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน เพราะพลังอำนาจที่มีอยู่ในระบบความเชื่อสามารถควบคุมไม่ให้สมาชิกของชุมชนละเมิดกฎเกณฑ์หรือระเบียบที่สังคมยึดถือหรือควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกให้อยู่ในกรอบของจารีตประเพณี ดังเช่น การเคารพนับถือผีบรรพบุรุษมีพลังอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมทางเพศของผู้หญิงในตระกูล

นอกจากพลังอำนาจที่มีอยู่ในความเชื่อเหล่านี้จะจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนหมู่บ้านแล้ว พลังอำนาจที่มีอยู่ในความเชื่อเรื่องผียังทำให้ชาวบ้านรู้สึกถึงความเป็นพวกเดียวกันหรือความเป็นญาติเดียวกันอีกด้วย ชาวดอนแก้วนับถือผี 4 ประเภทคือ 1) ผีบรรพบุรุษ คือผีปู่ย่า แต่ละตระกูลจะมีหัวหน้าของตระกูลผู้มีผีปู่ย่าเดียวกันหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าแก้วผี หรือมือตัน หรือครอบครวตัน คอยดูแลให้ผีปู่ย่ามีที่พักพิงด้วยการสร้างศาลไว้ที่บ้านแก้วผี โดยทั่วไปชาวบ้านที่นับถือผีในตระกูลเดียวกันจะมาเลี้ยงผีปู่ย่าที่บ้านแก้วผีทุกปี นอกจากนั้นยังเลี้ยงผีปู่ย่าเมื่อแต่งงาน ในยามเจ็บป่วย หรือเมื่ออพยพออกนอกหมู่บ้าน ชาวบ้านที่นับถือผีปู่ย่าเดียวกันนี้ถือว่าเป็นญาติพี่น้องเดียวกัน “...ตีญาติเดียวกันนะ คือว่าผีผู้ตั้งผีนั้นะ เลี้ยงผีร่วมกันถือว่าเป็นญาติเดียวกัน...” 2) ผีเสื้อบ้านหรือผีเจ้าที่หมู่บ้าน นอกจากชาวดอนแก้วแต่ละตระกูลผีปู่ย่าจะนับถือผีบรรพบุรุษของตนเองแล้ว ชาวดอนแก้วยังนับถือผีเสื้อบ้านร่วมกันด้วย โดยทุกปีชาวดอนแก้วทั้งหมดในหมู่บ้านจะร่วมกันเลี้ยงผีเสื้อบ้านร่วมกันที่ศาลผีเสื้อบ้านซึ่งตั้งอยู่ในที่สาธารณะของหมู่บ้าน 3) ผีโองหรือผีตำบล ชาวบ้านในตำบลปงที่เป็นคนเมืองจะนับถือเจ้าพ่อสามองค์ คือ เจ้า

พ่อปันมะหาด เจ้าปู่เหลียงและอ้ายเจ็ดเตี้ยร่วมกัน โดยจะร่วมกันประกอบพิธีเลี้ยงเจ้าพ่อทุกปี ด้วยไก่ ทุก 6 ปีด้วยหมูตัวผู้ 1 ตัว และทุก 32 ปีด้วยควายตัวผู้ 1 ตัว การเลี้ยงผีร่วมกันในระหว่างชาวบ้านที่เป็นคนเมืองนี้ ช่วยผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นพวกเดียวกัน “...บ่หมดทั้งตำบล บ้านยางนี้ไป ไปเฉพาะหมู่บ้านไต่บ่อตาย...” 4) ผีในการทำมาหากิน ผีประเภทสุดท้ายที่ชาวดอนแก้วนับถือ เป็นผีที่เกี่ยวข้องกับการทำมาหากิน ได้แก่ผีฝาย ผีน้ำ ผีไฮ ผีสวน และผีห้วย ก่อนเริ่มฤดูปลูกเพาะปลูก ชาวดอนแก้วจะประกอบพิธีเลี้ยงผีเหล่านี้

นอกจากการประกอบพิธีเลี้ยงผีจะผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นญาติพี่น้องและพวกเดียวกันแล้ว การเข้าร่วมประกอบพิธีที่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ในการผลิต ความเชื่อทางพุทธศาสนา เช่น ทานข้าวใหม่ สลากภัทร ประเพณีทานข้าวสงฆ์ ประเพณีแห่ช้างเผือก เป็นต้น ยังเป็นการผลิตซ้ำอุดมการณ์ของความเป็นพวกเดียวกันอีกด้วย

อันที่จริง สิ่งที่ทำให้แรงเกาะเกี่ยวในชุมชนดำรงอยู่อย่างแข็งแกร่งไม่ได้เป็นเพราะความเชื่อเรื่องผี การเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมและประเพณีต่าง ๆ ในหมู่บ้านเท่านั้น แต่การแต่งงานในหมู่บ้านก็ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นเครือญาติกัน ยิ่งไปกว่านั้นการที่ชุมชนพัฒนารูปแบบของความสัมพันธ์ทางสังคมในการจัดการการผลิต การดูแลทรัพยากรส่วนร่วม เช่น การจัดตั้งกลุ่มเหมืองฝายเพื่อจัดการเรื่องน้ำ การรวมกลุ่มกันในหมู่เครือญาติและเพื่อนบ้านในการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในกระบวนการทำนา การปลูกข้าวไร่ และถั่วลิสง ก็ยังเป็นการเพิ่มแรงเกาะเกี่ยวกันในชุมชนให้แข็งแกร่งยิ่งขึ้น

การพึ่งตนเองได้ของทุกครัวเรือน : การบูรณาการทุนชุมชน

แม้การดำรงชีวิตของชาวดอนแก้วในอดีต จะเต็มไปด้วยความยากลำบาก แต่กระนั้นก็ไม่มีใครถูกมองหรือมองตนเองว่าเป็นคนทุกข์ในหมู่บ้าน เพราะทุกครัวเรือนสามารถหาอยู่หากินจนพออยู่พอกิน แม้ว่าบางปีที่เกิดภัยพิบัติจนฝนแล้งหรือน้ำท่วมอาจทำให้บางครัวเรือนไม่มีข้าวเพียงพอบริโภคตลอดปี จนต้องอดข้าวก็ตาม แต่การไม่มีคนทุกข์นี้ไม่ได้หมายความว่าความแตกต่างระหว่างครัวเรือนหรือทุกครัวเรือนจะมีฐานะเท่ากัน เพราะชาวบ้านก็ยังมองว่ามีคนจนคนรวยอยู่ในหมู่บ้านเช่นเดียวกับในยุคปัจจุบัน บางทีสิ่งที่แตกต่างอาจจะอยู่ที่ความหมายของความจนและความรวย เพราะถึงแม้ว่าในอดีตคนจนคนรวยจะ “...ปออยู่ปอกินคล้าย ๆ กัน ...”

แต่กระนั้นคนจนก็หมายถึงคนที่ “...นាប់หมีพันไร่กิน...” ส่วนคนรวยหมายถึงคนที่ “...มีนามากกว่า รวยเนาะ ได้ขายข้าวขายหยังหื้อคนจนอีก่า...”

การที่ชาวบ้านมองว่าคนจนคนรวยมีฐานะ “...ปออยู่ปอกินคล้าย ๆ กัน ...” มีนัยที่แสดงให้เห็นว่า ทุกครัวเรือนมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจหรือพึ่งตนเองได้ เพราะเกิดการบูรณาการทุนทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในชุมชน

บทที่ 3

ไร่ข้าวในผืนป่ากับถนน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ลำไย และผ้าไหมยกดอก : ชุมชนในกระแสความเปลี่ยนแปลง

บ้านดอนแก้วเป็นหนึ่งในหมู่บ้านรุ่นหลัง ๆ ที่เพิ่งได้รับผลกระทบจากแนวนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยซึ่งเริ่มขึ้นเมื่อทศวรรษ 2500 แม้ว่าจุดตั้งของหมู่บ้านจะอยู่ห่างจากตัวอำเภอซึ่งมีถนนสุขุมเปอร์ไฮเวย์สายเชียงใหม่-ลำปางผ่านเพียง 11 กิโลเมตรเท่านั้นเอง แต่ทิวเขาใหญ่น้อยที่กั้นขวางระหว่างหมู่บ้านกับตัวอำเภอ ก็ไม่เพียงทำให้การเดินทางเข้าสู่หมู่บ้านเป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะหากไม่เดินลัดดัดข้ามดอยซึ่งใช้เวลาประมาณ 2 ชั่วโมงเศษ ก็ต้องเดินตามทางเกวียนไปประมาณครึ่งวันเท่านั้น แต่ยังช่วยสร้างแรงเสียดทานให้กับกระแสของความเปลี่ยนแปลงอีกด้วย นโยบายของถนนที่ตัดใหม่ด้วยงบประมาณที่ได้รับการจัดสรรในสมัยรัฐบาลที่มีมร. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี และลาดยางเสร็จในอีกสิบปีต่อมาจึงไม่ได้มีฐานะเป็นเพียงเส้นทางคมนาคมเท่านั้น เพราะถนนได้สร้างช่องทางสำหรับการเชื่อมต่อระหว่างหมู่บ้านกับกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายนอกชุมชน เมื่อถนนสร้างเสร็จ กระแสของการพัฒนาจึงไหลบ่าเข้ามาสู่หมู่บ้าน และมีผลทำให้การดำรงชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว แต่กระนั้นชุมชนแห่งนี้ก็ไม่ได้ประสบความสำเร็จในการดำรงชีวิตหรือสมาชิกส่วนใหญ่มีหนี้สินล้นพ้นตัวจนตกอยู่ในสภาวะแตกสลายดังวลีที่นักวิชาการบางคนมักนำมาใช้อธิบายความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชนบทอยู่เนือง ๆ เพราะชุมชนสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตเพื่อให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงจากภายนอก และแน่นอนว่าวิถีการดำรงชีวิตที่ปรับเปลี่ยนตามบริบทและสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปในชุมชน ย่อมมีผลต่อความคาดหวังและการกำหนดยุทธศาสตร์ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน

การสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงกระแสความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่ไหลบ่าเข้าสู่บ้านดอนแก้ว และผลที่มีต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชนจึงเป็นประเด็นสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ของกองทุนหมู่บ้านกับวิถีชีวิตของชุมชนที่จะกล่าวถึงในบทต่อไป

ถนน ชุมชน และความเปลี่ยนแปลง

ความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในบ้านดอนแก้วเกิดขึ้นหลังจากถนนสองสายที่ตัดผ่านกลางหมู่บ้านลาดยางเสร็จในช่วงปลายทศวรรษ 2520 เพราะถนนสายแรกซึ่งตัดเชื่อมระหว่างลี้กับจังหวัดลำปางทำให้การเดินทางไปลี้สั้นระยะเวลาลงเหลือเพียง 20 นาที ไปเสริมงามใช้เวลา 45 นาที และไปลำปางใช้เวลาประมาณหนึ่งชั่วโมงเศษเท่านั้นเอง ส่วนถนนอีกสายซึ่งตัดเชื่อมทุ่งหัวช้างกับบ้านปงก็ทำให้การเดินทางไปตัวอำเภอสะดวกยิ่งขึ้น ยิ่งไปกว่านั้นเมื่อถนนสร้างเสร็จแล้วได้มีรถโดยสารวิ่งระหว่างลี้-ลำปางผ่านหมู่บ้านอีกด้วย โดยวิ่งวันละ 2 เที่ยว คือเที่ยวเช้าและเที่ยวเย็น บริเวณสี่แยกที่ถนนทั้งสองสายมาบรรจบกันจึงกลายเป็นพื้นที่สำหรับขายเห็ด ขายเป็นหรือผักนานาชนิดที่ชาวบ้านยังเก็บหาได้จากป่ารอบหมู่บ้านที่ชาวบ้านร่วมกันดูแลรักษา “...เอาไปขายสี่แยก เจ้าเฮไปขายหั้นชักเต๋อก์หมู่บ้าน ชักเต๋อก์หมู่บ้านเดินตางไปเดินตางมาอ้อ...” “...มันมีรถประจำทางที่เขาจะซื้อนะคร๊าบ เขาจะจอดซื้อ สมมติเป็นเห็ด เราขายเห็ด เขาเข้ามาปั๊บเขาก็จะเหมา เขาจะขอลดถุงหนึ่ง เราก็ต้องลดให้เขาไปเลย...”

แต่ถนนไม่เพียงทำให้การเดินทางสะดวกสบายขึ้นและสร้างโอกาสให้ชาวบ้านบางส่วนเท่านั้น เพราะในทางกลับกันถนนยังทำให้ชาวบ้านอีกหลายคนที่เคยขับเกวียนตระเวนรับซื้อถั่วลิสงแล้วลากไปขึ้นรถโดยสารที่ลี้เพื่อขายที่เชียงใหม่ต้องสูญเสียอาชีพนี้ให้กับพ่อค้าที่มีรถยนต์ไปโดยปริยาย เพราะการคมนาคมที่สะดวก ทำให้มีพ่อค้าจากต่างถิ่นแวะเวียนมารับซื้อพืชผลที่ชาวบ้านปลูกได้อย่างง่ายดาย “...มันก็ดีคร๊าบ (ถั่วเขียว) แต่ทางตลาดมันบ่มีใครมารับนะ คือแบบว่าหนทางมันไม่ได้เป็นอย่างวันนี้ บ่มีถนน เป็นขี้เปื้อน ต่อมาขยายช่วงคึกฤทธิ์ก็ดีขึ้นมาน้อย...” การเดินทางที่สะดวกยังทำให้ชาวบ้านนิยมส่งลูกหลานไปเรียนต่อในระดับมัธยมที่ลี้ หลังจากจบการศึกษาในระดับประถมศึกษาจากโรงเรียนในหมู่บ้านแล้ว แม้ว่าในช่วงหลังนโยบายของการขยายโอกาสทางการศึกษาจะทำให้โรงเรียนแห่งนี้เปิดสอนถึงระดับมัธยมศึกษาก็ตาม ยิ่งไปกว่านั้น จำนวนชาวบ้านที่ส่งลูกไปเรียนต่อในระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาที่ลำปางก็เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องแน่นอนว่าค่าใช้จ่ายในการศึกษาของลูกหลานที่ชาวบ้านต้องจ่ายในมูลค่าแบบคนเมืองได้สร้างแรงกดดันให้ชาวดอนแก้วต้องดิ้นรนเพื่อ “หาเงิน” สำหรับความรู้ที่เชื่อว่าจะสร้างช่องโอกาสให้ลูกหลานในอนาคต

การเข้ามาของพืชพาดิน

ก่อนที่ชาวดอนแก้วจะปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เพื่อขายกันอย่างจริงจังนั้น ชาวบ้านหลายคนได้พยายามปลูกพืชพาดินชนิดอื่น ๆ แทนการปลูกถั่วลิสงซึ่งมีราคาต่ำและไม่แน่นอน พืชที่ชาวดอนแก้วเคยปลูกมีหลายชนิด เช่น ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ยาสูบ ข้าวโพดฝักอ่อน แตงโม พริกหนุ่ม มะเขือม่วง พักทอง เป็นต้น แต่ก็เป็นปลูกในช่วงระยะเวลาเพียงสั้น ๆ มีทั้งที่ปลูกเพียงปีเดียวก็เลิกปลูก เช่น มะเขือยาว เนื่องจากบริษัทที่เข้ามาส่งเสริมไม่มารับซื้อ พืชบางชนิดปลูกได้ 2-3 ปี ก็เลิกปลูก เนื่องจากเป็นโรค ผลผลิตเสียหายหมด เช่น แตงโม “...แตงโมนี้นะ ถ้ามันบ่ล้ม บ่เป็นหยั่งนะครับ แตงโมนี้นะจะรวย โรคของแตงโมเข้าแล้ว ลงเป็นหมื่นนี่นะ พอโรคเข้ามา ก็ตายพรีละกะ แล้วทั้งหมดก็เหี่ยวล้ม ๆ ไปหมด คนก็เลยเลิก...”

ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์เข้ามาในบ้านดอนแก้วเมื่อปี 2524 โดยชาวบ้านรายหนึ่งซึ่งเคยไปช่วยพี่เขยปลูกอยู่ที่ลี้ ได้นำเมล็ดพันธุ์มาทดลองปลูกในที่ของตนเอง ปรากฏว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ เพราะเมื่อหักต้นทุนการผลิตซึ่งมีเพียงค่าเมล็ดพันธุ์แล้ว ผลตอบแทนจากการปลูกต่อไร่อยู่ในอัตราสูงกว่าพืชชนิดอื่น ๆ ที่เคยปลูกมาก่อน นอกจากนั้น เกษตรอำเภอยังเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกด้วย ชาวบ้านคนอื่น ๆ จึงเริ่มปลูกข้าวโพดบ้าง โดยจะปลูกในพื้นที่ปลูกข้าวไร่ ก่อนที่รถไถขนาดใหญ่จะเข้ามาในหมู่บ้านเมื่อปี 2539 นั้น ชาวบ้านมักจะปลูกข้าวโพดในพื้นที่ขนาดเล็กใหญ่มากนัก เพราะต้องอาศัยแรงงานในครัวเรือนเป็นหลักในการดายหญ้า “...สองคนผัวเมียนี้จะช่วยกัน ก็ยะไป ดายไป แล้วก็บุกไป ตอนนั้นไม่ใช้ปุ๋ย ไม่รู้ว่าจะใช้จะได ตอนนั้นนี่ เรื่องปุ๋ยนี้บ่รู้ บ่รู้เลย ใส่ถั่วดินแถมสองไร่ ใส่ข้าวไร่ไร่สองไร่ ก็ยะอยู่ที่เดียวกันนะ แบ่งไปไร่ สองไร่ เป็นถั่วดินสองไร่ ข้าวไร่สองไร่ ข้าวโพด 5 ไร่...” แต่เมื่อรถไถขนาดใหญ่เข้ามาในหมู่บ้านเมื่อปี 2538 ชาวบ้านก็สามารถปลูกข้าวโพดในพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่ขึ้น พื้นที่ปลูกข้าวโพดก็ขยายเพิ่มมากขึ้นพร้อม ๆ กับอัตราผลตอบแทนต่อไร่ที่ได้รับซึ่งลดลงอย่างต่อเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของปัจจัยการผลิต คือ ปุ๋ย และยาฆ่าหญ้า “...จากที่ไถมา 38 ใช้ปุ๋ยนี้ก็ประมาณ 40 แล้วนะครับ ตอนนั้นบ่ต้องใช้ปุ๋ยมันก็งามอยู่แล้ว แต่ตอนนี้เริ่มใช้ปุ๋ยที่ว่าเกษตรตำบลจะเข้ามาผสมนะ แต่หมู่เฮาก็ู้กันว่าบ่มีเงินนะ บ่ใส่หรอก มันงามอยู่แล้ว เขาก็บอกว่าใส่มันจะได้งามขึ้นไปอีก เกษตรก็เข้ามาแต่งปุ๋ยนะกะก็เลยไปซื้อปุ๋ยนี้มาใส่กัน ก็ซื้อกัน...”

ผลตอบแทนต่อไร่จากการปลูกข้าวโพดที่ลดลงกอบปรกับรายได้จากการปลูกลำไยที่เพิ่มขึ้นเป็นปัจจัยสนับสนุนที่ทำให้พื้นที่ปลูกลำไยขยายตัวมากขึ้น แต่กระนั้นการขยายตัวก็เป็นไปอย่าง

ช้า ๆ ทั้งนี้เพราะการปลูกลำไยต้องใช้ทุนสูงและต้องมีการดูแล “...อย่างบ้านนี้ที่ปลูกไยมีส่วนน้อย ถ้าเขาปลูกไยแต่ก็ผิวมันกับงาม หน่วยมันกับใหญ่ ถ้าเขาใส่ธรรมชาติของเขาโดยตรงนะ ถ้าเขาทำไยหมักอย่างดีเป็นสอ มันก็ต้องมีปุ๋ยวิทยาศาสตร์จួយพอง มันก็ต้องพ่นยา พอสอร์โมน ถ้าบ่เญ่ะอันแก่งแมงขบแมงกิน แต่ปุ๋ยนี้ดีจะใส่กันนัก ๆ บ่ค่อยมีได้ไ้ไ้มันต้องมีซึ่งชั่วควายสำรองมีมูลสัตว์...” โดยทั่วไปชาวบ้านที่มีที่ไร่นาหลายแปลง มักจะเลือกปลูกลำไยในแปลงที่ใกล้บ้านที่สุด เพื่อสะดวกในการถอนหญ้าและรดน้ำ เมื่อลำไยโตจนเก็บผลผลิตได้ จึงค่อยทยอยปลูกลำไยในแปลงอื่นต่อไป ส่วนชาวบ้านที่มีที่ไร่นาเพียงน้อย ก็มักจะปลูกลำไยลงไปไร่ข้าวโพดเลย ในระหว่างที่ลำไยยังไม่โต ก็จะไปปลูกข้าวโพดต่อไป เพื่อจะได้มีเงินสดมาหมุนเวียนไว้ใช้ในระหว่างที่รอลำไยโต

การเข้ามาของโรงงานเย็บผ้าและผ้าไหมยกดอกกับการกลายการเป็นแรงงานรับจ้างในชุมชนของชาวดอนแก้ว

โรงงานเย็บผ้าในบ้านดอนแก้วตั้งขึ้นเมื่อประมาณ 10 ปีเศษที่ผ่านมา โดยการลงทุนของเจ้าของร้านขายผ้ารายใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเสนอให้ช่างเย็บผ้าชาวลีที่อพยพมาอาศัยอยู่ในบ้านดอนแก้วกับพี่ชายที่มาทำงานที่หน่วยป้องกันและปราบปรามมาเลเซียและต่อมาแต่งงานกับคนบ้านดอนแก้ว และมักมาซื้อผ้าที่ร้านอยู่เป็นประจำให้เป็นผู้ควบคุมดูแลโรงงานเย็บผ้าเนื่องจากมีฝีมือในการตัดเย็บดี โดยจะส่งงานหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าออร์เดอร์ จักรเย็บผ้าและอุปกรณ์ในการตัดเย็บให้ หลังจากโรงงานตั้งขึ้นในบ้านดอนแก้วแล้ว ได้มีหญิงสาวหลายคนสนใจสมัครมาเย็บผ้า เพราะหากเย็บผ้าไม่เป็น ผู้ดูแลโรงงานก็จะสอนให้ก่อนจนชำนาญ ในการเย็บผ้ามีทั้งเย็บในโรงงานซึ่งจะต้องเข้างานเป็นกะ หรือรับงานไปเย็บที่เองบ้าน ซึ่งในกรณีหลังนี้คนเย็บจะต้องมีจักรเย็บผ้าเอง เพราะโรงงานไม่ได้ให้หรือให้ยืมจักรเย็บผ้า เนื่องจากค่าแรงมี 2 ระบบ คือ ทั้งเป็นรายวันและเป็นรายชิ้น การเย็บที่บ้านจึงเย็บได้ตลอดเวลา และสามารถทำรายได้มากกว่าการเข้ากะตามเวลาที่โรงงานกำหนด คนงานเย็บผ้ารายหลายจึงมักจะพยายามสะสมเงินเพื่อเช่าซื้อจักร โดยทั่วไปคนงานจะได้ค่าแรงเฉลี่ยวันละประมาณ 140 บาท ปัจจุบันโรงงานแห่งนี้มีคนงานเย็บผ้าอยู่ประมาณ 40-50 คน เป็นคนบ้านดอนแก้วประมาณ 10 คน ส่วนที่เหลือเป็นคนจากหมู่บ้านใกล้เคียง ความสามารถในการควบคุมและรักษาคุณภาพของงานอย่างสม่ำเสมอทำให้เจ้าของโรงงานยังทยอยส่งงานมาให้โรงงานนี้อย่างต่อเนื่อง แต่เนื่องจากชาวบ้านยังทำงานในระบบที่ผู้ดูแลเรียกว่า “แบบชาวบ้าน” คือ จะหยุดไปทำนา และไปร่วมงานศพ หรืองาน

ประเพณีอื่น ๆ ที่จัดขึ้นในหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นงานที่เข้ามาจะเป็นงานด่วนหรือไม่ก็ตาม ดังนั้น ผู้ดูแลโรงงานจึงสร้างระบบรับช่วงงานต่อ โดยส่งงานให้ช่างเย็บผ้าที่ดี และท่งหัวข้างอีกด้วย

ส่วนการทอผ้าไหมเพื่อขายนั้น เริ่มขึ้นในชุมชนหลังจากโรงงานเย็บผ้าตั้งขึ้นแล้ว บริษัททอผ้าไหมบริษัทแรกเข้ามาตั้งสาขาในบ้านดอนฮ่อมเมื่อปี 2534 หลังจากนั้นบริษัทอื่น ๆ ก็ทยอยเข้ามาเปิดสาขา จนกระทั่งปัจจุบันมีบริษัทผ้าไหมที่เป็นสาขาย่อยเปิดดำเนินการในตำบลบ้านโปงถึง 4 บริษัท และทำให้การทอผ้าไหมกลายเป็นแหล่งรายได้ของผู้หญิงในหมู่บ้านต่าง ๆ อีกด้วย ในการทอผ้าไหม บริษัทจะจัดหาอุปกรณ์ รวมทั้งก็ให้ด้วย หากทอไม่เป็นก็จะอบรมให้ ค่าตอบแทนในการทอจะคิดเป็นชุด แต่ละชุดมีราคาไม่เท่ากัน ขึ้นอยู่กับความยากง่ายในการทอ ราคาจะอยู่ระหว่างชุดละ 1020 จนถึง 2300 บาท โดยทั่วไปชาวบ้านจะทอได้ประมาณ 2 ชุด / เดือน

บทที่ 4

การสะสมทุนเงินตราของชุมชน ด้วยฐานของทุนที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชน

การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของกลุ่มออมทรัพย์ในชุมชนหมู่บ้าน มักถูกมองในฐานะเป็นดัชนีชี้วัดความเข้มแข็งของชุมชนอยู่เสมอ เพราะกลุ่มออมทรัพย์ที่สามารถสะสมเงินสัจจะได้จำนวนมาก จนสามารถนำไปเป็นทุนสำหรับดำเนินกิจกรรมที่มีความหลากหลายและสามารถตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้ มักถูกจัดประเภทอยู่ในกลุ่มออมทรัพย์ที่มีความเข้มแข็ง และแน่นอนว่าชุมชนที่กลุ่มออมทรัพย์เหล่านี้ดำรงอยู่ ก็มักถูกนิยามว่าเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งไปโดยปริยาย การศึกษากลุ่มออมทรัพย์ในลักษณะดังกล่าวมีนัยของมองกลุ่มออมทรัพย์โดยตัดขาดออกจากบริบทของชุมชน ทั้ง ๆ ที่เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านซึ่งมีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามวิถีการดำรงชีวิตย่อมมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชน ดังเช่นชุมชนที่วิถีการดำรงชีวิตต้องอาศัยเงินเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตและการบริโภคสูงมากก็มีแนวโน้มที่จะสะสมทุนเงินตราได้มากและเร็วกว่าชุมชนที่วิถีการดำรงชีพอาศัยเงินน้อยกว่า นอกจากนี้วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนและทุนที่ชุมชนได้สะสมมาแต่เดิมยังมีผลต่อการดำเนินกิจกรรมและต่อผลของการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์อีกด้วย หรืออีกนัยหนึ่งก็คือมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนนั่นเอง การสร้างความรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจกลุ่มออมทรัพย์ในบทนี้ จึงมีจุดเน้นอยู่ที่การทำความเข้าใจกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ โดยจะยึดความแตกต่างในเชิงคุณภาพของกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนเป็นปัจจัยหลักในการแยกแยะกระบวนการสะสมทุนเงินตราออกเป็นช่วง ๆ ซึ่งอาจแบ่งช่วงเวลาของกระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนซึ่งเริ่มขึ้นตั้งแต่ต้นปี 2522 จนถึงปัจจุบันออกเป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ คือ ยุคเงินเขียว ยุคเงินคล่อง และยุคกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่มออมทรัพย์ในยุคเงินเขียว

ยุคนี้เป็นยุคที่กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนดำเนินไปอย่างช้า ๆ เนื่องจากวิถีการผลิตและการบริโภคของชุมชนยังมีความต้องการและใช้ทุนเงินตราในระดับที่น้อยมาก เพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนยังเป็นกิจกรรมเพื่อเลี้ยงตัวเองเป็นหลัก ยุคนี้เริ่มตั้งแต่กลุ่ม

ออมทรัพย์ก่อตั้งขึ้นจนถึงช่วงประมาณต้นทศวรรษ 2530 เมื่อชาวดอนแก้วส่วนใหญ่หันมาปลูกพืชพาณิชย์ประเภทอื่น ๆ แทนการปลูกถั่วลิสงเพื่อขายกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน

กลุ่มออมทรัพย์ในบ้านดอนแก้วก่อตั้งขึ้นโดยได้รับอิทธิพลและการสนับสนุนอย่างแข็งแรงแจกโครงการพัฒนาชนบทสมบูรณแบบซึ่งเป็นองค์การพัฒนาเอกชนที่ทำงานด้านการพัฒนาชนบท เช่นเดียวกับกลุ่มออมทรัพย์อีกหลายแห่งในเขตอำเภอทุ่งห้วยช้าง ทั้งนี้เพราะในช่วงต้นปี 2522 โครงการพัฒนาชนบทสมบูรณแบบได้คัดเลือกผู้นำชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลบ้านปาง แม่ตะไคร้ ดงช้าง และนาห้วย หมู่บ้านละ 2 คน เพื่อให้เข้าอบรมเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการพูดถึงการรวมกลุ่ม การอนุรักษ์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนาการเกษตร เป็นต้น โดยรุ่นแรกเป็นการอบรมเกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์ เมื่อผู้นำชาวบ้านทั้ง 2 คน กลับจากการอบรม เขาได้นำความรู้เรื่องกลุ่มออมทรัพย์มาถ่ายทอดให้ชาวบ้านคนอื่น ๆ ทราบผ่านการเรียกประชุมชาวบ้าน แม้ว่าผู้นำทั้ง 2 คนนี้และผู้นำบางคนที่ไม่ได้ไปร่วมอบรมจะเห็นด้วยกับแนวคิดในการก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ แต่ดูเหมือนว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ “...บ่หันดีโดย...” ต้องใช้เวลาอีก 2-3 เดือน กลุ่มออมทรัพย์จึงเป็นรูปเป็นร่างขึ้น โดยมีสมาชิกรุ่นบุกเบิกรวมทั้งหมด 18 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้นำชาวบ้านที่ได้รับคัดเลือกให้อบรมรุ่นแรกและรุ่นถัด ๆ มา รวมทั้งญาติพี่น้องและเพื่อนสนิทของคนเหล่านี้ เมื่อชาวดอนแก้วสามารถจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ขึ้นมาได้ เจ้าหน้าที่จากโครงการพัฒนาชนบทสมบูรณแบบจึงพาชาวบ้านกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มนี้ไปดูงานกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้านต่าง ๆ ซึ่งโครงการชมองว่าเป็นกลุ่มออมทรัพย์ที่มีความเข้มแข็ง เช่น ที่บ้านทุ่งไ้ย้ง จังหวัดแพร่ บ้านหนองหล่ม อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ บ้านศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน

ความรู้จากการดูงานมีผลต่อการดำเนินกิจการของกลุ่มออมทรัพย์ในช่วงระยะแรก ๆ เป็นอย่างมาก เห็นได้ชัดจากกฎระเบียบเกี่ยวกับการฝากเงินสัจจะซึ่งกลุ่มเรียกว่าเงิน “ออมทรัพย์สัจจะ” ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดให้มีการเปลี่ยนแปลงสัจจะได้เมื่อมีการประชุมใหญ่เท่านั้น หรือเปลี่ยนได้เพียงปีละ 1 ครั้ง การกำหนดเพดานเงินออมทรัพย์สัจจะในวงเงินที่สมาชิกสามารถฝากได้คือ 3 บาทหรือ 5 บาท เพื่อให้กลุ่มฯก้าวเดินไปอย่างช้า ๆ และมั่นคง การกำหนดให้กู้เงินประจำปีในช่วงต้นปีคือเดือนมกราคมหลังจากมีการประชุมใหญ่สมาชิกและปันผลแล้ว และกำหนดให้ชำระคืนเงินกู้ก่อนการประชุมใหญ่เพื่อนำดอกเบียมาปันผลให้สมาชิก ซึ่งต่อมากฎระเบียบเกี่ยวกับการกำหนดสัจจะได้มีการปรับเปลี่ยนตามการร้องขอของสมาชิกบางรายเพื่อให้ตน

เองสามารถออมเงินได้ตามสัจจะที่กำหนดไว้ การที่สมาชิกบางรายไม่สามารถส่งเงินออมทรัพย์ สัจจะได้ทุกเดือนนั้น เนื่องจากกำหนดเงินสัจจะไว้สูงเกิน 10 บาท ซึ่งเป็นจำนวนเงินที่สูงมาก สำหรับชุมชนที่มีรายได้จากการปลูกถั่วลิสงขาย และค่าจ้างแรงงานรายวันอยู่ในอัตราประมาณ วันละ 7 บาทเท่านั้น ความ “เขี้ยว” ของปริมาณเงินที่หมุนเวียนอยู่ในชุมชน ทำให้สมาชิก หลายรายขอร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงกฎในการเปลี่ยนวงเงินสัจจะจากทุก 1 ปี มาเป็นทุก 6 เดือน “...สมัยนั้นมันเขี้ยวทั่วดินเนาะ พอดีเยยะไปบางปีเฮาก็ได้นัก บางปีก็ได้หน้อย ที่นี้มานับ บ้านนี้ออมสิบบาท เป็นว่าแม่จะออมปลูกเนาะ แม่ขอออมห้าบาท หกเดือนลดครั้งนา หกเดือนครั้ง หกเดือนนี้ลดได้เพิ่มได้...” นอกจากกฎระเบียบดังกล่าวแล้ว กลุ่มผู้ก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์ได้ตกลง ร่วมกันว่าจะปล่อยกู้เมื่อกลุ่มมีเงินออมทรัพย์สัจจะครบ 100,000 บาท แม้การกำหนดเงื่อนไข ในการปล่อยกู้ตามจำนวนเงินสัจจะออมทรัพย์ที่กลุ่มสะสมได้ในวงเงินดังกล่าวจะหวังผลถึงการทำให้กลุ่มฯเติบโตอย่างช้า ๆ และมั่นคงก็ตาม แต่เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่กำหนดเงินสัจจะไม่เกิน 10 บาท ระยะเวลาที่กลุ่มฯสะสมเงินโดยไม่ปล่อยให้สมาชิกกู้จึงนานถึง 7 ปี แน่่อนว่าเงื่อนไข ดังกล่าวย่อมเป็นอุปสรรคต่อการเพิ่มจำนวนสมาชิกไปโดยปริยาย เพราะแม้กรรมการจะพยายาม ชักชวนญาติพี่น้องและชาวบ้านคนอื่น ๆ ให้มาสมัครเป็นสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ก็ตาม แต่กระนั้น จำนวนสมาชิกของกลุ่มฯกลับเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ นอกจากนั้นยังมีสมาชิกที่ลาออกเพราะทนรอ กู้ไม่ไหวอีกด้วย

กลุ่มออมทรัพย์บ้านดอนแก้วมีสถานการณ์ที่ดีขึ้นเมื่อเปิดให้สมาชิกกู้เงินในปีที่ 8 หลัง ก่อตั้งกลุ่ม เพราะอัตราดอกเบี้ยที่กลุ่มฯกำหนดร้อยละ 12 บาท / ปี เป็นแรงจูงใจที่ทำให้ชาวบ้าน ที่ยังไม่ได้สมัครเป็นสมาชิกกลุ่มฯหรือลาออกก่อนที่กลุ่มฯจะเปิดให้กู้ ตัดสินใจสมัครเป็นสมาชิก กลุ่มฯ เพราะในช่วงขณะนั้นอัตราดอกเบี้ยที่สมาชิกในหมู่บ้านกู้ยืมโดยไม่ผ่านสถาบันการเงินสูง ถึง 3 บาท / เดือน การเปิดให้สมาชิกกู้เงิน ได้นำไปสู่การเปลี่ยนกฎระเบียบเกี่ยวกับการฝาก เงินออมทรัพย์สัจจะด้วย โดยกลุ่มได้ขยายเพดานวงเงินสัจจะจากเดิมที่กำหนดไว้ไม่เกิน 5 บาท 10 บาท มาเป็นออมได้ในวงเงินไม่เกิน 100 บาท เนื่องจากกลุ่ม “...ต้องการเงินหมุน...”

สถานการณ์ของกลุ่มฯพลิกผันในช่วงประมาณปี 2531 เมื่อชาวบ้านดอนแก้วเริ่มหันมา ปลูกหอมและกระเทียม ทั้งนี้เพราะชาวบ้านจะเก็บผลผลิตได้ในช่วงฤดูแล้งของปีถัดมา จึงเลย กำหนดเวลาในการชำระหนี้เงินกู้ซึ่งกำหนดไว้ก่อนการประชุมใหญ่ในช่วงต้นเดือนมกราคม ยิ่งไป กว่านั้นราคาหอมและกระเทียมก็ผันผวน เมื่อชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถชำระหนี้เงินกู้ประจำปี

ได้ทันตามเวลาที่กำหนด เงินกู้ประจำปีจึงกลายเป็น “เงินข้ามปี” ไปโดยปริยาย สถานการณ์ “เงินข้ามปี” รุนแรงถึงที่สุดในปี 2534 จนกลุ่มต้องยกเลิกการปล่อยกู้ในปีดังกล่าวเนื่องจากได้รับเงินครบในช่วงประมาณกลางปี วิกฤติของการชำระหนี้ที่กลุ่มฯเผชิญอยู่นี้นำไปสู่การแก้กฎระเบียบเกี่ยวกับการกู้เงิน คือมีการกำหนดเพดานเงินกู้ประจำปีตามวงเงินสัจจะที่สมาชิกแต่ละรายสะสมไว้ โดยใช้สมุดเงินฝากเป็นหลักฐานในการค้ำประกัน หากสมาชิกรายใดไม่สามารถชำระเงินกู้ได้ตามเวลาที่กำหนด คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์จะนำเงินสัจจะที่สะสมไว้มาล้างหนี้ และยกเลิกการเป็นสมาชิก 3 ปี เช่นเดียวกับในกรณีขาดส่งเงินสัจจะ 3 เดือนติดต่อกัน ซึ่งกลุ่มฯมองว่าเป็นเพราะ “...คร้านก่ บ่เยาะก้านก่...” ด้วยกฎระเบียบดังกล่าว กลุ่มออมทรัพย์จึงสามารถจัดการกับวิกฤติ “เงินข้ามปี” ได้ในที่สุด

ความยากลำบากในการเพิ่มจำนวนสมาชิกหรือการทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ “...หันดี โดย...” นั้น เป็นผลมาจากระดับเศรษฐกิจและกิจกรรมทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชนในขณะนั้นที่ยังมีความต้องการทุนเงินตราอยู่ในระดับต่ำ เพราะโดยทั่วไปกิจกรรมทางเศรษฐกิจในชุมชนมีเป้าหมายอยู่ที่การผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง นอกจากนั้นจุดตั้งของหมู่บ้านเองก็ยังเป็นแรงเสียดทานที่ช่วยชะลอกระแสการเปลี่ยนแปลงให้ดำเนินไปอย่างช้า ๆ ดังจะเห็นได้จากการปลูกถั่วลิสงในช่วงนี้ที่แม้จะมีเป้าหมายเพื่อขาย แต่ชาวบ้านก็ไม่ได้มีแรงจูงใจในการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตด้วยการใช้เงินทุนในการซื้อหาปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ “...ไถยังบ่มีเลย ปลูกก่เอาเสียมขุดใส่ ขุดเป็นหลุมระยะห่างห้าสิบเซนติเมตร หรือว่าแต่ละคนจะปลูกห่างปลูกถี่...” นอกจากนั้นราคาถั่วลิสงที่ขายได้ก็ไม่สูงมากนัก ประมาณถั่งละ 7-10 บาท

อย่างไรก็ตาม แม้วิถีการดำรงชีวิตของชาวดอนแก้วในช่วงยุคนี้ จะมีความต้องการใช้เงินทุนในระดับต่ำ แต่กระนั้น กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนกลับดำเนินต่อเนื่องไปโดยมิได้สะดุดหยุดลงหรือถูกทำลายไป การที่กระบวนการสะสมทุนเงินตราดำเนินไปในทางบวกคือชาวบ้านสามารถสะสมเงินทุนได้เพิ่มพูนขึ้นนั้น เป็นเพราะกระบวนการดังกล่าวดำเนินไปด้วยการเชื่อมโยงทุนที่ชุมชนสะสมมาในทุกมิติ ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรม กล่าวคือ นอกจากความสามารถในการเข้าถึงที่ดินทำกินและความสามารถในการหาอยู่หากินได้เองตามธรรมชาติจากป่ารอบหมู่บ้านของชาวดอนแก้ว จะเป็นเงื่อนไขที่มีผลต่อกระบวนการสะสมทุนเงินตราแล้ว การมีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ ชื่อสัตย์ เสียสละและมีคุณธรรมหลายคน ดังจะเห็นได้จากผู้นำที่ได้รับเลือกให้เป็นคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งส่วนใหญ่เคยเป็นผู้นำองค์กร

ต่าง ๆ ในชุมชนมาก่อน ย่อมมีผลกระทบต่อการสะสมทุนเงินตรา ข้อสังเกตที่น่าสนใจเกี่ยวกับผู้นำกลุ่มออมทรัพย์ในช่วงนี้คือ คณะกรรมการส่วนใหญ่เคยบวชเป็นพระสงฆ์และสามเณรมาก่อน

คำตอบ : ตอนแรกนี่เขาก็ดูคนที่ว่า เกยผ่านงานมาก่อน เกยเป็นปอหลวง เกยเป็นคนะ กรรมการมาก่อนนะ หรือว่าเป็นกรรมการวัดมาก่อน เป็นผู้ช่วยเหมืองฝายมาก่อน เขาต้องดู คนว่าทำงานเป็นก่อน มันต้องเริ่มตัวนั้นนะ อย่างลุงบุญนี้ สมัยก่อน เป็นอยู่ศรีสะเกษ แล้วเป็นมาเอาเมีย ต่างเหนือเนี่ยะ เป็นเกยเป็นจวนนักธรรมโท และเป็นครูอาสาโดย คนอยู่ดีว่า เอาเป็นเลขา

คำถาม : อ้อ เป็นรู้หนังสือ

คำตอบ : งานเขียนหนังสือพ่อง งามโดย

คำถาม : แล้วคนที่ป็นเหรียญกฐน รุ่นแรกนี่เลือกยังไงคะ

คำตอบ : เหรียญกฐนรุ่นแรกนี่ก็ ลุงงวด ต่เป็นตายไปเนาะ การจัดการเขียน แล้วตัวหนังสือเป็นทั้งงามโดย แล้วความู้เป็นกิดิโดย เป็นก็ได้เป็น ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านโดยสมัยนั้น

คำถาม : อ้อ ค่ะ แล้วอย่างนี้คนที่เขียนหนังสือบ่งาม ความรู้มีนี่ก็คงเป็นกรรมการไม่ได้ ซิคะ

คำตอบ : เป็นได้แต่เริ่มก่อน ตัวนี้เป็นตัวนำก่อน นำไปก่อน

คำถาม : อ้อ เป็นตัวนำก็ต้องมีความรู้ซิคะ แล้วอย่างพอพุดนี่เป็นอะไรมาก่อนคะ

คำตอบ : กำลังลึก เป็นน้อย

คำถาม : เป็นน้อยมาก่อนหรือคะ

คำตอบ1 : การรู้การจาหน่อย

คำตอบ2 : อย่างประธาน อย่างลุงญาเนาะ

คำถาม : ค่ะ

คำตอบ1 : ลุงญาเป็นเล่นต่างด้านสังคมการพื้นเมืองเนาะ เป็นการร้องเพลงเป็นเพลงพื้นบ้าน สีชะล๊อ ซอ ซึงนี่ คือเป็นอยู่ด้านนี้มาก่อน เป็นก็เกยู้คน ฮือคนนี่ฮือมีหย่ง พ่อง เวลาเป็นมือบรรม ก็มีการเล่นโดย มีซอ ฮือฟัง พยายามดึงคนเข้ามา แต่เขาจะดง คน กันได้นี้คือทุกคนต้องฮือคนละอย่าง แล้วก็ดึงเข้ามาพร้อมกัน มาร่วมกัน แล้วก็นั่งมันจะเป็นแรงขึ้นไป

คำตอบ2 : มันจะเป็นเสียสละ คนดีเสียสละนักร่น้อย มีการมึงนหย่งไปจ่วย ไม่ว่าเมื่อวันเมื่อ คีนกา หย่งฮือ

คำตอบ1 : ทุกอย่างบ่ว่าจะเป็นงานวัดงานวา งานบ้านศพ บ้านบอย จะหันหน้าหมู่บ่บอย

คำตอบ2 : คนก็เลยฮือจักว่าหมอนันมันยะการกา เสียสละหย่งน้อยก็เลือกขึ้นมาก็จะ

ทุนทางสังคมที่สำคัญอีกด้านหนึ่งก็คือ ความรู้สึกเป็นญาติพี่น้องกัน ดังจะเห็นได้จาก ยุทธศาสตร์ในการเพิ่มจำนวนสมาชิกของกลุ่มที่กระทำโดยอาศัยความสัมพันธ์ของญาติพี่น้องหรือที่ชาวบ้านเรียกว่าไปตามสายพี่สายน้อง นอกจากนั้นทุนทางสังคมที่สำคัญอีกด้านหนึ่งก็คือ การเข้ามาขององค์กรพัฒนาเอกชนซึ่งเป็นการสร้างช่องทางที่ทำให้ชาวบ้านได้รับประสบการณ์และความรู้เกี่ยวกับกลุ่มออมทรัพย์จากชุมชนต่าง ๆ ผ่านการดูงานและการฝึกอบรม

กลุ่มออมทรัพย์ในยุคเงินคด่อง

กระบวนการสะสมทุนเงินตราของชุมชนในช่วงยุคนี้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ทั้งในแง่ของทุนชุมชนที่นำมาใช้ในกระบวนการสะสม และยุทธศาสตร์การดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ซึ่งเป็นผลมาจากวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากจากยุคที่ผ่านมา เพราะชาวบ้านต้องใช้ทุนเงินตราเพื่อการผลิตและบริโภคในระดับที่สูงขึ้น ทั้งเพื่อเข้าถึงปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องใช้ไฟฟ้า รถยนต์ รถจักรยานยนต์ ฯลฯ รวมทั้งยังเพื่อจ่ายเป็นค่าไฟฟ้า ค่าเดินทาง ค่าเล่าเรียนบุตร เป็นต้น ยุคนี้มีความเหลื่อมทับซ้อนกับช่วงยุคเงินเขียว คือเริ่มประมาณต้นทศวรรษ 2530 ถึงก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่มออมทรัพย์สามารถสะสมเงินทุนได้อย่างรวดเร็วหลังจากที่ชาวบ้านเริ่มปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์แทนพืชพาณิชย์หลากหลายประเภทที่ต่างพาเหรดกันเข้ามาในบ้านดอนแก้ว ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ซึ่งชาวบ้านคนหนึ่งนำมาปลูกในปี 2525 หลังได้รับคำแนะนำจากพี่เขยซึ่งปลูกข้าวโพดพันธุ์นี้ได้ดี ได้นำความหวังมาสู่ชาวดอนแก้วอีกครั้งหนึ่ง เพราะจำนวนเงินที่ได้รับในช่วงแรก ๆ หลังจากหักต้นทุนที่มีเพียงค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าจ้างเกี่ยวหญ้าและเก็บฝักมีจำนวนมากกว่ารายได้ที่รับจากการขายพืชชนิดอื่น ๆ ที่ชาวบ้านเคยปลูก แน่แน่นอนว่ารายได้จากการปลูกข้าวโพดเป็นตัวเร่งให้ชาวบ้านเปลี่ยนไร่ข้าวเป็นไร่ข้าวโพด พื้นที่ปลูกข้าวโพดจึงขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว รายได้ที่เป็นกอบเป็นกำในช่วงระยะแรก ๆ จากการปลูกข้าวโพดนี้ ทำให้จำนวนเงินออมทรัพย์จะเพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดด การเข้ามาของรถไถขนาดใหญ่ในปี 2538 ทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่ขนาดใหญ่เกินกว่า 10 ไร่ได้อย่างสะดวกสบาย การเข้ามาของรถไถไม่เพียงทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ได้ในพื้นที่ขนาดใหญ่เท่านั้น แต่ยังเป็นผลให้ชาวบ้านต้องการทุนเงินตราในฐานะที่เป็นทุนเพื่อนำมาเป็นค่ารถไถ ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย และค่า

เก็บผักที่เพิ่มขึ้นอีกด้วย ในปี 2539 กลุ่มออมทรัพย์จึงเริ่มให้สมาชิกกู้เงินกู้พิเศษ 4 เดือน เพื่อให้สมาชิกมีเงินมาลงทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น “เพราะก้นเกษตรทุกอย่างมันเข้ามาน้ำ มันใจเครื่องทุนแรงหมดละถ้าบ่มีหื้อเขากู้ก็บ่ได้ ต้องหื้อเขากู้...” โดยให้สมาชิกใช้หลักทรัพย์มาค้ำประกัน ซึ่งได้แก่ โฉนด น.ส.3 น.ส.3ก และใบจอง ยกเว้นทะเบียนรถทุกประเภทและสปก. เพราะกรรมการมองว่าทะเบียนรถไม่ได้แสดงว่าบุคคลที่ครอบครองรถเป็นเจ้าของรถแต่อย่างใด หากไม่ได้ซื้อรถด้วยเงินสด นอกจากนั้นรถยังมีโอกาสที่จะเสียหายได้ง่ายหากถูกชน ส่วนสปก.นั้นก็ไม่สามารถโอนสิทธิให้บุคคลอื่นที่ไม่ใช่ทายาท “ใบจองนี้สิทธิที่ดินที่บ้านเฮา ๆ ผู้กินกัน มันมีจริงแต่ ก่ออย่างสปก. บางครั้งมันไปไหนญาติ อย่างใบจองนี้เฮาไปไหนก็ได้ ไปธนาคารก็ได้...” โดยกำหนดวงเงินกู้รายละไม่เกิน 20,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อเดือน แบ่งเข้ากลุ่มออมทรัพย์เพื่อนำมาใช้ในการดำเนินการและจัดสรรให้สมาชิก 1 บาท และจัดสรรให้คณะกรรมการ 1 บาท ต่อมาในปี 2541 กลุ่มฯให้กู้กลุ่มข้าวโพด เนื่องจากสมาชิกร้องขอและกรรมการเห็นว่ากลุ่มฯเริ่มมีเงินเหลือพอที่จะปล่อยกู้ได้ เงินกู้เพื่อปลูกข้าวโพดจะให้เป็นปุ๋ยและเมล็ดพันธุ์ในวงเงินประมาณ 5,000 บาท และเงินสดอีก 5,000 บาทเพื่อเป็นค่าจ้างรถไถหรือค่าจ้างแรงงานในการเก็บข้าวโพด กลุ่มฯจะเปิดยื่นกู้ในช่วงต้นเดือนเมษายน และให้สมาชิกชำระคืนเงินต้นหลังขายข้าวโพดได้แล้ว โดยกำหนดอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 10 ต่อปี กำหนดให้ชำระดอกเบี้ยก่อนสิ้นปี เพื่อนำดอกเบี้ยไปปันผลให้สมาชิกในการประชุมใหญ่สามัญประจำปีในช่วงต้นเดือนมกราคม การให้กู้กลุ่มข้าวโพด ทำให้สมาชิกสามารถยืดระยะเวลาในการเก็บข้าวโพดออกไปในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งเป็นผลดีต่อสมาชิก ทั้งนี้เพราะจะทำให้ข้าวโพดแห้ง จนมีความชื้นต่ำ ขายได้ราคาสูง

เงินกู้สำหรับผู้ปลูกข้าวโพดต่างกับเงินกู้ประจำปีและเงินกู้พิเศษ ทั้งนี้เพราะในกรณีของเงินกู้ประจำปีนั้น กลุ่มฯมองว่าเป็นการกู้เงินตนเอง ส่วนเงินกู้พิเศษ กลุ่มฯให้ความสำคัญกับหลักทรัพย์ที่สมาชิกลำมาค้ำประกัน หรือเป็นการหาเงินให้กลุ่มฯ จึงแตกต่างจากการให้เงินกู้แก่ผู้ปลูกข้าวโพด เพราะกลุ่มฯจะให้เฉพาะสมาชิกที่ปลูกข้าวโพดเท่านั้น เนื่องจากมองว่าเงินที่ให้กู้เป็นเงินของกลุ่มฯ ในช่วงปีที่ผ่านมา กลุ่มฯเริ่มให้กู้แก่สมาชิกที่ปลูกหอมแดงด้วย โดยขณะนี้กลุ่มฯมีนโยบายที่จะขยายการให้สินเชื่อแก่สมาชิกที่ปลูกพืชพาณิชย์ชนิดอื่น ๆ ด้วย

หากสมาชิกมีปัญหาในการชำระหนี้ กรรมการจะยืดหยุ่นให้ ในกรณีเงินกู้ประจำปี กรรมการให้สมาชิกค้างดอกเบี้ยได้ แต่เงินต้นต้องส่งตามกำหนด ส่วนในกรณีเงินกู้กลุ่มข้าวโพด กำหนดให้สมาชิกชำระดอกเบี้ยคืนก่อนประชุมใหญ่สามัญประจำปี

เงินที่กลุ่มนำมาให้สมาชิกกู้ในช่วงยุคนั้น ไม่ได้มีเฉพาะเงินออมทรัพย์อย่างเดียว แต่ยังมีเงินฝากพิเศษอีกด้วย เงินฝากพิเศษเป็นเงินที่กลุ่มฯเปิดให้สมาชิกและคนทั่วไปฝากและถอนได้โดยไม่จำกัดจำนวนเช่นเดียวกับธนาคาร โดยเริ่มรับฝากเงินประเภทนี้ในปี 2540 เพื่อให้กลุ่มมีเงินเพียงพอสำหรับสมาชิกที่มีความต้องการเงินกู้เพิ่มขึ้น หลังจากเปิดรับเงินฝากพิเศษได้ 2-3 ปี ปริมาณเงินฝากและจำนวนคนที่นำเงินมาฝากก็เพิ่มขึ้น ในจำนวนคนที่นำเงินมาฝากนี้ นอกจากสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์แล้ว ยังมีข้าราชการในท้องถิ่น และองค์กรชาวบ้านอื่น ๆ ด้วย เงินฝากพิเศษนี้ กำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ร้อยละ 7 บาท/ปี แต่หากถอนเงินก่อนวันปันผลจะไม่คิดดอกเบี้ยให้ โดยเงินฝากพิเศษนี้นำมาให้สมาชิก ผลการดำเนินงานในส่วนของเงินฝากพิเศษในปีแรกพบว่าเกือบขาดทุน เนื่องจากคณะกรรมการไม่ได้คิดดอกเบี้ยเป็นรายวันแต่กลับคิดดอกเบี้ยเป็นปี แม้ว่าระยะเวลาฝากจะไม่ถึง 1 ปีก็ตาม ดังนั้นในปีต่อมา จึงมีการปรับปรุงกฎระเบียบในการคิดดอกเบี้ยใหม่ เงินฝากที่จะคิดดอกเบี้ยให้เต็มร้อยละ 7 บาท จะต้องมีความระยะเวลาฝากจนถึงวันปันผลไม่น้อยกว่า 6 เดือน ส่วนเงินที่ฝากไม่ครบ 6 เดือนหรือฝากตั้งแต่เดือนกรกฎาคมจนถึงวันปันผล คิดดอกเบี้ยให้ครึ่งหนึ่ง คือร้อยละ 3.5 บาท

กลุ่มออมทรัพย์ในยุคกองทุนหมู่บ้าน

แม้ยุคนี้จะมีความต่อเนื่องจากยุคที่ผ่านมา ทั้งในแง่ของการที่ทุนทางเศรษฐกิจมีบทบาทหลักในกระบวนการสะสมทุนเงินตรา และยุทธศาสตร์การดำเนินงานของกลุ่มออมทรัพย์ก็ตาม แต่ลักษณะที่สำคัญซึ่งทำให้ยุคนี้มีความแตกต่างในเชิงคุณภาพจากยุคที่ผ่านมาก็คือ การที่รัฐเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการจัดการทุนเงินตราของชุมชนผ่านทุนเงินตราที่จัดสรรให้ชุมชนหมู่บ้านและกฎระเบียบของกองทุนหมู่บ้าน

เมื่อปีที่ผ่านมา กลุ่มออมทรัพย์ได้ลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ประจำปีและเงินกู้กลุ่มข้าวโพดจากเดิมที่กำหนดไว้ร้อยละ 12 ต่อปี มาเป็นร้อยละ 10 ต่อปี นอกจากนั้นกลุ่มยังขยายวงเงินกู้พิเศษให้แก่สมาชิกที่ประสงค์จะนำเงินไปไถ่ถอนเงินกู้กับธกส.อีกด้วย โดยเริ่มให้กู้ครั้งแรกในปี 2543 เนื่องจากมีสมาชิกร้องขอ ในปี 2543 กลุ่มให้สมาชิกกู้จำนวนสองราย ปีถัดมาจำนวนสมาชิกที่ขอกู้เพิ่มขึ้น และขอกู้ในวงเงินที่สูงขึ้นด้วย โดยวงเงินที่ให้กู้สูงสุดถึง 170,000 บาท/ราย ดังนั้น เพื่อป้องกันความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้น กลุ่มจึงวางระเบียบของการกู้เงินเพื่อล้างหนี้ธกส.อย่างเข้มงวดมากกว่าก่อนที่จะปล่อยให้สมาชิกกู้ จะต้องตกลงกับธกส.ก่อนว่าหากสมาชิกไถ่ถอนเงินกู้

แล้วจะได้รับการพิจารณาให้กู้ใหม่เพื่อสมาชิกจะได้นำเงินดังกล่าวมาคืนกลุ่ม “...ก่อนจะฮือ ต้องไปอยู่กับหัวหน้าธกส.ก่อน ว่าเป็นอนุมัติก่อน ถ้าเป็นอนุมัติ เขาก็ฮือไม่ได้ แต่ถ้าเป็นบออนุมัติ เขาก็ฮือบได้ เป็นอย่างนี้ ก็ต้องแก้กัน...” กลุ่มมองว่าการปล่อยกู้ดังกล่าวเป็นวิธีการในการหารายได้ให้กับกลุ่ม เพื่อชดเชยรายได้ที่ขาดหายไปเนื่องจากการลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกลุ่ม

อันที่จริง สิ่งที่คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์กำลังหวั่งกังวลคงไม่ได้เป็นเพียงการลดลงของรายได้อันเนื่องมาจากการปรับลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ลงเท่านั้น ทั้งนี้เพราะกลุ่มกำลังเผชิญกับสิ่งที่ดูน่าหวั่งกังวลยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การที่เงินกู้ประจำปีของกลุ่มฯ เหลือ ขณะที่ยอดเงินที่ชาวดอนแก้วขอกู้จากกองทุนเงินล้านเกินไปประมาณเจ็ดแสนบาท แน่นอนว่าสถานการณ์เช่นนี้เป็นเงื่อนไขที่ทำให้กลุ่มต้องพยายามหารายได้เพื่อมาชดเชยรายได้ที่ขาดหายไปเท่านั้น หากแต่เพื่อลดต้นทุนของการดำเนินการอีกด้วย

บทที่ 5

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและผลที่มีต่อชุมชน

กองทุนหมู่บ้านเป็นโครงการที่แตกต่างไปจากโครงการอื่น ๆ ที่รัฐบาลเคยนำเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นโครงการที่ยอมรับถึงความแตกต่างหลากหลายในด้านความพร้อมของหมู่บ้านในการนำเงินที่ได้รับจัดสรรไปก่อประโยชน์ต่อครอบครัวและชุมชน การให้อำนาจหมู่บ้านดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไปตามศักยภาพและความต้องการของตนเองมีนัยที่แสดงให้เห็นว่า หมู่บ้านมิได้ถูกมองลงในลักษณะที่ต้องสงเคราะห์อีกต่อไป หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง หมู่บ้านมิได้ตำแหน่งที่เช่นเดิมในกระบวนการพัฒนาที่รัฐเป็นผู้กำหนดอีกแล้ว เมื่อตำแหน่งที่ของหมู่บ้านในจินตภาพของรัฐเปลี่ยนแปลงไป ประเด็นคำถามสำคัญที่น่าจะสืบค้นจึงอยู่ที่ว่า ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ เป็นการเปลี่ยนในระดับใด มีผลในทางปฏิบัติหรือไม่ หากความเปลี่ยนแปลงนี้ปรากฏอยู่เพียงในระดับฐานคิดของโครงการเท่านั้น เพราะเหตุใดจึงไม่มีผลในทางปฏิบัติด้วยนัยนี้ การประเมินกองทุนหมู่บ้านดอนแก้วจึงให้ความสำคัญกับการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นว่า ชุมชนมีอำนาจในการกำหนดอนาคตและดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านหรือไม่ ในลักษณะใด และด้วยอำนาจในลักษณะดังกล่าว ชุมชนได้รับผลอย่างไรจากการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนหมู่บ้านในบริบทของบ้านดอนแก้ว

ชาวดอนแก้วทราบข่าวเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านก่อนหน้าที่ผู้ใหญ่บ้านจะเรียกประชุมเพื่อชี้แจงนโยบายเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ดังนั้นเมื่อผู้ใหญ่บ้านเรียกประชุม จึงมีชาวบ้านสนใจมาฟังจำนวนมากพอสมควร การเลือกคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านจัดขึ้นในวันที่ 7 มิถุนายน 2545 โดยผู้ใหญ่บ้านให้ชาวบ้านส่งตัวแทนมาครัวเรือนละ 1 คน มีชาวบ้านมาร่วมประชุมเพื่อเลือกคณะกรรมการประมาณสองในสามของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด แต่เนื่องจากคณะกรรมการกองทุนที่ชาวบ้านเลือกนี้ มีผู้ชายมากกว่าผู้หญิง คือมีผู้ชายถึง 11 คน ส่วนผู้หญิงมีเพียง 4 คน ชาวบ้านจึงต้องเลือกคณะกรรมการอีกครั้งเนื่องจากสัดส่วนระหว่างเพศของคณะกรรมการไม่ได้เป็นไปตามระเบียบ แน่แน่นอนว่าในการเลือกคณะกรรมการครั้งนี้สัดส่วนของคณะกรรมการที่ได้รับเลือกเป็นไปตามระเบียบคือ มีผู้ชาย 8 คน และมีผู้หญิง 7 คน เพราะเป็นการคัดเลือกโดย

ยึดหลัก “สิทธิหญิงครึ่ง ชายครึ่ง” หลังจากเลือกคณะกรรมการได้ครบ 15 คนแล้ว คณะกรรมการได้มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่บ้านเพื่อเลือกประธาน รองประธาน เหนรัญญิก และเลขาธิการกองทุน ที่ประชุมลงมติเป็นเอกฉันท์ให้ผู้ใหญ่บ้านซึ่งจบการศึกษาในระดับปริญญาตรีเป็นประธานกองทุน ตำแหน่งเลขาธิการกองทุน เลือกคณะกรรมการที่จบการศึกษาระดับปวส. เพราะมองว่าเป็นผู้มีความรู้เช่นเดียวกัน “...ต้องพิจารณาโดยว่าเป็นจบนั่นยัง บ่ไจว่าดูถูกว่า ปอสืบมีศักยภาพ เป็นก่มีเหมือนกัน แต่ว่าคนตีจบมอ.สามหรือว่ามอ.หกมันน่าจะดีกว่าจบปอสืบหน่อย ก่มองความพร้อมของเป็นโดยว่าเป็นที่ความร่วมมือกับชุมชนนักร...” ส่วนตำแหน่งเหนรัญญิกเลือกกรรมการที่ไม่มีประวัติต่างพร้อยในเรื่องการเงิน ประเด็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับคณะกรรมการก็คือ ชาวบ้านที่ได้รับคัดเลือกให้เป็นคณะกรรมการเกือบครึ่งมีฐานะอยู่ในระดับดีกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน นอกจากนั้นหลายคนยังมีตำแหน่งทางสังคมในหมู่บ้าน เช่น เป็นอบต. ประธานกลุ่มแม่บ้าน ประธานกลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน แต่ไม่มีคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์คนใดที่ได้รับเลือกให้เป็นคณะกรรมการกองทุน นอกจากกรรมการกลุ่มออมทรัพย์คนหนึ่งที่ได้รับแต่งตั้งให้เป็นที่ปรึกษาของคณะกรรมการกองทุน

สำหรับระเบียบของกองทุนหมู่บ้านดอนแก้วนั้นมีทั้งหมด 10 ข้อ โดยคณะกรรมการประชุมร่วมกันแล้วนำมาแจ้งให้สมาชิกพิจารณาภายหลัง “...คุยกันเองเรียบร้อยแล้วกับบอกสมาชิกแหม่มก่า...” ระเบียบส่วนใหญ่สมาชิกให้ความเห็นชอบยกเว้นข้อที่เกี่ยวกับการกำหนดอัตราดอกเบี้ย เนื่องจากคณะกรรมการเสนอให้คิดดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อปี แต่สมาชิกไม่เห็นด้วย จึงต้องลงมติดด้วยการโหวต ซึ่งปรากฏว่าเสียงส่วนใหญ่ให้คิดดอกเบี้ยร้อยละ 2 ต่อปี ส่วนกฎระเบียบข้อที่เหลือคือ ให้สมาชิกถือหุ้น หุ้นละ 20 บาท อย่างน้อยหนึ่งหุ้นแต่ไม่เกิน 10 หุ้น และสมาชิกจะต้องเสียค่าสมัครคนละ 20 บาท ในการกู้เงินให้ใช้บุคคลค้ำประกัน 3 คน ห้ามค้ำประกันซ้ำกัน ระยะเวลากู้ 1 ปี ถ้าผิดสัญญาเกิน 15 วัน ปรับร้อยละ 2 บาทต่อปี เป็นสมาชิกได้ทุกคน แต่ยืมได้ครอบครัวละ 1 คน ดอกเบี้ยจัดสรรคืนสู่สังคมให้กับผู้สูงอายุ ทุนการศึกษาเด็กยากจน ภัยธรรมชาติ กีฬา งานศพ และตอบแทนคณะกรรมการ สมาชิกจะต้องยอมรับการพิจารณาของคณะกรรมการกองทุน และกำหนดให้ตรวจสอบบัญชี 2 ครั้งต่อปี

คณะกรรมการนำเงินทั้งหมดที่ได้รับจัดสรรมาให้สมาชิกกู้ โดยไม่กั้นไว้เป็นเงินกู้ฉุกเฉิน เนื่องจากเห็นว่าหากคณะกรรมการไม่ซื้อสัตย์อาจจะเกิดปัญหาภายหลังได้ นอกจากนั้นคณะกรรมการยังกำหนดหลักเกณฑ์ในการให้กู้เพิ่มเติมไปจากระเบียบข้างต้นว่า ให้กู้ยืมเฉพาะไปทำ

การเกษตรเท่านั้น สมาชิกที่กู้ยืมไม่เกิน 20,000 บาท ให้ใช้บุคคลค้ำประกัน 3 คน โดยให้นับรวมผู้กู้ด้วย หากกู้เกิน 20,000 บาท จะต้องนำหลักทรัพย์มาค้ำประกัน เมื่อคณะกรรมการเปิดให้สมาชิกยื่นคำขอกู้ มีสมาชิกรายยื่นความจำนงค์ขอกู้ 100 ราย จากสมาชิกกองทุนทั้งหมด 135 ราย วงเงินที่ยื่นขอกู้สูงถึง 1,700,000 บาท หลังจากคณะกรรมการพิจารณาคำขอกู้แล้วมีมติยกเลิกคำขอกู้ของสมาชิก 1 ราย ที่มีทะเบียนบ้านซ้ำกัน ส่วนการปรับลดจำนวนวงเงินกู้ให้เหลือหนึ่งล้านบาทนั้น ให้พิจารณาปรับลดเฉพาะสมาชิกที่ยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 10,000 บาทขึ้นไปนั้น (สมาชิก 57 รายยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 20,000 บาท สมาชิก 9 รายยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 15,000 บาท และสมาชิก 29 รายยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 10,000 บาท) ส่วนสมาชิกที่ยื่นคำขอกู้ในวงเงิน 5000 บาท (2 ราย) และ 3000 บาท (2 ราย) มีมติอนุมัติตามวงเงินที่ขอกู้ ในการพิจารณาปรับลดจำนวนเงินที่สมาชิกยื่นกู้ขึ้น คณะกรรมการพิจารณาจากหนังสือที่มียู่และความสามารถในการชำระหนี้ "...สาเหตุที่เขาจะต้องเลือกซื้อนี้บุคคลคนนี้อย่างที่เขาวานี้ เป็นหนี้ ธกส.เท่าใด ปีนี้ต้องจ่ายเท่าใด ส่วนใหญ่เขาซื้อไปหมื่นหนึ่งแล้วเป็นจะมีศักยภาพในการส่งตรงนี้ก่อน เพราะถ้าบ่ส่งกรรมการ 15 คนก็ต้องวิ่งแล้ว จี้ว่าให้ส่ง มันเป็นการสร้างความลำบากใจให้กับคณะกรรมการ..."

ในการชำระหนี้เงินกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกชำระเป็นกลุ่มสามคนตามการค้ำประกัน โดยให้ไปชำระที่ธนาคารกันเอง หลังจากนั้นให้สมาชิกรายนำหนังสือแจ้งความประสงค์การชำระคืนเงินกู้สมาชิกกองทุนหมู่บ้านที่ยื่นให้ธนาคารบันทึกว่าได้รับเงินแล้วมาให้คณะกรรมการเก็บไว้เป็นหลักฐาน ผลปรากฏว่าสมาชิกชำระคืนเงินกู้ 100 %

การคืนเงินเพื่อให้กองทุนได้รับชำระคืนเงินกู้ 100 %

ความพยายามของสมาชิกทั้งหมดในการหาเงินเพื่อมาชำระคืนเงินกู้ตามกำหนดเวลาเป็นประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณา เพราะนัยสำคัญของการชำระคืนเงินกู้ไม่ได้สะท้อนความรับผิดชอบส่วนตัวของสมาชิกแต่ละคนอีกต่อไป เนื่องจากชาวบ้านเชื่อว่าการชำระคืนเงินกู้ 100 % เป็นการแสดงถึงความสำเร็จของการดำเนินกองทุนหมู่บ้าน เมื่อการชำระคืนเงินกู้ได้ถูกทำให้กลายเป็นปัจจัยกำหนดอนาคตของกองทุนหมู่บ้าน การหาเงินจึงเป็นสิ่งที่สมาชิกทุกคนต้องทำ แม้ว่าวิธีหาเงินจะมีต้นทุนที่ตนเองต้องรับภาระสูงกว่าในสถานการณ์ปกติสักเพียงใดก็ตาม ดังเช่นวิธีหาเงินเพื่อชำระคืนเงินกู้ของชาวดอนแก้ว

กองทุนเงินล้านเข้ามาในบ้านดอนแก้วในช่วงที่ชาวบ้านกำลังทยอยปลูกลำไยแทนการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เงินกู้จากกองทุนเงินล้านประมาณครึ่งหนึ่งจึงถูกนำไปใช้เพื่อลงทุนปลูกลำไย ทั้งซื้อกิ่งพันธุ์ เครื่องสูบน้ำ เครื่องพ่นยา ส่วนชาวบ้านที่ปลูกลำไยมาได้ 4-5 ปี ก็นำไปซื้อสารเร่งลำไย เงินกู้ส่วนที่เหลือถูกนำไปใช้ซื้อปุ๋ยและยา ลงทุนเลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู ขายของ ซื้อจักรเย็บผ้า เมื่อชาวบ้านนำเงินกองทุนซึ่งเป็นเงินกู้ระยะสั้นไปลงทุนระยะยาว ประเด็นที่ต้องพิจารณาก็คือว่า ชาวบ้านหาเงินมาชำระคืนด้วยวิธีอย่างไร ข้อมูลจากการสัมภาษณ์พบว่า มีชาวบ้านหลายรายที่ต้องตัดสินใจขายข้าวโพดเพื่อนำเงินมาชำระหนี้ ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านทราบดีอยู่แล้วว่าการขายข้าวโพดในช่วงต้นเดือนพฤศจิกายน จะได้ราคาต่ำ เนื่องจากข้าวโพดมีความชื้นสูงหรือที่เรียกว่าขายดิบ ซึ่งแตกต่างจากการขายในช่วงเดือนมีนา-เมษา ซึ่งเป็นการขายในช่วงที่ข้าวโพดแห้งสนิท “...เขาก็จะเอาเงินล้าน เขาก็จะกู้เงินแล้วเนี่ย เราจะต้องขายดิบเลย ...ก็กิโล2บาท 5สตางค์ ถ้ารอก็ได้ 3 บาท ระบายไปเลยกลัวเขาเสียเงินล้าน ถ้าเขาไม่กลัวก็ไม่เสียอะไรสักอย่างเลยเวลาพ้นกำหนด เขาก็จะว่าให้เราอีก...”

ส่วนชาวบ้านที่มีทางเลือกมากกว่า ก็จะไม่ยอมขายข้าวโพดในช่วงนี้อ่างแน่นอน คนกลุ่มนี้บางคนหาเงินด้วยการขอกู้เงินกู้พิเศษจากกลุ่มออมทรัพย์แลกกับการเสียดอกเบี้ยให้กลุ่มร้อยละ 2 ต่อเดือน ผู้หญิงที่ทอผ้าไหมหรือเย็บผ้า เลือกที่จะไปขอเบิกเงินล่วงหน้าก่อน บางคนที่ญาติพี่น้องพอมีเงินทองก็เลือกไปยืมคนเหล่านี้ ดูเหมือนจะมีเพียงชาวบ้านที่ขอกู้ไปเลี้ยงไก่เท่านั้น ที่นำเงินจากการขายไก่มาชำระคืนเงินกองทุน

ประเด็นที่น่าสนใจยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ความกังวลว่าตนเองอาจจะไม่สามารถหาเงินมาชำระคืนเงินกู้แล้วจะทำให้กลุ่มเสีย ได้กลายเป็นเหตุผลที่ทำให้ชาวบ้านบางรายไม่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนเงินล้าน “...คิดว่ามันระยะสั้นนะ ระยะมันสั้นแบบปีเดียวเอี้ยะ สมมติว่าเฮาขอกู้ของเป็นมาปลูกข้าวโพด พฤศจิกายนนี่เป็นต้องส่ง ข้าวโพดยังบ่ได้หักเด้อ แล้วจะเอาตีไหน ไปส่งฮือเป็นเอี้ยะ...”

ความรู้สมัยใหม่ : อำนาจในการกำหนดความเป็นไปของกองทุนหมู่บ้าน

ดังที่กล่าวมาข้างต้นแล้วว่า โครงการกองทุนหมู่บ้านเป็นโครงการที่เปิดพื้นที่ให้ชุมชนได้แสวงหาทางเลือกในการดำรงชีวิตที่พอเพียงและพึ่งตนเองได้ ผ่านการจัดการทุนเงินตราตามศักยภาพและความต้องการของตนเอง เนื่องจากกองทุนหมู่บ้านเพิ่งเข้ามาในบ้านดอนแก้วได้เพียง 2

ปี ด้วยนัยนี้ ประเด็นสำคัญที่ควรพิจารณาน่าจะอยู่ที่ว่า ชาวดอนแก้วได้ดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน โดยอาศัยความรู้ที่สร้างขึ้นจากการสะสมทุนเงินตราในรูปของกลุ่มออมทรัพย์หรือไม่ อย่างไร เราอาจพิจารณาประเด็นนี้โดยเริ่มจากคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ก่อนว่า ด้วยความรู้ที่สะสมและสืบทอด พวกเขามีความมั่นใจมากน้อยเพียงใดหากจะต้องเข้ามาจัดการกองทุนหมู่บ้าน ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และจัดกลุ่มสนทนาพบว่า คณะกรรมการมีความมั่นใจว่าพวกเขาสามารถจัดการกองทุนได้ดังคำยืนยันที่ว่า

คำถาม : เงินมันควรมารวมกัน บริหารจัดการที่เดียวกันเลย หรือว่าแยกกันอยู่

คำตอบ : จะฮือมันมาเนี่ยะ เอามาที่เดียวกันเลย มาที่เดียวกันเลย

คำถาม : ถ้าที่เดียวกันเลย พ่ออยากเข้าไปดูแล หรืออยากให้เลือกตั้งกรรมการใหม่

คำตอบ : ถ้าเป็นเลือกเฮา เขาก็พร้อมที่จะไปดูแล...”

ตรงข้ามกับคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์ คณะกรรมการกองทุนยกเว้นผู้ใหญ่บ้านที่เป็นประธานคณะกรรมการก็บ่งบอกว่า การจัดการกองทุนเป็นเรื่องยาก แม้จะไปอบรมหลายครั้งแต่ก็ยังไม่รู้เรื่อง บางคนถึงกับรู้สึกว่าคุณเองไม่มีความรู้เลย

“...คือเรื่องกำหนดกำหนดเนาะ อย่างคณะกำหนดอย่างปี่เนี่ยะ ความู้กับใจมีนาพยายามที่จะเข้าใจ พยายามดีจะทำอย่างบัญชีกา อะหยังอ้น้อ พยายามดีจะจัดเป็นมาอบรมหื้อมันฮู้เรื่อง มีวิธีกำหนดดีหื้อจาวบ้านเข้าใจกันจัดกำหนดยังฮู้ น่าจะมีส่วนนี้ ตอนนั้นมันบ่ทนิตอาสาดีเป็นมีเนาะมาจួយกองทุนเงินล้านละอ่อนดีจบปริญญาตรีเนาะ เฮามาถามเป็นก่หื้อแค่คำปรึกษา แต่เป็นจะลงมาจួយเฮาญีเยะกำหนดเรื่องอย่างฮู้เป็นก่บ่ได้ คือแค่ละอ่อนเป็นมาแนะนำเฮายังบ่เข้าใจดี้อ เพราะความรู้ความอะหยังมันบ่เต้ากัน...”

ประเด็นที่ควรพิจารณาต่อไปก็คือว่า คณะกรรมการกองทุนได้ปรึกษาคณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์มากน้อยเพียงใด คณะกรรมการกลุ่มออมทรัพย์มองว่าเป็นการปรึกษาเรื่องเล็ก ๆ น้อย เช่นเรื่องกำหนดอัตราดอกเบี้ย

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ
สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลื่อง
ศรีชัย พรประชาธรรม

คำนำ

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลื่อง เป็นรายงานการวิจัยที่พยายามเสนอในแนวการวิจัยเชิง คุณภาพ เผยให้เห็น ภาพชุมชนและความรู้ของยุคสมัย อันเป็นทุนชุมชนมีผลต่อการดำรงอยู่ของชุมชนและผู้คนที่มาหากินในวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ การเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยคลี่ให้เห็นประวัติศาสตร์การพัฒนาแบบเส้นตรงมุ่งสู่ความทันสมัย ความรู้ดั้งเดิมได้มีการปะทะประสานกับความรู้ชุดใหม่ จนคนมีการปรับวิถีชีวิตการทำมาหากิน มีช่องทางแสวงหาทุนตราบนอกทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชนตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนคงอยู่ในกระแสการพัฒนา ภาพทับซ้อนและความหลากหลายคือชุดความรู้ความจริง ที่ผู้คนให้ความหมายและยอมรับต่อไป

การวิจัยนี้สำเร็จลงได้ด้วยการให้คำปรึกษาแนะนำ จากรองศาสตราจารย์ ดร. นภาพรณ์ หะวานนท์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เพ็ญศิริ จีระเดชากุล เพื่อนคณะนิสิตปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์รุ่น 13 คุณนรินทร์ สังข์รักษา คุณวัลยา ภูมิภักดีพรรณ คุณมณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ ช่วยลงภาคสนามเก็บรวบรวมข้อมูล คุณชาติรี ทองสารี แนะนำการเข้าท้องที่ อำเภอ ตำบล เฉพาะอย่างยิ่งข้อมูลตอนน้ำท่วม คุณนงลักษณ์ จันทาภากุล ช่วยวางแผนการทำงานการเดินทางของที่ระลึก พันเอกนเรศน์ วงศ์สุวรรณ คุณสมบุญร์ ยืนยงสุวรรณ ช่วยอภิปรายแสดงความคิดเห็นในงานวิจัยแนวยุคหลังสมัยใหม่รวมทั้งศิษย์พัฒนศึกษาศาสตร์รุ่นพี่ ๆ ให้คำแนะนำด้านการวิจัยการจัดการเทปข้อมูล รุ่น 14 ด้านโปรแกรมคอมพิวเตอร์ รวมทั้งชาวไทยเลื่องลุ่มน้ำยม ทางโครงการปริญญาเอกสาขาคณะพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่กรุณาสับสนุนการวิจัย ขอขอบคุณอย่างยิ่งมา ณ โอกาสนี้

ศรัทธา พรประชาธรรม

มิถุนายน 2546

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ชุมชนที่ศึกษาและวิถีศึกษา	1
การเลือกชุมชนลักษณะที่สำคัญของชุมชน	2
การเข้าสู่ชุมชน	3
การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน	6
กองทุนหมู่บ้านการหยั่งรากสู่การสร้างความรู้	6
ผู้ให้ข้อมูลหลัก	9
2 ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	14
ลงรากปักฐานของไทยเลื่อง	14
ทุนทางกายภาพ แม่น้ำยม สวน และเรือนชาวสวนโบราณ	16
ทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม	19
ทุนทางสังคมยุคก่อนการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย	21
3 การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	24
บริการโครงสร้างพื้นฐานการสร้างความรู้ความคุ้นชินความทันสมัย	24
ทุนทางวัฒนธรรมการเก็บเกี่ยวบนความเปลี่ยนแปลง	29
ทุนทางสังคม วิถีชีวิต “ชาวสวน” อัตลักษณ์ดั้งเดิม	31
การเปลี่ยนแปลงบริบทชุมชนฐานความเข้มแข็ง / ความอ่อนแอ	34
4 การปรับตัว	36
ความรู้สวนโบราณความเป็นอื่นของการเกษตรเพื่อการค้า	36
ความรู้การแลกเปลี่ยนผลไม้แลกข้าว, ของ	40
สายน้ำกับความรู้การแปรรูปผลไม้	49
การค้าทางน้ำ ทุนทางเศรษฐกิจการเริ่มกระบวนการสะสมทุน	54
กระบวนการสะสมทุนของชุมชน	56
ทุนเงินตราและแหล่งเงินกู้ของชาวสวน	57
โอกาสการสะสมทุน	58

บทที่	หน้า
5 กองทุนหมู่บ้านในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน	61
ตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนหมู่บ้าน	61
การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน	63
การเลือกกรรมการชุดใหม่โอกาสการเรียนรู้และถ่ายโอนอำนาจ	65
จำนวนเงินปล่อยกู้	66
คนบ้านคลองกระทงนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปเพื่อการใด	67
การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าละมุด-ใบตอง กรณีศึกษาครอบครัวคุณสมชาย	67
การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าแร่ ปรับปรุงสวน กรณีศึกษาครอบครัวแม่ขวัญ	69
การสร้างและเรียนรู้ตลาดผลไม้ใบตอง	70
มุมมองของคนในชุมชนต่อกองทุนหมู่บ้าน	72
กองทุนหมู่บ้านผลบนความหลากหลาย	72
6 สรุป	75
บรรณานุกรม	82

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่ศึกษาและวิธีการศึกษา

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง เป็นนโยบายสำคัญของรัฐบาล ได้จัดสรรเงินไปให้หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ใช้เป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนในหมู่บ้าน สำหรับการลงทุน เพื่อพัฒนาอาชีพ สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ การลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินที่ดีแก่ประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน การส่งเสริมและพัฒนาหมู่บ้านและชุมชนให้มีขีดความสามารถในการจัดระบบ และบริหารจัดการเงินทุนของตนเอง เสริมสร้างกระบวนการพึ่งพาตนเองของหมู่บ้านและชุมชนในด้านการเรียนรู้ การสร้างและพัฒนาความคิดริเริ่ม เพื่อการแก้ไขปัญหา และเสริมสร้างศักยภาพ และส่งเสริมเศรษฐกิจในระดับฐานรากของประเทศ และเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน

ด้วยเหตุที่หมู่บ้านและชุมชนมีมากกระจายไปทั่วประเทศ ในปีแรกโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน จึงได้เลือกชุมชนที่มีความแตกต่างในระบบนิเวศและทุนชุมชน รวม 50 ชุมชน เป็นกรณีศึกษา สำหรับเผยให้เห็นกระบวนการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนต่าง ๆ ด้วย อาจเรียกว่าเป็นปัจจัยภายในเป็นเงื่อนไขตั้งต้น ซึ่งคนให้ความสำคัญกับคุณค่าทางสังคมแตกต่างกันหลากหลายกัน บางชุมชนมีทุนชุมชนเด่นในเรื่องระบบความสัมพันธ์มีขนบธรรมเนียมประเพณี ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ความสัมพันธ์เป็นพวกพ้องเดียวกัน มีอัตลักษณ์เป็นชาวนา ชาวสวน มีระบบการเรียนรู้ในวิถีชีวิตที่ได้ผ่านยุคสมัยมาตั้งแต่ดั้งเดิม แม้ในหมู่บ้านคนก็ไม่ได้มีความเป็นเนื้อเดียวกันทั้งหมด กลับมีระบบความรู้ อำนาจที่หลากหลาย และมีพลวัตทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ในหมู่บ้านตลอดมา ยิ่งมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาในหมู่บ้าน ชาวบ้านมีประสบการณ์และความรู้ที่เพียงพอกับวิถีชีวิตดั้งเดิม จึงต้องการความรู้ชุดใหม่ที่จะดำเนินการบริหารจัดการกองทุน สร้างงานใหม่ด้วยทุนประเดิมที่รัฐมอบให้ เราไม่สามารถมองเห็นชุมชนเป็นภาพเดียวที่มีความคล้ายคลึงกันหมด ขณะนี้เราต้องการความรู้ชุดใหม่ อันเป็นความรู้ที่สอดคล้องกับพลวัตของชุมชนที่เปลี่ยนไป (นภาพรณ ะหวานนท์. 2544 : 59) กองทุนหมู่บ้าน จึงยังต้องการชุดความรู้ การเผยให้เห็นการดำเนินการเพื่อโอกาสในการเรียนรู้ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในระดับหมู่บ้าน มากไปกว่าการได้ "เงินตรา" ที่อยู่ในรูปของทุนเท่านั้น และนับเป็นความกล้าของรัฐบาลที่ให้โอกาสตรงนี้กับหมู่บ้านได้ดำเนินการด้วยองค์กร และคณะบุคคลในหมู่บ้านเองที่จะบริหารจัดการกองทุน โดย

รัฐบาลมีเวลาในการควบคุม และดำเนินการในนโยบายทางเศรษฐกิจในเรื่องสำคัญ ๆ แทน และหากหมู่บ้านเข้มแข็งทางเศรษฐกิจขึ้นมาได้ ประโยชน์ได้ตกแก่ประเทศนั่นเอง

การเลือกชุมชนลักษณะสำคัญของชุมชน

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านภาคเหนือระบบนิเวศน์ของชุมชนไม่มีระบบชลประทาน มีวิถีการดำรงชีวิตอาชีพทำสวน ได้เลือกพื้นที่บ้านคลองกระทงหมู่ 6 ตำบลคลองกระทง อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เป็นพื้นที่ตัวแทนทำการศึกษาลำหรับชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ด้วยความโดดเด่นของชุมชนที่มีทุนทางเศรษฐกิจ และสามารถทำรายได้เพื่ออยู่กินและขายได้เป็นจำนวนมาก พื้นที่เพาะปลูกมีลักษณะเป็นสวนโบราณที่ให้ผลผลิตแล้วและเป็นสวนที่สร้างปรับปรุงใหม่บางส่วน มีคนในหมู่บ้านเป็นผู้ทำการค้าผลไม้ผลผลิตจากสวนทั้งผลสด ใบสด การแปรรูปผลไม้ การบริโภค การแลกเปลี่ยน มีทุนทางสังคม ที่คนสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นญาติหรือพวกพ้องเป็นคน "คลองกระทง" มีระบบการค้าขายของคนทั้งฝ่ายทางบกและทางน้ำมาแต่โบราณ มีทุนทางวัฒนธรรมทั้งแบบดั้งเดิมที่คนมีทัศนะพื้นฐานการมองโลกแบบเกษตรแนวพุทธจนถึงการมีวัฒนธรรมบริโภคตามระบอบทุนนิยม รวมทั้งมีการรวมตัวดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านมาตั้งแต่แรกเริ่มราวปี พ.ศ.2544 ด้วยการเริ่มต้นทำและปรับปรุงงานกองทุนของหมู่บ้านภายใต้เงินทุนประเดิมหนึ่งล้านบาทของรัฐ บทเรียนของชาวบ้านจึงเป็นบทเรียนแท้ที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ ปรับตัวและอยู่ร่วมกับทุนด้านต่างๆ เป็นพลวัตมาตั้งแต่ต้น ความรู้คือการสร้างความจริงชุดต่างๆ จึงเป็นแรงบันดาลใจที่จะเลือกชุมชนนี้วิจัยและสมควรที่จะได้เผยให้เห็นมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมต่อไป และงานวิจัยนี้ต้องการนำเสนอภาพภาคปฏิบัติการกระบวนการบริหารจัดการ กองทุนหมู่บ้าน ปัญหา อุปสรรค และผลของโครงการ ภายใต้เงื่อนไข ความรู้ อำนาจ กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนและอาชีพในหมู่บ้านคลองกระทงที่เกี่ยวข้องกับกองทุนหมู่บ้าน ทั้งในฐานะปัจเจกที่อยู่ในชุมชน และในฐานะที่เป็นชุมชนหมู่บ้าน เพื่อตอบคำถามการวิจัยว่า ชาวสวนและผู้มีอาชีพต่าง ๆ ในหมู่บ้านสร้างกระบวนการเรียนรู้ การปะทะกับอำนาจการบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน การเผชิญกับปัญหา อุปสรรค และความรู้ในวิถีชีวิตอันมีทุนชุมชนเป็นรากฐาน สู่การดำรงอยู่ของโครงการกองทุนหมู่บ้านอย่างไร

การเข้าสู่ชุมชน

การเดินทางจากกรุงเทพมหานครขึ้นไปทางภาคเหนือ ถึงจังหวัดสุโขทัย อำเภอสวรรคโลก ไปได้สะดวกทั้งทางรถยนต์ รถไฟ และเครื่องบิน ทางรถยนต์ อาจใช้เวลาประมาณ 7 ชั่วโมง ผู้วิจัยมักใช้บริการเดินรถประจำทางของบริษัททัวร์ เพราะจะออกจากสถานีขนส่งหมอชิต กรุงเทพฯ ช่วงหัวค่ำไปสุโขทัยพอดี ในการไปทำงานสนามครั้งแรกได้หาข้อมูลศึกษาข้อมูลจังหวัดสุโขทัยด้วยเอกสารมาแล้วระดับหนึ่ง แต่ด้วยความหวังที่จะให้งานวิจัยออกมาได้ดี จึงได้ประสานงานทั้งทางส่วนตัวที่มีญาติอยู่ที่จังหวัดสุโขทัยช่วยแนะนำข้อมูลสนามให้ ประเมินกันว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำยมที่มีการปลูกไม้ผลมาก อยู่ในท้องที่อำเภอที่มีแม่น้ำยมไหลผ่าน ตั้งแต่อำเภอเมืองสุโขทัย ขึ้นไปทางเหนือตามเส้นทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 101 ถึงอำเภอศรีสำโรง พบเห็นพื้นที่เป็นนา สวนไร่ ผสมกัน เนื่องจากศรีสำโรงเป็นอำเภอสวรรคโลก อำเภอนี้หนาแน่นไปด้วยสวนโบราณไม้ผลไม้ยืนต้นมีมากกว่า 20 ชนิดขึ้นไป รวมทั้งอำเภอเหนือสุดของสุโขทัย คือศรีสัชนาลัย มีนา ไร่ เป็นส่วนใหญ่ จากสวรรคโลกออกไปทางตะวันตกไปทางอุดรดิตถ์ได้แก่ อำเภอศรีนคร มีสวนมะม่วงมาก ส่วนอำเภอทุ่งเสลี่ยม ดินแดนปลูกพืชไร่คือแตงโมทุ่งเสลี่ยม ปัจจุบันกลายเป็นแตงโมเร่ร้อนไปแล้ว เพราะเป็นคนที่นี่มาเช่าที่ดินทำไร่แตงโม หมดระยะปลูกก็ย้ายไปที่อื่น แต่ด้วยฐานะการเป็นนิสิต ทำให้ความเป็นญาติไม่อาจประสานกับพื้นที่ลงลึกถึงระดับหมู่บ้านได้ แต่ช่วยให้การศึกษาพื้นที่สะดวกขึ้น

จากประสบการณ์ทำวิจัยมักจะเป็นเรื่องทางลุ่มน้ำหรือทางการศึกษาการใช้ระบบราชการ หรือระบบงานทางวิทยาศาสตร์เพียงมิติเดียว ไม่อาจทำให้ผู้วิจัยมองเห็นหนทางการเข้าถึงข้อมูลได้ จึงใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพมาเป็นหลักทำงานโดยตัดสินใจเข้าตำบลคลองกระทง เพื่อไปสวัสดิ์กำนันตำบลนี้ เมื่อได้พบปะกำนันได้แจ้งวัตถุประสงค์การวิจัยให้ทราบ กำนันได้ให้ข้อมูลตำบลและหมู่บ้านคลองกระทง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการปกครองกำนันบอกว่า คนที่นี่เขาทำสวน น้ำ ใช้น้ำแม่น้ำยมมาตั้งแต่ดั้งเดิม และมีกลุ่มแม่บ้านชาวสวน เงินกองทุนหมู่บ้านคนกู้ มาเพื่อทำสวนเป็นส่วนมาก ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลเบื้องต้น กลับมามหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประเมินกับคณะหัวหน้าโครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านจึงตกลงใจใช้พื้นที่ตำบลคลองกระทง หมู่ที่ 6 เป็นที่ศึกษา

การเข้าสู่ชุมชนเพื่อเริ่มต้นการวิจัย จึงเริ่มตั้งแต่การเข้าพบปะทำความรู้จักกับผู้นำ คือกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าอาวาส และปราชญ์ชาวบ้าน และขออนุญาตให้กำนันแนะนำตัวผู้วิจัยในฐานะเป็นนิสิต ต่อชาวบ้านที่จะทำวิจัย รวมทั้งผู้เกี่ยวข้องตั้งแต่ผู้ใหญ่ กรรมการกองทุนหมู่บ้าน ประธานกลุ่มแม่บ้าน ไปครั้งแรกใช้ที่ทำการกำนันเป็นสถานที่แนะนำตัว กำนันบอกว่าโชคดีมากที่เข้ามาศึกษาชุมชนในช่วงนี้ เพราะเป็นช่วงผลไม้หลัก ๆ จำพวกละมุด มะปรางยังไม่ออกมา ชาวสวนยังมีเวลาให้สัมภาษณ์

ความไว้วางใจในตัวผู้วิจัยที่ชาวบ้านมีนั้น งานวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน มีความยากและซับซ้อน อย่างน้อย 3 ชั้น ประการแรก ผู้วิจัยเป็นคนนอกเป็นสิ่งแปลกปลอมของหมู่บ้านอยู่แล้ว และหมู่บ้านมีกลไกพร้อมจะกำจัดสิ่งแปลกปลอมทันที ประการที่สอง งานวิจัยกองทุนหมู่บ้าน เป็นที่ทราบกันว่าเป็นงานของพรรครัฐบาลในระยะแรก ๆ ผู้นำจึงระมัดระวังตัวมาก เพราะคิดว่าผู้วิจัยอาจเป็นเจ้าหน้าที่ หรือคนของรัฐมาตรวจสอบการทำงานโดยตรงแบบข้าราชการ มาตรวจงานหมู่บ้านในอดีต ความยากประการที่สาม ในแนวสัมภาษณ์จะมีการถามเรื่องการบริหารจัดการกองทุน และเรื่องการเงินกองทุน ปกติชาวบ้านมักจะไม่นักเล่าพูดเรื่องราวของผู้นำในชุมชนโดยตรง เพราะอาจเคียดแค้น หรือเกรงว่าจะมีผลต่อตัวผู้ให้ข้อมูล มักถามเสมอว่า จะมีผลอะไรต่อตัวชาวบ้าน และยังเรื่องการกู้ยืมเงิน ปกติชาวบ้านจะไม่กล้าบอกข้อมูลทันที เรื่องเงินเป็นเรื่องปกปิดกันในสังคมหมู่บ้านใครเป็นหนี้ก็ไม่อยากเล่าบอกคนอื่นให้ทราบ เพราะเป็นเรื่องของศักดิ์ศรีด้วย ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีพูดความจริง และการบอกกล่าวแก่ชาวบ้าน แม้คนที่มิได้สัมภาษณ์เดินผ่านก็ทักทายแนะนำตัวเองต่อชาวบ้าน การสละเวลาคุยกับชาวบ้านบ้าง 2-3 นาที ทักทายนับว่าได้ผลในแง่การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ว่าเราเป็นผู้วิจัย เด็กนักเรียนในโรงเรียนก็สำคัญถึงการให้ครูใหญ่ช่วยแนะนำตัวผู้วิจัย ทำให้เด็กๆ ในหมู่บ้านรู้จักเด็กนักเรียนจำแนกมาก เวลาไปสัมภาษณ์บิดา มารดาที่บ้าน เด็กจะจำได้ได้บอกบิดา มารดาว่า เคยเห็นผู้วิจัยเข้าไปที่โรงเรียนแล้วในวันก่อน ๆ ทำให้บิดามารดาไว้วางใจมากขึ้น

การแนะนำตัวเองอีกวิธีที่ได้พอได้แก่การไปทำการสัมภาษณ์ตามบ้านผู้นำก่อน หรือวัด หรือโรงเรียน และร้านค้าในหมู่บ้าน เพราะเป็นย่านผู้คนผ่านไปมามาก ชาวบ้านจึงได้เห็นการทำงานของผู้วิจัยจะเข้าใจ แต่มีผลต่อข้อมูลเพราะสถานที่ชุมชนเหล่านี้ ผู้วิจัยมิได้อยู่ตามลำพัง ข้อมูลเล็ก ๆ อาจเจาะเข้าไปถึงผู้ให้สัมภาษณ์อาจไม่กล้าพูดตรงสถานที่นั้น แต่ถ้าเป็นเรื่องประวัติชุมชน ปรากฏการณ์สำคัญ ๆ ของชุมชน อาทิ การพัฒนาชุมชน การสร้างถนน ประปา คนจะช่วยมาเสริมให้ข้อมูลในกรณี วัน เดือน ปี ได้อย่างดี เพราะบางคนได้เคยร่วมก่อสร้าง ร่วมก่อตั้งมาด้วย จำได้แม่นยำ

การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนได้แก่วันทออกพรรษา ได้ช่วยให้ชาวบ้านไว้วางใจผู้วิจัยมากขึ้น การนั่งสนทนาธรรมกับเจ้าอาวาสแลกเปลี่ยนความรู้ เป็นสิ่งทำได้ผลดี เมื่อมีการรวมกลุ่มเข้าสวนสอยละมุดการที่เข้าไปช่วยหยิบยกข่าวของให้ชาวบ้าน พูดคุยชาวบ้านจะชอบมาก ยอมรับ การมีมนุษยสัมพันธ์ดี ท่าทีของผู้วิจัยต้องปฏิบัติจริงเท่านั้น จึงจะได้ผล การกระทำสำคัญมาก ครั้งหนึ่งคณะกรรมการเสนอว่าอยากได้เสื้อไว้เป็นที่ระลึกในการทำงานของกองทุนหมู่บ้าน ในเที่ยวถัดมาเมื่อทางโครงการวิจัย ได้ฝากเสื้อไปให้กรรมการจึงรู้สึกขอบคุณ และให้ความร่วมมือในงานกองทุนหมู่บ้านเป็นอย่างดี

เรื่องวัฒนธรรมการทำงาน มีความสำคัญเช่นกัน การนัดแล้วต้องติดตาม ทบทวนนัดตามความเหมาะสม เมื่อถึงเวลานัดต้องไปรอชาวบ้านมิให้ชาวบ้านรอผู้สัมภาษณ์ อุปสรรคการทำงานทั้งเครื่องบันทึกเทป แบตเตอรี่ ม้วนเทป ต้องพร้อมก่อนการสัมภาษณ์ การพักควรอยู่ในที่ที่เหมาะสม รับประทานอาหารกลางวันอาจเป็นที่ร้านก๋วยเตี๋ยวกลางหมู่บ้านบ้าง และต้องมิให้มีเจ้าภาพมาเลี้ยง ผู้วิจัยมักเตรียมสติกเกอร์เล็กๆ ไว้เสมอ แม้คำจักได้ไม่ต้องวิ่งไปแลกเงินทอง จ่ายเงินพอดีไม่ควรนำธนบัตรชนิด 1,000 ไปจ่าย เพราะไปแสดงฐานะการเงินเหนือชาวบ้านที่กำลังร่วมรับประทานอาหารโต๊ะข้างๆ

การใช้หลักความเสมอภาค ไม่มองว่าผู้วิจัยมีอำนาจหรือรู้ไปมากกว่าชาวบ้าน มองว่ามาเรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนความรู้กัน การเริ่มต้นสัมภาษณ์และการจบการสัมภาษณ์ต้องทำต่อทุกคนที่มาให้สัมภาษณ์ อำนาจมีอยู่ในทุกอณูของสังคม อำนาจมาจากข้างล่าง ผู้วิจัยจึงเคารพผู้ให้ข้อมูลมาก ไม่ทำให้ผู้ถูกสัมภาษณ์รู้สึกตัวว่ากำลังถูกสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์จึงมักเริ่มด้วยประวัติชีวิต ชาวบ้านจะดีใจมากเมื่อได้เล่าประวัติชีวิต แม้จะเป็นชีวิตที่ยากลำบาก ผ่านฝน ผ่านหนาว มามาก ผู้สัมภาษณ์ถามว่า ภูมิใจไหมที่ชีวิตมาได้ถึง ณ จุดนี้ ลูกเต้าได้เติบโตใหญ่ คนจะยิ้มออกทันที ข้อมูลต่างๆ จะหลั่งไหลออกมาเมื่อชาวบ้านยอมรับ และไว้วางใจ

ความสามัคคี การมีส่วนร่วมของผู้วิจัยและคณะผู้วิจัยมีส่วนช่วยให้การเข้าพื้นที่ราบรื่น ในการไปรวบรวมข้อมูล เมื่อไปเป็นคณะซึ่งมีนิติบัญญัติเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้แก่ คุณณรินทร์ สังข์รักษา คุณวัลยา ภูมิภักดีพรรณ และคุณมณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ ช่วยสัมภาษณ์ และอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิด มีการช่วยเตรียมการเข้าสู่สนามประชุมหารือกันที่พิกัดก่อนทุกครั้ง ประสพการณ์มุมมองของผู้วิจัยแต่ละคนช่วยเข้าถึงข้อมูลได้มาก และเมื่อกลับขึ้นมาจากสนามจะมีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันว่า ใครก็ได้ข้อมูลอะไรบ้าง ควรไปเติมเต็มในเรื่องใด เรื่องใดยังขาดไม่สมบูรณ์ การใช้คณะวิจัยเข้าสนามและทำงานให้ชาวบ้านเห็น ชาวบ้านจะไว้วางใจจำเป็นต้องข้อมูลจริงๆ และทำงานได้ตลอดวัน ส่วนสถานที่พักไม่รบกวนชาวบ้านโดยเลือกพักตามโรงแรมในตัวจังหวัดสุโขทัย หรือในโอกาสที่ต้องการศึกษา ถ่ายภาพตลาดอำเภอสวรรคโลก จะเลือกพักที่โรงแรมในอำเภอสวรรคโลก เพื่อดูตลาดเช้า ตลาดเย็น ประสพการณ์วิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน ได้เรียนรู้ว่าการเริ่มต้น การเข้าสู่สนาม หากเป็นไปได้ด้วยความเหมาะสม จะเป็นฐานสำคัญช่วยให้การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้ผลสมบูรณ์อีกทางหนึ่งด้วย

การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมในชุมชน

การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน นับเป็นความพยายามเผยให้เห็นความรู้ อำนาจ ที่อยู่เบื้องหลังของภาคปฏิบัติการกองทุนหมู่บ้าน ภาพที่ทับซ้อนของกองทุนหมู่บ้านได้แก่ ภาพทุนที่มาจากรัฐผ่านระบบราชการ การทำให้กลายเป็นกองทุนหมู่บ้านเป็นภาพที่สอง หากการกลายเป็นกองทุนหมู่บ้านได้จริง จะนับเป็นการสร้างเสริมอำนาจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งได้ทางหนึ่ง ด้วยเหตุที่รัฐไทยได้เลือกพัฒนาประเทศ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง สังคมไทย ในชุมชนดั้งเดิม จึงมีปมเงื่อนเกิดขึ้นจากการทำอยู่ทำกินปกติ พึ่งธรรมชาติมากมาย มาเป็นความสะดวกสบาย ทางโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน ทั้งถนน สะพาน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ โทรศัพท์ ช่วงนี้ชุมชนเริ่มใช้จ่ายเงิน คนไปทำงานนอกชุมชน อันหมายถึง สมองไหล ออกนอกชุมชนสวนกับระบบความรู้ใหม่ที่อยู่ในรูปของเทคนิควิธีการผลิตแบบใหม่ เป็นความรู้ที่ดูบริสุทธิ์ แต่มีความจริงใจจะให้เศรษฐกิจของชุมชนไทยเป็นทุนนิยมเสรี ความจริงใจนั้นเกิดภายใต้อำนาจ และปัจจัยสนับสนุนทั้งในรูปของความรู้กับภาคปฏิบัติการของความรู้ งานวิจัย และประเมินกองทุนหมู่บ้านครั้งนี้จึงใช้การศึกษาเชิงคุณภาพ ใช้ข้อมูลในชุมชนมาสร้างทฤษฎีเพื่ออธิบาย เผยให้เห็นภาพชุมชนในแต่ละยุคสมัย

กองทุนหมู่บ้านการหยั่งรากสู่การสร้างความรู้

ในการประเมินกองทุนหมู่บ้าน คงมิใช่การไปเคาะยอดข้อมูลตัวเลขต่างๆ ในหมู่บ้านมานำเสนอ “โชว์” ให้คนชื่นชอบแต่ต้องการ เผยให้เห็นกระบวนการที่คนในหมู่บ้านพยายามสร้างความรู้ อันหมายถึงการที่ชาวบ้านพยายามมีความคิดความเชื่อ อุดมการณ์และภาคปฏิบัติการว่าด้วยทุนที่ทำมาหากินโครงการพัฒนาของรัฐในอดีต ตั้งแต่การระยะต้น ๆ ของการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ รัฐมักมองว่าประเทศที่ยังล้าหลัง ด้อยพัฒนา สาเหตุหนึ่งเกิดจากการขาดแคลนทุน (Capital Deficiency) ที่แสดงให้เห็นได้ก็คือ อัตราส่วนของปริมาณทุนต่อประชากร 1 คนอยู่ในระดับต่ำ และนอกจากนั้นทุนที่มีอยู่น้อยนี้ก็อยู่เพียงไม่กี่ชนิด ทุนในที่นี้รวมถึงเครื่องจักร ความสามารถในการผลิต เชื้อเพลิงและกำลังไฟฟ้าด้วย (วิญญู วิจิตรวาทการ, 2511 : 12) การสร้างความรู้ ควรเกิดจากตัวคำถามภายในของชาวบ้านและนักวิจัย มากกว่าคำถามจากภายนอก ความรู้สร้างจากชาวบ้านที่มีข้อสังเกต มีประสบการณ์จัดการกับทุนในรูปแบบต่างๆ ปีน้าจะปลุกอะไร แม่ลูกของเงินไปโรงเรียน 20 บาท หน้าฤดูแล้งจะชักน้ำเข้าไปสู่สวนโบราณได้อย่างไร จะใช้น้ำจากไหนหุงข้าว อาบ ต้ม

ทันทีที่เราคิดว่าเงินกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านจะลังเลไม่แน่ใจว่า จะใช้เงินอย่างไรดี จึงเป็นความระวังระไวที่คิดแบบไม่ไว้ใจ คือ คิดลดทอนทุนลงเป็นเทคนิคการใช้เงิน

ทุนของชาวบ้าน ในทางตรงข้ามชาวบ้านกับมีข้อเสนอเชิงวิชาการแบบของวิถีชีวิตของชาวบ้านสะท้อนกลับมาว่าอย่างไร นั่นคือชนลาที่ติดบอกว่าชุมชนไม่ได้รับความรู้แต่เป็นชุดความรู้พื้นเมือง เป็นความรู้ดั้งเดิม (ในสายตาระบบความรู้สากล) รหัสทางสังคม วัฒนธรรม เชิงนี้เองที่เราเรียกว่าเป็นทุนชุมชน คือมีทั้งทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และการใช้จ่ายทุนเงินตรา เพื่อกิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงมีอาจแยกศึกษาเพียงด้านใด ด้านหนึ่งได้ แต่ควรพิจารณาเป็นองค์รวมตั้งแต่ระบบการสร้างความรู้ ระบบวิถีชีวิตการทำมาหากินไปจนถึงกระบวนการสะสมทุนในรูปแบบเฉพาะของชุมชน Peter F. Drucker (1993 : 5-7) ตั้งข้อสังเกตว่าการเคลื่อนไปสู่สังคมการเรียนรู้ ควรจะต้องมีการสังเคราะห์คู่ตรงข้ามระหว่างสองวัฒนธรรมเสียใหม่ อันได้แก่ วัฒนธรรมดั้งเดิม (the literary) และวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์ (scientific culture) กล่าวคือคู่ตรงข้ามระหว่างนักวิชาการกับผู้บริหาร ควรจะไปด้วยกันและให้ความสนใจต่อโลกและความคิดของประชาชน รายงานที่ประชาชนทำอยู่อันเป็นการท้าทายระบบการศึกษาปัจจุบันอย่างยิ่ง สำหรับแนวคิดที่เรียกว่า หลังยุคสังคมนิยม (post-capitalist society)

กองทุนหมู่บ้าน ได้ให้โอกาสชุมชนเป็นผู้สร้างความรู้แต่ด้วยตัว “ทุน” มีลักษณะของความเป็นเศรษฐศาสตร์อันเป็นศาสตร์ที่ทรงพลังมาก ถ้าเปรียบก็เสมือนว่าเป็นอ่างเก็บน้ำหน้าภูเขาอ่างใหญ่ ที่มีทฤษฎีเศรษฐศาสตร์รองรับมากมาย ด้วยความที่มี “ศาสตร์” รองรับ เศรษฐศาสตร์จึงมุ่งสู่เพียงวิธีการวิเคราะห์ ไม่ใช่ตัวความรู้ ศาสตร์เป็นกิจกรรม เป็นกระบวนการ ไม่ใช่ผลหรือผลิตผล ศาสตร์แต่ละสาขาต่างมีวิธีการวิเคราะห์ที่แน่นอน จุดมุ่งหมายสุดยอดของ “ศาสตร์” คือ การบรรยาย การอธิบาย และการทำนาย ปრაกฏการณ์ (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. 2529 : 10) เศรษฐศาสตร์เป็นทฤษฎีที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกจึงอธิบาย ทำนายได้ในบริบทสังคมอุตสาหกรรมดังกล่าว แม้ตัวความรู้ระหว่างตะวันตกกับตะวันออก คนก็ยังรับรู้ต่างกัน ตัวทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก มองคนเป็นวัตถุ เป็น “ผู้บริโภค” “ผู้ผลิต” ลดทอนคนลงมาเป็นคนในสาขาอาชีพต่าง ๆ ที่จะต้องมีการแบ่งงานกันทำมีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง เมื่อคนในสังคมเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง คนจึงมองหาประสิทธิภาพ และทุ่มทุน สร้างความชำนาญเฉพาะทาง นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักจึงเกิดขึ้น พร้อมกับการปฏิเสธการหาความรู้ในสังคมกับแนวที่เรียกว่า การตีความ (interpretation) และการทำความเข้าใจ (understanding) จึงมีต้องแปลกใจเลยที่สำนักการประเมินทางเศรษฐศาสตร์บางสำนักจะมองกองทุนหมู่บ้านเป็นกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ที่มีความเจริญเติบโตต่ำ ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจต่ำ นี่เป็นความสุดโต่ง ที่นำข้อมูลเชิงประจักษ์ (empirical reference) ตามทฤษฎีตะวันตกมาอธิบายกองทุนหมู่บ้าน จริงอยู่แม้เราจะมองเห็นอ่างน้ำหน้าภูเขา แต่หลังเขายังมีปัจจัยต่าง ๆ อีกมากมายที่คนคิดไม่ได้ คิดไม่ถึง หรือไม่ให้ออกาสการจัดวางแนวคิดที่หลากหลาย เข้ากันไม่ได้ วางไว้เคียงข้างกัน ทำงานมีภาคปฏิบัติการไปด้วยกัน แม้การมองแต่เพียง

ผิวเผินในความเหมือนกัน ความคล้ายคลึง (similitude) ยังมีความเคลื่อนไหว กระจาย ในเชิงคุณสมบัติของมัน อาทิ ดิน น้ำ ลม ไฟ สมบัติของไฟมีทั้งร้อนและแห้ง น้ำมีทั้งเย็นและชื้น อากาศคนก็รู้สึกทำให้ชื้นและเย็น ส่วนพื้นดินก็เกิดความแห้งแล้งได้ นี่คือน้ำที่ไม่ลงรอยกัน แต่อยู่ด้วยกันได้ และยิ่งกว่านั้นยังมีการผสมผสานกันได้ไปกันได้ โดยอากาศก็เข้าไปอยู่ระหว่างไฟกับน้ำ น้ำก็เข้าไปผสมอยู่ระหว่างดินกับอากาศ ทำนองเดียวกันอากาศที่ร้อนก็เนื่องมาจากไฟ ความแห้งก็เพราะน้ำ ความแห้งแล้งของน้ำก็เพราะลม และลมก็ทำให้ดินเย็นและแห้ง เห็นได้ว่าการเคลื่อนไหวและการกระจาย สร้าง กฎขึ้นด้วยตัวมันเอง (Foucault. 1974 : 23-25) ความรู้ในแบบของชาวบ้าน แม้จะดูว่ามีข้อต่างจากความรู้สากลแต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้ในหมู่บ้าน ใช้บริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านได้ ความรู้ ถูกสร้างขึ้นจากวิธีการมองโลก ความคิด การสร้างภาพ การวิจารณ์ กฎเกณฑ์ กฎหมาย การจัดประเพณีนิยม คำอธิบาย ของแต่ละศาสตร์ สาขาวิชา สถาบัน โดยอาศัยหลักการของศาสตร์ที่ศาสตร์ได้สร้างขึ้นมา ความรู้ใหม่หรือความรู้ที่แตกต่างออกไป เกิดขึ้นจากการต่อสู้กันระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน (นภาพรณ ะหวานนท์. 2544 : 1) ดังนั้นการประเมินจึงให้โอกาสทั้งความรู้ในแบบที่ชาวบ้านสร้างขึ้นได้มี โอกาสเผยตัวออก หรืออาจมีแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสรอง อื่น ๆ ในการวิจัยประเมินผล กองทุนหมู่บ้าน

การวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้าน มีนัยสำคัญของการวิจัยเพื่อการเรียนรู้และสร้าง ความรู้ โดยการประเมินเพื่อเสริมสร้างพลังของชุมชน โดยใช้วิธีการประเมินแบบกัลยาณมิตร ที่มุ่งให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเอง ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ ความรู้ และเทคโนโลยีในด้านต่าง ๆ โดยศึกษาปรากฏการณ์ที่ดำเนินอยู่ในชุมชนที่ ศึกษา ด้วยวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อนำข้อมูลไปใช้สำหรับการสร้างทฤษฎีฐานราก (Grounded Theory) โดยมีการตั้งคำถามที่สำคัญคือ การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จะมีผลอย่างไรกับ กระบวนการสะสมทุนของชุมชน เช่น ก่อให้เกิดการพอกพูนทุนชุมชนในด้านต่าง ๆ อย่างไร

การสร้างความรู้ ผู้วิจัย มีความคิดพื้นฐานว่าความรู้มิใช่ความรู้อันเกิดจากระบบของ ศาสตร์อย่างเดียวแต่เป็นความรู้ ถูกสร้างขึ้นจากวิธีการมองโลก ความคิดการสร้างภาพ การ วิจารณ์ กฎเกณฑ์ กฎหมาย การจัดประเพณีนิยม คำอธิบาย ของความรู้ทันสมัยใหม่ ความรู้ ของพื้นเมืองการดูการสร้างขึ้นมา ของความรู้ใหม่ หรือความรู้ที่แตกต่างออกไป ดังนั้นการก่อ ให้เกิดเป็นทุน (capital) ในด้านต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ทุนสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนเศรษฐกิจ จะดูการก่อรูป จากนั้นมีผลให้เกิดการสะสมทุนในด้านต่าง ๆ ต่อไปอีก และด้วยเหตุที่ความรู้ ใหม่ที่แตกต่างออกไป เมื่อเกิดขึ้นจะเกิดจากการต่อสู้ระหว่างกลุ่มที่แตกต่างกัน การช่วงชิงเมื่อ กระบวนเริ่มเวลาจบสิ้นจึงมีผลให้ทุนชุมชนบางอย่างอาจเลือนหาย สิ้นยุคสมัยไปหรือค่อย ๆ ลดลง ค่อย ๆ หดความสำคัญต่อชุมชน จักเข้าไปดูถึงระบบความสัมพันธ์ แบบแผน ต่อ

เงื่อนไขที่ทำให้ทุนของชุมชนบางอย่างพอกพูนงอกเงย บางอย่างลดน้อยถอยลง อาทิ วัฒนธรรมการค้าทางน้ำหมดสิ้นลงเมื่อเงื่อนไขทางคมนาคมทางบก ที่สะดวก รวดเร็วกว่าเข้า ยึดกุมระบบการคมนาคมยุคใหม่ การแปรเปลี่ยนไปของทุน มีกระบวนการอย่างไร ปลายทาง / การแตกสลายดับลง เกิดการก่อรูปใหม่ของทุนอะไร ทดแทนการค้าทางน้ำ จวบจนมาถึง กองทุนหมู่บ้าน มีผลต่อชุมชนอย่างไร

ส่วนการศึกษาแบบแผน วิถีการดำรงชีวิต (mode of living) ของยุคสมัย คู่มือหลากหลายปัจเจกบุคคล โดยครอบคลุมชีวิตที่มีสภาพของทุนชุมชน ทุนชีวิตแตกต่างกัน ตั้งแต่ระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ระบบความรู้ เทคโนโลยี ระบบความสัมพันธ์ของคนต่อคน คนต่อชุมชน ชุมชนต่อคน และชุมชนต่อชุมชน คนต่อคนคู่ในด้านความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ และคนที่รู้จักคุ้นเคยกับคนไม่รู้จัก คนต่อชุมชน คู่มือฐานะปัจเจกที่มีความรับผิดชอบต่อชุมชน ต่อกลุ่มต่าง ๆ ทั้งกลุ่มทางการและไม่เป็นทางการ ชุมชนต่อคน คู่มือแห่งของอำนาจระเบียบกฎเกณฑ์ที่สัมพันธ์กับคนในชุมชนรวมทั้งการจัดการ ความขัดแย้งด้านต่าง ๆ ชุมชนต่อชุมชน คู่มือเรื่องการประสานความร่วมมือการแลกเปลี่ยนความรู้ อำนาจ เพื่อให้เกิดผลในทางการผลิต หมู่บ้านกับชุมชนภายนอก

จากแนวคิดเหล่านี้ จึงพยายามเข้าถึงข้อมูลให้มาก จึงใช้การศึกษาข้อมูลเฉพาะกรณีศึกษาในพื้นที่ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (Indept interview) การสังเกตและจดบันทึกเพื่อให้ได้ องค์ความรู้ ในช่วงต่าง ๆ กระทั่งกองทุนหมู่บ้านเริ่มเข้าสู่การดำเนินงานในช่วงปีที่สอง การสำรวจและเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกได้เข้าสู่ชุมชน ครั้งแรกสัมภาษณ์ผู้นำ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ให้ข้อมูล (Key informants) และด้วยการเลือกแบบสโนว์บอลล์ (Snowball Sampling) เพื่อให้อำนาจคนในชุมชนเป็นผู้กำหนดผู้ให้ข้อมูล และเก็บข้อมูลไปจนกระทั่งข้อมูลมีความอิ่มตัว ผู้ให้ข้อมูลเริ่มตอบซ้ำๆ กัน จะเป็นอันยุติ

ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant)

การเข้าชุมชนเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้กระทำเป็นครั้งๆ รวม 9 ครั้ง ในวันที่ 29 มิถุนายน ถึง 3 กรกฎาคม 2545 วันที่ 9 ถึง 15 กรกฎาคม 2545 วันที่ 26 ถึง 29 กรกฎาคม 2545 วันที่ 1 ถึง 4 ตุลาคม 2545 วันที่ 20 ถึง 23 ตุลาคม 2545 วันที่ 9 ถึง 12 พฤศจิกายน 2545 วันที่ 1 ถึง 4 มกราคม 2546 วันที่ 30 มกราคม ถึง 3 กุมภาพันธ์ และวันที่ 3-5 มีนาคม 2546 ก่อนลงพื้นที่ได้สร้างแนวคำถามและใช้แนวคำถามโดยคณะหัวหน้าโครงการวิจัย รวมทั้งการแลกเปลี่ยนไปร่วมเก็บรวบรวมข้อมูลและดูงานในกองทุนหมู่บ้านใน จังหวัดระยอง ชลบุรี กาญจนบุรี เชียงราย เชียงใหม่ นครปฐม และอ่างทอง จึงทำให้สามารถปรับคำถามให้เข้าถึงข้อมูลได้ลึกถึงไปหลากหลายปรากฏการณ์ ทั้งนี้การแลกเปลี่ยนได้กระทำกับคณะนักวิจัยและนักวิจัยผู้ช่วย นิสิตปริญญาเอก สาขาพัฒนศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ผู้ให้ข้อมูลหลักเลือกได้จากผู้เกี่ยวข้อง ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน ดังตาราง

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ	อาชีพ	ตำแหน่งในชุมชน/หน่วยงาน
1. กำนันสพล เข้มแข็ง	59	ทำสวน	กำนัน, ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2. พระครูสถิต คุณธรรม	39		เจ้าอาวาส
3. กำนันช่วย พรแย้ม	81	ทำสวน	อดีตกำนัน
4. นายจรัส สุขวงศ์	74	ทำสวน	ผู้ใหญ่บ้าน, อดีตรองประธานกองทุนหมู่บ้าน
5. มหาประภุชฎี ฉัตรพร	74	ทำสวน	ปราชญ์ชาวบ้าน
		ชรก.บ้านนาญ	
6. นายยงยศ หวานสกุล	52	ทำสวน	เหรัญญิกกองทุนหมู่บ้าน
7. นางสาวอุสุรา ผ้าทอง	43	ทำสวน	รองประธานกองทุนหมู่บ้าน
8. คุณจิราภา รุ่งเรือง	43	ทำสวน	ที่ปรึกษากองทุน เจ้าพนักงานพัฒนาชุมชน
9. นายบุญทอง อธิระ	53	ทำสวน	ปราชญ์ชาวบ้าน
10. นายฉันทพล คีรี	61	ทำสวน	-
11. นายจำเนียร นวลแสง	65	ทำสวน	-
12. นายอุทิศ เข้มแข็ง	52	ทำสวน	-
13. นายเย็น ปทิต	81	ทำสวน	-
14. แม่เขมจิรา เข้มแข็ง	53	ทำสวน	ประธานกลุ่มหมู่บ้านชาวสวน ประธานสหกรณ์การเกษตร แม่บ้านคลองกระทง จำกัด
15. นางขวัญ อดทน	50	ทำสวน	-
		เร่ขายขนม	
16. ยายใบ คีรี	81	ทำสวน	-
17. นางประสिता ชูทรัพย์	38	ทำสวน	-
18. นางทองแก้ว ศานนท์	41	ทำสวน	-
19. นายน้อย กลมทัย	61	ทำสวน	-
20. นายมานะ วาสนา	53	ทำสวน	-
		ค้าผลไม้ ไปตอง	
21. นายมนต์ พร้อมพงศ์	50	ข้าราชการครู	ที่ปรึกษากองทุนหมู่บ้าน
22. นางสาวสกุล กลมทัย	43	ทำสวน	กรรมการกองทุน

ผู้ให้ข้อมูลหลัก	อายุ	อาชีพ	ตำแหน่งในชุมชน/หน่วยงาน
23. นางปรารภ วิเศษ		ทำสวน	เหรียญกฐนกลุ่มออมทรัพย์ เลขานุการกลุ่มแม่บ้าน
24. นายคณิง บัวแก้ว	60	ทำสวน	-
25. แม่บำรุง นวลแสง	55	ทำสวน ค้าผลไม้ ใบตอง	-
26. นายไพลิน รวดเร็ว	41	ทำสวน	-
27. นางประมวล กรองทอง	72	ทำสวน	-
28. นางเจริญ สิริศรี	45	ข้าราชการ	สมาชิกใหม่กองทุน
29. นายโกมินทร์ สิ้นธร	42	ทำสวน	สมาชิกกองทุนไม่กู้
30. แม่จำปา สกุลนาวา	67	ทำสวน ค้าทาง เรือ	-
31. นายสมชาย พลังยิ่ง	41	ทำสวน ค้าผลไม้	กรรมการกองทุน
32. นายถนัด อินโสธร	53	ทำสวน เวชขาย ขนม	-
33. นางละออ พานเลขา	46	ทำสวน	-
34. นางแป้ง แจ่มสกุล	61	ทำสวน รับจ้าง	-
35. นายนิยม ศรีเขียว	52	ทำสวน	-
36. นางมะลิ ชูใจ	68	ทำสวน ค้าผลไม้	-
37. นายสุจินต์ อยู่สวน	34	ค้าผลไม้	-
38. นางบุญมาก ดารา	37	รับจ้าง	-
39. นางแย้ม เกิดดี	40	ทำสวน, เลี้ยงแพะ	-
40. นางอรปรียา ศกุนา	41	ข้าราชการ	ที่ปรึกษากลุ่มแม่บ้าน, สำนักงานเกษตรอำเภอสุวรรณคโลก
41. นายประทีป ธรรมเนียม	57	ครู	ปราชญ์ชาวบ้าน
42. แม่ประถม บุญแต่ง	70	ทำสวน, แลกข้าว	-
43. นายเสนอ น้อยชัย	78	ทำสวน, แลกข้าว	-
44. นางประไพศรี สะสม	52	ครู	-

บริบทชุมชน

ด้านภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มในลุ่มน้ำยม มีแม่น้ำยมไหลผ่าน บ้านเรือนตั้งอยู่ริมน้ำ เป็นเรือนไม้ชาวสวนมีได้ทุนโปร่ง ดินเป็นดินร่วนปนทราย ทุกปีจะได้รับอินทรียวตฤที่พัดพามากับกระแสน้ำท่วมทันแล้วตกตะกอนกลายเป็นปุ๋ย อุณหภูมิเฉลี่ย 27.3 องศาเซลเซียส สถิติน้ำฝน อำเภอสุวรรณโลก ปี 2541-2544 เฉลี่ยทั้งปีได้แก่ 42.96, 120.63, 103.17 และ 117.58 มิลลิเมตร เฉพาะ เดือนตุลาคม 2545 ฝนตกหนักสุดในรอบ 5 ปี คือ 394.00 มิลลิเมตร (โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำใต้ดินสุโขทัย.2545) และปีนี้เกิดอุทกภัย หมู่บ้านอยู่นอกกระบบชลประทาน จากฐานข้อมูล อบต. คลองกระทง พ.ศ.2544 มีประชากร 5274 คน จำนวนครัวเรือน 1336 ครัวเรือน มีอัตราความหนาแน่นเฉลี่ย 197.728 คน/ตารางกิโลเมตร ตำบลมีพื้นที่ทั้งหมด 26.673 ตารางกิโลเมตร พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในงานเกษตรกรรม เป็นสวนประมาณ 7475 ไร่ นา 1005 ไร่

ด้านเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ ทำสวนโบราณเป็นอาชีพหลัก ค้าขายผลไม้ ค้าขายขนาดเล็ก ช่างไม้ช่างเหล็ก และและรับจ้าง รายได้เฉลี่ยของประชากรในหมู่บ้านต่อครัวเรือน 15000 – 20000 บาทต่อปี (ข้อมูล กทบ.2.บ้านคลองกระทง.2544) ทั้งนี้รายได้จากพืชผลสวนโบราณจะต่อเนื่องไปตลอดปีตามชนิดผลไม้ ชาวนาทำนาสูงสุดปีละ 3 ครั้ง แต่ชาวสวนทำสวนตลอดปี วิธีการผลิตต่างกันบ้างแต่มีชะตากรรมเดียวกันในเรื่องราคาพืชผลตกต่ำ และภัยธรรมชาติ และไม่เคยสร้าง “ตลาด” ได้ด้วยตัวเอง มาตลอดประวัติศาสตร์ แนวทางหลักการตลาดอธิบายว่าราคาจะถูกกำหนดโดยดีมานด์และซัพพาย จึงเป็นอภิมหาเรื่องเล่าสำหรับชาวสวนไทยเลื่องชื่อนั่น

ด้านสังคมวัฒนธรรม เป็นสังคมชาวไทยเลื่องมีประวัติศาสตร์มาแต่สมัยกรุงสุโขทัย รับนับถือศาสนาพุทธ และอิทธิพลจาก วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ด้วยบทสำคัญคือ ไตรภูมิพระร่วง รับรู้ในความงามของศิลปกรรมสุโขทัย อาทิ พระพุทธรูปที่งามเป็นเอกที่หลายคนปัจจุบันอาจนึกไม่ถึงว่าเป็นผลงานของกรุงสุโขทัย คือ พระพุทธชินราช ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก พระศรีศากยมุนี ปัจจุบันประดิษฐานอยู่วัดสุทัศนเทพวราราม พระศรีศาสดา และพระพุทธชินสีห์ปัจจุบันประดิษฐานอยู่วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ คนชั้นหลังพูดถึงยอดฝีมือการสร้างเครื่องประดับเพื่อส่งออกของไทยคงจะเห็นลูกไม้ฝีมือของบรรพบุรุษความเก่งเหล่านี้ของคนไทยหายไปไหนอำนาจใดทำให้ชุดความรู้เหล่านั้นถูกกดทับ ถ้าชุดโบราณคดีเทคโนโลยีของความรู้และช่างฝีมือดั้งเดิมของเราได้ก็อาจช่วยชาติได้ในยามนี้ การที่คนคลองกระทงมีทุนทางสังคมและฝังลึกอยู่ในโครงสร้างจึงสะท้อนออกมาทางกิจกรรม การกระทำของคน ได้เรียนรู้สังคม ทำให้สังคม วัฒนธรรมในสุโขทัย มี

ความหลากหลาย มีการสร้างสรรค์ แดกแฉก และวาดลวดลาย อาทิ ประเพณีเผาเทียนเล่นไฟ เริ่ม จัดครั้งแรกในปี 2536 ประเพณีการสลากภัตมะม่วง ข้าวหลาม เป็นต้น มีวัดคลองกระทง และโรงเรียนวัดคลองกระทงสอนระดับประถมศึกษา รวมทั้งมีกลุ่มแม่บ้านการเกษตรแปรรูปผลไม้ ชาวบ้านเห็นว่าชุมชนนี้มีความเข้มแข็ง และมีทุนชุมชนมาก

บทที่ 2

ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

ลงรากปักฐานของไทยเลื่อง

จังหวัดสุโขทัย มีอำเภอสวรรคโลกเป็นอำเภอใหญ่ เป็นเมืองเก่าแก่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี เดิมชื่ออำเภอวังไม้ขอน และได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเมืองสวรรคโลก เมื่อ ปี พ.ศ.2476 มีฐานะการปกครองเป็นจังหวัดสวรรคโลก ต่อมาเมื่อ 17 เมษายน พ.ศ.2486 ได้ถูกยุบเลิกจังหวัดสวรรคโลกเป็นอำเภอ ตำบลคลองกระทงเป็นตำบลเก่าแก่ตั้งมาพร้อมกับอำเภอสวรรคโลกยังเป็นจังหวัดอยู่ บ้านคลองกระทงเชื่อกันว่าเกิดขึ้นมากกว่า 150 ปี สอดคล้องกับอายุของวัดคลองกระทง ซึ่งคาดว่าสร้างเป็นวัดมานับตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.2400 มีนามตามชื่อบ้าน เคยเป็นวัดที่รุ่งเรืองและทรุดโทรมมาแล้ว ประมาณ พ.ศ.2482 ได้มีการบูรณะพัฒนาก่อสร้างภายหลังให้ดีขึ้น ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา นับตั้งแต่วันที่ 17 มีนาคม พ.ศ.2421 (กรมการศาสนา. 2531 : 500) ตัวย่อเรื่องเล่าขานความเป็นมาของคำว่า “คลองกระทง” จากการบอกเล่าของมหาประภุชญ์ ฉัตรพร กำนันช่วย พระเฒ่า อายุ 81 ปี อดีตกำนัน คนที่ 10 ของตำบลคลองกระทง และเจ้าอาวาสวัดคลองกระทง พระครูสถิต คุณธรรม ซึ่งในสมัยก่อน “คลองกระทง” นั้นเป็นชื่อของลำคลองคนชุดที่สำคัญคือตาจง ล่องเรือมาตั้งภูมิลำเนา ลงรากปักฐานอยู่ที่นี่ ด้วยอาชีพทำนา ตาจงได้ขุดคลองเพื่อชักน้ำจากแม่น้ำยมให้ไหลเข้ามา และพ่อของตาจงเป็นแพทย์แบบโบราณ บำบัดรักษาคนป่วยไข้ด้วยสมุนไพร คนชอบมาขอยาต่างๆ รวมทั้งยากวาดเด็ก หรือไปปรึกษายารักษาโรคแบบโบราณ คลองตรงนี้จึงเรียกคลองตาจง หรืออาจมีสัตว์ที่เรียกว่ากระทง มากินน้ำคลองนี้ และเมื่อใช้การปกครองระบบกำนัน กำนันของตำบลนี้จึงเป็นขุนตาจง คนรุ่นต่อมาจึงเรียกบ้านคลองขุนตาจง ต่อมาเพี้ยนเป็น “บ้านคลองกระทง” มาจนถึงปัจจุบัน และมีผู้ปกครองที่มีฐานะเป็นขุน คนแรกชื่อ “ขุนกระทงวิจารณ์”

บ้านคลองกระทง หมู่ที่ 6 เป็นหมู่บ้านที่แยกออกมาจากหมู่ที่ 2 ตำบลคลองกระทง เมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ.2521 ได้มีนายจรัส สุขวงศ์ ได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก ปัจจุบันนายสพล เข้มแข็ง เป็นผู้ใหญ่บ้านคนถัดมา เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ.2532 และได้รับคัดเลือกให้เป็นกำนัน ตำบลคลองกระทง เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2542 การปกครองจึงเป็นปึกแผ่น ประกอบด้วยบ้านคลองกระทงมีศูนย์รวมจิตใจชาวบ้าน มีพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย 3 องค์ เป็น พระพุทธรูปปางมารวิชัย เรียก หลวงพ่อสัมฤทธิ์ หลวงพ่อเพชร หลวงพ่อผึ้ง เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่คู่บ้านคู่เมืองของตำบลคลองกระทงปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่วัดคลองกระทง ชาวคลองกระทงมีวิถีการผลิตเป็นหัวใจสำคัญคือการทำสวนโบราณ อันมี

ลักษณะเป็นสวนผสมผสาน โดยเฉพาะไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผักรอบบ้าน ผลไม้และของสวน หลากหลายทยอยกันออกทั้งปีมิได้ขาด วิถีชีวิตชาวสวนได้มีการสร้าง การถ่ายทอด และ พอกพูนหมุนเวียนการใช้ความรู้มาอย่างยาวนาน ความรู้ ความคิด บางอย่างดำรงอยู่ บาง อย่างเลือนรางลง ยุคสมัยของบ้านคลองกระทง ได้ผ่านการปะทะกับเศรษฐกิจการ พัฒนาของ รัฐมาตลอด ชาวบ้านมีการปรับตัวทางเศรษฐกิจตลอดมา จนมาเข้าใจได้ว่าชุมชนพยายาม “มีการพัฒนาเศรษฐกิจ” ซึ่งก่อนหน้านี้ยุคสมัยของคนคลองกระทง มีอาชีพรู้การพัฒนา เศรษฐกิจ เพราะการลงรากปักฐานในครั้งแรกเพื่อให้มีที่ทำอยู่ทำกินก่อน เห็นได้จากการตั้ง บ้านเรือนใกล้ชิดติดกันยาวนานไปตามลำน้ำยม เพราะน้ำถือเป็นปัจจัยยังชีพ และเส้นทางคมนาคมโบราณ รวมทั้งการค้าทางน้ำ การล่องซุงไม้ แต่ละยุคคนรับรู้แตกต่างกัน โบราณ คติของความรู้เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นความหลากหลายของความรู้แห่งยุคสมัยของบ้านคลองกระทง หลัก ๆ อย่างน้อย 3 ยุค คือ ยุคแรก การลงรากปักฐานบ้านคลองกระทง ทำไร่นาทำสวนแบบ ดั้งเดิม ราว พ.ศ.2400 ถึงปีที่มีความรุ่งเรืองของการค้าทางน้ำ ราว พ.ศ.2490 ยุคสอง การ พัฒนาเศรษฐกิจนับที่การเกิดโรคระบาดกลัวย ตายยกสวน เพราะการเข้ามาของการสร้างผนัง กัน สร้างถนนริมแม่น้ำยม รวมทั้งสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ตั้งแต่ ประปา ไฟฟ้า เป็นยุคที่คน สะดวกสบายมากขึ้น ฐานการผลิตแบบสวนโบราณเริ่มมีการผสมผสานเทคนิควิทยาการใหม่ ทางการเกษตร เข้าสู่การผลิตมากขึ้น ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์ เข้าสู่บ้าน คลองกระทงมากขึ้น คนซึ่งทำสวนทั้งไว้กินและไว้ขาย และมีแนวโน้มการผลิตเพื่อตลาดมาก ขึ้น ยุคสาม เป็นยุคการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน รว พ.ศ.2544 เป็นยุคที่ลัทธิทุนนิยม บริโภคนิยม โถมเข้าสู่หมู่บ้านมาก และนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่หมู่บ้าน

ชาวบ้านคลองกระทง ในความรับรู้ของมหาประภุชญ์ ฉัตรพร ที่มีต่อบรรพบุรุษ มีความรับรู้ ชาวคลองกระทงอาจมีการเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่บ้านนี้นานมาแล้ว อาจตั้งแต่สมัย สุโขทัย เชื้อสายของคนบ้านคลองกระทง เนื่องจากเป็นตะเข็บรายล้อมด้วยคนไทยหลายกลุ่ม มาแต่ดั้งเดิม ด้านเหนือเป็นไทยล้านนา แวดหาดเลี้ยวเป็นชาวไทยพวน “ย้อนไปดูในประวัติ ศาสตร์จริงๆ ในศิลาจารึกที่ 45 ของคนไทย ที่ชาวไทยเลื่อง เมืองน่านเรียกไทยกว ญุพระยาศรี อินทราทิตย ญุพระยาบาน พ่อเลอไทย เหล่านี้ผู้ดีมีชาวเลื่อง”

จากสิงห์บุรี อ่างทอง มีหลายครอบครัว อาทิ พวกอาเสวียน คนชัยนาท อยุธยา มีบ้าง เพราะที่ทำกินหายาก คับแคบ มีมาน้อย จึงอพยพมาอยู่ “ชาวเลื่อง เป็นไทยกลุ่มหนึ่งที่มีความ สามารถพัฒนาตนเองให้ยอมรับนับถือในหมู่พวกเรา แต่เราต้องนึกว่าสุโขทัย คือ “ชาวเลื่อง” คนคลองกระทงจึงเป็นคนไทยแท้ ๆ ในระยะเริ่มต้น ส่วนระยะถัด ๆ มาอาจมีคนไทยจากทาง ใต้อพยพเข้ามาอยู่บ้านนี้อีก ซึ่งเป็นคนไทยเช่นกัน

ภาษาที่ชาวคลองกระทงใช้ จึงเป็นภาษาไทย รวมทั้งมีการติดต่อกับสังคมภายนอก ที่มีภาษาพูดต่างออกไป ทั้งไทยพวน ไทยล้านนา และพ่อค้าชาวจีน ส่วนวิถีชีวิตเป็นวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ และการค้าทางน้ำ การเมือง การปกครอง บ้านคลองกระทง ได้รับผลจากการเคยเป็นศูนย์กลางการปกครอง เคยสว่างและดับลงทางอำนาจ จากประวัติศาสตร์ กรุงสุโขทัย อันรุ่งเรืองดับลงมาเป็นเมืองรอง และช่วงที่เกิดบ้านคลองกระทงแล้ว จังหวัดสวรรคโลก ได้ดับลงมาเป็นอำเภอ สวรรคโลก ลักษณะการเปลี่ยนแปลงอำนาจการปกครองยังอยู่ในความทรงจำของชาวคลองกระทงเสมอมา บรรพบุรุษชาวคลองกระทงมีบทเรียนในเรื่องการเปลี่ยนแปลงอำนาจมาอย่างดี เวลาเลือกกำนันคนจึงเลือกจากคนที่เหมาะสม กำนันช่วย พรแย้ม เล่าถึงความขยันในช่วงคนทำอยู่ทำกินว่า

“ลุงโปรงนี่เขาได้แหวนขยันงานจาก จอมพล ป. มั่ง ตอนนั้น นายโปรง เป็นผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 4 ตำบลคลองกระทง เป็นอาเขยผม อีกที ผมอยู่ด้วยกันครับ บ้านของขุนกระทงจำเริญ ผมเป็นหลานของขุนกระทง จำเริญครับ นายโปรงที่ได้แหวน ขยันงานเลย ขยันทุกอย่าง มีมะนาวมากที่สุดก่อนเขา มีกล้วยตานีมากที่สุด ทำนา ก็ทำ เอาหลายอย่างคนนี่ จึงได้แหวนขยันงาน สมัยนั้น เขามีแหวนขยันงาน ได้แหวนขยันงานเลย นายโปรงกับนายผิวเนี่ย”

ความทรงจำที่ดีที่คนทำอยู่ ทำกินได้แหวนขยันงานจากผู้ปกครอง เป็นที่ภาคภูมิใจ เลื่องลือมาถึงปัจจุบัน ลูกหลานถือเป็นทุนชุมชน คนขยันทำอยู่ทำกิน มีความรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนจึงมักก้าวเข้าสู่จรรยาบรรณเป็นนักปกครองหมู่บ้าน ตำบลต่อๆ มา กำนันคลองกระทง คือ ขุนกระทง จำเริญ (นายจัน โต๊ะมาก) นายคล้อย ศรีเขียว นายพร้อม ศรีเขียว ขุนกระทง วิจารย์ ขุนเลิศล้ำ นายประมูล อินทรา นายอาจ อยู่เปรม นายโปรง ขยันกิจ นายบุญพร้อม ทานใหญ่ นายช่วย พรแย้ม นายหล่อ ถนัดการค้าและคนปัจจุบัน กำนันสพล เข้มแข็ง ชื่อ กำนันตำบลนี้ ชาวสวนทุกคนพูดได้เต็มทีจำเป็นคนขยัน มีความรู้ทำอยู่ทำกินเป็นแบบอย่างได้

ทุนทางกายภาพ แม่น้ำยม สวน และเรือนชาวสวนโบราณ

ก่อนที่ชุมชนจะพัฒนาหรือได้รับผลจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ทุนทางกายภาพ ที่เป็นสิ่งแวดล้อม อันได้แก่ แม่น้ำยม สวน และเรือนชาวสวนโบราณ ตลอดจนผืนล้วนเป็นทุนชุมชน ที่คลองกระทง มีอยู่เดิมคู่กับหมู่บ้านตั้งแต่ก่อตั้งหมู่บ้านด้วยเงื่อนไขธรรมชาติเหล่านี้ แม่น้ำยมต้นน้ำเกิดจากคอยขุนยวม ในเขตอำเภอปาง จังหวัดพะเยา ภูเขาเนื้ออยู่ใน

ทิวเขาผีปันน้ำ ด้านทิศใต้ แม่น้ำไหลลงมาทางทิศใต้ ผ่านจังหวัดแพร่ ผ่านอำเภอวังชิ้น แล้วเข้าเขตจังหวัดสุโขทัย ผ่านอำเภอศรีสัชนาลัย ผ่านอำเภอสวรรคโลก ผ่านบ้านคลองกระทงเข้าสู่อำเภอเมืองสุโขทัย อำเภอกงไกรลาศ พิจิตร นครสวรรค์ ผ่านอำเภอชุมแสง แล้วไหลลงรวมกับแม่น้ำน่านทางฝั่งขวาที่หน้าวัดพระธาตุบ้านเกยชัย อำเภอชุมแสง ความยาวรวม 550 กิโลเมตร และเมื่อเดินทางโดยทางบกจะมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 101 อยู่ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำน่านไปตลอดตั้งแต่สุโขทัยถึงแพร่ ในอดีตชาวคลองกระทงจะพึ่งพาและเรียนรู้การทำมาหากินทางน้ำเป็นหลัก เรียนรู้การถ่อแพ ใช้เรือไผ่มาขนส่งสินค้าลงไปยังชายทางหัวเมืองทิศใต้จรดพระนคร

ในสมัยโบราณ คนคลองกระทง จะใช้การเดินทางบก ด้วยเท้าและล้อเกวียน มีการใช้แรงงานสัตว์จำพวก ม้า วัว ควาย ในการคมนาคม แต่ด้วยความรกดขังป่า เช่น ทางโบราณที่จะไป สวรรคโลก ในฤดูฝน เดินลำบาก เกวียนไปยาก เวลาคนหาบสินค้าพืชผลไปขาย สวรรคโลก ต้องตื่นหาบออกไปตั้งแต่ตี 2 เป็นต้นไป ถ้าฝนตกทางจะลื่น เพราะเป็นทางเดินของคนกับเกวียน มิใช่ถนนเช่นความหมายปัจจุบัน คนคลองกระทงมีทุนชุมชนที่เป็นแม่น้ำ จึงช่วยให้ไม่ถูกตัดขาดจากโลกภายนอกในฤดูฝน ดังเช่นหมู่บ้านในแถบภูเขาภาคเหนือที่ฤดูฝน แม้แต่เกวียนก็เดินทางไม่ได้ เพราะวัวควายที่เทียมเกวียนติดหล่มลึก คนจะส่งสารสัตว์ไม่ทรมานใช้งานเดินทางในช่วงดังกล่าว

เรือนชาวสวนโบราณ ตามที่สังเกตพบการตั้งเรือนขนาดยาวไปตามลำน้ำยม เรือนมีลักษณะใต้ถุนสูง เป็นเรือนที่มีเสาเป็นไม้เนื้อแข็งสำหรับบ้านคนมีฐานะ ใต้ถุนโปร่ง ใ้วางเครื่องมือการเกษตร การประมง เพราะความเป็นชาวสวนหลายบ้านไม่มีคอกวัว ควาย อยู่ใต้ถุนเรือนเหมือนทางภาคอื่น ๆ สร้างเรือนชิดตลิ่ง แม่น้ำยม หันหน้าตัวเรือนลงแม่น้ำยม ตัวสวนโบราณ จึงอยู่ด้านหลังเรือน และด้านข้างเรือนจะมีบ้านญาติ หรือชาวบ้านสร้างถัดๆ ไป สะท้อนเงื่อนไขความสัมพันธ์ของคนที่ยกเป็นพวกพ้องเดียวกันใช้น้ำยมน้ำด้วยกัน และเมื่อมีการสร้างเรือนใหม่ จะแบ่งที่ดินให้มีด้านกว้างติดแม่น้ำยม จะได้ลงแม่น้ำสะดวก พอแบ่งไปมาก ๆ หน้ากว้างของที่ดินจะสั้นลงเรื่อย ๆ แต่ด้านยาวเท่าเดิม หลายบ้านจึงออกไปซื้อที่นาที่สวนทางกรงทอง หรือไปจับจองที่เพิ่มในเขตห่างไกล แม่น้ำยมออกไป

แม้ว่าจะมีน้ำอุปโภคบริโภคในแม่น้ำยม สำหรับในอดีต มิได้หมายความว่าน้ำจะไหลตลอดปี บางปีแล้งมากในสมัยก่อนคนจะลงไปทำ “น้ำบ่อทราย” ในบริเวณหาดทรายในแม่น้ำยม ภูมิปัญญาการสร้างน้ำบ่อทรายในอดีตได้ถูกถ่ายทอด เรียนรู้ต่อ ๆ กันมา แม่แป้ง แจ่มสกุล อายุ 61 ปี ย้อนไปตอนอายุ 14 ปี อยู่ราว พ.ศ.2490 ได้ลงไปสร้างน้ำบ่อทราย

“ปู่ ย่า ตา ยาย เขาสอน. แต่ก่อนก็กินน้ำบ่อทราย ขุดบ่อน้ำก็
ออกมา น้ำขี้มบ่อทรายนะ แล้วก็หาบขึ้นมาไว้ในตุ่มบนบ้านไว้กิน”

วิธีทำเริ่มจากลงไปหาทรายในแม่น้ำยม แล้วขุดทรายทำปึกน้ำมันก๊าด เจาะกัน
เก็บความคมของสังกะสีที่ขอบปึก จากนั้นฝังปึกลงในหลุมทราย มีกรวดหิน และถ่านวางกัน
หลุมเป็นการแสวงหาทรัพยากรน้ำใต้ดินลุ่มน้ำยมขึ้นมาใช้หุงข้าว อาบชำระร่างกายในฤดูแล้ง
คุณภาพน้ำบ่อทรายมีคุณภาพดีมาก สามารถรอกใส่ขวดใสไม่มีสี ไม่มีกลิ่น เพราะใช้หินเท่า
หัวแม่มือวางที่ก้นหลุมชั้นล่าง ตามด้วยถ่าน ซึ่งช่วยดูดซับกลิ่นโคลน น้ำขี้มบ่อทรายคนใช้ร่วม
กันได้ขอกันได้ และถ้าบ้านไหนรู้ว่ามีลูกมากใช้น้ำมาก อาจทำ 2-3 บ่อ ไม่มีการแย่งที่กันทำบ่อ
น้ำ เพราะหาทรายยาวไปตลอดลำน้ำ

ภูมิปัญญาการตีอวนจับปลา คนที่เก่งมาก คือ พ่ออ้น ยู่พา คุณพ่อของแม่แป้ง จะออก
ตีอวนในฤดูน้ำหลากได้ปลาตะเพียน ปลาเทโพ ปลากด ปลาสร้อย ปลาชะโอน และปลาแดง
ตั้งแต่เด็ก ตีอวนตั้งแต่ตอนกลางคืนจนรุ่งจนแจ้ง สว่าง ได้ปลาเป็นถัง ปลาในแม่น้ำยมชุมมาก
ขนาดพ่ออ้นหาปลาเป็นอาชีพ และขายให้แก่ยายไม้ มารับซื้อปลาถึงริมท่าหน้า แล้วไปขาย
ตลาดสวรรคโลก เมื่อขายได้เงิน จะสามารถนำไปซื้อผ้าทอบ้านไร่ ฤๅละ 12 บาท ที่ร้านยาหยี
ร้านยายแก้ว ให้แก่ ลูกสาว

หาทรายในฤดูแล้งของแม่น้ำยม ได้สร้างภูมิปัญญาในการนำทรายขึ้นมาสำหรับ
สร้างลานตากใบตองอ่อนกล้วยตานี เพื่อนำไปขายให้พ่อค้าม้วนยาสูบ คุณโกมินทร์ สิ้นธ
อายุ 42 ปี สมัยเป็นเด็ก เล่าว่า

“ขนทรายจากแม่น้ำยมมากองไว้ในสวน...ทำแปลงเป็นสี่เหลี่ยม
ตากได้ 200 ยอด...ก็มาจาก มากวาดทรายให้เสมอ แล้วเอาใบตอง
มาวาง เอามาวางแล้วก็เอาทรายขัด ๆ บนใบตอง พอประมาณไม่ให้
มันหนาเกิน บางเกิน ก็ตากแดด ถ้าแดดดีก็ได้ไว แดดดีก็ 2 แดด”

การตากใบตองอ่อนกล้วยตานีเช่นนี้ เป็นเทคโนโลยีการตากอบ ด้วยพลังงานแสง
อาทิตย์ โดยมีเตาอบเป็นลานทรายแม่น้ำ ขยายสมัยก่อนกิโลกรัมละ 3-4 บาท แม่มะเนียขาย
ให้ตาเม้ง ใบมวนยาเด็กหลี ยาสูบของชาวสวรรคโลก สมัยคุณโกมินทร์ขายได้กิโลกรัมละ 8-9
บาท โดยสมัยคุณโกมินทร์ ขายให้บ้านพี่สมนึก อยู่ใกล้ ๆ บ้านแม่ประมวล กรงทอง

ในลุ่มน้ำยม ทุนชุมชนจึงเกิดจากตัวสิ่งแวดล้อมกายภาพ พฤติกรรมชาติของชุมชน
และเกิดการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ แม้การล่องแพไม้ การล่องเรือขายสินค้า ขากลับถ้าเป็น
คนรับจ้างถ่อแพไม้ กลับทางรถไฟ จะนำเอาเมล็ดมะปรางหวานพันธุ์ดีจากบ้านเจ้านายมา

ปลูกที่สุโขทัย ได้แก่ สวนลุงชิต อยู่ปากแคว และอาจารย์สมควร ก็ไปขอพันธุ์มะปรางหวานมา ปลูกที่บ้านคลองกระทงในสมัยหลัง ๆ อันเป็นยุคพัฒนา

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนสวนโบราณ ย้อนไป 40-50 ปี คนสัมพันธ์กันด้วยวิถีชีวิต ผ่านพื้นที่ของ “สวนโบราณ” ความเป็นตัวตน เป็นผู้กระทำ (subjectivation) ในวิถีชีวิตชาวสวน จึงเกิดแต่ธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมกายภาพ และสิ่งแวดล้อมธรรมชาติของกลุ่มน้ำยมก่อรูปในตัวความสัมพันธ์ ผ่านพ่อ แม่ ลงสู่ลูกหลานชาวคลองกระทง การที่ชาวสวนโบราณเป็นองค์ประธานในการทำมาหากิน หมายความว่า วากรรมชาวสวนก่อรูปมาแต่ภายในสวนโบราณ กฎเกณฑ์จึงเป็นกฎเกณฑ์ภายในอันเป็นธรรมชาติ กายภาพของสวน น้ำ ทรายพันธุ์พืช พันธุ์ปลา จึงตีความหมายว่าเป็นความมั่งคั่งของชาวไทยเลื่อง

ทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม

ชุมชนบ้านคลองกระทง ด้านบริบททางวัฒนธรรม ถือว่าเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมาแต่ภายใน วัฒนธรรมแฝงอยู่ในธรรมชาติ เทคโนโลยีพื้นบ้าน วิถีชีวิต กระบวนการเรียนรู้ การทำสวนโบราณ เริ่มจากการทำไร่ถั่ว ประมาณ 40-50 ปีก่อน บริเวณป่าริมน้ำยมผืนใหญ่ผืนนี้ ได้ถูกจับจองและแผ้วถางจนมาเป็นไร่ เริ่มจากเครื่องมือการเกษตรแบบง่าย จอบ เสียม ขุด ถางถาก ผลักพื้นดินเป็นไร่ในราวหัว 1 อายุคน บริเวณป่าใกล้ๆ บ้านกำนันช่วย พรแย้ม เมื่อก่อนเป็นป่าทึบมาก กำนันสวไปบุกเบิกจับจอง ทำไร่ในยุคนั้น บิดา มารดา ของกำนันสพล เข้มแข็ง ได้เคยทำไร่

“ตอนเล็กยังจำความได้ หลังบ้านยังเป็นป่ามาก ๆ ทำไร่เป็นไร่อั่วเหลือง อั่วลิสง พออายุ 15-16 พ่อแม่ ผมงก็ลงสวนครับ ตอนแรกก็เป็นสวนกล้วยน้ำว้าก่อนเลยครับ จากสวนกล้วยน้ำว้าก็ประมาณอายุ 18 ปี เริ่มลงสวนส้ม พอประมาณ 1-2 ปี ก็มาลงสวนละมุดกันเลย”

กระบวนการเรียนรู้ที่ยิ่งใหญ่ของชาวคลองกระทงอยู่ตรงพื้นที่สวน ถ้ามองในมิติการอนุรักษ์ป่าแบบสมัยใหม่จะเป็นสิ่งที่คนคิดไม่ถึง คนคลองกระทงแม้จะเปิดป่ามาเป็นไร่ แต่ก็เรียนรู้สร้างสวนโบราณขึ้นมา ระบบนิเวศน์ของกลุ่มน้ำยมจึงมิได้ปราศจากป่าที่จะมีรากจากต้นไม้ขนไทรรักษาสมดุลของป่ากับน้ำ ชาวบ้านคิดได้อย่างไร จากการเรียนรู้ของกำนันสพล เข้มแข็ง ชี้ให้เห็นว่า

“พืชไร่จะสูญไป เหมือนคล้ายว่ามีส่วนหนึ่ง มาจากราคามักผล
ค่าแรงก็แพงขึ้น สิ่งของทุกอย่างไม่สมดุล พืชไร่ก็หมดไปโดยปริยาย
มันไม่สมดุลเหมือนคล้ายว่าคนชาวบ้านเห็นว่าลงทุนเหมือนลงทุน
ครั้งเดียว พอถึงปีก็ได้มักผลเพิ่มทวีขึ้น”

ชาวบ้านคลองกระทงใช้การเรียนรู้จากวิถีชีวิตรุ่นแรกๆ ทำไร่ หนึ่งปีทุกปี มักผลที่ได้
น้อย จึงมาลองทำสวนปลูกต้นไม้ครั้งเดียว แต่ได้ผลหลายระยะเวลา ความรู้สวนได้จากญาติ
พี่น้อง ความสัมพันธ์แบบเครือญาติทำให้มีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่กัน ระบบของสวนน่าจะ
เป็นสวนมาแล้วไม่ต่ำกว่า 100 ปี ต้นไม้เก่าของสวนได้แก่ มะปราง ขนุน เมื่อคนมาทำบุญที่วัด
สมัยก่อน จะไม่ค่อยพูดกันเรื่องการทำสวนเพราะวิถีชีวิตคล้าย ๆ กัน รวมทั้งได้ทำบุญ ทำ
กิจกรรมประเพณีด้วยกัน ทำให้เกิดความเป็นชุมชนมีวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งในรอบปี มีดังนี้

เดือนสาม ทำบุญวันมาฆบูชา ตามประเพณีพุทธศาสนา ทำบุญตักบาตร ตอนเย็น
เวียนเทียนที่วัดคลองกระทง

เดือนห้า ประเพณีสงกรานต์ เล่นสาดน้ำสงกรานต์ ขอพรผู้เฒ่าผู้แก่

เดือนหก เป็นหน้าของฤดูกาลผลไม้มาก ชาวบ้านได้ร่วมกับวัดจัดงานสลากภัต
มะม่วง พระสงฆ์จะรับสำหรับ โดยการบอกเป็นฎีกาไป แล้วญาติโยมก็ให้
รับเป็นเจ้าภาพสำหรับถวายพระ ถ้าปีไหนญาติโยมแจ้งมามาก คนที่ทำ
สำหรับถวายพระก็จะไปนิมนต์พระต่างวัดมาด้วย

เดือนหกกลางเดือน วันวิสาขบูชา

เดือนแปด วันอาสาฬหบูชา และเข้าพรรษา

เดือนสิบ บุญสารทไทย เทศน์มหาชาติชาดก

เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา และพิธีกรรมขวัญสวน

เดือนสิบสอง ลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ

เดือนอ้าย เป็นฤดูไม้ไผ่ออกมาก มีงานบุญสลากภัตข้าวหลาม รูปแบบงาน มีการ
ถวายสำหรับ เหมือนงาน สลากภัตมะม่วง การกำหนดวันงานแน่นอน
ชาวบ้านจะตกลงกับทางวัดเป็นปี ๆ ไป และช่วง 16 ปี มาแล้ว กำหนด
เป็นวันที่ 26 มกราคม เพราะถือเป็นการฉลองที่ได้พระพุทธรูปที่หายไป
กลับคืนมาสู่วัดคลองกระทง

สำหรับวัฒนธรรม ด้านความรู้ภูมิปัญญานั้น ได้มีภาคปฏิบัติการผ่านระบบครอบครัว
ซึ่งพ่อแม่จะถ่ายทอดความรู้ ทางด้านวัฒนธรรมให้แก่ลูก ๆ ในยุคนี้ คนรับความรู้จากคนรุ่น

ก่อน กระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต วัฒนธรรมจึงเป็นวัฒนธรรมชาวไร่ ชาวนา ชาวแพ และเรือ ซึ่งประกอบตัว ตัวผู้รู้ที่เป็นผู้สูงอายุ ถ่ายทอดด้วยการบอก การทำให้ดู การตั้งใจยืให้แก้ไข ตัวสาระความรู้ ไม่มีสูตรกำกับตายตัว แต่มีระบบการคำนวณ เปรียบเทียบ ความยาว มีการวัดด้วยไม้วา ขนาดผลไม้จัดเป็น “ผล” กับ “ผลควบ” ผลได้แก่ ผลไม้ เช่น ส้มโอ มีขนาดเท่ากับ สองฝ่ามือของคนโอบได้รอบ แต่ถ้าผลเล็กสองฝ่ามือโอบไม่รอบ จะนับเป็นสองผล จึงเท่ากับ “ผล” ผลส้มโอเล็ก ๆ สองผลรวมกันเรียกว่า “ผลควบ”

ส่วนการผลิตเครื่องมือ คนได้ถ่ายทอดสอนเครื่องมือทำอยู่ทำกิน มีการสานแห กระบุง ตะกร้า เครื่องสีข้าว ไม้ออยใบตอง ไม้ออยละมุด ซึ่งเครื่องมือเหล่านี้ ตัวผู้รู้ต้องมีความชำนาญเฉพาะตัว พอถ่ายทอดจากปู่ทวดลงสู่ลูกหลาน ภูมิปัญญาเหล่านี้จะเป็นมรดกเป็นทุนชุมชน คนได้ทำ “เก็บไว้ใช้” โดยไปโยงกับการเอาแรง ซึ่งเมื่อถูกเรียกเอาแรง คนจะต้องมีอุปกรณ์ของตัวเองไปพร้อม มิฉะนั้นจะไปยืมดูเขาทำงาน ประเพณีแต่งงาน คนถ้าจำเป็นออกไปอยู่ต่างบ้าน ต่างอำเภอ ชาวคลองกระทงมักจะนำพันธุ์พืชสองชนิดไปปลูกไว้ที่บ้านใหม่ ได้แก่ ต้นกล้วยตานี กับต้นมะปราง และถือเป็นอัตลักษณ์ของชาวสวนคลองกระทงด้วย

ทุนทางสังคมยุคก่อนการพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย

ทุนทางสังคม คือระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน มีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ เสียสละและมีคุณธรรม สมาชิกในชุมชนมีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน มีความรักและผูกพันกับชุมชน มีเครือข่ายกับองค์กรทางสังคมนอกชุมชน มีกิจกรรม ช่องทางที่ทำให้คนได้รับประสบการณ์และความรู้สมัยใหม่ ชุมชนบ้านคลองกระทงในยุคแรก ๆ คล้ายชุมชนชนบทไทยทั่วไปไกลปืนเที่ยง เคยถูกรบกวนจากการถูกลักขโมย วัว ควาย กำนันช่วย พรแย้ม เล่าว่าสมัยเป็นกำนัน หลวงพ่อพระพุทธรูปในวัดเคยหายและช่วยตามเอามาได้ เพราะใช้ความรู้ระบบสังคมค่อย ๆ สืบ ใช้การ “พูด” และ “ตระกุล” ใช้ชาวบ้านทำให้ คนในตระกูลโจรอาบ จนนำพระพุทธรูปมาคืนได้ ส่วนการแก่งแย่ง ช่วงชิง ตัวกำนันช่วย พรแย้ม ที่ได้จับจองที่ดินตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ได้เล่าประสบการณ์การถูกโกงที่ดินจากเพื่อนว่า

“เพื่อนเขาอุตส่าห์พามันมาจับ เราก็ก็นไปเป็นทหาร ตอนสงครามเนาะ ไม่มีที่ทำกินไปตามช่วยจับ ไม่รู้ว่าตามมาช่วยโกงผม ถ้าฟันลูกกล้าเข้ามาที่ ผม 105 วา เหลือ 80 วา เห็นก็เอาน้ำตามาให้เลย คนนั้นนะ”

ด้วยความสงสาร และเห็นใจจึงยกที่ดินให้เพื่อนไปแบบไม่เต็มใจนัก แต่ผลตามมาได้แก่ความสงบสุขของสังคมในบ้านคลองกระทง และตัวกำนันช่วยได้เหลือที่ดินทำกินมาประมาณ 20 ไร่ การใช้ที่ดินในยุคนี้มองจากสังคมชาวนาด้วยกัน คนมองว่าชาวนาสมัย

ก่อนนี้ปลูกไม่เป็น ปะปนกันไปหมด ไปเป็นลำเป็นสัน แต่ก็เรียกว่าชาวสวนมีของกินทุกชนิดแหละ ปะปะไปหมด ไม่เป็นที่เป็นทางว่าอย่างไหนควรปลูกว่าอันไหนปลูกด้านในที่ปลูกรวมกันไปหมด พอจากการมีผลผลิตจากสวนโบราณลักษณะนี้ ทำให้ชาวสวนมีการเรียนรู้ที่อยู่รอดได้ โดยไม่ต้องพึ่งพิงระบบตลาด เพราะสวนคือร้านค้าที่จะหาของมากินมาขายชี่ว่าเป็นจริง ๆ คนจะรวมกลุ่มกันออกไปหาของป่า เหตุที่รวมกลุ่มไปเพราะป่าไม้เมื่อก่อนอุดมสมบูรณ์ มีเสือช้าง เป็นป่าจริง ๆ น่ากลัว การผลิตของชาวบ้านในยุคต้น ๆ มิได้ผลิตเพื่อขาย สังคมจึงเป็นสังคมชาวไร่ ชาวสวน ผลิตแล้วไม่ต้องขายเพราะขายไม่ได้ แต่ก่อนเขาไม่ต้องจ้างเขาช่วยกัน ถ้ามีงานก็รีบช่วยกัน อาทิ ช่วยกันเกี่ยวข้าว ตำข้าว การมีข้าวมากินเกิดจากการแลกเปลี่ยนโดยชาวบ้านคลองกระทังนำละมุดไปแลกข้าวกับหมู่บ้านที่ปลูกข้าวอันเป็นที่มาของคำว่า “ทำนาบนยอดไม้”

ในด้านความเชื่อเพื่อ การมีจิตร่วมกันทำงาน ผูกพันกับชุมชน ได้แก่ การลงแขก ทำการถางสวนรับน้ำ การช่วยกันเลื่อยไม้จากต้นขนุน ถือเป็นไม้มงคล เมื่อขนุนอายุมาก จะถูกโค่นลงมาเลื่อยเป็นแผ่นเก็บไว้ทำโต๊ะ เตียง นั่ง นอน ในบ้าน อาทิ บ้าน พ่อฉันทพล ศิริ ทำให้ไม่ต้องออกไปซื้อไม้เนื้อแข็งจากโรงเลื่อย ช่วยกันผูกแพ คนที่ไปรับจ้างจะช่วยผูกมัดแพ เวลาผ่านแก่งหลวง หรือเวลาเพิ่มลดขนาดของแพไม้ซุง เวลาล่องออกไปหากมีคนมาขออาศัยจะให้ไปด้วย แต่ควรมาช่วยผูกแพ คนที่ไม่มาช่วยผูกแพ เวลาล่องจะขอโดยสารไปด้วยเขาเรียกว่า “ลั้งตีนลง หลังแพ” อันหมายถึง เวลาทำงานไม่ช่วยแต่เวลาได้ผลประโยชน์จะเอาด้วย ทูทางสังคมในยุคนี้ จึงได้แก่ คนมีความเป็นเครือญาติคนมีจิตใจรวมกลุ่มช่วยกันทำงาน ทำบุญกุศลร่วมกัน และความเป็นพวกเป็นชุมชนเดียวกัน “บ้านคลองกระทัง” มีความหมายลึกซึ้งเสมือนแผ่นดินเกิด แผ่นดินแม่ ภาพความสามัคคีกันช่วย เล่าว่า

“ก็เขารู้กันแบบสามัคคี รักใคร่กันทุกตำบลเลย ไม่มีแตกแยกเป็นหมู่ ภู อะไรพวกนี้ครับ สมัยก่อนผมมาอยู่ใหม่ ทางเกวียนเนี่ย ผมเกณฑ์คนมาพัฒนาทั้งนั้น เขาช่วยเหลืออย่างดี...พัฒนากันดีมาก ศาลาหลังใหญ่วัดคลองกระทังนี้ ทำ 60 วันนี่เสร็จเลย การพัฒนาดีมากครับ ช่วยกัน ทำนะ”

แม้ในยามทุกข์เจ็บป่วย คนได้มีการพึ่งพากัน มีหมอกกลางบ้าน มีการไปเยี่ยมดูอาการกัน ชาวการเจ็บป่วยมักบอกปากต่อปาก คนมีเรื่องราวเจ็บป่วยใช้การบอกกัน “การบอก” นับเป็นช่องทางสื่อสารที่มีความสำคัญมาก คนมี การบอกสอน การบอกบุญ การบอกเจ้าที่เจ้าทาง คำบอกกล่าวของคนเป็นที่เชื่อถือกัน ทำให้ความสำคัญอยู่ที่ “การบอก” มากกว่า การเรียนเขียนอักษร การเขียนตนจึงมองว่าเป็นเรื่องยังไม่สำคัญ ยายใบ ศิริ อายุ 81 ปี เห็นว่า “ตา เขาก็เรียนให้เขียนได้ อ่านออกเท่านั้นเองแหละ ความรู้ก็ไม่มีอะไร ก็เขียนได้อ่านออก เท่านั้นเอง” สัจจะ คือชุดของความจริงในยุคนี้ เกิดจากภาษาที่บอกต่อๆ กัน และคนเชื่อตามนั้น การบอกระหว่างคน กับสิ่งเหนือธรรมชาติ จึงสามารถทำได้ บอกเจ้าที่เจ้าทางพิจารณาในอีกมิติได้แก่การที่คนมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ ในลักษณะเป็นมิตร มี

อะไรต้องบอกกล่าวกันก่อน การใช้พันธุ์มะปราง ละมุดต่อๆ กัน ล้วนเป็นกิจกรรมที่ทำให้คนรวมกันเป็นพวกเดียวกัน ควบคู่ไปกับการทำอยู่ทำกิน ชนชั้นทางสังคมของคนในบ้านคลองกระทง ซึ่งมีได้แตกต่างกัน ไม่มีบ้านขุนนางชั้นผู้ใหญ่มีแต่บ้านชาวสวน กับบ้านผู้ปกครองระดับหมู่บ้าน ตำบล “กฎ” จึงแทบมีไว้เพื่อประกอบหรือลงโทษ คน แต่ความรู้ในตัวของวิถีชีวิตถือเป็นการเรียนรู้ ที่คนชาวสวนจะเรียนรู้และใช้ชีวิตไปตามความรู้ดั้งเดิม ความรู้จึงเป็นอำนาจให้คนชาวสวนยุคนี้ ทำอยู่ทำกินแต่พอเพียง มิได้มุ่งขายเป็นหลักใหญ่ อีกทั้งการสะสมทุน เกิดในรูปของการสะสมวัฒนธรรม และสังคมที่คนรักสามัคคีกัน ไว้วางใจกัน มีอะไรบอกกล่าวและเชื่อในความจริงชุดของยุคสมัยนี้ เป็นยุคสมัยที่ยังไม่เป็นสังคมทุนนิยม บริโภคนิยม และการพัฒนายังไม่บุกรุกเข้าสู่ชุมชนมากนัก ไฟฟ้ายังไม่ไปดูดต้นไม้ คือ ไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านย่อมต้องมีการตัดต้นไม้ที่ขวางทางสายไฟฟ้าออก สภาพสังคมคนจึงยังเป็นชาวบ้านคลองกระทงแบบดั้งเดิม

บทที่ 3

การเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย

บริการโครงสร้างพื้นฐานการสร้างความคืบหน้าความทันสมัย

การทำมาหากินแบบยังชีพของชาวลองกระทงที่มีมายาวนาน ได้ค่อย ๆ หันเหแบบ
จงใจ ภายใต้การดำเนินนโยบายพัฒนาการทางเศรษฐกิจของประเทศ รัฐหวังจะทำนุบำรุง
ประชากรด้วยการสร้างถนน ประปา ไฟฟ้า บำรุงการเกษตร และปราบปรามโจรผู้ร้าย
ปฏิบัติการด้านพัฒนาการเศรษฐกิจ ตกไปที่บ้านคลองกระทง เพื่อให้ได้มาซึ่งสังคมที่เจริญ
ทันสมัย มีความมั่งคั่ง แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าเส้นทางการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยม กลับ
กลายเป็นทุนนิยมพึ่งพา มีการเอาวัตถุเปรียบจากเจ้าของทุนโดยดึงดูทรัพย์ากรออกจาก
ชุมชนไปได้ ย่อมต้องมีโครงสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานเสียก่อน ความรู้สวนโบราณของ
คนคลองกระทง ที่เคยทำสวนเพื่อการบริโภค เหลือจากบริโภคเก็บไว้เป็นพันธุ์ รวมทั้งมีการ
แลกเปลี่ยน หมู่บ้านข้างเคียง นำข้าวสารมาแลกพวกส้ม กล้วย ขนุน อัตราการแลก พอสมน้ำ
สมเนื้อ และทางชาวสวนให้ไปมากกว่า ฤดูกาลแลกเริ่มเมื่อชาวนาในหมู่บ้านข้างเคียงเลิกจาก
ทำนาแล้วจะเอาข้าวมาแลกผลไม้ชาวสวนไปกิน ชาวนาจากบ้านหนองป่าตอ หนองแสน
หนองขั้ว หนองเรียง ขนข้าว มาทางเกวียน กลุ่มนี้ถ้าแลกพวกขนุนจะแลกไปเป็นกอง ๆ หรือ
แลกมะพร้าวมาก ๆ การเดินทางเข้ามาบ้านคลองกระทงจึงลำบากตราบนานนาว
พ.ศ.2491 ก่อนหน้าชาวลองกระทงมักมีประสบการณ์หาผลไม้จำพวกส้มโอ ส้มจุก
ส้มเกลี้ยง ไปขายที่ตลาดสวรรคโลก เพราะคนเริ่มใช้เงิน ช่วงทหารญี่ปุ่นเดินทางมาถึง
พิษณุโลกผ่านสุโขทัย จะผ่านสวรรคโลก ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2484-2488) เพื่อ
ผ่านไปจังหวัดตากอ้อมไปพม่า มาขอรับประทานกล้วยสุกของคลองกระทงมาก ผู้ใหญ่จรัส
สุขวงศ์ เล่าว่า

“ผมเกิดปี 71 ครับ ตอนนั้นผมอายุเกือบ 20 ยังหาบไปส่งแม่ยายนะ
ตอนนั้นเริ่มมีรถแล้ว...ไปขายที่ตลาดสวรรคโลก ทางไปนะจากนี้
ระยะทาง 10 กิโลเมตร...ออกจากบ้านเรา ก็ในราวตี 2 ตี 3 นั้น แหะ
ไปถึงโน้นก็แจ่มพอดี...ญี่ปุ่นมาอยู่สวรรคโลก...ชอบกินกล้วย...ตอน
นั้นขายให้ญี่ปุ่นด้วย บางคนร่ำรวยเป็นเศรษฐีไปเลย เพราะเงิน
ญี่ปุ่นมันถูก”

การพัฒนาด้านสิ่งปลูกสร้างทางกายภาพ ลงไปในสวนโบราณครั้งแรก ๆ ได้แก่การสร้างถนน อันเป็นการต่อยอดถนนโบราณเลียนน้ำยมมาเป็นถนนคาลาดยาง สาย 101 ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคือชุมชนคลองกระทงติดต่อกับโลกภายนอกได้ ทั้งทางบกและทางน้ำ การมีถนนสะดวกทำให้ระบบความรู้จากภายนอกไหลเข้าสู่คลองกระทงมากขึ้น ๆ คนเริ่มเห็นความสำคัญของถนน แม้ภายในหมู่บ้านได้มีการปรับปรุงคันกันน้ำยมมาเป็นถนนในหมู่บ้าน รว ๆ พ.ศ.2510 สมัยกำนันบุญธรรม ได้เรียกเกณฑ์แรงงานชาวสวนมาทำถนนในหมู่บ้านระยะทาง 3-4 กิโลเมตร เพื่อไม่ให้น้ำท่วมบ้าน พอถนนเสร็จกลับมีปัญหาเรื่องกล้วยน้ำว้า เพราะตายยกสวน เมื่อน้ำไม่ท่วมหนองบางชนิดได้บุกเข้าทะกักดินตื้นกล้วยจนตายพรวน จากนั้นแนวถนนได้กลายมาเป็นถนนในหมู่บ้านของปัจจุบัน

สิ่งที่ชาวสวนคลองกระทงจ่ายไปในการพัฒนาทำนบกั้นน้ำ และถนนในหมู่บ้าน ได้แก่การสูญเสียกล้วยน้ำว้า ประวัติศาสตร์การยืนต้นตายพรวนของต้นกล้วยน้ำว้า อยู่ในความทรงจำร่วมกันของชาวสวนบ้านคลองกระทงตลอดมา ความรู้ว่าด้วยการทำสวนโบราณ จึงมีความระมัดระวังมากขึ้น โดยเฉพาะความรู้สมัยใหม่ที่เข้ามาพร้อมการพัฒนา ความรู้สวนโบราณของไทยเลื่อง คือ ความรู้ในวิถีชีวิตสวนโบราณของคนบ้านคลองกระทงช่วยชะลอความแรงของกระแสทุนนิยม เพราะสวนโบราณ มีระบบการผลิตเฉพาะตัว มีการพัฒนาความรู้มาเป็นร้อย ๆ ปี ไม่แพ้พัฒนาการทุนนิยม กระบวนการผลิตจึงยังไม่เป็น “กระบวนการผลิต” (Mass Production) แต่จะเป็นไปตามธรรมชาติ ฤดูกาล ยังไม่แข่งผลิต ยังไม่ราดสารเคมีมาก การคมนาคมทางบก ทำให้มีพันธุ์ไม้ประเภท ลองกอง กระท้อน จากปราจีนบุรี เข้ามาปลูกในหมู่บ้าน รวมทั้งมีการขายใบตองกล้วยตานี (สด) ออกไปยังตลาดต่าง ๆ นอกชุมชน การเปลี่ยนแปลงพันธุ์ไม้มีความหลากหลายมากขึ้น และการเก็บผลไม่สามารถหมุนเวียนเก็บบริโภคและขายได้ตลอดปี ดังตาราง

ฤดูกาลเก็บเกี่ยวไม้ผล ไม้ยืนต้นของสวนโบราณคลองกระทง

ไม้ผล	ม. ค.	ก. พ.	มี. ค.	เม.ย.	พ. ค.	มิ. ย.	ก. ค.	ส. ค.	ก.ย.	ต. ค.	พ. ย.	ธ.ค.
ละมุด												
ส้มเกลี้ยง												
ส้มเขียวหวาน												
ส้มจู												
ส้มโอ												
กล้วยน้ำว้า, ตานี												
ขนุนแห้ง												
เงาะ												
น้อยหน่า												
ฝรั่ง												
มะขาม												
มะนาว												
มะปราง												
มะพร้าว												
มะม่วง												
เพกา												
มะกอกน้ำ												
มะยม												
หว่า												
มะไฟ												
ลองกอง												
กระท้อน												

การพัฒนาทางวัตถุ ได้แก่นถนนหนทาง แม้จะสามารถนำความรู้ พันธุ์ไม้ เทคนิคการผลิต เครื่องจักรกล เข้าสู่ชุมชนได้มาก แต่ความรู้สวนโบราณกลับยิ่งยงไม่ลืมหืมที่ ชาวคลองกระทงเห็นว่าเกิดจากความมั่นคงของสวนโบราณ ถนนมา ผลไม้ออกสู่ท้องตลาดจากตารางจะออกได้ทั้งปี ตรงนี้เองเป็นรหัสความเข้มแข็งของความรู้ชนิดที่เรียกว่าความรู้สวนโบราณ ไม่มี

ใครต้องการโค่นสวนโบราณทั้งหมดทันที เพราะเพียงแค่ขยับปรับปรุงสวนมักผลจะให้ “เงิน” ได้ตลอดปีเช่นกัน วิธีการปรับปรุงสวนมักเริ่มที่การปรับปรุงพันธุ์ไม้ มหาประภคณีย์ ฉัตรพร ชี้ให้เห็นว่า

“วิทยาการเกี่ยวกับเรื่องการเกษตรยังไม่เต็มที่นัก เหมือนสมัยนี้ะครับ อาจจะมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ในกรณีที่ตอถึงบางคนไม่สันทัดก็มาสอบถามกับคนนี้ ก็ไม่หวงวิชา กัน หรือบางทีก็ตอนให้ดูแล้วก็มีกรขยายพันธุ์ มีการแลกกันอะไรกันพวกนี้ครับ เราไม่ยุ่งกับมัน มันไม่เป็นสินค้าในตอนนั้นนะ”

ภายหลังถนนสาย 101 ปรับปรุงดีแล้ว ราว พ.ศ.2515 เป็นต้นมาได้มีรถบรรทุก เริ่มมีการค้าผลไม้เกิดขึ้น ในขณะเดียวกันตามริมถนนได้มีร้านเพาะพันธุ์ต้นไม้ กิ่งพันธุ์ไม้ขายเป็นจำนวนมาก ซึ่งเส้นทางและโอกาสการค้าได้เกิดขึ้นภายหลังมีถนนเชื่อมไปสู่โขทัย กำแพงเพชร นครสวรรค์ ระบบการเรียนรู้ที่จะปรับปรุงสวนโบราณของบ้านคลองกระโทงเป็นระบบ “การกลายเป็นสวน” มิใช่การ “ขกสวนใหม่” ก็ค่อย ๆ ปรับใช้ความรู้ดั้งเดิมไปทีละน้อย ควบคู่กับการใช้ชุดความรู้ดั้งเดิมไปทีละน้อย ควบคู่กับการใช้ชุดความรู้และเครื่องมือสมัยใหม่ เห็นได้ชัดในเรื่องการจัดการทรัพยากรน้ำ นับเป็นการพัฒนาระบบการใช้น้ำแบบทันสมัย สวนโบราณยุคดั้งเดิม ใช้น้ำ แม่น้ำยม คลอง บึง โดยวิธีการให้น้ำหลากหลายเข้าสวนในฤดูน้ำหลาก สวนโบราณยุคเริ่มสู่ความทันสมัย มีการใช้ความรู้ เทคนิคของ “คลองลอย” มีเครื่องสูบน้ำ มีกติกาการรวมกลุ่มผู้ใช้น้ำคลองลอย โดยการออกเงินช่วยค่าสูบน้ำ และเฉลี่ยเวลาเปิดน้ำเข้าสวน อาทิสวนของนางประสิดา ชูทรัพย์ จ่ายค่าเปิดน้ำเข้ากลุ่มคลองลอยชั่วโมงละ 50 บาท วันหนึ่งเปิดประมาณ 10 ชั่วโมง ตก 500 บาทต่อวัน ครั้งหนึ่งจะสูบน้ำ 2 วัน เป็นเงิน 1000 บาท อีก 2-3 เดือนในฤดูแล้ง จะสูบน้ำอีกครั้ง ปีหนึ่งใช้จ่ายค่าน้ำคลองลอยประมาณ 2000 บาท

การที่รัฐพยายามขยายการบริการโครงสร้างพื้นฐาน ความมุ่งหวังเพื่อเอื้ออำนวยต่อการเกษตร ความทันสมัย บ้านคลองกระโทงมีการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของหมู่บ้านไปมาก เมื่อมีไฟฟ้าเข้ามาราว พ.ศ.2517 ชาวสวนเริ่มหาทุนมาต่อไฟฟ้าเข้าเรือน สวนที่เคยมืดสงบในยามกลางคืนเริ่มมีแสงสว่างจากบ้านส่องไปทางบริเวณรอบ ๆ บ้านและสวน ชาวสวนหลายคนขยายเวลาทำกิจกรรมจากกลางวันไปถึงช่วงกลางคืนได้ คนเริ่มซื้อเครื่องสูบน้ำไฟฟ้า ไปทำน้ำหยด น้ำเหวี่ยง เริ่มมีเรือนเพาะชำกล้าไม้ใช้แสงสว่างจากหลอดไฟฟ้าช่วย ช่วงหลังๆ มีโทรทัศน์ ตู้เย็นแทบทุกบ้าน เพราะสะดวกในการเก็บถนอมอาหาร รวมทั้งการคิดสร้างเครื่องล้างละมุด โดยใช้มอเตอร์ไฟฟ้าขับเคลื่อนให้กระเช้าตาข่ายทรงกลมหมุนอยู่เหนือบ่อคอนกรีตที่เปิดน้ำเข้าออก ล้างยางสีขาวของละมุดออกก่อนนำไปคัดขนาด และบ่มให้สุกเพื่อส่งขาย เมื่อมีไฟฟ้า

คนสวนมักใช้ความรู้สร้างและใช้เครื่องจักรกลการเกษตรได้มากขึ้น แต่จะเป็นชุดความรู้ที่มีเป้าหมายมาจากข้างนอกสวน

บริการโครงสร้างพื้นฐานถนน ไฟฟ้า พ.ศ.2515-2517 เป็นจุดเปลี่ยนของชุมชนเข้าสู่ภาวะความทันสมัยนับแต่ครั้งกระนั้นมา เป็นชุดบุกเบิกความทันสมัยเพราะเมื่อมีไฟฟ้า คนซื้อโทรทัศน์ภายในรายการจะมีข่าวสาร และโฆษณา ป้าย สารเคมีทางการเกษตร ข้อมูลราคา ข้อมูลการตลาด รถแทรกเตอร์ รถปิคอัพ เครื่องตัดหญ้า เครื่องไถพรวนดิน เครื่องพ่นยา เครื่องมือการให้น้ำ ข่าวสารการเกษตรถูกนำเข้ามาโดยสื่อ และตัวคนที่เป็นเจ้าหน้าที่รัฐทางการเกษตรและผู้แทนขาย ดังนั้นถนนดำ ซึ่งนำคนและเครื่องมือเหล่านี้เข้ามาสาธิตและขายในสวนมากขึ้น ความรู้สมัยใหม่ด้านการดูแลรักษา นับเป็นความรู้ที่ชาวสวนโบราณต้องการมากที่สุด เพราะสวนเดิมมีอยู่แล้ว ต้องการปรับปรุง การใส่ปุ๋ย การแต่งกิ่ง การให้น้ำ การใช้ฮอร์โมน การปราบศัตรูพืช การขนถ่ายผลไม้จากในสวนไปยังที่พัก หรือสถานที่รวบรวมผลผลิตจากสวน หรือขนส่งไปยังตลาดใกล้เคียง ทำให้เพียงชั่วข้ามคืน การมีถนน ไฟฟ้า จึงกระทบต่อวิถีชีวิตชาวสวนโดยตรง มีส่วนต่อการตัดสินใจของชาวสวนมาก เดิมทำสวนมีโลกทัศน์ที่สร้างสวนไว้ให้ลูกหลานมีผลไม้ไว้กิน ทำด้วยใจรักในอาชีพ มีแนวโน้มเป็นการทำเพื่อแสวงหาผลกำไรมากขึ้น คนชาวสวนค่อย ๆ ค่อยชินกับความทันสมัย มีการเพิ่มความสามารถในด้านความรู้ การทำสวนการค้า เพิ่มความสามารถในการเข้าถึงเมืองใหญ่ กรุงเทพมหานคร เชียงใหม่ ขอนแก่น บ้านชาวสวนที่คุ้นชินกับความทันสมัยถนน ไฟฟ้า จึงเริ่มขยับมาสร้างบ้านใกล้ ๆ ถนนดำ ความใกล้-ไกลจากถนน เริ่มเป็นการเปรียบเทียบทำเลที่ตั้งทางการเกษตรการค้ากับการทำสวนโบราณ ช่วงหลังทางการถึงกับมีคำขวัญประจำอำเภอสุวรรณคโลก ว่า

"พระพุทธเรื่องฤทธิ์ พิพิภรณ์ล้ำค่า
สินค้าพืชไร่ดัง เครื่องสังคโลกดี
มีสวนหลวงพระร่วงเฉลิมพระเกียรติงามตา"

นับเป็นวาทกรรมทางการที่เด่นชัด ให้ความสำคัญแก่การเกษตร ทั้งการเพาะปลูกพืชไร่นา สวน และตัวอำเภอสุวรรณคโลกเป็นศูนย์รับซื้อพืชสวน พืชไร่ที่ใหญ่มาก ตัวพ่อค้าในตลาดสุวรรณคโลกหลายคนมีมิตรภาพที่ดีกับชาวสวน เป็นเครือข่ายการค้าตั้งแต่สมัยค้าทางน้ำ มาถึงทางบก ตั้งแต่เรือ และหาง มาถึงรถปิคอัพ รถบรรทุกขนาดใหญ่ อำเภอสุวรรณคโลก และบ้านคลองกระทัง ยังติดต่อค้าขายกันได้สะดวกขึ้น และคนคลองกระทังนิยมไปหาซื้อเครื่องยนต์การเกษตรขนาดเล็ก ซื้อควายเหล็กสูบน้ำ ที่อำเภอสุวรรณคโลก แม้การติดต่อราชการนิยมเดินทางตามถนนดำไปติดต่อที่สุวรรณคโลกมากกว่า นี่คือการเกิดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบใหม่ที่มีช่องทางติดต่อกันสะดวก รวดเร็ว และมีพื้นที่ตลาดเป็นที่สมาคมซื้อขายสินค้า เพราะความ

ทันสมัยของถนนหนทาง เก็บผลไม้ได้เร็ว ขายได้เร็ว ได้เงินเร็ว ในที่สุดชาวสวนก็คุ้นชินกับความทันสมัย แม้จะอยู่จะกินในสวน ก็จะต้องมีการแข่งขัน แข่งความเร็วทางการค้าไปด้วย

เห็นได้ว่าการเริ่มต้นมองการเปลี่ยนแปลงของชุมชน มิได้มองแบบภาพนิ่ง เช่น การมองเฉพาะด้านเศรษฐกิจ แม้ดัชนีชี้วัดความเจริญเศรษฐกิจจะมักดูตัวเลข และมายาการของตัวเลขที่ผ่านการวิเคราะห์ด้วยสมการทางคณิตศาสตร์ การวิจัยประเมินกองทุนหมู่บ้านให้โอกาสแก่ดัชนีอื่นๆ นอกเหนือจากเศรษฐกิจด้วย อาจจะเรียกว่าดัชนีพัฒนาการทางมนุษย์ (Human Development indices) อาทิ เมืองของทุนของชุมชนบ้านคลองกระทง จึงมีทั้ง ทุนทางกายภาพ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม มรดกที่คนรุ่นก่อน มอบให้แก่ คนรุ่นปัจจุบัน จึงได้แก่ ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม อันเป็นการพัฒนาการทางมนุษย์ ถ้าจะมองแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก การมองเฉพาะรายได้ตัวเงินสดซีกเดียว หรือนำตัวเลขรายได้ต่อทุนมาหารเฉลี่ย ทำให้เราละเลยทุนที่มีอยู่ในสังคม วัฒนธรรม อาทิ พลังที่กระจายอยู่ในสังคม, ความไม่เท่าเทียมกันของรายได้, ประสบการณ์ชีวิตของคนการได้รับการศึกษาในแบบวิถีชีวิต และจำนวนปีของการมีวิถีชีวิตที่ได้สร้าง/เรียนรู้การทำมาหากินเลี้ยงชีพได้ตลอดมา การพิจารณาทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม ตั้งแต่ต้นจะเห็นพลวัตชุมชนว่า หากคนมีความเท่าเทียมกับทางด้านโอกาส หรือมีความไม่เท่าเทียมกับทางด้านโอกาส เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้าไปสู่หมู่บ้านช่องว่างของระดับความไม่เท่าเทียมกับด้านโอกาสลดลงหรือถ่างขยายเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะโอกาสทางด้านการเรียนรู้การทำมาหากินในวิถีชีวิตของคนในชุมชน อาทิ คนที่เคย พึ่งพากันในวิถีชีวิต สามารถกระชักระดับการพึ่งพามากขึ้น ในหลายกิจกรรมขึ้น หรือว่าพอมีเทคโนโลยีการศึกษา และระบบสินเชื่อแล้วคนเกิดความรู้อย่างไร มีทิศทางการเข้าสู่ความรู้สมัยใหม่ได้เงินแล้วหาสารเคมี ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ หรือมีทุนแล้วเริ่มหาความรู้ผลิตปุ๋ยชีวภาพ เครื่องมือต่าง ๆ ในครอบครัว

ทุนทางวัฒนธรรมการเก็บเกี่ยวบนความเปลี่ยนแปลง

วัฒนธรรมในชุมชน เป็นมรดกที่คนรุ่นก่อนมอบให้แก่คนในชุมชน สิ่งที่เป็นมรดกจึงเป็นทุนได้ แต่มิใช่ทุนเงินสดเป็นทุนในวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม รวมทั้งเรื่องไสย มนต์พิธีต่าง ๆ ที่ในยุคสมัยของสังคมแบบดั้งเดิม เป็นกฎเกณฑ์ที่คนถือว่าเป็นสัจจะใช้เกาะเกี่ยวร้อยรัดคนในชุมชนให้เป็นปึกแผ่นได้แต่เมื่อชุมชนเข้าสู่ความทันสมัย ความเชื่อ วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมก็เปลี่ยนแปลงไป ประเพณีการกินเลี้ยงหรืองานเลี้ยงชนิดต่าง ๆ มากขึ้น

ส่วนความเอื้ออาทร ในสังคมทันสมัยระดับของความเอื้ออาทร ได้เปลี่ยนไป คนที่มีความเอื้ออาทรอาจจัดเป็นคนที่ไม่เหมาะสมในบางสถานการณ์ เอื้ออาทรมากเกินไป ตัวเองก็จะไม่รอด และผู้รับก็อาจช่วยตัวเองไม่ได้ ดินนิสัยรับตลอดไป ความเอื้ออาทร ความไว้วางใจกัน

อันถือเป็นทุนทางวัฒนธรรม ที่ช่วยให้สังคมมีสันติสุข เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงระดับของการใช้ จึงต้องอาศัยการตีความใหม่ในสังคม กระแสน้ำที่ไหลไป แสดงถึงเปลี่ยนแปลง ทุกครั้งที่กลับไปดูการไหลของน้ำที่ริมแม่น้ำ เราไม่เคยเห็น "น้ำ" ในวันวาน แต่คนก็สามารถเก็บเกี่ยวเอาประโยชน์จากการไหลของน้ำมาใช้แทนแรงงานคน สัตว์ ได้ คือ ทำกังหันน้ำ การให้น้ำหลากเข้าสวน การเปลี่ยนแปลงไปของทุนทางวัฒนธรรม ทำอย่างไรเราจะเก็บเกี่ยวใช้ประโยชน์ได้ ตรงนี้ควรพิจารณาอย่างยิ่ง แต่เรามองทุนวัฒนธรรมว่าเป็นพลวัต เมื่อยุคสมัย (episteme) เปลี่ยนไป สังเกตชุดใหม่ก็จะยึดกุมความสำคัญแทนสังเกตชุดเดิม ผ่านความรู้ / อำนาจชุดใหม่ ที่บดบังเบียดบัง ความรู้ชุดเก่าให้หมดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ ในชุมชนมีอาจสรุป คำนวณสรุปว่าการหรือแสงของวัฒนธรรมชุดเดิมคือความเสียหาย หรือการเข้ามาของวัฒนธรรมชุดใหม่ คือ ผลประโยชน์ ทั้งช่วงขาลงสู่ความสำคัญที่น้อยลง หรือขาขึ้นสู่การครองความเป็นเจ้าของวัฒนธรรมใหม่ เราอาจเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้ทั้งสองทิศทาง ดีกว่าการหมดหวังอาลัยในความโรเมติกของวัฒนธรรมชุดเก่า เช่น น้ำขึ้นและน้ำลง เราก็สามารถเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ได้จากคู่ตรงข้ามทั้งสอง มิว่าจะเป็นการครองความเป็นเจ้าหรือการต่อต้าน การครองความเป็นเจ้า (hegemony and counterhegemony) เราจะต้องเข้าใจและอยู่ร่วมกับมันได้ รู้เท่าทันภาคปฏิบัติการที่ทำผ่านสถาบัน และเทคนิควิทยา การเข้าใจกระทำได้ผ่านการเรียนรู้ ไม่ว่ากระแสโลกาภิวัตน์จะรุนแรงเพียงใด ชุมชนยังคงมีวัฒนธรรมรองหลงเหลืออยู่ แต่อาจไม่เข้มแข็งเท่าวัฒนธรรมหลัก

ทุนทางวัฒนธรรมที่ชุมชนมีอยู่เดิม ได้แก่การทำมาหากิน การเอาแรง ความเอื้ออาทร จะใช้ประโยชน์ได้อย่างไร เมื่อวัฒนธรรมการบริโภค วัฒนธรรมอุตสาหกรรม (Culture industry) และวัฒนธรรมการค้า อันเป็นวัฒนธรรมน้องใหม่ หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชน วิถีชีวิตในปัจจุบันจะเลือกอย่างไร จึงจะเหมาะสมกับคนและชุมชน ถ้าสามารถเลือกได้ถูกทิศทาง ด้วยวิธีการปฏิบัติที่ไปกันได้ ทุนใหม่นี้ก็จะช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งในทัศนะปัจจุบันคนมองว่าเป็นวัฒนธรรมย่อยหรือวัฒนธรรมรอง แต่ถ้ารับและมีกิจกรรมแบบตามกระแสของวัฒนธรรมน้องใหม่เหล่านั้น ตามอย่างไร จะไม่เกิดความทุกข์ ลำบาก หรือเกิดความแตกร้างของชุมชน สังคม การที่ใครจะเลือกรับวัฒนธรรมแบบใด นัยยะสำคัญกว่า คือ การที่คนเป็นทั้งผู้กระทำ และถูกกระทำ หมายความว่า อัตลักษณ์ของคนเกิดจากการสร้างของวาทกรรม โครงสร้างเศรษฐศาสตร์ ทั้งกระแสหลักหรือกระแสรอง คนจะเลือกวางอยู่บนฐานใดก็ได้ แต่ความสุดโต่งของมัน ปลายทางของมันต่างหากที่ทำให้คนมีอัตลักษณ์เป็นเช่นนั้น การเก็บเกี่ยวประโยชน์จากทุนทางวัฒนธรรมบนการเปลี่ยนแปลง เป็นการเก็บเกี่ยวบนพื้นฐานของความต่าง (difference) นั่นคือ ไม่ว่าจะมี อัตลักษณ์ "ชาวสวน" หรือ "พ่อค้า" ต่างก็สามารถเรียนรู้ซึ่งกันและกันได้ "พึงพา" กันได้

พ่อค้ามิได้มุ่งขูดรีดชาวสวนเสมอไป หรือชาวสวนมิได้เอาเปรียบพ่อค้าเสมอไป อีกทั้งยังมีการผสมผสานคือบางคนเป็นทั้งชาวสวนและพ่อค้าภายในตัวคนเดียวกัน

ทุนทางสังคม วิถีชีวิต "ชาวสวน" อัตลักษณ์ดั้งเดิม

หมู่บ้านคลองกระทง คนในสมัยก่อนมีการทำมาหากิน ด้านการค้าทางน้ำ ทำไร่ และทำสวน คนได้เรียนรู้และทำมาหากิน โดยการดูและทำตามบรรพบุรุษ ผู้ใหญ่ พ่อแม่ ที่ทำต่อๆ ถายทอดกันมา ลักษณะเด่นของทุนทางสังคม จึงได้แก่ วิถีชีวิตและการเรียนรู้ในวิถีชีวิต แบบแผนการทำสวน และอาชีพของคน ได้แก่ การทำสวนโบราณ การทำสวนโบราณผสมผสานสมัยใหม่ การเช่าที่ทำสวนสมัยใหม่ การทำสวนโบราณและการรับจ้าง การทำสวนโบราณ และค้าขาย

การทำสวนโบราณ

การทำสวนเป็นอาชีพอิสระมีมาช้านาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยมีจารึกเกี่ยวกับการทำสวน เรียกว่า ป่า ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ปาลางก็หลายในเมืองนี้ หมากร่มงก็หลายในเมืองนี้ หมากร่มงก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มั่น (คูศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง หลักที่ 1 ด้านที่ 2)

สวนโบราณของชุมชนคลองกระทง คาดว่ามีมาพร้อม ๆ กับการตั้งหมู่บ้าน ตั้งวัดครั้งแรกเป็นสภาพป่า คนเริ่มถางพง ทำไร่ ปลุกไม้ ผลเสริมเข้าไปกับไม้ป่าดั้งเดิมของกลุ่มน้ำยม สวนโบราณมีที่มาจากที่ป่าทวด เห็นว่าอนาคตของลูกหลานจะไม่มีหลักประกัน จึงพยายามปลุกผลไม้ไว้ให้ลูกหลานได้เก็บกิน พลังในครอบครัวที่เกาะเกี่ยวกันอยู่เช่นนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ คนรุ่นก่อนกับคนรุ่นปัจจุบัน ผูกสัมพันธ์กันมากไปกว่าลักษณะทางชีววิทยา ที่มีสายเลือดต่อกัน แต่เป็นแบบแผนความสัมพันธ์ที่มีลักษณะไปทางสังคมค่อนข้างมาก พ่อบ้านหนึ่งเริ่มมีผลไม้บ้านข้าง ๆ ก็จะมาขอพันธุ์ไปปลูก ในกรณีของมะปราง และปลูกต่อ ๆ กัน ด้วยสำนึกในความมีบุญคุณต่อกัน ผู้มาขอพันธุ์มะปราง ก็จะเรียกว่ามะปรางพันธุ์ของใคร เพื่อสื่อสารและให้เกิดติดกับเจ้าของสวน เช่น มะปรางสวนคุณประมวล มะปรางสวนคุณบุญชอบ มะปรางสวนลุงชิต คลองกระทงจึงคุ้นเคยกับสวน และมีการสร้างความรู้เกี่ยวกับสวนให้แก่ครอบครัว ลูกหลาน ตั้งแต่ วิธีการทำสวน วิธีการปลูก แบบพึ่งพาธรรมชาติ ปลูกมะปรางกับกกกล้วยตานี ที่ให้ร่มเงา และความชุ่มชื้นแก่ไม้แก่ คือ กล้วยตานีต้นแก่กับไม้อ่อน คือ มะปรางต้นเล็ก ๆ โดยไม่ต้องซื้อตาข่ายพรางแสง หรือ ติด "น้ำเหวี่ยง" ทำให้ต้นทุนการทำสวนแทบไม่ต้องอาศัยตัวเงิน หากแต่อาศัยความสัมพันธ์ระหว่าง คนชาวสวนด้วยกัน ทำให้คนรู้จักกัน มีความเป็นพวกพ้องเดียวกัน เพราะอยู่ในสวนโบราณกลุ่มน้ำยมเดียวกัน คนรู้จักกัน ทำงานในสวนด้วยกันมีการขอแรง เอาแรงถางสวน รับน้ำ เอาแรงเก็บผลไม้ คนจึงรู้จักกัน ต่างกับวิถีชีวิตคนเมือง ที่มีตึกสูงเป็นที่ทำงาน และมักจะมีคนหน้าใหม่ ๆ

แปลกๆ เข้ามาทำงานในตึกเดียวกัน โดยไม่ต้องรู้จักกันวิถีชีวิตชาวสวน มักเปิดโอกาสให้คนจนคนไม่มีที่ทำกินได้รับจ้างทำสวน รับจ้างเก็บผลไม้ เก็บละมุด มะปราง มะนาว หรือผลไม้ที่หล่นอยู่ในสวนก็เก็บไปกินได้ ทำให้เป็น "โอกาส" ที่คนไม่มีที่ทำกินเอาตัวรอดได้ คนจึงมีโอกาสนี้ และมีความไว้วางใจกัน ทั้งโอกาสและความไว้วางใจกัน นับเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญยิ่งในยุคก่อนที่กองทุนหมู่บ้านอยู่เข้าบ้านคลองกระทิงในปี พ.ศ. 2544 ตรงนี้ทำให้คนต้องการกู้เงินกองทุนสามารถหาคนค้ำประกันได้ คือให้ญาติ พวกพี่น้องเดียวกันเป็นผู้ค้ำประกัน เงินกู้ อันจะต่างกับการกู้เงินในระบบอื่น ๆ ที่ว่าครัวเรือนที่ยากจนมากนั้น จะเป็น ครัวเรือนที่ไร้หนี้สิน เพราะไร้สินเชื่อ

ชุดความรู้เกี่ยวกับทุนในการผลิต โดยเฉพาะทางการเกษตรของประเทศไทย ทิศทางการมองเอาเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง คือ จำแนกกันที่ว่า เป็นเกษตรกรผู้มีกรรมสิทธิ์ที่ดินทำกินกับเกษตรกรไม่มีที่ดินทำกิน คู่ตรงข้ามนี้ เป็นมายาการมากกว่า 40 ปี อีกทั้งบางช่วงยังโยงไปถึงเรื่องการเมืองด้วย ในกำเนิดของระบบสินเชื่อการเกษตรในประเทศไทย คิดว่าการเพิ่มรายได้ของเกษตรกร จัดได้ว่าเป็นจุดหักงอล้อมเศรษฐกิจ (point of economic breakthouth) คือ ตราบใดที่ราษฎรส่วนใหญ่ คือ เกษตรกรยังมีรายได้ต่ำอยู่ การซื้อขายทั่วประเทศก็ต้องอยู่ในวงจำกัด และการอุตสาหกรรมก็จะขยายตัวได้

ในการทำสวนโบราณ กองทุนที่มีได้แก่ระบบความสัมพันธ์ของคน ชาวสวน ที่จะพึ่งพากันได้ แม้จะมีข้อขัดแย้งแต่จะอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ของความเป็นคนบ้านเดียวกัน อำนาจที่ทำให้ชาวสวนโบราณ ทำสวนได้ต่อๆ มา จึงเป็นอำนาจทางสังคม คนชาวสวน มีความรักใคร่สามัคคีกัน ซื่อสัตย์ รับผิดชอบ มีกำลังใจทำสวน การค้ำประกัน จึงใช้คำพูดได้ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นหลักประกันทางศีลธรรมของยุคสมัย (Moral Guarantee) ตอนที่ชาวสวนหยิบยืมเงินกันหรือยืมพ่อค้าจากตัวอำเภอสุวรรณคโลกก็ใช้คำพูดเท่านั้น มิได้มีสัญญาค้ำประกันเป็นอักษร ซึ่งในตอนสัมภาษณ์เชิงลึกอยู่นั้น รู้สึกแปลกใจอย่างยิ่งภายใต้วิถีชีวิตของสวนโบราณ จึงทำให้ชุมชนคลองกระทิง คนเกิดมีความไว้วางใจกันขึ้น และตรงนี้เป็นทุนทางสังคมถ่ายทอดเป็นมรดกสำคัญให้แก่ลูกหลาน

สำหรับการคลี่คลายว่าทำไม "คำพูด" แต่เพียงอย่างเดียวคนในบ้านคลองกระทิงก็เชื่อถือกันได้ ขึ้นอยู่กับว่ามีมิตรภาพที่ดีต่อกันมายาวนาน อาทิ แม่มะลิค้าขายของสวนอยู่ตาเม็ง พ่อค้าชาวจีนที่ตลาดสุวรรณคโลก คนในคลองกระทิงที่ทำสวนรุ่นนี้รู้จักตาเม็งดี นี่จึงเป็นสัจจะของสังคม ที่วัดกันด้วย "ความมีสัจจะ" ของคนและ "ความไว้วางใจ" ของคนที่มิต่อกัน ทั้งฝ่ายให้และฝ่ายรับสัจจะต่างต้องเติมความมีสัจจะลงไปด้วยเท่าเทียมกัน เหมือนการเล่นกระดานหก เมื่อใดที่อีกฝ่ายลดความน่าเชื่อถือลง กระดานก็จะหกไปอีกทางหนึ่งทันที ทั้งสองฝ่ายจึงหมั่นรักษาคุณภาพระหว่างความเชื่อใจกันได้ไว้ตลอดเวลาที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน แต่ถ้าหากข้ามกลุ่มมาเป็นคนต่างครอบครัว ต่างถิ่น คนคลองกระทิงก็เปิดโอกาสให้คนหน้าใหม่สร้าง ความ

นำเชื่อถือขึ้นมาได้ ตรงนี้เป็นรหัสของการเปิดวิถีชีวิตแนวอื่นที่ต่างไปจากการทำสวน อาทิ การมีการค้ากับคนนอกหมู่บ้าน ในหลายเชื้อชาติ ตาเมืองเชื้อชาติจีน หรือคนเชื้อชาติลาวพวน จากบ้านหาดเลี้ยวได้เคยมาซื้อใบตองแห้ง ไปมวนยาสูบ หรือขายให้ผู้สูบบุหรี่ การค้าก็ไปได้ดี ในยุคสมัย

การตั้ง รทส. เป้าหมายที่แอบแฝงเพื่อการต่อสู้ทางอุดมการณ์ความคิดในสมัยนั้น แต่คนคลองกระทงมิได้แปลกแยกไป เพราะความเป็นชุมชนชวนสวนโบราณ อีกทั้งยังสนับสนุน กู้เงิน รทส. มาเพื่อการทำสวนการทำอาชีพต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก กำนันบอกว่าไม่เคยมีใครถูกยึดที่ดินไปเป็นของ รทส. เลย เพราะคนที่นี่กู้แล้ว "ไว้ใจได้" ถึงกำหนดก็คืนใช้เงินกู้ไปได้ทุกคน ตัวสวนโบราณมีลักษณะเป็นทุนทางชีวะกายภาพ ที่เป็นฐานให้ทุนทางสังคม คือให้ชาวสวนมีตำแหน่งแห่งที่ในการเรียนรู้ในวิถีชีวิตชาวสวน ถ่ายทอดความรู้ได้ต่อ ๆ มา ตัวสวนเป็นพื้นที่รองรับโครงสร้างทางสังคม กฎเกณฑ์ และสัจจะของชาวสวน แบบแผนความสัมพันธ์ของชาวสวน จึงช่วยสร้างอัตลักษณ์ชาวสวนคลองกระทง มีผลต่อสถาบันการปกครองท้องถิ่น ความเป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เกิดขึ้นเพราะทุกคนรับรู้ ยึดโยง รับรองกัน เชื่อถือกัน อดทนในความคิดที่แตกต่างอันเป็นความขัดแย้งที่มีทางออกเสมอ

ภาคปฏิบัติการของการพัฒนา และความเจริญ ที่ชุมชนนิยาม ได้แก่ การพัฒนามุ่งไปสู่ระบบการค้า การตลาด ให้มีทุนในการค้า ให้มีตลาดในการขายผลไม้ การทำสวนโบราณให้พออยู่พอกินไปเปลี่ยนแปลงไม่มากในตัววิถีชีวิตที่ไปทางทุนนิยม แต่ความเป็นพื้นที่สวนโบราณยังเปลี่ยนแปลงไปไม่มาก แต่ก็มีจุดอ่อนในด้านของความรู้ ที่ดูราวกับว่าความรู้แบบสากล จะมีอำนาจเหนือความรู้ในวิถีชีวิตของสวนโบราณไทยเลื่องมากไปเรื่อยๆ ช่วงหลังๆ มีแม้กระทั่งการขายตรงในด้านปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช และฮอร์โมน ดันไม้ ส่วนระบบความรู้การปลูก การบงต้นมะปรางแบบดั้งเดิมกำลังลดน้อย คนค่อนข้างจะรอเวลาไม่ได้ ถ้าบงต้นมะปรางจากเมล็ดนำไปปลูกประมาณ 3-5 ปี จึงจะได้ผล แต่ถ้าใช้กิ่งพันธุ์ปลูกเพียง 1-3 ปี เริ่มให้ผลแล้ว ปฏิบัติการของความรู้สากลมาเป็นชุดๆ และกำหนดมาด้วยความเป็นวิทยาศาสตร์ และระบบการค้า แรงเบียดขับของความรู้ทันสมัยนับวันแต่ละทิวขึ้น ทางออกหนึ่งของชาวคลองกระทงได้แก่การใช้ชุดความรู้หลายชุดต่อวิถีการผลิตรวมทั้งการใช้การรวมกลุ่มทำกิจกรรมใหม่ ๆ ในบางเรื่อง อาทิ การแปรรูปผลไม้ ที่ยอมรับระบบตลาด แต่กรรมวิธีความรู้ต่าง ๆ ขอใช้แบบภูมิปัญญาชาวบ้าน ภายในการล้อเล่นต่อชุดความรู้สากลชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้านได้มีกระบวนการต่อสู้ตลอดมา ตั้งแต่กระบวนการแปรรูปผลไม้ กระบวนการตลาด การต่อสู้มิใช่มุ่งเป้าหมายชัยชนะ แต่ต้องการปรับตัวให้ชุมชนอยู่ได้ กลุ่มอยู่ได้ เพราะถึงอย่างไรได้มีผลไม้ออกจากสวนโบราณเป็นฐานในการดำรงอยู่อย่างน้อยในช่วง 20-30 ปีนี้ต่อไปได้ เพราะอายุของต้นไม้มูล ไม้ยืนต้นคล้ายจะเป็นตัวบอกได้ทางหนึ่งด้วย

การเปลี่ยนแปลงบริบทชุมชนฐานความเข้มแข็ง / ความอ่อนแอ

ทิศทางมุ่งสู่ความศิวิไลซ์ ทำให้ผู้ประกอบการหลายคณะพยายามปรับปรุงประเทศด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ด้านที่ได้รับการสร้างใหม่มากที่สุดทุกคนยอมรับว่าเป็นด้านเศรษฐกิจ คนในทุกชั้นชนของประเทศไทยได้รับการสวมสวดวิญญานของลัทธิทุนนิยมเข้าไปอย่างเต็มที่ การจัดระเบียบใหม่ทางด้านเศรษฐกิจทุนนิยม ได้แก่กระทำความรุนแรงแก่ทุนท้องถิ่นและชุมชนไทยมาร่วม 40 กว่าปี ทุนที่วุ่นนี้ได้หมายความว่าเงินตรา แต่หมายความว่าความรวมถึงทุนทางกายภาพธรรมชาติสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม และทุนทางวัฒนธรรม ทุกครั้งที่รัฐทำโครงการพัฒนา เหตุผล หลักจะหมายถึงการลงทุน สร้างกระแสทุนที่ท่วมลงไปพัฒนาคนและชุมชน ผ่านตัวรายได้ด้วยการสร้างงาน ผ่านการศึกษาด้วยการขยายระบบการศึกษา ผ่านการสาธารณสุขด้วยระบบการแพทย์ทันสมัย และบริการสุขภาพถ้วนหน้า รวมทั้งบูรณะถนน ไฟฟ้า ประปา การวิเคราะห์ข้อมูล เผยว่า ระบบพฤติกรรมของคนในชุมชน ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปเร็วที่สุด คนยอมรับเริ่มเรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ ทางการผลิตการบริโภค ในครัวเรือนจำพวกวิทยุ จักรยาน ทันที ถัดมาเป็นการสร้างกฎเกณฑ์ระเบียบแบบแผนข้อปฏิบัติใหม่ภายในชุมชน อาทิ การศึกษาภาคบังคับ การอบรมการเกษตรแผนใหม่ การมีส่วนร่วมครบทุกบ้าน รวมทั้งในระดับรัฐ ได้มีการตรากฎหมายต่างๆ มากขึ้นในช่วง 40 ปี การเปลี่ยนแปลงที่ซ้ำได้แก่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างในชุมชน เดิมครอบครัวมีครบทุกช่วงชั้นอายุ ตั้งแต่ คนสูงอายุ ปู่ ทวด ตา ยาย ชั้นพ่อแม่ และชั้นลูกหลาน ค่อย ๆ มีเฉพาะบ้านที่มีแต่พ่อแม่และลูก และบริบทชุมชนที่เป็นด้านวัฒนธรรมข้อมูลเผยว่ามีการเปลี่ยนแปลงซ้ำที่สุด คนยังเข้าวัดทำบุญ ให้ทาน ตัวพิธีกรรม ประเพณี แม้รายละเอียดเนื้อหาจะเปลี่ยนไปบ้าง แต่ยังมีปฏิบัติเป็นประจำของเทศกาลในหมู่บ้าน

ทุนทางวัฒนธรรม และทุนสร้างสังคมจึงยังพื้นฐานให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง และผลิตซ้ำความเข้มแข็งอยู่ได้ ทุนทางวัฒนธรรม ทางสังคม ถือเป็นรากฐาน เป็นประวัติความเป็นมา ประวัติศาสตร์หมู่บ้านไทยเลื่อง ชูความรู้จึงถูกผลิต ถ่ายทอด ใช้ฟอกพูนและหมุนเวียนอยู่ในหมู่บ้าน ตั้งแต่การลงรากปักฐาน การปลูกผลไม้สร้างสวนโบราณ การแลกเปลี่ยนที่มีความรู้ ทางด้านการแลกเปลี่ยนความรู้ อำนาจ เหนือไปจากการใช้ของแลกของการค้าทางน้ำ การค้าทางบก รวมทั้งกิจกรรมการผลิตสาขาใหม่ๆ ค่าขายเร่ขนาดเล็กๆ การขายแรงงาน การไปทำงานในสวน ทั้งหมดเป็นชุดความรู้ดั้งเดิม การที่ชุมชนใช้ชุดความรู้ดั้งเดิมอยู่ถือเป็นความเข้มแข็งของยุคสมัย

ความอ่อนแอในมุมมองของความศิวิไลซ์ หาก GDP สูงเมื่อไรจัดถือว่าสังคมเข้มแข็งทางด้านเศรษฐกิจ ผู้ความเข้มแข็งเพียงด้านเดียวด้วยเงินตรา ที่จะเป็นส่วนเกินจากสินค้าและบริการ การสร้างความอ่อนแอให้แก่ชุมชนจึงสร้างผ่านความรู้ อำนาจ ความรู้ทางสาขาวิชาการสมัยใหม่ ทุกสาขาทำให้หมู่บ้านอยู่ชายขอบทุกครั้งไป มีการช่วงชิงด้วยความรู้ อำนาจ สาทกล

และมีความเป็นศาสตร์มากกว่า มิติที่จางหายไป หมดความสำคัญลง การสลายตัวความรู้อำนาจ ในยุคดั้งเดิมด้านการทำมาหากินในวิถีชีวิต เป็นหนทางสู่การถูกจัดจำแนกว่าเป็นชุมชนอ่อนแอ ความอ่อนแออันเนื่องจากการถูกสลาย ความรู้ เห็นปรากฏการณ์ ได้ชัดเจน ในปริมณฑล ของ วาทกรรมเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ความอ่อนแอจึงเสมือนหนึ่งถูกจัดที่จัดทางให้อยู่เป็นคู่ตรงข้ามกับความเข้มแข็ง ซึ่งผูกโยงกับสภาวะการมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ

ในยุคมีการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ความรู้นำเข้าจากนอกบริบทชุมชนจึงมามากมาย เหมือนดาวบนท้องฟ้า และคนเชื่อในชุดความรู้เหล่านั้น เจตจำนงของความรู้ทันสมัยมีเบื้องหลังที่ตัวคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ จึงไม่แปลกเลย ที่คนจะยึดคิดว่าการศึกษาคือการลงทุน ลงทุนในมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นทรัพยากร เป็นองค์ประฐาน ชุมชนชาวสวนผลไม้ มีชุดความรู้การผลิตผลไม้ เป็นอำนาจแข็งแกร่ง แต่เมื่อทำการขายแลกเปลี่ยนด้วยระบบเงินตรา ผลไม้ทั้งตำบลขายรวมกันเอาเงินไปซื้อรถยนต์ยุโรป ราคาแพง คงได้ไม่ถึงปีละ 20 คัน โจทย์ใหญ่อย่างไร จะให้ชุดความรู้ชาวสวนมีอำนาจ และเกิดการแลกเปลี่ยนเชิงอำนาจที่เท่าเทียมกับชุดความรู้แนวศาสตร์ ที่สร้างอุปกรณ์ ยานยนต์ เครื่องมือทันสมัยใหม่ มีการแปรรูปผลไม้ สร้างมูลค่าเพิ่ม สร้างโอกาสในการผลิต เพื่อเพิ่มความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ภายใต้การค่อย ๆ ปรับตัวในทิศทางที่เหมาะสม หรือจะสร้างความรู้พันธุ์ทางผสมผสานกับความรู้สากล มิใช่เรื่องไกลเกินฝัน และสามารถลงมือปฏิบัติได้ ปรับตัวได้

บทที่ 4

การปรับตัว

ความรู้สึกรับทราบความเป็นอื่นของเกษตรเพื่อการค้า

ความรู้สึกรับทราบของคนในกลุ่มน้ำยม นับเป็นความรู้ที่ค่อยๆ ปรับตัวคู่มากับสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำยม เพื่อสนองตอบความต้องการและเป้าหมายชีวิตของคน เดิมคนเก็บผลไม้จากสวนโบราณเพื่อกินไปขายบ้าง แต่เมื่อเวลาผ่านไป ความทันสมัยเข้าสู่บ้านคลองกระทิงมากขึ้น คนเริ่มแสวงหา “เงินตรา” เพื่อแลกเปลี่ยน เพื่อบริโภค อุปกรณ์ทันสมัย ช่องทางการแสวงหา ความรู้ทันสมัยทางการเกษตร ปรากฏขึ้นในความรู้ เส้นทางรถยนต์สาย 101 เสียงรถยนต์เริ่มดังก้องเข้าไปในสวน เป็นรถยนต์วิ่งทางไกลไปสุโขทัย หรือขึ้นเหนือไปทางสวรรคโลก ความรู้ในการปลูกต้นไม้ของคนคลองกระทิง เริ่มเชื่อมโยงกับเสียงรถยนต์และถนนอย่างไม่น่าเชื่อ การปลูกสมัยก่อนไม่ใช้นักวิชาการเข้าไปช่วย แต่สามารถใช้ภูมิปัญญาของคนในสมัยก่อน ปลูกต้นกล้วยไว้ก่อน กล้วยได้ทั้งใบกล้วยและเครือกล้วย และได้ประโยชน์ที่โคนกกกล้วยน้ำย่ะ มีความชุ่มน้ำแล้วนำต้นไม้เล็กๆ ไปปลูกบังแสงกลางวันให้ต้นเล็ก พอต้นเล็กโต ก็ตัดกล้วยออก กล้วยที่ติดเครือเอาผลจะตัดเฉพาะคนแบก หาบไปไหว แต่เมื่อมีถนนเข้ามา เสียงรถยนต์จากการเร่งเครื่องรถยนต์ รวากับว่าเร่งให้ชาวสวนโบราณตัดกล้วยย่ะๆ เพราะรถยนต์บรรทุกได้มากกว่าการหาบของคน การบรรทุกได้คราวละมาก ๆ ทำให้เริ่มออกไปหาที่ทางทำสวนกล้วยในบริเวณห่างแม่น้ำยมออกไป ทำให้อาณาบริเวณสวนโบราณเดิมเริ่มน้ำยมเริ่มมีการกลายเป็นสวนโบราณไปจริง ๆ และบริเวณห่าง ๆ ออกไปเริ่มเป็นสวนกล้วย เป็น “ดงกล้วย” ความรู้การปลูกแบบปลูกไม้ผลที่กกกล้วยเริ่มแปรรูปไปเป็นการปลูกกล้วยเป็นสวน

ชาวสวนผู้เฒ่า ในหมู่บ้านเป็นกลุ่มคนที่ได้มีการสร้างความรู้ ใช้ ถ่ายทอด ความรู้สึกรับทราบมาในวิถีชีวิต ตราบจนลูกหลานได้กินอยู่เจริญวัยมาถึงปัจจุบัน ความรู้หลักของชุมชนจึงได้แก่ความรู้ในด้านสวนโบราณ การปรับตัวที่สำคัญจึงได้แก่การปรับตัวทางความรู้สึกรับทราบ คนคลองกระทิงมักยอมรับในความรู้และความชำนาญด้านสวนของผู้หญิงมากกว่าผู้ชาย แม่ประมวล กรงทอง อายุ 72 ปี แม่นสวนโบราณจะมีต้นมะปรางอายุกว่า 100 ปี ได้เคยหันเห มาปลูกกล้วยถึง 30 ไร่ ช่วยกันทำ 2 คน ตายาย ในครั้งแรกปลูกกล้วยน้ำย่ะแต่เมื่อมีสิ่งรบกวนจำพวกหนอนแมลงเจาะต้นกล้วย ชาวบ้านในบ้านคลองกระทิงได้รู้จักปลูกกล้วยตานีขึ้นมาทดแทน อันเป็นการเปลี่ยนพันธุ์พืช และใช้ความรู้ครั้งเดิมกับชุดความรู้ใหม่ กระบวนการได้มาของความรู้ดั้งเดิมได้จาก ปู่ ย่า ตา ยาย บ้านไหนมีมะปรางพันธุ์ดีจะไปขอกันมาปลูก

การบำรุงรักษาใช้ความรู้ดั้งเดิมใช้ธรรมชาติช่วยธรรมชาติ แม้แม่ประมวลจะปรับตัวของ
ความรู้การบำรุงสวนไป สังเกตธรรมชาติ

“ดูดินมันกลายเป็นสภาพไป แต่ก่อนดินมันดีทุกอย่าง
มันจะงามของมันเอง โดยไม่ได้ใช้อะไรเลย
สมัยนี้จะทำอะไรต้องใส่ปุ๋ยทุกอย่างเลย”

แม่ประมวล พยายามอธิบายสาเหตุการใส่ปุ๋ยในสวนกล้วยที่มาใช้ปุ๋ยฟอส ทำให้ต้น
กล้วยตานีงาม ตัดยอดได้บ่อย แต่ได้รู้จักลดต้นทุนปุ๋ยโดยเอาขี้วัวมาใส่ด้วย อันเป็นแนวทาง
ปลูก เพื่อขายทั้งกล้วยผลสด และใบกล้วย ถ้าตั้งต้นพิจารณาความรู้ว่าด้วยระบบการผลิต ใน
บ้านคลองกระทังมีระบบความรู้การผลิตรวม 2 ระบบ

1. **ระบบความรู้การผลิตแบบสวนโบราณ** เป็นรูปแบบการผลิตที่เกิดขึ้นในระยะ
แปลงไร่ถั่ว มาเป็นสวนโบราณ เมล็ดพันธุ์ได้จากทั้งธรรมชาติ อาทิ มะกรูดหวาน ส้มโอ ส้มจุ
มะปราง มาเพาะปลูกด้วยการ “บง” ไร่ใกล้ๆ บ้านเรือนชาวสวน การคัดเลือกพันธุ์จะคัดเลือก
ด้วยการชิม การสังเกตว่าต้นเดิม รสไม่เปลี่ยนแปลงไปมากจะเก็บเมล็ดมาบางทำพันธุ์ แต่ถ้ารส
เปรี้ยวไปจะไม่นำต้นนั้นมาทำพันธุ์ สวนโบราณจึงมีเวลาการเริ่มต้นปลูกไม่เท่ากัน ปีไหนได้
เมล็ดพันธุ์อะไรมาก็ปลูกไปก่อน อายุต้นผลไม้จึงหลากหลาย ขนาดของสวนโบราณมักมีขนาด
เล็ก ๆ ถึงปานกลาง ขนาดเล็ก ๆ 1-3 ไร่ ขนาดกลาง ๆ 4-15 ไร่ ระยะปลูกระหว่างต้นไม่ห่าง
กันไม่แน่นอน แม้ภายในสวนเดียวกันจะไม่เท่ากันขึ้นอยู่กับต้นไม้เดิมว่า ตรงนั้นเคยปลูกอะไร
รอบ ๆ ข้างปลูกอะไร มีการใช้เทคโนโลยีการผลิตสมัยใหม่ (ก่อนปี พ.ศ.2517) น้อยมาก หรือ
อาจไม่มีเลย ผลผลิตที่ได้ระยะเวลาเก็บเกี่ยวเป็นไปตามธรรมชาติ ไม่มีการเร่งออกผลนอก
ฤดูกาล สถานที่เพาะเมล็ดพันธุ์มักอยู่ใกล้ ๆ ครั้วหลังบ้าน เพื่อให้ได้น้ำชุ่มจากน้ำทิ้งของครั
ว์พันธุ์มะปราง มะพร้าว วางแผงหน่อออกมามากมายใกล้ๆ ครั้ว เช่น บ้านกำนันสพล บ้าน
นายอริศ เข้มแข็ง บางบ้านโปรยกากมะพร้าวที่คั้นกะทิแล้วไปบนใบมะนาว เชื่อว่าป้องกัน
แมลงรบกวนต้นมะนาวได้ ในฤดูผลไม้สุกราวเดือน 11 จะมีค้างคาวเนื้อ คาคว่ามาจากทาง
ตอนใต้ของประเทศจีน บินมาจิกกินละมุดในตอนกลางคืน ชาวบ้านอาจใช้ตาข่ายดักค้างคาว
มาทำผัดเผ็ด ทำอาหารได้ แต่ทำอยู่ 4-5 บ้าน ตกถึงท้ายๆ ฤดูหนาวจะไม่ดักค้างคาวเพราะที่
หน้าอกจะมีลูกอ่อนดูนมแม่อยู่ ชาวสวนสงสารลูกค้างคาว จึงปล่อยไปเป็นการรักษาสมดุล
ธรรมชาติ เมื่อค้างคาวมีลูกอ่อนแล้ว และละมุดหมดฤดูกาลค้างคาวเนื้อเหล่านี้จะอพยพกลับ
ไป และปีหน้าจะมาใหม่อีกในฤดูละมุดสุก เห็นได้ว่าระบบความรู้การผลิตของสวนโบราณมิได้
มุ่งผลิตโดด ๆ แต่ยังมีมิติของครัวเรือน เพื่อนบ้านที่มีพันธุ์ผลไม้ ซึ่งได้แก่ระบบความสัมพันธ์

ของญาติของเพื่อนบ้านและระบบความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ อยู่ภายในชุดความรู้สวนโบราณตลอดเวลา

2. ระบบความรู้การผลิตแบบสวนโบราณกับการเกษตรสมัยใหม่ การปลูกผลไม้ ไม่เริ่มต้นเพื่อให้ผลพอแลกเปลี่ยนเป็นข้าวกินได้ตลอดปีนับเป็นความรู้สำคัญของคนคลองกระทง ถ้าเลือกปลูกพืชเพียงอย่างเดียวระหว่างปีจะไม่มีผลไม่ไปขายซื้อข้าวของอุปกรณ์เครื่องใช้ คนจึงยังติดและนิยมปลูกพืชหลายๆ อย่างไว้ในสวนโบราณ แต่เมื่อมีราคาดีสำหรับบางพืช ชาวสวนจะหาความรู้มาปลูกพืชชนิดใหม่นั้น และจะเริ่มแบ่งพื้นที่สวนโบราณบางส่วนมาปลูก เช่น ปลูกกล้วยตานี ตัดใบได้แบ่งสวนโบราณปลูก หรือแบ่งที่ดินเดิมที่ต้นไม้ต่างๆ อยู่แล้ว ปลูกกล้วย แม้จะมีการขุดหลุมปลูกแต่ละระยะปลูกก็มีได้ตายตัว มักจะเห็นต้นกล้วยเป็นดงปะปนกับไม้ใหญ่ ๆ บ้างตรงนี้นับเป็นรหัสสำคัญของการเลือกพื้นที่ปลูกกล้วย เพราะการที่สวนโบราณยังอยู่เป็นจำนวนมากทำให้สามารถกำบังลม มีให้ลมจากภูเขา และทุ่งนา ตำบลช้างเคียงพัดแรง ทำให้ใบตองกล้วยแตกเสียหาย และแม้สวนกล้วยของบางคนจะอยู่ริมทุ่งโล่ง ใบตองกล้วยตานี จะไม่ค่อยแตก เพราะมีคุณสมบัติพิเศษ เหนียว ฉีก แตก มีน้อย คุณภาพใบตองจึงสม่ำเสมอ สู้กับพลาสติกได้ โดยเฉพาะแม้ค้าเส้นขนมจีนนิยมใช้รองเชงขนมจีน งานศิลปะ งานห่อขนมไทย งานพิธีกรรมทั้งพุทธ พราหมณ์ ฮินดู ล้วนใช้ใบตอง เมื่อชาวสวนต้องการผลิตให้เป็นที่ต้องการของตลาด จึงใช้เกษตรกรรมสมัยใหม่ ใช้ชุดความรู้การปลูกใหม่ ต้นพันธุ์ใหม่ แต่ต้นพันธุ์ที่ได้จากการทาบกิ่ง จะหาอาหารและอายุไม่ยืนยาวเท่ากับที่เพาะจากเมล็ด อีกทั้งต้องการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงทำให้การจัดการซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งที่จริงชาวสวนทั้งหมดยังไม่เห็นด้วย ความรู้การจัดการสวนสมัยใหม่ในการกำหนดระยะปลูก อาทิ กล้วยตานี ระยะระหว่างแถว 3 คูณ 3 เมตร ไร่หนึ่งปลูกจำนวน 178 ต้น เพราะง่ายต่อการดูแล ง่ายต่อการเก็บเกี่ยว อีกทั้งระยะหลัง ๆ เมื่อมีระบบการเกษตรทั้งสำนักงานเกษตร อำเภอ ตำบล และวิทยาลัยเกษตรกรรมสุโขทัย ทำให้ความรู้ ในการทำสวนสมัยใหม่เข้าสู่คลองกระทงมาก แต่การปรับตัวด้านความรู้ของชาวสวน ในมุมมองของเจ้าอาวาสวัดคลองกระทง ซึ่งตัวท่านเองได้สำเร็จระดับ ปวช. มาจากวิทยาลัยเกษตรกรรมสุโขทัย มองว่าความรู้สวนสมัยใหม่มีภาคปฏิบัติการอยู่ในสวนโบราณได้เพียงร้อยละ 10 เท่านั้น คนอีกร้อยละ 90 ยังใช้ความรู้สวนโบราณในการผลิตอยู่ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ใช้มากได้แก่การใช้น้ำคลองลอย การใช้เครื่องสูบน้ำ รถตัดหญ้า รถไถเครื่องพ่นยา ในขณะที่อุปกรณ์การทำสวนโบราณยังมีอยู่มาก อาทิ จอบ เสียม มีดถาก ไม้สอยละมุด ไม้สอยใบกล้วย

ความทันสมัยในความรู้การผลิตแบบใหม่ ได้เริ่มทำให้ความรู้สวนโบราณกลายเป็นอื่นทีละน้อย กระบวนการเรียนรู้สวนแบบทันสมัยเริ่มถ่ายทอดลงสู่เกษตรกรชาวสวน ตรงนี้กระทบอุดมการณ์ชาวสวนโบราณรุนแรงมาก เพราะที่ดินสวนโบราณส่วนมากจะอยู่บริเวณริม

แม่น้ำยม แต่ถ้าจะทำสวนการค้าสมัยใหม่ อาจทำได้แม้อยู่ไกลแม่น้ำ เพราะมีระบบสูบน้ำเข้าสวนช่วย แต่ต้องใช้ทุนมากขึ้น กรณีสวนของนายนิยม ศรีเจริญ อายุ 52 ปี การศึกษา ป.6 มีที่ดิน 9 ไร่ เดิมปลูกแบบสวนโบราณ มะนาว มะพร้าว ส้ม ขนุน มะม่วง ปรากฏว่าขายได้ราคาไม่ค่อยดี มะพร้าวได้เพียงผลละ 1-2 บาท อีกทั้งเห็นว่า “ปลูกไม่เก่ง” ไม่เป็นแถว จึงพยายามไปหาพันธุ์มะกอกมาจากมหาประคอง บ้านอยู่หมู่ 7 มหาประคองได้พันธุ์มะกอกมาจากจังหวัดน่าน เวลานี้ขายลูกมะกอกได้กิโลกรัมละ 3 บาท และขอพันธุ์มะปรางจากอาจารย์โน้ม เมื่อ 2 ปีที่แล้ว และพันธุ์มะปรางจากสวนมะปรางอยู่ข้างเกษ สวรรคโลก มาลองปลูกโดยใช้การวางแปลงปลูกเป็นแถว ในแถวปลูกสลับระหว่างมะกอกกับมะปราง คาดว่าจะให้ผลผลิตได้ดีกว่าแบบสวนโบราณ

สำหรับในสวนโบราณเองแม้จะยังไม่ตัดโค่นต้นผลไม้เก่าแต่ได้มีการใช้ปุ๋ย ใช้สารเคมีบ้างแล้ว บางบ้านทดลองทำมะม่วงนอกฤดูกาล ชัยชนะของความรู้การเกษตรสมัยใหม่เริ่มมีสถาบันเข้ามาเกี่ยวข้อง ได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร พยายามให้ชาวบ้านทำโครงการผลิตโดยมีทุนเงินตราให้ จะปรับปรุงสวนเพื่อใช้ซื้อขาย ซื้อปุ๋ยก็ได้ ต้นทุนการผลิตโดยใช้ความรู้เกษตรสมัยใหม่ด้วย สำหรับสวนโบราณของนางประสิทธิ์า ชูทรัพย์ อายุ 38 ปี สวนโบราณขนาด 4 ไร่ มีต้นไม้ผล 100 กว่าต้น ได้แก่ มะม่วง มะปราง ละมุด กัลยเทพา ได้ประมาณการต้นทุนการผลิต ในฤดูกาลผลิต พ.ศ.2545 ดังนี้

1. ค่าปุ๋ย หวานหน้าฝน 2 กระสอบ ราคา 500 บาทต่อกระสอบ เป็นเงิน 1000 บาท
2. ค่าสูบน้ำคลองลอย ชั่วโม่งละ 50 บาท จำนวน 2000 บาท
3. ยารักษาต้นไม้ให้แตกใบอ่อน จำนวน 5000 บาท
4. ค่าแรงงาน ตัดหญ้า คำน้ำมันเครื่องตัดหญ้า ครั้งละ 3 ลิตร จำนวนเงิน 1000 บาท
5. ค่าต้นพันธุ์มะปราง กิ่งละ 350 บาท จำนวน 10 กิ่ง เป็นเงิน 3500 บาท
6. ซื้อต้นเสริม มาเสริมกิ่งพันธุ์ให้มีจำนวนโค่นรากมากกว่า 1 โคน ต้นละ 5 บาท ซื้อครั้งละ 200 ต้น 3 ครั้ง เป็นเงิน 3000 บาท

รวมต้นทุนสำหรับสวนโบราณที่ใช้เทคนิคการผลิตแบบใหม่ 4 ไร่ จำนวน 15,500 บาท ทั้งนี้ไม่รวมต้นทุนค่าแรงเจ้าของสวนเองรวมทั้งค่าทำปุ๋ยชีวภาพจากกากน้ำตาลกับวัสดุเหลือทิ้ง ความรู้สวนโบราณในบ้านคลองกระทังแต่เดิมที่ทำโดยมีต้นทุนต่ำ กลายเป็นมีต้นทุนเพราะใช้ความรู้สวนสมัยใหม่เข้ามาจัดการภายในสวนโบราณเพื่อหวังให้ผลผลิตออกมาพอกินพอขายให้ได้เงินมายังชีพในยุคทุนนิยม ที่มีสินค้าราคาแพงดึงดูดใจมากมาย เวลานี้ผ่านไป การเบียดขับความรู้สวนโบราณยิ่งมากขึ้น เพราะเจ้าของสวนเริ่มไม่พอกิน ไม่พอใช้ ผู้คนชาว

สวนจึงปรับตัวด้วยการใช้เทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่ นับวันแต่จะมากขึ้น นั่นหมายถึงความรู้สวนโบราณกำลัง “เป็นอื่น” ในสายตาของการผลิตแบบการค้า

ความรู้การแลกเปลี่ยนผลไม้แลกข้าวของ

ในยุคดั้งเดิมระบบการค้าได้เกิดขึ้นแล้ว ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยรุ่งเรือง ดังในศิลาจารึกว่า “จุจวไปค้า ชีมาไปขาย ใครจักใครค้าช้างค้า ใครจักใครค้าม้าค้า” (ดูในศิลาจารึกหลักที่ 1 ด้านที่ 1) แสดงให้เห็นอำนาจการจัดระเบียบการค้าเกิดขึ้นแล้ว มีระบบพ่อค้า ในอีกซีกหนึ่งที่อำนาจการค้าหลักไปให้อยู่ในบริเวณห่างไกลตัวเมือง ซึ่งการค้าไม่คึกคัก ผู้คนในหมู่บ้านยังใช้ระบบเศรษฐกิจที่ไม่ใช้เงินตรา มีการใช้ของแลกของและของเหล่านั้นมีอาจเรียกว่าเป็นสินค้าอำนาจการค้าขายถือว่าเป็นอำนาจหลักที่สร้างปรากฏการณ์การค้า และการแลกเปลี่ยน โดยหลักการใช้ของแลกของให้เป็นระบบนอกเศรษฐกิจ หรือเศรษฐกิจตามอัธยาศัย ตามวัฒนธรรมดั้งเดิม อำนาจที่ด้อยกว่าได้แก่อำนาจการใช้ระบบเศรษฐกิจแบบชาวบ้าน ของแลกของได้สร้างความรู้ขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง และถือว่าการแลกของเป็นวาทกรรมหลักสำหรับหมู่บ้านชนบทที่มีการแลกของซึ่งกันและกัน กลไกของอำนาจจึงได้ทำงานอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่ สร้างปรากฏการณ์ของแลกของ ผลักดันให้เกิดการแลกของในบริเวณชุมชนห่างไกลการค้าจากตัวตลาด อำเภอสุวรรณคโลก หรือสุโขทัย สร้างความรู้ การแลกเปลี่ยนให้แก่ชุมชนบ้านคลองกระทัง รวมทั้งสร้างวาทกรรมของแลกของ ให้เป็นยุคสมัยหนึ่งก่อนถึงการค้าแบบเศรษฐกิจเงินตราทุนนิยม ปรากฏตัวขึ้นและทำหน้าที่อย่างเข้มข้น

1) **สร้างปรากฏการณ์ของแลกของ** อำนาจการค้าได้สร้างอัตลักษณ์ของตลาดขึ้นมา ผ่านภาคปฏิบัติการ ทำให้คนที่มีสินค้า และมีเงินตราไปตลาดเพื่อซื้อ-ขาย แลกเปลี่ยนตลาดสุวรรณคโลก ตลาดสุโขทัยยุคดั้งเดิม มีอาจดึงดูดคนไปจับจ่ายได้ทั้งหมด ภายในหมู่บ้านชาวสวนโบราณไทยเลื่องได้ตอบโต้ตลาดการค้าบางส่วน และค่อนข้างจะเป็นส่วนสำคัญที่สุดของชาวบ้าน นั่นคือ การหาข้าวไว้บริโภคให้ได้ตลอดปีด้วย เหตุทางด้านสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ที่บ้านนี้เป็นบ้านผลไม้ ไม่มีการทำนา ระบบความจำเป็นในการยังชีพ ที่ต้องมีข้าวบริโภค คนจึงออกไปหาแลกข้าว โดยใช้การหาผลไม้ ผักพื้นบ้านจำพวกหัวหอม หัวกระเทียมไปแลกข้าว ปรากฏการณ์นำของไปแลกของ ผลไม้ผักแลกข้าวได้เกิดขึ้นมานาน ช่วงดำเนินการรวบรวมข้อมูลสังเกตหลายบ้านมิได้สร้างยุ่งข้าว เช่น หมู่บ้านชาวนา ในอดีตคนได้ออกแลกข้าวจนเป็นวัฒนธรรมประจำถิ่น ในขณะที่เดียวกันช่วงเวลาในการแลกมีความสำคัญ หมู่บ้านไทยเลื่องเมื่อมีผลไม้ ผัก ออกดอกผลแล้ว และหมู่บ้านชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว คนจึงออกแลก ทิศทาง เส้นทาง จะตรงข้ามกับทางไปตลาด มีแนวโน้มออกไปหมู่

บ้านชาวนาที่ทำนามากๆ ไม่เป็นป่าไผ่รกทึบมาก การออกแลกไม่ต้องอาศัยการตลาด การโฆษณา และมีได้หวังผลในเชิงเศรษฐกิจ หวังกำไรในรูปแบบต่างๆ

ในยุคก่อนการค้า หรือเศรษฐกิจแบบเงินตราเข้มข้น ชาวบ้านคลองกระทง ซึ่งมีผลผลิตส่วนใหญ่เป็นผลไม้ นานาชนิด ย้อนไปประมาณ 40 ปีขึ้นไป ผู้เฒ่าผู้แก่ได้บอกเล่าเรื่องราว ความรู้การแลกเปลี่ยนผลไม้แลกข้าวของกับชุมชนชาวนาข้างเคียง หมู่บ้าน กว่า 9 ชุมชนขึ้นไป เป็นบรรยากาศที่มีการแลกเปลี่ยนคึกคักประจำปี เพราะมีเป้าหมายในการได้ข้าวมาเป็นอาหารหลักภายในครัวเรือน หน้าที่การไปแลกเปลี่ยนข้าวของค่อนข้างจะเป็นหน้าที่ของผู้หญิง การไปไปคราวละ 5-6 คน แต่ละคนใช้วิธีการหาบ จะมีผู้ชายเป็นญาติหาบไปแลกข้าวของช่วงเช้าประมาณ 8 โมงเช้า กลับมาในช่วงเย็นประมาณ 4 โมงเย็น ช่วงเวลาของการหาบของอยู่ราว 8 ชั่วโมงต่อ 1 วัน ไม่นิยมไปค้างแรม เพราะเกรงใจ เป็นภาระแก่บ้านที่ไปแลกข้าว และภาระกลับมาเลี้ยงลูก

การเตรียมของไปแลกข้าว ผลไม้เป็นการเตรียมปลูกบำรุงรักษาไปตามสภาพสวนเท่าที่มีต้นผลไม้ในสวนอยู่เดิม แต่ในกรณีผักจำพวก หอม กระเทียม ต้องหาดินร่วนลงไปใส่ในตลับแม่ข่ายม ราวๆ เดือน 3 ยก่องยาว 3 วา บ้านหนึ่งปลูกราว 10 ร่อง หัวหอม 5 ร่อง กระเทียม 5 ร่อง ลงมือปลูกในราวเดือน 11 เก็บเกี่ยวในเดือน 3 ต้นเดือน ฤดูแล้งออกไปแลกข้าว ตกอยู่ในราวหลังหมู่บ้านชาวนา ทำพิธีกรรมแรกตักข้าวใหม่ ในราววันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 เป็นวันดี ตรงนี้ถือเป็นกติกาของคนโบราณ รู้ว่าชาวนาเจ้าของข้าว ลงแรงลงมือปักดำกว่าจะได้ข้าวมากิน ต้องรู้กาลให้ชาวนาเจ้าของข้าวได้กินข้าวใหม่ก่อน แล้วจึงจะออกไปแลกข้าวได้ คนให้แลกข้าวจะเต็มใจให้แลก ซึ่งระบบอย่างนี้ไม่มีในปัจจุบัน เพราะเมื่อรถเกี่ยวข้าวเสร็จ ข้าวจะถูกนำไปขายที่โรงสีหรือท่าข้าวทันที ไม่ต้องขึ้นยุ้ง ไม่ต้องรอแรกตักข้าวใหม่ ไปสีหุงกินก่อน ยกเว้นบางหมู่บ้านที่ไม่มีระบบการค้าทันสมัยเข้าไป

ผลไม้ที่จะเตรียม ใช้การทำนายใจของคนในหมู่บ้านที่จะไปว่า ระยะนี้ต้องการกินผลไม้ อะไร จะพยายามหาชนิดนั้นไป รวมทั้งหาไปให้เกิดความหลากหลาย ภายในหนึ่งหาบ ที่มีกระเชอ 2 ใบ หาบไปอย่างละพอประมาณ มีหอม กระเทียม และสับปะรด 3-4 หัว สังเกตว่า จะหาบไม่หนักเกินกำลังเพราะไปทางไกล และให้เหมาะกับแรงหาบของหญิงแม่บ้าน รวมทั้งมีการเตรียมขวดน้ำปลาบรรจุน้ำปิดด้วยฝาจากไม้ไผ่ที่มีผ้าหุ้มใส่ในหาบประมาณ 2 ขวด ไว้ดื่ม น้ำระหว่างทาง มีการเตรียมอาหาร ข้าวห่อ พริก ปลาเกลือ ไปรับประทานในตอนกลางวัน ผู้หญิงบางคนก็ไปแลกข้าวอาจเตรียมเสื้อผ้าไปด้วย เพื่อเปลี่ยนเวลาลุยโคลน ลุยน้ำ

ของที่เตรียมไปเป็นจำพวกผลไม้ ต้องคัดคุณภาพดีกินได้ไปแลกเพื่อรักษาชื่อเสียงคนไปแลก และสิ่งที่แลกได้เร็ว และของที่ต้องการมากกลับเป็นหัวหอมหัวกระเทียม แม้หอมกระเทียมใหญ่ที่เก็บไว้ในราวต้นเดือนสาม จะถูกตากไว้ก่อนไปแลกในรุ่งขึ้นหัวกระเทียมหอม

ที่ใช้แลกเปลี่ยนปัจจุบันใช้ของปีที่แล้ว เพื่อให้หน้าหนักเบาลงสะดวกในการหาไปแลกข้าวทางไกล การเตรียมผลไม้ หัวหอม กระเทียม คัดตามคาบเวลาเช่นนี้ จึงมีการเตรียมการล่วงหน้าเป็นปี ก่อนไปแลกข้าว ชาวสวนโบราณจึงมีความรู้ด้านเทคนิคเวลา และจัดการเวลาแม่บทของการแลกเปลี่ยน (Meta-Chronology) ได้อย่างดี

การหาผลไม้ไปแลกข้าวของ อุปกรณ์การหาได้แก่ กระเชอ ตะกร้า ไม้คาน หาไปเบาๆ เข้าไว้ เพราะหาไปไกล ชุดเสื้อผ้าถุงใช้ชุดทำสวนปกติหาไป ผู้หญิงหาผลไม้ น้ำดื่ม เสื้อผ้า อาหารกลางวัน ผู้ชายอาจพกนุหรีไปด้วยไว้สูบระหว่างทาง ในยุคชาวบ้านออกไปแลกข้าว เกิด**ประเพณีรับหาแม่** คือ ลูกสาว ลูกชายที่อยู่บ้าน แม้จะอายุวัยรุ่นจะออกไปรอรับหาแม่ที่หาข้าวกลับมา ในระยะทางครึ่งทางโดยประมาณ ลูกบางคนสนุกสนานไปรอรับหาแม่ที่สะพานไม้ แผ่นเดียวตรงชายหมู่บ้าน จะป็นต้นไม้มองดูแม่ว่าจะกลับมาถึงเมื่อไร เป็นความทรงจำที่ดีมาถึงปัจจุบัน และเป็นการช่วยแม่ทำงานหาข้าวที่แลกได้ ต่อจากแม่เข้าบ้าน ทำให้แม่ได้พักไม่รู้สึกอิดโรยเกินไป เมื่อเข้าบ้าน แต่ลูกในสมัยปัจจุบันแม่ต้องไปรับกระเป๋จากโรงเรียนกลับบ้าน เพื่อไม่ให้ลูกอิดโรยเกินไป จะได้เรียนพิเศษได้อีกหรือทำการบ้านได้อีกในช่วงเวลาเย็น ๆ อันเป็นหนทางการแข่งขันไปสู่อาชีพที่ดี ๆ การให้หญิงหาผลไม้ไปแลกแสดงถึงวัฒนธรรมชายเป็นใหญ่ จึงอาจต้องอยู่พิทักษ์ทรัพย์สินบ้านเรือน และสวน ตัวตนของหญิงในยุคสมัยนี้ ค่อนข้างถูกอำนาจกระทำแต่คนก็ยอมหาผลไม้ไป เพราะถือเป็นการแบ่งงานกันทำภายในครัวเรือน การออกไปต่างหมู่บ้านของหญิงไม่ถนัดนัก มีโอกาสในช่วงนี้ ซึ่งอาจได้ผูกมิตรแม่รัก แม่เกลอ เพื่อปฏิสัมพันธ์กับหมู่บ้านข้างเคียง หญิงยุคนี้หาของไปแลกข้าวจึงเสมือนเป็นทูตไปเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับหมู่บ้านต่าง ๆ ด้วย สร้างมิตรภาพระหว่างหมู่บ้าน

2) การผลักดันให้เกิดการแลกของในบริเวณห่างไกลการค้าจากตัวตลาด

หมู่บ้านชาวสวนโบราณไทยเลื่องลือนำผลไม้ออกไปแลกข้าวกับหมู่บ้านหนองป่าตอ บ้านไร่ บ้านหนองหอย บ้านหนองสมแสง บ้านชาน บ้านหนองกลับ บ้านหนองเรียง บ้านท่าวิเศษ และบ้านแม่น้ำ ชนิดของผลไม้ และผักที่ใช้แลกข้าว ส้มโอ กล้วย มะพร้าว ขนุน แลกข้าวบ้านหนองป่าตอ หอม กระเทียม สับปะรด มะปราง แลกข้าว บ้านไร่ บ้านหนองหอย และบ้านหนองสมแสง หอม กระเทียม สับปะรด มะปราง แลกข้าวบ้านชาน ขนุน กล้วย มะปราง แลกข้าวบ้านหนองกลับ ขนุน กล้วย มะปราง แลกข้าวบ้านหนองเรียง บ้านท่าเกษม สังเกตว่าระยะย้อนไปกว่า 40 ปีก่อน มิได้มีละมุดออก เพราะยังไม่ปลูกกันมาก มีเฉพาะพอกินสำหรับในหมู่บ้าน

หมู่บ้านที่นำข้าวมาแลก ในราวเดือนหกจะมีหมู่บ้านชาวนานำข้าวบรรทุกล้อมาแลกของกับหมู่บ้านคลองกระทง บ้านไร่ นำข้าวมาแลก ขนุน มะพร้าว บ้านชาน นำข้าวมาแลก ขนุน มะพร้าว ผลไม้ บ้านหนองกลับ ขุดหอยขม มาแลกมะพร้าว ในช่วงหลังได้มีการแลกของทางน้ำด้วย อาทิ เรือมอญ นำโอ่งแดง มาแลกกับกล้วยน้ำว้า หรือแลกกล้วย เป็นต้น

อัตราการแลก ใช้การคะเนด้วยสายตา ว่าผลไม้เท่าไร จะแลกกับข้าวได้เท่าไร การให้ของแลกของนั้นกระทำภายใต้ หลักความเอื้ออาทร ถนอมน้ำใจซึ่งกันและกัน ถ้าให้น้อยอีกฝ่ายจะไม่พอใจถึงลูกจึงให้สมน้ำสมเนื้อ อาทิ

ถาม ส้มโอกี่ใบถึงจะได้ข้าวถึงหนึ่งแม่

ตอบ ก็สุดแล้วแต่เราจะให้เขา 1 ลูก 4 ลูกอย่างนี้

ถาม แล้วขนุนแก่กี่ลูกถึงจะได้ข้าวสารถึงหนึ่ง

ตอบ อย่างขนุนเราก็ให้เขา 2 ลูก 3 ลูก ได้ถึงหนึ่ง

ถาม มะพร้าวนี่ กี่ลูกได้ข้าวถึงหนึ่ง

ตอบ สุดแท้แต่เราจะให้เขา 2 ลูก 3 ลูก

การแลกเปลี่ยนมิได้อัตราแน่นอนตายตัว เป็นวิธีการแลกเปลี่ยนความช่วยเหลือกันไปมาหาสู่กัน ไม่ใช่การระบายสินค้า ไม่หวังกำไร เป็นการหวังให้แต่ละฝ่ายมีของอยู่กิน มีปัจจัยการผลิต เอาไว้กิน และเป็นการทำกุศล วัฒนธรรมการใช้ของแลกของชาวบ้าน คลองกระทงมิได้เป็นไปตามระบบการค้าขายแบบสินค้าแลกสินค้า หากเป็นการแลกเปลี่ยน เพื่อช่วยเหลือกันทั้งพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ แรงงานในการลงแขกถางสวนรับน้ำ รวมทั้งความไม่คล่องตัวของการคมนาคม ที่หมู่บ้านนี้ต้องเอาผลไม้ตั้งแต่ตอนเย็น หาบลงเรือข้ามฟากไปไว้ฝั่งวัดคลองกระทง เข้าจึงไปรอรถยนต์ที่มีคันเดียว ถ้าเต็มก็ไม่ได้ไปขายของที่ตลาดอำเภอสรีสำโรง สำหรับสมัยหลัง ๆ มา บางครั้งรอรถเอาส้มโอไปขาย 2 วัน

“ขึ้นรถไป เอาไปขึ้นรถอยู่ที่นี่ หลังถนนนี่

และรถนี้โบกมือแล้วโบกมืออีกมันก็ไม่รับ

วันนี้ไม่ได้ไปรุ่งขึ้นเราก็รอรถไปอีก เขาไม่รับ

เขาบอกว่ามันเต็มเขาก็ไม่รับเราหรอก”

แม้ในระยะหลัง ๆ มา 20 กว่าปีแล้วที่มีถนนแล้ว ด้วยเหตุที่รถยนต์ประจำทางมีเพียงคันเดียว คนจึงยังออกหาแลกของในทิศทางตรงข้ามกับการไปตลาด เพราะลำบาก การเดินทางเตรียมของแล้วอาจไม่ได้ไปขายตลาด ล้อออกไปหาแลกของกับของสะดวกกว่า และการใช้อัตราการแลกไม่แน่นอน ถ้าคนรักกันจะได้ของมากกว่า

3) การสร้างความรู้การแลกเปลี่ยน

ความรู้การแลกเปลี่ยนปัจจัยยังชีพของประจำครัวเรือน สืบสาวลงไปจะเห็นภาพของความรู้ที่บริบทหรือกำลังอ่อนกำลังลง กล่าวได้ว่า ความรู้ การแลกเปลี่ยนสร้างจากหญิง เป็นความรู้ของผู้หญิง ในการแบ่งงานกันทำอย่างง่าย ๆ ในครัวเรือนสมัยก่อน การครัวเป็นงานของหญิง การเตรียมข้าวปลา เกลือ มีเพียงพอ หรือหมดไปแล้วเท่าไร จะถูกเตรียมการโดยหญิงแม่บ้าน ซึ่งเริ่มตั้งแต่ ผู้หญิง แม่บ้าน จะคิดคำนวณการกินข้าวของคนในเรือน ถ้ามีพ่อแม่ และลูกอีก 2 คน สมัยนั้นกินข้าวเดือนละ 15 ถัง ปีหนึ่งคงต้องกินข้าวประมาณ 180 ถัง สำหรับบ้านมี 4 คน ตั้งแต่หลังขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 แม่บ้านจึงมีความรู้เรื่องการแลกผักข้าวใหม่ของชาวนาด้วยจะเริ่มออกมาแลกข้าว เทียบหนึ่งในการหาข้าวกลับมาบ้านหาบได้ข้างละถัง คนแข็งแรงอาจได้ 3 ถังต่อหาบ และในหนึ่งวันจะหาบได้เพียง 1 หาบ เพราะหมู่บ้านในจำนวน 9 หมู่บ้าน ที่มีการแลกข้าวด้วยอยู่ห่างไกลราว ๆ 4 กิโลเมตรขึ้น และถ้าหมู่บ้านต้น ๆ ไม่แลกอาจต้องไปไกลขึ้น บุกน้ำลุยโคลนไปให้ได้ ทั้งรัศมีการไปต้องกลับบ้านทันใน 1 วัน เพื่อมาให้นมลูกอ่อน สำหรับคนมีลูกอ่อน การค้างคืนไม่ค้าง

“ไม่มี กลับยังงี้ก็ต้องกลับเพราะลูกอ่อน ก็ต้องกินนม

ถ้าเขาอยู่นี่ก็ต้องเลี้ยงนมขวดนมแข็ง”

ชุดความรู้ที่สร้างในเรื่องการแลกเปลี่ยน เมื่อคำนวณว่าจะกินข้าวเท่าไรแล้ว ต้องฉลาดที่จะเลือกเส้นทางไปแลกข้าว ไปบ้านที่มีญาติก่อน ถัดมาที่บ้าน “แม่รัก แม่เกลอ” ถัดมาที่บ้านคนรู้จัก และสุดท้ายไปบ้านที่ไม่มีคนรู้จัก เพราะถือว่าการไปแลกข้าว เป็นการทำหน้าที่ทูตเผยแพร่ผลไม้ และสัมพันธ์ไมตรีของหมู่บ้าน และที่สำคัญเป็นทูตเผยแพร่หญิง ตรงนี้เป็นการถอดรหัสการแลกเปลี่ยนของแลกของหมู่บ้านไทยเลื่อง ที่ระบบการค้าสมัยใหม่ ควรคิดนำไปใช้ได้ นักเผยแพร่สินค้า ทูตพาณิชย์ ควรเป็นหญิงด้วย จะได้ผลในแง่ของความรู้ที่ละเอียดอ่อนกว่า และเจตจำนงขนาดหญิงแม่บ้านหาบผลไม้มาแลกถึงหมู่บ้านแสดงผลไม้ดีลงทุนมาอยากให้หมู่บ้านเคียงสวนได้รับประทานผลไม้ด้วย คนจะเห็นดีเห็นงามรับแลกด้วยเสมอ และแม้จะเป็นบ้านไม่รู้จักกัน เมื่อเห็นหญิงมาแลกของจะไม่กังวลภัยร้าย หรือคิดวามาร้าย คนที่มีเพื่อน แม่รัก แม่เกลอ จะนำไปแลก

“บางที่เขาก็นำไปเลย กินข้าวกินปลากันก่อนนะ

ไม่ต้องทุกข์ เขาก็ว่า เราก็ใจเย็นไป เขาก็นำไป

แลกบ้านนี้ ๆ มันก็ไว”

ความรู้ในการแลกเปลี่ยนเวลาขายไปด้วย จะบวกเพิ่มด้วยการดื่มกิน หรือสร้างเพื่อน สร้างมิตรไว้เสมอ เรียกว่า “การลงนิ้ว” ทำให้แลกข้าวได้มากกว่าคนที่ไม่รู้จักกัน

ถาม ลงนิ้วทำอะไร

ตอบ อันนี้สมมติเหล่านะ มึงก็ลงกูก็ลง
แล้วเขาก็บอกว่าเป็นเพื่อนกันนะ รักน้ำใจกันนะ
แล้วเขาก็นับถือกันเรื่อยมา

ถาม ถือว่าเป็นน้ำสาบานไหม

ตอบ ใช่ น้ำสาบาน แต่มันเป็นเหล้า มันก็เมาเรื่อยมา แต่เขาได้ดีนะ เขาไม่อย่างนั้น
เขาได้ดีกว่าเราไปอีก บางทีข้าวก็ต้องเอาทิ้งไว้ที่นั่นก่อน เอามาแค่เอามาไหว
พอรุ่งก็ไปเอาอีก

ความรู้ว่าด้วยการแลกเปลี่ยน เป้าหมายแท้จริงที่อยู่หลักการช่วยให้คนมีข้าวมีผลไม้
กินแล้ว ยังเป็นการช่วยให้เกิดการตั้งเป็นบ้าน เป็นเมืองก็ขึ้นมาได้ กล่าวคือเกิดการดำรงอยู่ได้
ทั้งหมู่บ้าน ชาวนา และหมู่บ้านชาวสวน การแลกเปลี่ยนนำมาซึ่งความสงบสุข เป็นการแสดง
ความปรารถนาดีต่อกันและกัน เฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุขกัน หญิงหรือคนไปแลกข้าว จึงมีความรู้ผสม
ผสานกันทั้งเชิงการแลกเปลี่ยน เชิงการทูต รู้หลักการผูกมิตรไมตรี รู้เส้นทาง รู้จักผู้คนต่างหมู่
บ้าน การแลกเปลี่ยนจึงเป็นโครงสร้างของหมู่บ้านชาวสวนโบราณในยุคสมัยด้วย

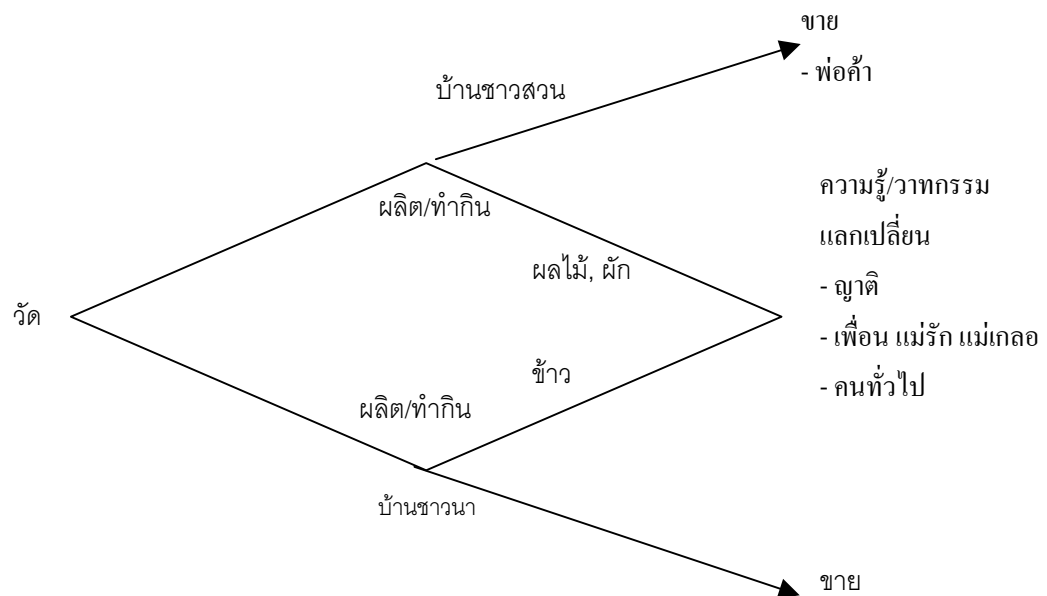
4) วาทกรรมการแลกเปลี่ยน

อุดมการณ์การแลกเปลี่ยน เป็นไปเพื่อมิตรภาพ การช่วยให้อีกฝ่ายมีข้าวของ
บริโภค หรือเป็นปัจจัยการผลิต ในยุคสมัย 40 ปีก่อน ผลไม้มีราคาถูกลงมาก ตู๋เย็นยังไม่มีแพร่
หลายเก็บไว้ได้ไม่นาน ผลไม้ยุคนั้น ๆ หากให้บ้านข้างเคียงจะเป็นการให้กันเฉย ๆ มิได้ขาย
ซึ่งคนที่ได้รับผลไม้เมื่อครอบครัวตนเองมีของกินอย่างอื่นจะให้ของมาตอบแทนกัน สืบสาวลงไป
จะเห็นอุดมการณ์ศาสนาอยู่เบื้องหลังการแลกเปลี่ยน คือ คนเป็นเลกพระ ออกเดินเรียไร
ชาวบ้านไปทำบุญ ต่อมา เป็นวนิก เขาเสียดเพลงแลกทำกิน ตรงนี้คือ ขอทาน ซึ่งอาจารย์
ประทีป เล่าว่า

“วนิก หนะ ตามประวัติจริงๆ นี่ วนิก คือ มัคทายกวัด เขา
เรียก พวกเลกพระ คือ พวกคนใช้หรือพวกลูกน้องของเจ้านาย ที่
เจ้านายไปสร้างวัดไว้หลังหนึ่ง แล้วก็ไปปลุกกระท่อมให้พวกเลก
วัดไปอยู่ดูแลวัดนะ อย่างถ้าวัดผูกพันต้องไปซ่อมมณะ เวลาจัดงาน

ประจำปีวัดก็ต้องหาการละเล่น หาข้าวสุก ข้าวสาร อาหารแห้งไป
เลี้ยงกันในวัดนะ...พอไปก็จะร้องบอกว่าใครมีข้าวสารอาหาร
แห้งเอาไปวัดใส่โรงครัวกันเร็ว ร้องไปอย่างนี้ทุกบ้าน มันเหนื่อยก็
เลยมีเพลง เพลงนี้เขาเรียกว่า เพลงวนิพก มันก็เกี่ยวกับเรื่อง
ชาตกในวัดนั่นแหละ เป็นบทเป็นกลอนร้องกันไป ชาวบ้านก็เรียก
วนิพกมาแล้วสมัยใหม่เขาเรียกขอทาน เอาเสียงเพลงแลกหากิน
เขาเรียกขอทานวนิพก ถ้าเดินขอทานไปเฉยๆ เขาเรียกยาจก ใน
เรื่องการขอการเรียไรมีมานานแล้ว มันผูกพันกับวัด คนหลัง ๆ นี่
ไม่ค่อยเอาเข้าวัด ก็เลยเข้าตัวเองเป็นขอทาน”

เห็นได้ว่าการใช้เสียงเพลงแลกของได้ หรือเดินขอเฉยๆ ซึ่งระบบนี้ไม่ตรงกับระบบ
การแลกเปลี่ยนค้ากับสินค้า (barter economy) ที่คู่แลกทั้ง 2 ข้าง จะต้องมีส่วนแลก
กันโดยตรง ปราศจากตัวกลาง ระบบเงินตรา หรือระบบภาษี แม้ชาวสวนโบราณจะมีผลไม้
ไปแลกข้าวกับหมู่บ้านชาวนา มิได้เคยคิดว่าผลไม้เป็นสินค้า จึงไม่มีระบบกระตุ้นการบริโภค
ด้วยการทำการประชาสัมพันธ์ โฆษณา หรือกระตุ้นให้เกิดตราสินค้า แล้วบริโภคสัญญา เช่น
ปัจจุบัน การสืบทอด ต่อยอดคุณธรรมด้านบุญทาน เริ่มตั้งแต่การเรียไรรอบบุญ การขอทาน
ยังชีพ มาจนถึงการนำของแลกของสืบทอดกันมา ถ้าถือว่า การเรียไรรอบบุญของพวกเลกวัด
เป็นตัวบทเริ่มต้น (Original texts) การนำผลไม้ไปแลกข้าว จะเป็นตัวบทที่สอง (secondary
texts) ทั้งสองตัวบทพิจารณาในมิติเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ไม่สัมพันธ์กันเลย แต่หากพิจารณา
ในแง่ของภาคปฏิบัติการวาทกรรมแลกเปลี่ยนจะเผยด้านที่เกี่ยวข้องกันขึ้นมา ผู้สร้างหรือ
ผู้ปฏิบัติการได้แก่ ชาวสวน ชาวนา ภายใต้ความรู้ในวิถีชีวิต ผู้คนจะสามารถปลูกผลไม้ พืช
ผัก ปลูกข้าวได้ เมื่อมีการผลิตได้จะแบ่งบางส่วนไปทำบุญ ให้ทานบางส่วนกินเอง ส่วนหนึ่งนำ
ไปแลกเปลี่ยน คือ แลกของผลไม้ จากการแลกได้แก่ ข้าวของที่เก็บไว้กินยังชีพ เก็บไว้ใช้เป็น
ปัจจุบัน ผลิตต่อไป อาทิ พันธุ์ไม้ รวมทั้งมีจำนวนหนึ่งจะคัดเอาผลผลิตข้าวผลไม้ไปขาย ในยุค
ไม่ใช้เงินตราเข้มข้น การแลกเปลี่ยนจะมาก เข้มข้น ทุกบ้านชาวสวนโบราณจะออกแลกข้าว
ตราบนัจฉัยคณาคม และความเจริญมากขึ้น ผลไม้จึงผลิตทั้งกินเองและออกขาย พร้อมๆ
ไปกับการแลกเปลี่ยนของแลกที่ปัจจุบันเหลืออยู่น้อยมาก เพราะใช้วิธีไปขายให้ได้เงินตรา
แล้วจึงมาซื้อของกินใช้อีกทอดหนึ่ง คนจึงเชื่อว่า เงินไม่เน่าเสียทำให้การสะสมทรัพย์และ
ความมั่นคงเป็นไปได้ด้วยความง่าย

ภาคปฏิบัติการวาทกรรมการแลกเปลี่ยน อยู่ภายใต้กลไกการทำงานของความรู้ ด้วยเหตุที่ความรู้ในยุคสมัยเป็นความรู้ชนิดที่บุคคลสร้างขึ้น ภายในความคิด ก่อนจะมีประสบการณ์จริง พ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ได้ปฏิบัติจริง เป็นประสบการณ์ชีวิต ได้ออกเดินทางไปแลกเปลี่ยน ความกระตือรือร้น ไปต่างถิ่นเป็นหนทางทำให้คนได้เปิดโลกทัศน์ แลกเปลี่ยนความรู้ สร้างบรรยากาศความอบอุ่นหมู่บ้านข้างเคียงกัน สร้างความเป็นกันเอง ความเข้าใจกันและกัน การแลกเปลี่ยนเป็นประจักษ์ให้เห็นถึงแนวคิดในการยอมรับความต่างในทางวัฒนธรรม จนนำมาแลกเปลี่ยนเชิงวัฒนธรรมหมู่บ้านชาวสวนโบราณรู้จักวัฒนธรรม พิธีกรรม แลกผักข้าวใหม่ ขณะที่หมู่บ้านชาวนารู้จักวัฒนธรรมการดำรงชีพของชาวสวนว่าต้องการข้าวอยู่กิน จึงต้องมีการแลกเปลี่ยนของ การกระทำการแลกเปลี่ยนของระหว่างคู่แลกเปลี่ยน ก่อให้เกิดความยั่งยืนของความรู้ที่แต่ละฝ่ายสร้างขึ้น เพราะได้มีการใช้ความรู้ สร้างสรรค์ผลิต แลกเปลี่ยน และผสมผสานภูมิปัญญาชาวสวน เข้ากับเทคโนโลยีต่างสาขาการผลิต หรือแม้แต่เทคโนโลยีใหม่

อัตราการแลกเปลี่ยนของแลกเปลี่ยนของ จำพวกสิ่งอุปโภคบริโภค แม้จะใช้การคาดคะเนในการคำนวณปริมาณแลกต่อกัน ว่าควรอยู่ที่อัตราเท่าไรนั้น สืบค้นเข้าไปเผยว่า มิได้คาดคะเน แต่เพียงสายตา แต่มีการใช้สติปัญญาคิดคาดคะเนว่าควรจะมีอัตราหรือคุณค่า การแลกเท่าใด โดยพิจารณาบริบทประกอบ ตั้งแต่ ความเป็นญาติ ความเป็นพวกเดียวกัน เพื่อนรัก เพื่อนเกลอ ความเป็นกันเอง กฎเกณฑ์ ความใกล้ชิดสัมพันธ์กัน เป็นตัวกำกับอัตราการแลกเปลี่ยน ซึ่งในเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ ทำเป็นกฎหมาย มีกฎหมายและพิธีการควบคุมการแลกเปลี่ยน

เงิน สินค้า แต่ชุดความรู้ ว่าด้วยการแลกเปลี่ยนที่สำคัญและใช้มาถึงปัจจุบัน คือ การแลกเปลี่ยนความรู้ วัฒนธรรม ระหว่างหมู่บ้านกับคนต่างสังคม ตรงนี้กองทุนหมู่บ้านได้รับพลังวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนเป็นฐานในการทำงาน เวลาคนมารวมตัวกันบริหารกองทุนหมู่บ้าน จะคิดดอกเบี้ยเท่าไร คนจะปรึกษา คิดคำนวณด้วยสติปัญญา จนสองฝ่าย คือ ฝ่ายกรรมการ และฝ่ายกู้เงินพอใจ จะถือเป็นมติในการคำนวณดอกเบี้ยเงินกู้กองทุนหมู่บ้าน และการสร้างกองทุนหมู่บ้านเป็นเวทีในการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูล อาชีพ ซึ่งกันและกัน ซึ่งปัจจุบันการแลกเปลี่ยนไปไกลมาก มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารการเกษตร การแลกเปลี่ยนรายการในโทรทัศน์ การที่กองทุนหมู่บ้านจะยั่งยืน นอกจากบริหารจัดการเหมาะสมแล้ว ได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้ข้อมูลกันภายใน เช่น ความรู้ การจัดทำบัญชี การเขียนคำขอกู้เงิน เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมแบบหลากหลาย การมีส่วนร่วมระดับคณะกรรมการ การมีส่วนร่วมระดับปฏิบัติการ คือ การทำอยู่ทำกินของชาวสวนได้แลกเปลี่ยนความรู้กัน ซึ่งอาจนำไปสู่การคิดแลกเปลี่ยนปัจจัยการผลิต อาทิ พันธุ์ไม้ พื้นที่ดินการผลิต แหล่งน้ำ ปุ๋ยอินทรีย์ เครื่องจักร อุปกรณ์ การทำสวนทำนา เป็นต้น

การที่มีคู่แลกเปลี่ยนของกับของทำให้เกิดระบบตัดพ้อค้าคนกลาง ที่มีการเอารัดเอาเปรียบไปได้ระดับหนึ่ง เพราะถ้าความรู้และการแลกเปลี่ยนของแลกเปลี่ยนของลดลงไปเรื่อย ๆ จนกลายเป็นประวัติศาสตร์แล้ว ผลผลิตจากหมู่บ้านชาวสวน ชาวนา ย่อมนำส่วนเหลือกินเหลือใช้ไปขายสู่ระบบตลาด ชุดวาทกรรมการแลกเปลี่ยนกำลังอ่อนพลังลงมาก และชุดวาทกรรมการค้าแบบทุนนิยมทรงพลังมาก หากมีการเชื่อมโยงปรับถ่วงความรู้การแลกเปลี่ยนมาใช้อีกครั้งหนึ่ง จะทำให้ช่วยปรับสมดุลการแพร่กระจายผลผลิตได้ โอกาสตรงนี้เป็นโอกาสของกองทุนหมู่บ้านที่ควรคิดทำต่อไป หรืออย่างน้อยได้สร้างชุดความรู้ในเรื่องการตลาด ผลผลิตจากสวนให้ชาวสวนรู้เท่าทันเทคนิค กลไก การตลาดแบบทุนนิยม สร้างอำนาจการต่อรอง เพราะระบบการแลกเปลี่ยนแบบโบราณของแลกเปลี่ยนอยู่บนระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เท่าเทียมกันระหว่างชาวสวนกับชาวนา เมื่อใช้ผลไม้ ผัก แลกข้าว และแอบอิงอยู่ด้วยหลักศาสนาที่แลกเปลี่ยนของกันเพื่อช่วยเหลือกัน ให้อีกหมู่บ้านหนึ่งดำรงอยู่ได้มีของอยู่ของกิน แต่ถ้าวาทกรรมการแลกเปลี่ยนของแลกเปลี่ยนของหมดความสำคัญลงในสังคม ชาวนา ชาวสวน คนจะพึ่งการขายผลผลิต การสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (construction of power-relations) ชุดใหม่ ค่อนข้างปรากฏชัดว่าอยู่บนหลักความไม่เท่าเทียมกัน ส่วนเกินของชาวสวน จึงถูกดูดไปด้วยพลังอำนาจการค้า ที่ผู้ซื้ออำนาจเหนือกว่ากองทุนหมู่บ้านจึงควรมีรูปแบบกิจกรรมให้คนรวมกลุ่มแลกเปลี่ยนกันให้มากขึ้น หรือส่งเสริมให้มีคู่แลกเปลี่ยนของกันให้มาก จะเป็นการปรับแกนอำนาจแบบแนวตั้ง จากชาวสวนถึงพ่อค้า มาสู่ระบบอำนาจหลากหลาย รัฐก็จะมี

เวลาไปทำงานอื่นที่สำคัญๆ แทนที่จะมาตั้งกฎกติกา ควบคุมราคาสินค้า จัดระเบียบการค้า หรือแม้แต่การแก้ปัญหาการประท้วงราคาพืชผลการเกษตรที่ต้องมีทุกฤดูกาลเก็บเกี่ยว

สายน้ำกับความรู้อการแปรรูปผลไม้

ชาวสวนโบราณคลองกระทงต้องทนอยู่กับสภาพผลไม้หลักมีราคาถูกลมนาน ละมุด ราคารับซื้อที่ปากสวนเพียงกิโลกรัมละ 3.50-5 บาท ส่วนน้ำในลำน้ำยมจากอดีตที่เคยอุดม สมบูรณ์ปลาสวายที่เคยจับทำน้ำปลาในครัวเรือนได้ บัดนี้ได้สูญพันธุ์ไปน้ำที่เพียงท่วมหลาก พาปุ๋ยมาให้สวนโบราณ ในปี พ.ศ.2538 กับ ปี พ.ศ.2545 กลับเป็นสายน้ำท่วมท้น ทำความเสียหายให้แก่ชาวสวนโบราณ คนทำกล้วยตานี และต้นเพกา สายน้ำเดิม ที่เคยเป็นที่สะสม ความรู้ วัฒนธรรมการค้าทางน้ำ ค่อยๆ หายไป คงเหลือเฉพาะสวนโบราณ แต่ราคาตกต่ำ ตลอดมา และผลไม้ในสวนมีหลากหลายชนิด แต่ได้มีปัญหาในการผลิต ถ้ามองในสายตา ระบบทุนนิยมขาดความรู้เทคโนโลยีในการผลิต ขาดเงินทุน ขาดแคลนน้ำ ดินเสื่อม ค่าแรงงาน ไม่เหมาะสม และขาดการรวมกลุ่มของเกษตรกร รวมทั้งภัยธรรมชาติ โรค แมลง ปัญหาด้าน ตลาดสำหรับคลองกระทง คุณภาพของผลไม้ยังตรงใจตามความต้องการของตลาด ยกเว้น ละมุด มะปราง ขาดข้อมูลการตลาด ไร้การประชาสัมพันธ์ชาวสวนอยู่ในปัญหาอมตะ คือ ขาด อำนาจการต่อรอง ส่วนตลาดผลไม้ส่งออกหวังพึ่งพาได้ยาก เพราะต้องไปผ่านด่านการกีดกันทาง การค้า มาตรฐานอาหาร การขนส่ง บรรจุภัณฑ์ และเครือข่ายการค้าต่างประเทศ

ในที่สุดการปรับตัวได้เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของแม่บ้านคลองกระทง มีแม่เหมจิรา เข้ม แข็ง อายุ 53 ปี เป็นผู้นำ คณะผู้ริเริ่มแรกๆ มี นางพอใจ ฉัตรพร รองประธาน นางปรารภ วิเศษ เลขาฯ นางสาวสกุล กลมทับ เจริญญิก และ นางสาวอุสร่า ผ้าทอง เป็นประชาสัมพันธ์ หวังจะแปรรูปผลไม้ในท้องถิ่น หารายได้ให้กับครอบครัว โดยคำนึงถึงคุณค่าทางโภชนาการ และคุณค่าในทางยาสมุนไพร จึงได้ทำการแปรรูป น้ำผลไม้ น้ำเพกา น้ำกระเจี๊ยบ การทำขนม อบกรอบ และการทำไวน์ผลไม้ ไวน์ละมุด

ความรู้การทำไวน์ เริ่มจากประเพณีการดื่มกิน ในการเลี้ยงของงานบุญในหมู่บ้าน ชายจะดื่มเครื่องดื่มสาโท เหล้าขาว หญิงไม่มีเครื่องดื่ม จึงทดลองทำกระแช่ แต่ดื่มไม่ได้แรง แอลกอฮอล์สูงเกินไป รสขม

กระแช่ ตอนแรกเรียกว่า “กระแช่ผสมผลไม้” เมื่อ 3 ปีที่แล้วพอดีทางเจ้าหน้าที่เกษตร อำเภอสวรรคโลกเข้ามาในหมู่บ้าน พบว่ากระแช่ผลไม้รสชาติดี ประกอบกับที่สวนโบราณมีผล ไม้มาก จึงส่งเสริมทำต่อ

เดิมการทำกระแช่ผลไม้ ทำคล้ายเหล้าขาวแต่ต้องใช้ลูกแบ่งหวานผสม ทำเป็นเหล้า ขาวจะใส่ลูกขม ใส่ น้ำปูน หมัก 15 วัน เมื่อขาวเหนียวลอยก็เติมน้ำ ขาวเหนียวนี้ผ่านการนึ่งสุก

แล้วใช้ข้าวเหนียวรวมไม่เจาะจงสายพันธุ์ ภาชนะหมักใช้โอ่งหมัก ของน้ำปลาโบราณ แล้วนำไปหลบเจ้าหน้าที่ฝั่งจีน จมน้ำไว้ สมัยลูกแบ่งลูกละ 1 บาท หาซื้อจากนอกหมู่บ้าน หลังเติมน้ำเอามาต้มต่ออีก 5 วัน แล้วนำมาผสมผลไม้ที่ปั่นไว้แล้ว มาผสมกันแล้วกรอง แล้วเอาไปอุ่น ทิ้งให้น้ำเย็นก่อนเป็นอันพร้อมดื่ม กระแสผลไม้มีชื่อเสียงในงานกฐิน งานผ้าป่า งานสงกรานต์มายาวนานกว่า 20 ปี ภูมิปัญญาตรงนี้มีได้สูญหาย แพ้ภัยทุนนิยม อย่างน้อยได้ช่วยชีวิตชายชาวบ้านคลองกระทง มิให้ดื่มเหล้าโรง ซึ่งอาจมีสารเคมีผสมดื่มแล้วบวม ชาวบ้านเข้าใจว่าเขาใส่ปุ๋ยลงไป และประหยัดเงินออกนอกบ้านเพราะผลไม้เป็นของสวน สีนํ้ากระแชผลไม้สวยงาม ถ้าผสมละมุดออกสีเหลือง ถ้าชมพู ออกสีชมพู เหมาะกับงานมงคล แต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ กลิ่นหอม รสชาติดี และที่สำคัญในตำบลอื่นไม่มีใครทำเพราะขาดผลไม้

จากกระแชผลไม้ชายขอบสู่ไวน์ผลไม้ แม่เขมจิราได้เคยเห็นวิธีทำเหล้ามาตั้งแต่วัย 10 กว่าปีมาแล้ว เห็นเขาต้มกัน ทางเกษตรมาแนะนำว่าอาจลองทำให้เปลี่ยนจากลูกแบ่ง มาเป็นใช้ตัวยีสต์ ยีสต์สดซื้อจากกรุงเทพฯ ขวดละ 25 บาท มาเพาะเชื้อ แบนหนึ่งได้ 3 ถึง น้ำ 20 ลิตรต่อถึงเริ่มจากละมุด ได้ไวน์แล้วใส่ขวดน้ำปลา เป็นที่เฮฮามาก แถมยังขายเพราะเป็นขวดน้ำปลา แม่เขมจิราไม่ยอมแพ้ได้พยายามนำกลุ่มแม่บ้านหาความรู้เพิ่มเติมในที่สุดได้พบกับอาจารย์จากทางเกษตร ได้ความรู้สมัยใหม่ในการทำไวน์ ผสมผสานกับภูมิปัญญาดั้งเดิม และลงมือผลิตไวน์ ดังนี้

1. การเตรียมผลไม้ ทางวิชาการแนะนำให้ใช้เครื่องปั่น แม่เขมจิราเล่าว่า

“ทุกวันนี้เครื่องมือยังไม่ได้ใช้เลย ใช้ครกตำนี่โว
ครั้งแรกนะ อาจารย์เขาสอนก่อน ใช้เครื่องปั่นผลไม้เอานี้
มันจะชุ่น แบบมันละเอียดเกิน มันชุ่นไม่ค่อยได้
สู้ตำไม่ได้ อาจารย์สอนบางทีก็ต้องดัดแปลงบ้างไม่ตาม”

ผลไม้ที่ใช้ทำไวน์มาแล้วของกลุ่มแม่บ้าน ประมาณ 13 ชนิด มีการเตรียมผลไม้ดังนี้

นี้

- 1) ละมุด ใช้ครกตำ
- 2) ชมพู ใช้ครกตำ
- 3) กระเจี๊ยบ ต้มขยำนํ้า
- 4) มะปราง ปอกเอาเนื้อ
- 5) กระท้อน ใช้ครกตำ
- 6) มะกอกนํ้า ใช้ครกตำ

- 7) มะขามป้อม ใช้ครกตำ
- 8) กระชายดำ ใช้ครกตำ
- 9) ดอกอัญชัญ ต้มขยำนํ้า
- 10) ลูกยอ ใช้ครกตำ
- 11) หว้า ต้มขยำนํ้า
- 12) มะยม ใช้ครกตำ
- 13) นํ้ามะพร้าวหอม ต้ม (อยู่ระหว่างทดลองทำ)

ครกที่ใช้ทำเป็นครกสะอาด คือ ครกโบราณ ตำได้รวดเร็ว ละเอียด กลุ่มแม่บ้านจึงนิยมมากในอนาคตอาจมีเครื่องบด เครื่องคั้นนํ้า

2. การทำความสะอาดภาชนะ ใช้การต้มนํ้าร้อนลวก เตาไฟ และนํ้ายาล้างทำความสะอาด ทั้ง ภาชนะหมัก ครก ท่อกาลักนํ้า ขวด

3. ยีสต์ ใช้ยีสต์สดบรรจุขวด ระยะเวลาหลังๆ ใช้ยีสต์ผง

4. การเตรียมนํ้าเชื้อ หรือ สตาทเตอร์ ใช้หม้อสแตนเลสต้ม ระยะเวลาไม่มีเครื่องวัด ใช้การชั่ง นํ้าผลไม้และเชื้อ 4 กิโลกรัม ต่อนํ้า 20 ลิตร และนํ้าตาลทรายแดง 3.5 กิโลกรัม ถ้าเป็นกระเจียบเพิ่มนํ้าตาลเป็น 4 กิโลกรัม ต้มเดือดเอาลงให้พออุ่น ๆ เอามาใส่ถัง 20 ลิตร ที่ผ่านการฆ่าเชื้อด้วยการลวกนํ้าร้อนแล้ว (ถังใบนี้จะใช้เพียง 3 ครั้ง) ปล่อยค้างคืนวันรุ่งขึ้นใส่ยีสต์จำนวน 1 แบน แม่เขมจิราไม่นิยมนํายีสต์หมักโดยตรงด้วยการเขี่ย เพราะจะไม่เสมอกันทางด้านรสชาติ จึงใช้การเตรียมนํ้าเชื้อ ระหว่างเพาะนํ้าเชื้อไว้ประมาณ 15 วัน จากนั้นชั่งนํ้าเชื้อ 2 กิโลกรัม เทลงไปในนํ้าผลไม้ที่เตรียมเหมือนตอนเตรียมนํ้าเชื้อ ใส่ได้ 4 ถัง ขนาด 20 ลิตร หมักไว้ 15 วัน

5. การวัดความหวาน การเติมนํ้าตาล เมื่อหมักได้ 15 วัน วัดความหวานด้วยรีแฟคโตมิเตอร์ มีหน่วยวัดเป็นองศาบริกซ์ (°BRIX) ถ้าสมัยไม่มีเครื่องมือใช้เติมนํ้าตาล 1 กิโลกรัม ต่อ 5 ลิตร ปกติกลุ่มแม่บ้านต้องให้ความหวาน บริกซ์ ระหว่าง 18 บริกซ์ ส่วนแรงแอลกอฮอล์ ถ้าเป็น 4 ดีกรี ต้องเติมนํ้าขยับให้เป็น 7 ดีกรีตรงนี้แม่เขมจิราชำนาญมากขนาดชิมได้ และตรงกับเครื่องมือวัดบ่อยๆ

6. การปรับความเป็นกรดต่าง อาจให้เปรี้ยวโดยใส่กรดมะนาวตอนนี้ใช้กระดาษลิตมัส วัดดูสี

7. การหยุดการหมัก ใส่สารตกตะกอน 1 ช้อนแกง ต่อ 20 ลิตร คือ 1 ถัง กรองด้วยผ้าดิบ แล้วต้มนํ้า 60 องศาเซลเซียส

8. การบ่ม ใช้ถังสแตนเลสขนาด 350 ลิตร ตอนนีกลุ่มแม่บ้านมีจำนวน 11 ถัง นำไวน์ที่หยุดการหมักมาบ่มต่อในถังอีก 3-4 เดือน ถ้าบ่มได้ 1 ปี 2 ปี ยิ่งดี

9. การบรรจุขวด นำขวดล้างแล้ววางในภาชนะใส่น้ำร้อนภายนอก ใช้ผ้าขาวกรองน้ำ ไวน์ที่บ่มแล้วถ่ายลงในขวดขนาดเล็ก 630 ซีซี หรือขวดขนาดใหญ่ 750 ซีซี แล้วน็อกเชื้ออีกครั้งด้วยการนำขวดลงแช่น้ำเย็น ตั้งเลี้ยงไว้นานเป็นอันเสร็จกระบวนการ

แม้กลุ่มแม่บ้านจะสามารถผลิตไวน์ได้ในระยะปี 2545 ก็มีอาจนำออกจำหน่ายได้ เพราะยังรอขั้นตอนของแสดมปีสุราแช่ จากทางสรรพสามิต และต้องมีการขออนุญาตทำสุราแช่และผลิตภัณฑ์ตามประกาศกระทรวงการคลัง เรื่อง วิธีการบริหารงานสุรา พ.ศ.2544 (ฉบับที่ 3) คัดโครงสร้างต้นทุน กลุ่มแม่บ้านจึงต้องแปรสภาพมาเป็น สหกรณ์การเกษตรแม่บ้านคลองกระทง จำกัด จัดสร้างสถานที่ผลิต บ่อบำบัดน้ำเสีย เครื่องมือ อุปกรณ์ ให้ครบ และให้ทางสรรพสามิต มาตรวจเสียก่อน รวมทั้งจะต้องนำสุราแช่ คือไวน์ผลไม้ไปตรวจคุณภาพ ไวน์ที่น่าตรวจสอบคุณภาพมี 7 ชนิด ตอนแรกนำไปที่เชียงใหม่ เขาคิดค่าตรวจตัวอย่างละ 7000 บาท 7 ชนิด คุณดูแล้วเป็นเงินมากเกินไป จึงนำไปขอนแก่น ทางนี้คิดตัวอย่างละ 4000 บาท ก็ชะรอไว้ก่อน สุดท้ายนำมาตรวจที่กรมสรรพสามิต กรุงเทพฯ นำมาชนิดละ 4 ขวด เมื่อตรวจผ่านทางกรมสรรพสามิต มีหนังสือแจ้งมาจังหวัดสุโขทัย ทางสรรพสามิตได้ติดต่อให้ไปเบิกแสดมปี จึงได้เบิกแสดมปีสุราแช่ ไวน์ขวดเล็ก ตกดวงละ 8 บาท เบิกมา 100 ดวง ขวดใหญ่ต้องติดแสดมปีสุราแช่ดวงละ 14 บาท เบิกมา 500 ดวง แม้สหกรณ์ฯ จะยังไม่นำไวน์ไปจำหน่ายแต่รัฐก็ได้เงินแสดมปีเข้ารัฐไปก่อนแล้ว จำนวน 7800 บาท นี่คือประโยชน์ของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือไม่

สำหรับต้นทุนการผลิตไวน์ผลไม้ “ศรียมนา” สหกรณ์การเกษตรแม่บ้านคลองกระทง ได้ปรึกษาทางผู้อาวุโส และปราชญ์ชาวบ้านตกลงจะใช้ชื่อไวน์ว่า “ศรียมนา” คือ ใช้แม่น้ำยมตามชื่อในศิลาจารึก ในฉลาก และใช้ “นกจุก” บินอยู่เหนือแม่น้ำยม เพราะแต่เดิมสมัยก่อนในสวนโบราณจะมีนกหัวจุกมากมายเป็นสัญลักษณ์ของสวนโบราณ เหล่านี้เป็นทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคม ที่ชุมชนให้มรดกไว้แก่ชาวคลองกระทง ส่วนทุนเงินตรา การผลิตไวน์ แรงแอลกอฮอล์ 8 ดีกรี ขนาดบรรจุภาชนะ 630 ซีซี ตก 29.3 และขนาด 750 ซีซี ตก 52 บาท โดยมีรายละเอียดดังนี้

รายการ	ราคา (ขนาด 630 ซีซี)	ราคา (ขนาด 750 ซีซี)
1. ต้นทุนวัตถุดิบ		
- ผลไม้	.75	.93
- น้ำตาล	2.6	3.25
- ยีสต์	1.75	2.13
- กรดมะนาว, เบนโทไนท์	.5	.62
- น้ำ	.25	.25
2. ค่าแรงงาน, เชื้อเพลิง	4	5
3. ค่าภาชนะบรรจุ	5	16.5
4. ค่าน้ำ, ค่าไฟ ฯลฯ	1.45	2
5. กำไร	21.3	7
6. ภาษี		
- สุราตามมูลค่า	7.34	13.02
- ภาษีท้องถิ่น	1.73	1.30
7. ราคาขาย	29.3 (ประมาณ)	52.0

ทุนเงินตราได้จากการสมัครเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์ และทุนจากการระดมหุ้นของกลุ่มแม่บ้านเดิม และสมัยแรกๆ ทำมะม่วงแช่อิ่มเป็นเส้นยาว ๆ ไม่ค่อยประสบผลสำเร็จ เริ่มจาก 200 หุ้น ในวงเงิน 32,000 บาท เคยปันผลไปแล้ว 57,000 บาท มีสมาชิก 129 คน ขณะนี้มีเงินทุน 190,000 บาท ลงอยู่ในอุปกรณ์หลายชนิด

การรวมกลุ่มทำกิจกรรมของแม่บ้านหลายแห่งไม่ประสบผลสำเร็จเพราะขาดทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรมที่คลองกระทังมีทุนชุมชนเดิมเป็นสวน และระบบความรู้ของสวนโบราณในวิถีชีวิต เมื่อมารวมกลุ่มจึงไปได้พอสมควร เงื่อนไขการมีทุนชุมชน ทำให้การต่อยอดกิจกรรมกลุ่มแม่บ้านเป็นไปได้อย่างเข้มแข็ง เพราะระบบความรู้สวนโบราณที่ผู้คนมีน้ำใจต่อกัน เอื้อเฟื้อกัน ราคาผลไม้ที่กลุ่มแม่บ้านรับซื้อมาแปรรูปจะสูงกว่าราคาตลาด 1 บาท เสมอ เพื่อเป็นการช่วยเหลือชาวสวน การรวมกลุ่มของแม่บ้านจะมีกฎเกณฑ์ร่วมกัน มีกรรมการในรูปแบบสหกรณ์ จำนวน 7 คน วาระ 4 ปี แล้วเลือกตั้งกรรมการใหม่

การสร้างความรู้จากการมีกลุ่มแม่บ้านชาวสวน ได้สร้างความรู้สองชุด
ชุดแรก ความรู้ว่าด้วยการแปรรูปผลไม้ และการผลิตไวน์ผลไม้ไทยพื้นบ้าน ซึ่งเริ่มจาก
ภูมิปัญญากระแช่ มาจนถึงไวน์

ชุดสอง ความรู้ว่าด้วยการรวมกลุ่มต่อรองกับทางรัฐ ในรูปกลุ่มแม่บ้านและสหกรณ์
การเกษตรแม่บ้าน ตั้งแต่ระบบการผลิต การตลาด ซึ่งอาศัยออกงานนิทรรศการ งานหนึ่ง
ตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ งานของ ธกส. ตามต่างจังหวัด รู้จักติดต่อกับภาครัฐ หน่วยงานของรัฐซึ่ง
ทำให้เป็นพื้นฐานในการทำงานกองทุนหมู่บ้านในภาคหน้าต่อไปได้

ความรู้ที่ทางกลุ่มจะสร้างต่ออีกได้แก่การร่วมกับ หมู่ 8 ทำการจักรสาน ทำที่หิ้ววาง
ขวดไวน์ โดยใช้ปลอกกล้วยที่ได้จากการตากกล้วยแห้งแล้วไปสานกระเช้าไวน์ ราคา
ทดลองขณะนี้อยู่ใบละ 50 บาท แต่การสานยากที่การขึ้นรูป จากกันกระเช้า แต่ทาง หมู่ 8 ขึ้น
รูปกันกระเช้าไม่ได้ กำลังติดต่อกาหาครูมาสอน

ภายในชุมชนระบบโรงเรียน อาทิ โรงเรียนมัธยมสวรรคคอนันต์ โรงเรียนมัธยมศรีสำโรง
อยู่ระหว่างส่งนักเรียนมาเรียนรู้การผลิตน้ำผลไม้จากทางกลุ่มแม่บ้าน ที่เป็นการปรับตัวทาง
ความรู้ การแปรรูปในชุมชน ทั้งชุมชนไม่ว่าจะเป็นบ้าน โรงเรียน และหน่วยราชการที่หน่วยงาน
เข้ามาสนับสนุนทุนเงิน และความรู้ ประกอบกันขึ้นเป็นเครือข่ายและขยายเครือข่ายการเรียนรู้
ออกไป ทำให้คนมีโอกาสแลกเปลี่ยนความรู้กันได้ตลอดเวลา

การค้าทางน้ำ พุนทางเศรษฐกิจการเริ่มกระบวนการสะสมทุน

ชุมชนคลองกระทงดั้งเดิม คนค้าขายอยู่กับตลาดสวรรคโลกและตลาดสุโขทัย การค้า
ทางน้ำเกี่ยวข้องกับบริษัท สัมปทานไม้ ในเขตเมืองแพร่ ไม้ซุงจะถูกชักลากลงลำน้ำยม มัดเป็น
แพไม้ซุง แล้วถ่อล่องมาตั้งแต่เมืองแพร่ ถึงแก่งหลวงจะต้องมัดแบบซุงใหม่อีกครั้งเพราะแพ
ใหญ่ผ่านแก่งหลวงไม่ได้ เป็นที่มาของอาชีพ คนถ่อแพซุง รับจ้างกับทางผู้ทำไม้การค้าขายทาง
น้ำระหว่างหัวเมืองสุโขทัยกับบ้านคลองกระทง และอำเภอสวรรคโลก มีความสำคัญมากใน
อดีต โดยเฉพาะเส้นทางน้ำ ตามลำน้ำยมที่ล่องลงมาสุโขทัย ถึงปากน้ำโพมุ่งสู่หัวเมืองทาง
ภาคกลาง สิงห์บุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยามุ่งสู่กรุงเทพฯ ในชาล่อง และเส้นทางเดิมแคว
ลพบุรีในขาขึ้น ในความรับรู้ของชาวเรือคลองกระทงคือเส้นทางค้ากล้วยตากคลองกระทง อัน
ลือชื่อ โดยสมัยนั้นยังไม่มีกล้วยตากบางกะทุ่มพิษณุโลก

ชนิดเรือที่ชาวคลองกระทงใช้เป็นเรือมอญ เรือไผ่ ขนาดปากเรือปานกลาง ถึง
ขนาดเล็ก ถือ 3-4 วา เป็นขนาดเหมาะที่จะตั้งเสวียนบรรทุกกล้วยตากขนาดใหญ่ในท้องเรือได้
ประมาณ 2 เสวียน การคลี่คลายว่าทำไมการค้าทางน้ำจึงยังอยู่ได้ช่วงที่สวรรคโลกมีเส้นทาง
รถไฟแล้ว ได้แก่ ตัวสินค้าที่เป็นกล้วยตาก เป็นอาหารหวานสำหรับชาวนาช่วงฤดูทำนา และ

เกี่ยวข้าวในเขตหัวเมืองภาคกลาง ล่องกล้วยตาก คลองกระทง ลงมาเท่าไร ก็จะขายได้หมด ทุกครั้งไม่มีเหลือกลับไป ซึ่งความถี่ของจำนวนเรือ 10 ลำ ที่มีอยู่ทั้งหมู่บ้านโดยประมาณจะ ล่องเฉพาะฤดูน้ำหลาก มีข้อสังเกตว่า ฤดูน้ำหลาก ชาวสวนมิได้มีการทำนา เหมือนชาวนา นอกจากการถางสวนรับน้ำแล้ว จะเป็นการบำรุงรักษาสวนตามปกติ คนจึงล่องเรือได้ และล่อง ได้เฉพาะบ้านที่มีทุนต่อ/ซื้อเรือเท่านั้น กระแสน้ำนิยมที่ไหลบ่าเข้าสวรรคโลก กับทางรถไฟช่วง ต้น ๆ จึงไม่ส่งผลต่อการค้ากล้วยตากคลองกระทง ฤดูกาลน้ำหลาก ได้แก่ ต้นเดือน 6 ล่องไป ถึงหน้าแล้ง เดือน 1 เดือน 2 ปีละ 3-4 เทียวต่อลำ แม่จำปา เล่าว่า หนึ่งปีจะมีเงินเข้าหมู่บ้าน คลองกระทงจากกล้วยตากเป็นจำนวนมาก ไม่นับรวมการนำเงินขายกล้วยตาก ซื้อสินค้าขึ้น มาขายที่ได้กำไรไม่มากนัก มาปล่อยขายตามตลาดสุโขทัย ปากแฉวง กำไรนี้พอเป็นค่าจ้างเรือ โยง และค่าอาหารระหว่างเดินทางกลับ จุดนี้นับเป็นกระบวนการสะสมทุนเริ่มต้น ในอดีต สำหรับกลุ่มคนค้าทางน้ำ คติการค้าทางน้ำที่ผู้วิจัยสงสัยว่าทำไมไม่เกิดความมั่งคั่ง เหมือน การค้าทางเรือของอังกฤษ หรือชาติตะวันตก เช่น บริษัท อีสเอเชีย เนื่องจากว่าตัวสินค้ามิได้มี หลากหลาย และไม่มีการรวมสินค้าเป็นโกดังใหญ่ หรือมีบริษัทใหญ่ แต่ชาวเรือคลองกระทง สมัยนั้นต่างคนต่างค้าภายในครอบครัว ที่มีเรือเพียงลำเดียว หรือสองลำอีกทั้งสินค้าก็บริโภค อยู่แต่เพียงหัวเมืองภาคกลาง มิได้เป็นสินค้าที่ตะวันตกต้องการ คือไม่เป็นสินค้าส่งออก เช่น ไม้สัก ดีบุก ตรงนี้เองคือกุญแจ ที่เป็นรหัสทางวัฒนธรรมการค้าของคลองกระทง และเป็นที่มา ของเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่า การทำมาหากิน แต่เพียงพอ หมดกล้วยก็หยุด ทำ หมดน้ำในลำน้ำยมก็หยุดล่องสินค้า

การค้าทางน้ำของชาวคลองกระทงถือว่าอยู่ในขั้นพออยู่พอกิน ประสบการณ์การค้า ทางน้ำ ได้สร้างความรู้อย่างน้อยสองชุด

ประการแรกการสร้างความรู้เกี่ยวกับการล่องเรือ คนที่จะล่องได้ ต้องผ่านการ เรียนรู้ การว่ายน้ำ ใ้ร่างกายสัมผัสกับกระแสน้ำ ทำให้ได้เรียนรู้ กระแสน้ำโดยตรงฝึกการถ่อ แพตั้งแต่ครั้งถ่อซุง ช่วงถ่อแพ ซุง มีเรื่องสนุกเล่ากันว่า เวลาแพไม้ซุงมามาก ๆ บางครั้งคนก็ อาจลงไปเก็บไม้ที่ลอยมาเกยตลิ่งมาเลื่อยใช้ได้เพราะพวกมัดแพไม้เอาไปไม่หมด โดยที่ใน ความรับรู้ชาวบ้านไม่ถือเป็นการลักไม่เป็นการนำไปใช้ประโยชน์ ช่วงการล่องเรือ ต้องรู้กฎ ธรรมชาติ คือเรื่องน้ำ กระแสน้ำ เวลาไม้แพไม้ซุงขนาดใหญ่ มาชาวเรือคลองกระทงที่มีเรือมอญ เรือไผ่มา ต้องคัดเรือให้ห่างออกไปมิฉะนั้นแบบอาจเสียให้เรือขึ้นเกยตลิ่งได้ เพราะมวลแพไม้มี มาก ชัดให้เรือเล็ก ๆ กระเด็นได้ แต่มีถือเป็นเรื่องยากที่จะเรียนรู้ ปัญหาจริง ๆ เกิดจากมนุษย์ มากกว่า กล่าวคือ เมื่อมีการสร้างเขื่อนชัยนาท มีประตูน้ำ ทำให้การสัญจรทางน้ำลำบาก หลายคนเริ่มเลิกกิจการเดินเรือค้าทางน้ำ ช่วงมีเขื่อนชัยนาท ประกอบกับถนนเส้นทาง คมนาคมทางบก เริ่มดีขึ้น มีการสร้างเส้นทางติดต่อกับตัวจังหวัดรวดเร็วกว่าทางเรือการค้า

ทางเรือจึงเริ่มลดน้อยลง เรือย ๆ จนปัจจุบันไม่มีเรือมอญ เรือไผ่มา นำกล้วยตาก ในลำน้ำยม สำหรับชาวคลองกระทงอีกเลย จากนั้นวิถีการดำรงชีวิตจากคนเคยค้าขายทางเรือจึงเปลี่ยนไปสู่การทำสวนและค้าขายทางบก

ประการที่สอง การสร้างความรู้การค้า จากการค้าทางเรือ ทำให้เกิดประสบการณ์การค้าขายเกิดขึ้นกับคนบ้านคลองกระทง มีผลไปถึงกระบวนการสะสมทุน ช่องทางการหาทุน ทำการค้า ทำสวน และซื้อที่ดินทำสวน สินค้าที่เป็นกล้วยตากคลองกระทง เป็นสินค้าของชาวบ้านคลองกระทง ที่เจ้าของเรือรวบรวมไป พร้อม ๆ กับกล้วยของสวนตัวเอง ซึ่งราคาตอนแม่จำปา สกุลนาวา อายุไม่ถึง 20 ปี คือ ราว พ.ศ.2490 กล้วยตากกับซื้อกิโกลกรัมละ 3-4 บาท ล่องไปสองเสียน ก็ทำให้มีประสบการณ์การทำ คือ รู้หลักการรวบรวมและการใช้เงินทุนเพื่อการค้า กล้วยตากคลองกระทงที่ล่องลงไปมักจะหมดที่เมือง สิงห์บุรี อ่างทอง หรือพระนครศรีอยุธยา จากนั้นจะยอมตีเรือเปล่าลงกรุงเทพ เพื่อซื้อสินค้าขึ้นมาขาย อันได้แก่ มะพร้าวแห้ง เกล็ด ทุเรียน หอมแห้ง น้ำตาลมะพร้าว เรียกว่าได้เงินจากการขายกล้วยตากจะไม่ด่วนกลับบ้านไปกรุงเทพก่อนไปซื้อสินค้าขึ้นมาขายเอากำไรอีกทอด ในขาเรือขึ้นสู่ขัยความรู้ในการใช้เงินเพื่อทำทุน หรือลงทุนการค้า จึงเกิดขึ้น คนคลองกระทงเรียนรู้ คุณค่าของทุน และนำกำไรไปซื้อข้าวของที่ดิน หรือพันธุ์ไม้ลงสวนที่คลองกระทง กระบวนการสะสมทุนจึงเกิดขึ้น เพราะมีกำไร พอที่จะสะสมได้ ส่งผลให้กลุ่มค้าทางเรือมีฐานะดี และกลายเป็นชาวสวนฐานะดีในเวลาต่อมา คนกลุ่มนี้จึงเข้าใจมีมุมมองต่อกองทุนหมู่บ้านในฐานะเงินทุน เพื่อทำมาหากินมิได้มองเป็นเงินหาคะแนนเสียงอย่างที่คนเมืองมองว่า รัฐบาล/พรรค ได้ไปรยเงินหาคะแนนเสียงแต่เพียงมิติเดียว

กระบวนการสะสมทุนของชุมชน

กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคปัจจุบัน ยุคที่สังคมและวิถีชีวิตชาวไทยเลื่องเริ่มกลายเป็นสังคมในแบบทุนนิยมมีการบริโภคและระบบตลาดชัดเจน ในสมการทางเศรษฐศาสตร์บ่งบอกชัดเจนว่า เงินออมเท่ากับรายได้หักลบด้วยรายจ่าย และเมื่อมีเงินออมคนจึงนำไปลงทุน การที่คนมีรายได้ เหลือจากหักรายจ่ายเท่านั้นจึงจะสะสมทุนได้ หมายความว่า ถ้าทำสวนโบราณอย่างเดียวจะต้องมีรายได้จากของในสวนหักค่าใช้จ่ายแล้วเหลือมากกว่ารายจ่าย คือทำสวนมีกำไร หรือถ้าทำงานรับจ้างค่าแรงงานใน 1 วัน หักค่าใช้จ่ายประจำวันแล้ว มีเงินเหลือจึงจะสะสมทุนได้ トラบได้ที่ค่าแรงยังน้อยกว่าค่าใช้จ่ายของตัวเองใน 1 วัน คนก็จะจวนตักดานต่อไป เว้นแต่จะมีสวัสดิการหรือลดรายจ่ายลงมา หรือสร้างงานใหม่เพิ่มขึ้น คือ ถ้าทำสวนก็ต้องรับจ้างด้วย หรือรวบรวมผลไม้ไปขายตลาดต่างท้องถิ่นด้วย เพื่อให้รายได้เข้าครัวเรือนหลายทาง หรือเพิ่มผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ และราคาที่ชาวสวนขายได้ให้สูงขึ้น ซึ่งทำ

ได้ค่อนข้างลำบาก เพราะมือที่มองไม่เห็นไม่ค่อยมาช่วยเกษตรกร เว้นแต่จะรวมกลุ่มเป็นกลุ่มแม่บ้านแปรรูปผลไม้ หรือรวมตัวจัดตั้งสหกรณ์การเกษตร เพื่อเพิ่มช่องทางหาทุนดอกเบี้ยต่ำมาใช้ผลิต

ทุนเงินตราและแหล่งเงินทุนของชาวนวน

ในรอบปี พ.ศ.2544 เท่าที่รวบรวมข้อมูลในบ้านคลองกระทง คนจะมีทุนเงินได้จากการกู้ สองประเภท คือ **เงินกู้นอกระบบ** เป็นการพึ่งพาญาติพี่น้อง เวลาขาดเหลือ มูลค่าการพึ่งพาดังแต่ 100 – 100,000 บาท โดยมากถ้าชั้นหลักหมื่นและแสน คือการนำเงินพ่อแม่มาซื้อรถยนต์ หรือปลูกสร้างบ้านหรือซื้อที่ดินหรือส่งลูกเรียน ส่วนเงินจากเก่าแก่ยังไม่ปรากฏ เพราะปัจจุบันซื้อขายกันเป็นเงินสด รถปิกอัพคันไหนจ่ายเงินเร็ว ราคาดี ชาวนวนจะขายให้คันนั้น โดยขายเป็นรายครั้ง หรือขายเหมา ตามแต่จะตกลงกัน **เงินกู้ในระบบ** เป็นการกู้จากสถาบันการเงินมากที่สุด คือ ธนาคารเพื่อการเกษตร บางคนกู้สะสมติดต่อกันมานานจนโดนดที่ดินไว้ใน ธกส. ตลอด ใกล้จะหมดก็จะทำสัญญากู้ต่อ ๆ มา สหกรณ์การเกษตรประจำอำเภอ สวรรคโลกที่มีกำนันช่วย พรแย้ม เป็นประธานชาวนวนนิยมกู้ ธนาคารพาณิชย์ มีบ้างเล็กน้อย เฉพาะชาวนวนที่ค้าขายผลไม้และไม่เปิดเผยข้อมูลการกู้เงินช่วยเหลือตามโครงการฟื้นฟูอาชีพเกษตรกรหลังพายุกระหน่ำระยะ 3,000 บาท บ้านคลองกระทงได้มาประมาณ 12 ราย ใช้เป็นทุนซื้อต้นมะกอกน้ำ 92 ต้น ต้นมะปราง 174 ต้น และซื้อปุ๋ย สูตร 15-15-15 จำนวน 750 กิโลกรัม และซื้อปุ๋ยสูตร 46-0-0 อีกเล็กน้อย รวมทั้งทุนจากกองทุนหมู่บ้าน ส่วนกองทุนของวัดคลองกระทงยังไม่มีมีการกู้มาทำสวนในหมู่ 6

ส่วนการเช่าที่ดินทำสวนไม่พบในหมู่บ้านคลองกระทงแถว ๆ ตำบลใกล้เคียงมีการให้เช่าสวนในอัตรา 800 – 1,000 บาทต่อไร่ ทั้งนี้เพราะในหมู่บ้านคลองกระทงชาวนวนอยู่หนาแน่น ไม่ออกอพยพไปหาที่ดินอื่นจนหมดบ้าน แต่อาจมีคนรุ่นหนุ่มสาวออกไปเรียนหนังสือหรือไปหางานทำในเขตเมืองใหญ่ ก็จะเป็นโอกาสในการสะสมทุนของครอบครัว พ่อค้าชาวนวนที่บ้านคลองกระทงเป็นคนไทยเลื่อง ไม่มีพ่อค้าชาวจีนอยู่ในหมู่บ้านเลย เพราะส่วนใหญ่จะเลยไปตั้งรกรากอยู่ที่ตลาดสวรรคโลก คลองกระทงเป็นแหล่งที่ชาวนวนพอช่วยตัวเองให้รอดไปจากค่าใช้จ่ายสูง ๆ ได้ระดับหนึ่ง เพราะมีผัก ผลไม้เยอะ ในคราวน้ำท่วมปี พ.ศ.2545 ถึงกับทำให้ผักสด ผลไม้สุกหทัยขาดแคลนเพราะของออกจากสวนไม่ได้อยู่ระยะหนึ่ง

โอกาสการสะสมทุน

ชาวสวนโบราณ

ถ้าชาวสวนโบราณทำประมาณ 4 ไร่ ภายใน 4 ไร่ ประกอบด้วยมะกอก เพกา มะม่วง ส้มโอ ละมุด อย่างละ 25 ต้น รวม 125 ต้น และปลูกกล้วยตานีตัดยอดขายอีก 1 ไร่ ประมาณ 178 ต้น ในรอบปี ชาวสวนโบราณ มีต้นทุนดูแลสวนโบราณ (สวนเก่า) ประมาณ 15,500 บาท ประกอบด้วยค่าปุ๋ย 1,000 บาท ค่าสูบน้ำคลองลอย 2,000 บาท ยานำรูดต้นไม้ 5,000 บาท ค่าแรงงานตัดหญ้าและน้ำมันเชื้อเพลิง 1,000 บาท ค่าต้นพันธุ์ 3,500 บาท ค่าต้นเสริม 3,000 บาท และมีรายได้ในรอบปี พ.ศ.2545 ดังนี้

มะกอก เก็บได้ 1,250 กิโลกรัม ๆ ละ 2.50 บาท	เป็นเงิน	3,125 บาท
เพกา เก็บได้ 322.5 กิโลกรัม ๆ ละ 20 บาท	เป็นเงิน	6,450 บาท
มะม่วง เก็บขายเหมา	เป็นเงิน	5,000 บาท
ส้มโอ เก็บได้ 3,000 ผล ๆ ละ 10 บาท	เป็นเงิน	2,500 บาท
ละมุด เก็บได้ 3,000 กิโลกรัม ๆ ละ 5 บาท	เป็นเงิน	15,000 บาท
ใบตองกล้วยตานี สอยได้ 6,120 ยอด	ขายยอดละ	1 บาท
	เป็นเงิน	6,120 บาท

รายได้ของชาวสวนโบราณจะประมาณ 38,195 บาท หักต้นทุนจำนวน 15,500 บาท จะเหลือเงิน 22,695 บาท เข้าครัวเรือน ทั้งนี้ยังไม่คำนวณต้นทุนค่าแรงงานเก็บผลไม้และชักใบตองแต่เมื่อคำนวณจาก 2 คน สามี-ภริยา ช่วยกันทำสวน จะเหลือรายได้เพียงคนละ 11,347.50 บาท เท่านั้น เมื่อรายได้ต่อปีต่อคนอยู่ในระดับนี้ และยังคิดต่อไร่โดยนำ 4 เข้าไปหารเพราะทำ 4 ไร่ ก็จะต้องต่ำลงไปอีก โอกาสที่เงิน 11,347.50 บาท จะเหลือเป็นเงินออมจึงมีโอกาสน้อย แต่ชาวสวนโบราณก็อยู่ได้เพราะมีรายจ่ายน้อยต่อวัน และบางคนออกทำงานรับจ้างในสวนคนอื่น หรือมีลูกส่งเงินมาให้ส่วนหนึ่งหรือหารถปิคอัพไปส่งขายที่ตลาดด้วยตนเอง เงื่อนไขที่ตั้งของตลาดที่อยู่ไม่ไกลสวนมากทำให้ชาวสวนโบราณนำผลไม้มาขายได้ตลอดฤดูกาลเก็บเกี่ยว แม้การใช้การหาบกระเชอเดินไปจะสิ้นยุคลง แต่ได้ทดแทนด้วยการบรรทุกรถประจำทางหรือรถยนต์ส่วนบุคคลไปส่งตลาด รวมทั้งมีการขยายข่ายการขายต่างจังหวัดด้วย

ชาวสวนรับจ้าง

ชาวสวนรับจ้าง คือ คนรับจ้าง เขาให้ความหมายตัวเองว่าเป็นชาวสวน แต่ไม่มีที่ดินทำกินเป็นกรรมสิทธิ์ของตัวเอง ในรุ่นพ่อแม่อาจมีแต่กรรมสิทธิ์นั้นหมดไปเพราะอาจออกโฉนดไม่ได้เพราะอยู่ติดตลิ่งแม่น้ำยม เช่น แม่โปลา จึงต้องมีอาชีพรับจ้างทำงานสวน ตั้งแต่เก็บผล

ไม้ สอยใบตอง ถางสวน หรือบางคนในวัยหนุ่มสาว ออกไปทำงานในกรุงเทพ แล้วกลับมารับจ้างทำสวนอยู่ที่บ้านคลองกระทง อยู่ที่ไหน ก็สุขสบายไม่เท่าอยู่บ้านเกิดจึงกลับมาทำงานสวนในหมู่บ้านที่คลองกระทง จึงมีคนรับจ้างอยู่ไม่มาก เพราะเป็นคนในหมู่บ้านไม่นิยมจ้างคนต่างหมู่บ้าน เพราะไม่ชำนาญในการสอยละมุด ชักใบตอง ซึ่งต้องใช้ความรู้ ความชำนาญ เฉพาะตัวสูง รายได้จากการสอยใบตอง วันหนึ่งสอยเต็มทีคนเดียวจะได้ประมาณ 500 ยอดก็เต็มที่แล้ว โดยออกสอยตั้งแต่เช้า แม่แบ่ง เล่าว่า

“สองโมงก็ออกได้แล้ว โมงเช้าถ้าไม่มีน้ำค้างก็ออก เข้าไหนมีน้ำค้าง
บางครั้งก็ออกสายสองโมง”

บางครั้งมีการทำงานสอยใบตองเป็นทีม 4 คน ประกอบด้วยคนสอย คนเก็บ คนเลื่อย คนเรียง ไม่ว่าจะสอย 1 คน หรือ 4 คน จะทำงานเสร็จราวบ่ายโมง ไม่เกินบ่ายสองโมงถ้า 4 คน จะสอยได้ประมาณ 2,000 ยอด ค่าสอยพันยอดละ 200 บาท จึงแบ่งกันได้นคนละ 100 บาทต่อวัน

การรับจ้างสอยละมุด คนที่สายตาดี สู้แดดเก่งจะสอยได้มาก สมัยก่อนนำขึ้นไปโปรยไล่แดดแดง บนต้น ปัจจุบันทันสมัยใช้ยาสเปรย์ฉีดไล่แดด คนรับจ้างต้องหาซื้อเอง คนละ 1 กระป๋อง สอยละมุดต้องมีความรู้ในการดูผลละมุด ดังนี้

- 1) “ไค” ผลละมุดดูว่าจะเหลืองไหม การไคคือการใช้หัวแม่มือฉีกผิวสีน้ำตาลของผลละมุดออกดูเนื้อเยื่อชั้นใน ถ้าผลสุกจะมีสีเหลือง ถ้าดิบจะมีสีเขียว
- 2) สังเกตขั้วละมุด ถ้าขั้วผลละมุดเต่งโตแสดงว่าเป็นผลละมุดอ่อน ถ้าขั้วเล็ก แสดงว่าผลละมุดแก่จัด
- 3) ลูกสังเกตผล ถ้าผลละมุดอ่อน ทรงกันผลจะป้านมน ถ้าเป็นผลละมุดสุกทรงกันผลจะแหลมยาว มองไกล ๆ ลูกแก่ผลจะยาว ลูกอ่อนผลจะกลม

การเลือกเก็บจะเก็บผลที่ยังไม่สุก เพื่อนำมาบ่มและส่งขาย วิธีเก็บมี 2 แบบ คือ ยืนสอย ด้วยไม้สอย กับขึ้นไปปัดบนต้น ค่าแรงสอยละมุด คนสอยได้กิโลกรัมละ 1 บาท แต่จะสอยได้มากที่สุดไม่เกิน 200 กิโลกรัมต่อวัน จะได้ค่าจ้าง วันนั้น 200 บาท งานสอยละมุดนับว่าได้เงินดีที่สุดในการรับจ้างในสวน แม้เพกาก็สอยได้เพียงกิโลกรัมละ 3 บาท แต่มีไม่มาก ในรอบปี คนรับจ้างที่คลองกระทงจึงมีรายได้ ประมาณวันละ 100 บาทขึ้น ในช่วงผลละมุดออก ช่วงว่างงานคือเดือนเมษายนถึงตุลาคม จำนวน 7 เดือนจะมีงานจ้าง “จ้างชั่วคราว ชั่วครู่” คือทำเพียงครั้งวันมักจะเป็นงานสอยใบตอง และถางสวน ได้เงินครั้งวันละ 30-50 บาท ช่วงนี้นับว่าคนรับจ้างลำบาก จึงยังชีพด้วยอาหารหลักได้แก่ ไข่และปลากระป๋อง ผักเหี่ยวหาเก็บตามสวน เมื่อเงินรายได้เพียงวันละ 100 บาท จึงทำให้ไม่เหลือสะสม บางคนต้องรอเงินลูกไปทำงานต่าง

จังหวัดมาเสริมอีกเดือน 1,000 บาท หรืออาจพึ่งพาพี่น้องทางด้านข่าวสาร ค่าใช้จ่ายลูกไปโรงเรียนช่วยกันยืมกันก่อน รับจ้างได้จะคืนให้ ค่าจ้างที่เหลืออยู่ชาวบ้านที่รับจ้างมิได้ เข้าใจว่าเป็นการสะสมทุนแต่ความหมายยิ่งใหญ่ไปกว่านั้น หมายถึงเงินเพื่ออนาคตลูก แม่แบ่ง เห็นว่า

“ถ้าหากได้เราก็รวมไว้...รวมไว้เลี้ยงลูก ตอนไม่มีงานรับจ้างเรา
ก็เอาตรงนั้นออกมาซื้อกิน”

และในใจจริง คนรับจ้างล้วนต้องการมีที่ดินทำกิน มีบ้าน และมีทองคำเครื่องประดับ แต่มักจะกลัวเป็นหนี้ โดยเห็นว่าถ้าเป็นหนี้เขาก็ไม่ค่อยมีปัญญาจะหาใช้ เมื่อการสะสมค่อนข้างเกิดขึ้นยาก รวมทั้งช่องทางหาทุนมาสร้างงาน สร้างอาชีพก็ยาก คนรับจ้างจึงมีชีวิตอยู่ต่อไป ด้วยการรับจ้างตลอดชีวิตตั้งแต่วัยรุ่น จนแก่เฒ่าชราภาพ และแม้พยายามรวมเงินไว้ จะได้เพียง 500-600 บาท เท่านั้น สภาพการเลี้ยงลูกจึงเลี้ยงอด ๆ ยาก ๆ และเส้นทางคนรับจ้างปีที่ 61 ถ้าบางคนโชคดี ฝ่ายปกครองโดยกำนัน ผู้ใหญ่บ้านอาจเสนอขอเงินสงเคราะห์ทางการมาให้เดือนละ 300 บาท แต่แม่เฒ่ายังคงรับจ้างต่อไป บางคนเกือบ 80 ปี ยังเก่งเข้าสวนได้ และจะเข้าสวนไปตลอดจนจะปลดเกษียณตัวเอง เพราะสวนคือวิถีชีวิต แต่สิ่งที่น่าสนใจได้แก่ ความรู้ในการเก็บผลไม้ การฉีกใบตองแห้งที่ติดตัวอยู่กับคนจะหายไปด้วย การฉีกใบตองแห้งเป็นภูมิปัญญาฉีกไม่มีเสียงดังมากและได้ไว

บทที่ 5

กองทุนหมู่บ้าน ในกระแสการพัฒนาและผลที่มีต่อชุมชน

ตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนหมู่บ้าน

ชุมชนชาวสวนบ้านคลองกระทง มีทุนชุมชนหลากหลายในสมัยก่อนการพัฒนาสู่ความทันสมัยผู้คนสะสมทุนจากการค้าขายผลไม้ พืชจากสวนโบราณ พื้นที่ลุ่มน้ำยมมีสภาพอุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้ การก่อตั้งชุมชน วัด มักก่อตั้งตามลำน้ำยม บ้านคลองกระทงก่อตั้งกระจายไปตามลำน้ำ คนทำอยู่ทำกินแบบพอเพียง ทำสวนแลกข้าว อาหาร เกิดความสัมพันธ์ระหว่างชาวสวนกับชาวนาในต่างหมู่บ้าน เมื่อเริ่มมีความเจริญคนต้องการข้าวของ ทำให้เร่งจับจอง และขยายพื้นที่ทำไร่ให้มากขึ้น จากป่าพงจึงเริ่มกลายเป็นไร่ ผู้ใหญ่ฤกษ์เห็นว่า ป่าคลองกระทงลดลงมากในช่วง พ.ศ.2491 เป็นต้นมา ทำให้ของป่าเดิม อาทิ เห็ดปากนกแก้ว เห็ดยาง เห็ดหอบ หายไป ยิ่งความเจริญมีมากขึ้นการใช้จ่ายของคนได้ทวีความต้องการข้าวของมากเป็นเงาตามตัว จวบจนไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านคลองกระทง พ.ศ.2517 จึงเป็นปีที่เข้าสู่ยุคความเจริญอย่างแท้จริง การใช้จ่ายเงินในช่วงแรกเป็นการซื้ออุปกรณ์ ข้าวของราคาแพง ประเภทเครื่องมือ เครื่องใช้ก่อน น่าสังเกตว่า ตัวปัจจัยการผลิตประเภทปุ๋ย ยา สารเคมีวิทยาศาสตร์ เพื่อการทำสวน มาเริ่มใช้กันมากในช่วง พ.ศ.2534 ตรงนี้น่าสนใจมาก เพราะเมื่อคลี่คลายเข้าไปจะเห็นความยั่งยืนของทุนเดิมที่เป็นสวนโบราณ คนใช้วิถีชีวิตและการเรียนรู้ในชีวิตอย่างต่อเนื่อง เป็นจุดแข็งที่วิถีการผลิตแบบสวนการค้ามีอาจโจมตีเข้ามาสู่บ้านคลองกระทงได้รวดเร็ว ด้วยการมีฐานเดิมด้านแหล่งอาหารมั่นคง การบริโภคจึงมีอาหารที่หาได้จากสวนโบราณ มีพืชผลถึง 3 ระดับ ระดับเรือนยอดสูงมากได้แก่ มะพร้าว หมาก ไม้ ระดับกลางๆ ได้แก่ มะปราง เพกา ละมุด ขนุน น้อยหน่า ขึ้นล่างถึงพื้นดินได้แก่ กล้วย พืชผัก ขิง ข่า มะนาว พริก มีการเลี้ยงสัตว์ไว้เป็นอาหาร เช่น ไก่ หมู ออกหากินตามธรรมชาติ มีการเก็บหาของป่า หน่อไม้ เห็ดต่างๆ มีการหาปลาในลำน้ำยม รวมทั้งการแปรรูปปลาสร้อยเป็นน้ำปลา

เมื่อไฟฟ้าเข้ามากการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการบริโภคเกิดขึ้น คนเริ่มหยุดหาของป่า เพราะป่าหมด แต่ใช้วิธีออกไปซื้ออาหารแห้ง ข้าว เหลือ น้ำตาล ปลาทุ ปลากกระป๋อง จากตลาดสุขุขทัย หรือตลาดอำเภอสุวรรณภูมิ ตลาดอำเภอศรีสำโรง บางบ้านเริ่มแปลงบ้านเป็นเพิงขายของหน้าบ้าน ขายจำพวกของใช้ ของกินง่าย ๆ รวมทั้งเส้นหมี่สำเร็จรูปมาฆ่า ไช้ไก่ ไช้เบ็ด รวมทั้งปัจจุบัน มีระบบรถขายกับข้าวเร่เข้ามาขายในหมู่บ้าน ติดเครื่องขยายเสียงประกาศขายตลอดทางที่เร่ผ่านไป เท่าที่พบบริเวณซื้อขายมีบริเวณเชิงสะพานหน้าวัด มีขายของ 2-3 บ้าน นอกนั้นเป็นบ้านพักอาศัยในสวน ตลาดประจำหมู่บ้านยังไม่มี ต้องออกไปริมถนนใหญ่ ๆ แถบกรงทอง หนองปลาหมอ การกระตุ้นการบริโภคอีกประการได้แก่การมีตลาดนัดที่ปากทางเข้าหมู่บ้านแยกตรงข้าม

กับทางเข้าสนามบินเอกชน คึกคักในช่วงบ่ายถึงเย็น เฉพาะวันอาทิตย์และวันอังคาร และหน้าวัดคลองกระทงในวันศุกร์ นำสังเกตว่าตลาดนัดบ้านคลองกระทงมีการขายกิ่งพันธุ์ไม้ด้วย ทั้งนี้เพราะพ่อค้า แม่ค้า และคนทำกิ่งพันธุ์ขายทราบว่าชุมชนนี้เป็นชุมชนสวนโบราณ

ในครัวของชาวบ้านคลองกระทง นอกจากมีข้าว มะพร้าว น้ำปลา เกลือ เป็นหลักแล้ว อย่างอื่นคนไม่ค่อยนิยมรับประทานไม่ว่าจะเป็นเนื้อหมู เนื้อไก่ ร้านค้ามีเนื้อหมู เนื้อไก่ ขาย แต่คนจะนิยมปรุงอาหารด้วยผักพื้นบ้านชนิดต่างๆ อย่างหลากหลาย เพราะผักหาได้ง่ายในสวน เงื่อนไขที่ทำให้การบริโภคเปลี่ยนไป ได้แก่ ความเจริญทางด้านไฟฟ้า ถนนทำให้คนมาเร่ขายของได้ และคนไปติดต่อซื้อของที่ตลาดอำเภอได้

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามาได้เห็นเค้าร่างของการขยายการบริโภคและการแลกเปลี่ยนเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งจะต้องมีการปรุงระบบการผลิตขึ้นมาใหม่ ด้วยการสร้างงานใหม่ หรือเพิ่มเทคนิควิทยาการใหม่เข้าสู่การผลิต เดิมรูปแบบการพัฒนามักตั้งเป้าหมายให้ก่อนว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” คือรัฐพยายามลงทุนในตัวโครงสร้างพื้นฐานให้แก่ชุมชน เร่งสร้างถนนหนทาง ไฟฟ้า ประปา สร้างเขื่อน สร้างการชลประทาน โดยคิดว่า พอโครงสร้างพื้นฐานดีแล้ว ชาวบ้านจะสร้างระบบการผลิต ระบบอุตสาหกรรมชนบท ทดแทนระบบการเกษตร แต่การมีน้ำชลประทาน มีถนน มีไฟฟ้า เกษตรกร ก็ยังจนอยู่เหมือนเดิม ทำไมเป็นเช่นนั้น ชากประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ โดยเฉพาะการล่มในวาระวิกฤตเศรษฐกิจ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมาคงฉายคำตอบให้ชัดเจน ทรัพยากรไทยมีมาก แต่วัฒนธรรมความคิดสู่พื้นฐานของอุตสาหกรรมเราแทบไม่เคลื่อนไหว การปล่อยกู้ของระบบธนาคารสู่โครงการที่ไม่เหมาะสม หรือโครงการกระดาศมีมากมาย คือกู้แล้วไม่ทำอย่างเต็มที่ตามโครงการที่เสนอขอกู้เงิน ตรงนี้โครงการกองทุนหมู่บ้านจะต่างออกไป เพราะประธานกองทุนหมู่บ้านพร้อมคณะกรรมการ มาจากคนในหมู่บ้าน ทราบดีว่าใครเป็นญาติใคร ทำมาหากินอะไร ชีรณยศอะไร หรือที่พูดกันเล่นๆ ว่า ตื่นเช้าใครยืนทำกิจส่วนตัวหันหน้าไปทางทิศไหนยังรู้กัน จึงสามารถตรวจสอบได้ว่า ใครจะกู้ไปทำจริง หรือไปใช้ฉ้อฉลวัตถุประสงค์ เวลาสัมภาษณ์ถ้าถามว่ามีการเขียนโครงการขอกู้เงินไหม ตอบที่ว่ามีก็นับเป็นหลักประกันความเสี่ยง แต่ถ้าไม่มีการยกร่างยังสามารถตรวจสอบได้ เพราะรู้จักกันในหมู่บ้าน นี่คือข้อต่างของกองทุนหมู่บ้านกับระบบการกู้เงินทุนจากธนาคาร กรรมการจึงรู้เฝ้าทางด้านการบริหารคนในชุมชนด้วยตนเอง

ตำแหน่งแห่งที่ของเงินทุน จากกองทุนหมู่บ้าน จัดวางลงไปส่วนใดของระบบการผลิต จึงสำคัญมาก การนำทุนไปลงทุนผิดตำแหน่งในโลกสมัยใหม่ย่อมชี้เป้าไปสู่ความขาดทุน อีกทั้งมิใช่การยอมขาดทุนในวันนี้ แต่ไปมีกำไรในวันหน้า การนำทุนไปสร้างงานใหม่ หรือปรับปรุงการผลิต ชาวสวนโบราณมีปัญญาสร้างสรรค์ได้พอสมควร ส่วนใหญ่เป็นการไปปรับปรุงสวน ทำทุนการค้าย่อย การค้าผลไม้ไม่ต้อง พุดให้กว้างขึ้นได้แก่ การวาง “ทุน” ลงไปในวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของคนในชุมชน และในวิถีชีวิต คนจะมีการสร้างความรู้ ในยุคดั้งเดิม คนสร้างความรู้ในเรื่องการทำมาหากิน

ในยุคพัฒนาคนในชุมชนสร้างความรู้ในเรื่องระบบเศรษฐกิจแบบการค้า ซึ่งมีผลต่อท่าทีของคนต่อธรรมชาติ เพราะความเป็นมิตรของคนต่อธรรมชาติค่อยจางลง และยุคนี้คนยังต้องการธรรมชาติที่บริสุทธิ์มากขึ้น ยุคกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่หมู่บ้าน คนจึงต้องการสร้างความรู้ สร้างอาชีพส่วนตัวพยายามปรับปรุงความรู้ดั้งเดิมกับความรู้ใหม่ไปสู่การเป็นผู้ประกอบการก่อนขนาดเล็ก (ยังไม่อาจเรียกว่าผู้ประกอบการขนาดเล็ก) ลีลา ฝีมือการค้าการสวน คนจึงอยู่ระหว่างปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เรียกว่า ระบบการตลาด และบรรษัท หรือหุ้นส่วน หรือกลุ่ม ไม่ว่าจะเรียกว่า กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์การเกษตร การกำลังปรับปรุงกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องระบบการตลาด การรวมกลุ่มทางธุรกิจ อันแตกต่างจากการรวมกลุ่มลงแขกถางสวนรับน้ำในอดีต การเพิ่มความรู้ด้านเทคนิคการทำการค้า การเงิน การตลาด การบริหารจัดการ ช่องทางการหาแหล่งทุน รวมทั้งระเบียบกฎเกณฑ์ทั้งของสังคมหมู่บ้าน และของรัฐ หรือแม้แต่การปลดปล่อยผืนคนลายภาวะหนี้สิน ล้วนใช้ทุน ดังนั้นถ้าคนจะมีกำลังใจผลิตด้วยการนำเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้านไปใช้ในกระบวนการดำรงอยู่ของวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ จึงไม่มีคนนอกให้ “ความหมาย” ได้ว่า เขาใช้เงินถูกหรือผิดวัตถุประสงค์ เว้นแต่คนในหมู่บ้านเอง วัตถุประสงค์จะต้องระบุให้ชัดว่าวัตถุประสงค์ของใคร ในเรื่องอะไร และเพื่อใครด้วย เพราะยังมีอาจแน่ใจว่าบ้านคลองกระทงทั้งสามยุคนั้นมีความเป็นทุนนิยมแค่ไหน นักเศรษฐศาสตร์ทราบดีว่าสูตรคำนวณที่ใช้นั้น ได้จากสังคมที่มีความเป็นทุนนิยมมากกว่าชนบทไทยอย่างแน่นอน นี่คือการลบล้างของการใช้ค่านิยมบางอย่างมาประเมิน “วิถีชีวิต” ผู้คน สุดท้ายจะกลายเป็นเพียง “ความนิยม” ทุนนิยม มิใช่การเป็นทุนนิยม

การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้าน

การประชุมร่วมประชาคม “กองทุนหมู่บ้าน” ของบ้านคลองกระทง หมู่ที่ 6 ตำบลคลองกระ อำเภอสวรรคโลก จังหวัดสุโขทัย เริ่มประชุม ในวันที่ 13 กรกฎาคม พ.ศ.2544 นับเป็นประวัติศาสตร์การทำงานโดยการมีส่วนร่วม และรวมกลุ่มทำงานในยุคสมัยใหม่ เพราะนับแต่นี้ชาวบ้านจะได้จัดการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านด้วยตัวเอง การประชุมวันนั้นมีผู้มาประชุม 82 ครอบครัว จากทั้งหมด 90 ครอบครัว ได้ทำการเลือกคณะกรรมการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้าน 10 คน โดยมีอัตราส่วน ชายต่อหญิง 5 ต่อ 5 พร้อมมีการแบ่งงานกันทำในคณะกรรมการดังนี้ ประธานกรรมการ กำนันสพล เข้มแข็ง รองประธานกรรมการ นายจรัส สุขวงศ์ เลขานุการ นายยงยศ หวานสกุล เจริญญิก น.ส.อุสร่า ผ้าทอง ผู้ตรวจสอภายใน นายจรัส สุขวงศ์ ประชาสัมพันธ์ นายคณิง บัวแก้ว ลงนามในสัญญา น.ส.รัชณี สุขสัน และนางพอใจ ฉัตรพร เปิดบัญชีธนาคาร กำนันสพล เข้มแข็ง นายจรัส สุขวงศ์ นายสมชาย พลังยิ่ง นางสุมาลี ดีเยี่ยม และ น.ส.สกุล กลมทัย

การทำงานค่อนข้างทำเป็นทีม และมีการแลกเปลี่ยนความรู้กันภายในคณะกรรมการ เหมัญญิก มีคุณวุฒิ ปวส. สาขาการบัญชี เคยทำงานในแผนกบัญชีของโรงงานผลิตรองเท้าที่ กรุงเทพฯ จึงมีประสบการณ์ทางด้านบัญชี ได้ถ่ายทอดให้คนในคณะ กรรมการตลอดเวลา บรรยายภาค การทำงาน ประธานมีความเป็นกันเองกับคณะกรรมการ มีลักษณะ “ติดดิน” คุยกันได้ง่ายกับทุกคน ไม่แปลกเลยถ้าวันไหนขณะเก็บข้อมูลจะเห็นประธานเดินทำงานอยู่กับชาวบ้าน บ้านโน้นบ้านนี้ พื้นฐานเดิม ทนชุมชนเดิมเป็นสว่นทำให้คนไม่มีอาชีพต่างกันมาก ส่วนใหญ่กู้เงิน กองทุนไป ทำสวน ทำไร่ ค้าขาย รับราชการ และรับจ้าง ขณะเปิดประชาคมหมู่บ้าน มีประชากรใน หมู่บ้าน 407 คน โดยเป็นผู้สูงอายุเกิน 60 ปี จำนวน 65 คน เป็นกลุ่มคนที่เก็บความรู้สว่นโบราณ ไว้ในตัวและวิถีชีวิต จำนวนครัวเรือน 90 ครัวเรือน

การบริหารใช้วิธีการแบบวิถีชีวิตชาวสวน บริหาร คือเลือกคนทำอยู่ทำกินมาเป็นกรรมการ ใช้ความจำเป็นและเป้าหมายชีวิตเป็นตัวตัดสินใจในการทำงาน กรณีมีข้อขัดข้อง จะมีผู้ทรงคุณวุฒิ และที่ปรึกษา ได้แก่ อาจารย์มนต์ พร้อมพงศ์ อาจารย์นุโลม พานเลขา ปลัดวิระ ชอบสงบ และ น.ส.จิราพร รุ่งเรือง พัฒนาการ รวมทั้งปรึกษากับทางผู้จัดการธนาคารออมสิน สาขา สวรรคโลก โดยคณะกรรมการกองทุนได้เขียนโครงการจดทะเบียน ณ ธนาคารออมสินเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม พ.ศ.2544 จากนั้นประธานกองทุนและกรรมการไปติดต่อพัฒนาชุมชนอำเภอเพื่อจัดทำแบบ กทบ.7 แล้วไปธนาคารออมสินนำสมุดเงินฝากพร้อมแบบกทบ.7 ขอปรับสมุดรับเงิน 1 ล้านบาท เข้าบัญชี คณะกรรมการจัดประชุมสมาชิกให้สมาชิกเสนอโครงการขอกู้เงิน พร้อมรายชื่อผู้ค้ำประกัน 3 คน แล้วกรรมการพิจารณาวงเงินกู้เป็นรายบุคคล ด้วยการดูยอดเงินไม่เกินเป้าที่กำหนด ส่วนคนเกิน เป้าหมายกรรมการได้พิจารณาตัดยอดเงินลง แล้วแจ้งยอดอนุมัติพร้อมเชิญผู้ได้อนุมัติมาทำสัญญาเงินกู้ แล้วแจ้งธนาคารออมสินไปเปิดบัญชีเงินฝากประเภทเผื่อเรียกให้แก่สมาชิกผู้ได้รับอนุมัติ ส่วนคนที่ไม่มีสมุดบัญชีเงินฝากเพื่อเรียกอยู่กับธนาคารแล้วไม่ต้องเปิดบัญชี ใหม่ แล้วกรรมการกองทุนทำแบบขอเบิกเงิน พร้อมหนังสือนำส่งลงนามโดยประธานกองทุน 1 ฉบับ บัญชีรายชื่อผู้ได้รับอนุมัติ ระบุยอดเงินและเลขที่บัญชีเงินฝาก เขียนแบบใบเบิกกรรมการ 3 คน ลงนามเบิก แนบสัญญาเงินกู้คนละ 1 ฉบับ ธนาคารออมสินโอนเงินจากบัญชีกองทุนหมู่บ้าน คลองกระโทงหมู่ที่ 6 เข้าบัญชีสมาชิก ซึ่งในปีแรกมีสมาชิก 89 ราย ขอกู้เงินจำนวน 51 ราย ครบปี วันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2545และกู้เพิ่มเติมอีก 2 ราย ครบรอบปีวันที่ 28 กันยายน พ.ศ.2545 ดอกเบี้ยร้อยละ 6 ต่อปี

การติดตามผลและการเตือนสมาชิกเมื่อใกล้กำหนดชำระเงินคืน คณะกรรมการใช้วิธีการ ประชุมและบอกกล่าวเป็นรายบุคคลด้วยความเป็นชาวสวนเหมือนกันการพูดคุยกบกล่าวจึงเป็น ไปโดยง่าย การใช้เงินกู้ส่วนใหญ่ลงไปในกิจกรรมพัฒนาอาชีพด้วยการปรับปรุงสวนผลไม้และ รายได้จึงมีตามระบบสว่นโบราณที่สามารถเก็บสว่นใบตองขายได้ตลอดปีรวมทั้งผักเพกาที่ออก

ช่วงนี้คนจึงพอมีเงินเก็บไว้ใช้คืนกองทุน แต่ชาวสวนช่วงเดือนสิงหาคม กันยายน ยังไม่มีผลไม้หลัก ๆ สุกออก ละครุดจะออกกรวปปลายเดือนตุลาคมถึงธันวาคม มะปรางออกกลางเดือนมกราคม ถึงกลางเดือนมีนาคม การติดตามที่ต่อเนื่องและคนพอมีเงินคนหมู่บ้านนี้จึงสามารถส่งใช้เงินกู้ได้ครบทุกคน ในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2545 โดยประธานกองทุนได้มีหนังสือแจ้งความประสงค์ชำระคืนเงินกู้กองทุนหมู่บ้าน ถึงธนาคารออมสิน สาขาสุวรรณภูมิ เป็นเงินรวมทั้งสิ้น 842,700 บาท แยกเป็นเงินต้น 795,000 บาท ดอกเบี้ย 40,700 บาท

เมื่อครบรอบปีบัญชี 1 ปี ซึ่งหมู่ 6 ครบในวันที่ 31 ธันวาคม ของปี คณะกรรมการจัดทำงบดุลและแบบงบกำไรขาดทุน เพื่อนำยอดจัดสรรเงินกำไรตามระเบียบ ซึ่งปีนี้เป็นเงินปันผล ร้อยละ 15 จะเป็นเงิน 7,318 บาท สมาชิก 89 หุ้นจะได้ผลตอบแทนคนละ 82 บาท (มาลงหุ้น 30 บาท) ประกันความเสี่ยง ร้อยละ 15 จะเป็นเงินของกองทุน เหลือคืนเงินกู้ ร้อยละ 5 ให้กับสมาชิก ตอบแทนคณะกรรมการ ร้อยละ 20 มีคณะกรรมการ 10 คน ได้คนละ 900 บาท ทุนการศึกษา ร้อยละ 10 เป็นเงิน 4,878 สมทบทุนจะเข้ากองทุนอีก ร้อยละ 15 เป็นเงิน 7,318 บาทสวัสดิการอีก ร้อยละ 10 สาธารณประโยชน์ ร้อยละ 5 ช่วยคนน้ำท่วม และค่าอื่นๆ ตามมติที่ประชุม

การเลือกกรรมการชุดใหม่โอกาสการเรียนรู้และถ่ายโอนอำนาจ

ประชาคมหมู่บ้านคลองกระโทกประชุมกันเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ.2545 ทำการจับฉลากกรรมการออก 5 คน และเลือกกรรมการใหม่เข้ามาสนใจมาก ดังนี้

กรรมการกองทุน ปี พ.ศ.2544

1) กำนันสพล	ประธาน
2)นายจรัส	รองประธาน
3)นายยงยศ	เลขานุการ
4)น.ส.อุสร่า	เหรัญญิก
5)นายสมชาย	กรรมการ
6)นายคณิง	กรรมการ
7)น.ส.รัชนี้	กรรมการ
8)นางสุมาลี	กรรมการ
9)น.ส.สกุล	กรรมการ
10)นางพอใจ	กรรมการ

กรรมการกองทุน ปี พ.ศ.2545

1) กำนันสพล	ประธาน
2)น.ส.อุสร่า	รองประธาน
3)นางสุมาลี	เลขานุการ
4)นายยงยศ	เหรัญญิก
5)นางประทีน	กรรมการ
6)นายคณิง	กรรมการ
7)น.ส.รัชนี้	กรรมการ
8)นางสุมาลี	กรรมการ
9)น.ส.สกุล	กรรมการ
10)นางพอใจ	กรรมการ

จำนวนกรรมการชุดใหม่ปี พ.ศ.2545 มีกรรมการ 10 คน เป็นหญิง 7 คน ชาย 3 คนการให้กรรมการได้มีการถ่ายโอนอำนาจจากชายเป็นรองประธานมาเป็นหญิงซึ่งสามารถเป็นประธานการประชุมแทนประธานได้หากประธานมอบหมายหรือมีราชการ ให้เลขานุการคนเดิมคือนายยงยศลงไปทำหน้าที่เหรียญกษาปณ์เพื่อเรียนรู้งานการเงิน และให้กรรมการเก่าอีกคนคือนางสุมาลีมาเป็นเลขานุการเพื่อเป็นแม่บ้านขององค์กร และมีกรรมการเลือดใหม่เข้ามาในปี พ.ศ.2545 คือนางประทีป จากการสอบถามนายสมชายกรรมการเก่าที่ออกไปเพราะต้องการเปิดโอกาสให้คนอื่นเข้ามารับรู้งานกองทุนหมู่บ้านจะได้ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจร่วมกันให้มากขึ้น การค่อยๆ หมุนเวียนอำนาจเช่นนี้เป็นวัฒนธรรมการเมืองการปกครองท้องถิ่นที่คนในชุมชนอยากให้อยู่เป็นไปมิฉะนั้นคงได้เลือกคนใหม่เข้ามาแทนที่ 5 คน แสดงให้เห็นโครงข่ายอำนาจที่เกรงใจกัน ให้โอกาสกันทำงานตามวาระถ้าผลงานดีจะอยู่ต่อไปได้ การดูแลให้สมาชิกได้ส่งคืนเงินกู้ได้ครบทุกคนตามระยะเวลากำหนดเป็นการสะท้อน “ความเข้มแข็งของชุมชน” และเงินกองทุนประสานเข้ากับระบบทุนของชุมชนได้

จำนวนเงินปล่อยกู้

กองทุนหมู่บ้าน โดยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน ในปี พ.ศ.2544 ปล่อยเงินกู้ไปจำนวน 795,000 บาท ในตอนแรกมีสมาชิก 89 ราย ขอกู้เงินงวดแรก จำนวน 51 ราย ครอบรอบปี วันที่ 15 กันยายน พ.ศ.2545 และกู้งวดสองอีก 2 ราย ครอบรอบปี วันที่ 28 กันยายน พ.ศ.2545 แยกตามจำนวนเงิน ดังนี้

ผู้กู้จำนวน	5,000 บาท	จำนวน	3 ราย
ผู้กู้จำนวน	10,000 บาท	จำนวน	19 ราย
ผู้กู้จำนวน	15,000 บาท	จำนวน	8 ราย
ผู้กู้จำนวน	20,000 บาท	จำนวน	22 ราย
ผู้กู้จำนวน	3,000 บาท	จำนวน	1 ราย

ผู้กู้ทุกคนได้คืนเงินกู้ให้แก่กองทุนผลได้ คือ เงินปันผล เฉลี่ยคืนให้แก่ผู้กู้ สมาชิก 5,000 บาท ได้เฉลี่ยคืน คนละ 415 คน ผู้กู้ 10,000 บาท ได้เฉลี่ยคืนคนละ 30 บาท ผู้กู้ 15,000 บาท ได้เฉลี่ยคืนคนละ 45 บาท ผู้กู้ 20,000 บาทได้เฉลี่ยคืนคนละ 60 บาท และผู้กู้ 30,000 บาท ได้เฉลี่ยคืน 90 บาท

การกู้เงินใหม่ในรอบปีที่สอง ทำเรื่องกู้ไปเมื่อ 26 กันยายน พ.ศ. 2545 จำนวน 51 ราย เป็นเงิน 925,000 บาท กรรมการได้รับสมุดจากธนาคารแล้วกำลังแจกคืนให้สมาชิก ส่วนการรับสมาชิกใหม่ ในปี 2544 มีจำนวน 89 คน ปี 2545 มีจำนวน 92 คน เพิ่มใหม่ 3 คน และได้กู้ทั้ง 3

คน ได้แก่ นางไกล่รุ่ง อาชีพค้าขาย นางภาวิณี อาชีพทำสวน และนางเจริญพร ผู้แทนขายผลิตภัณฑ์ได้กำไรระยะ 20,000 บาท นอกนั้นเป็นคนเก่าได้กำไร ยอดกู้ ปี 2544 จำนวน 795,000 บาท ยอดกู้ ปี 2545 และให้กู้ ปีสอง จำนวน 925,000 บาท ขนาดเงินกู้ภาพรวมสูงขึ้น ทั้งอาจมีหลายปัจจัยรวมทั้งส่วนหนึ่งต้องนำเงินไปซ่อมแซมสวนโบราณที่ถูกน้ำท่วม เช่น กล้วยจมน้ำตาย ราคาหน่อกล้วยหน่อละ 5 บาท ต้นเพกาจมน้ำตายมาก ต้องปลูกแซมใหม่ ล้วนต้องใช้เงินมากขึ้น

คนบ้านคลองกระทงนำเงินกองทุนหมู่บ้านไปเพื่อการใด

ภาพการกู้โดยทั่วไปในรอบปีที่สอง มีวัตถุประสงค์ของการกู้ ได้แก่ การปรับปรุงสวน ประกอบด้วย การปรับปรุงสวนใบตอง สวนละมุด สวนส้ม สวนมะปราง และสวนผสม ได้แก่ สวนละมุด-ใบตอง สวนส้ม-ใบตอง รวม 38 คน อีก 13 คน กู้เพื่อวัตถุประสงค์ทำการค้าขาย ประกอบด้วยค้าขายใบตอง ค้าขายเพกา-ละมุด ค้าขายละมุด-ใบตอง ค้าขายผลไม้ ค้าขายขนม ค้าขายขนมหวาน ค้าขายอาหารคาว

ทั้งนี้คนได้กู้ในปีที่สองทุกคนเป็นคนที่เคยในปีที่ 1 และคนเข้าใหม่ ภาพการกู้ปีหนึ่งกับปีที่สองแทบไม่ต่างกัน เพราะเป็นคนกลุ่มเดิมกับคนใหม่อีกเพียง 3 คน ภาพของการกู้เงินไปเพื่อวัตถุประสงค์ต่างๆ ของชาวคลองกระทง คล้ายภาพรวมประเทศที่การประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 25 ธันวาคม 2544 ได้มีมติรับทราบตามที่คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองรายงานความก้าวหน้าของการดำเนินงานนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง ว่า วัตถุประสงค์ของการปล่อยกู้สินเชื่อบุคคลได้ดังนี้ 1) ภาคการเกษตรร้อยละ 75.4 2) อุตสาหกรรมครัวเรือน ร้อยละ 3.7 3) ค้าขายร้อยละ 1.0 4) การบริการ (ช่างซ่อม, ช่างเสริมสวย เป็นต้น) ร้อยละ 3.7 5) บรรเทาเหตุฉุกเฉิน และจำเป็นร้อยละ 1.0 และ 6) กิจกรรมกลุ่ม ร้อยละ 1.7 (เสริมพงษ์ รัตนะ 2545 : 84) ที่ต่างกันได้แก่ ค้าขาย ซึ่งผู้กู้ มีมากกว่าร้อยละ 1 แต่มีถึง 13 คนจากผู้กู้ 51 คน ดังนั้นการดูภาพเหมารวมเป็นร้อยละ บอกอะไรได้เพียงต้น ๆ เท่านั้น งานวิจัยนี้จึงลงไปคลีคลายว่า ลีลาการใช้เงินกองทุนและผลของเงินกองทุนต่อคนในฐานะปัจเจก และต่อชุมชนในฐานะที่มีทุนชุมชนต่างๆ อยู่ดั้งเดิม ทุนชุมชนเป็นอย่างไร ด้วยการเลือกกรณีศึกษา 2 กรณี มีความน่าสนใจมาก กรณีแรก คุณสมชาย กู้เพื่อการค้าละมุด ใบตอง กรณีสองแม่ขวัญกู้เพื่อการค้าแร่ ปรับปรุงสวน

การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าละมุด-ใบตอง กรณีศึกษาครอบครัวคุณสมชาย

บ้านคุณสมชายอยู่ในสวนผลไม้ วิชาชีพไปด้วยต้นละมุด ต้นกล้วย บ้านอยู่ค่อนข้างมาทางถนนใหญ่ ที่จะไปสวรรคโลก และอยู่ห่างจากแม่น้ำยมเข้ามาในพื้นที่ดิน ปีนี้อายุ 41 ปี และได้ศึกษาถึง ม.ศ.5 ทุนเดิมด้านความรู้ตั้งแต่สมัยคุณพ่อเคยค้าทางเรือ พ่อทำกล้วยตากส่งอยุธยา ต่อ

มาขายเรือมาซื้อรถยนต์เป็นรถปิกอัพ แล้วซื้อกล้วยหีสด จากภายในวนคลองกระทงไปขายตลาดอยุธยา ชัยนาท สมัยนั้นเก็บขายที่บ้านยังไม่รวบรวมไปขายต่างจังหวัด เมื่อมีพี่เขยที่รับราชการครูอยู่โรงเรียนท่าทอง พี่เขยมาช่วยในกิจการค้า ประมาณปี พ.ศ.2535 คุณสมชายได้ทุนโดยการยืมพ่อ แม่ ซื้อรถปิกอัพ อีซูซุ คันแรก ใช้วิ่งค้าขายละมุด ใบตอง และใช้รถยนต์ในระยะเวลา 15 ปี รวม 3 คัน คันปัจจุบัน คือ คันที่ 3 แล้ว

การรวบรวมละมุด-ใบตอง ใช้วิธีไปติดต่อที่สวนใบตองจ้างคนสอย 100 ยอด ค่าจ้างสอย 20 บาท ต้นหนึ่งได้ 2 ยอด เดือนหนึ่งสอยได้ 2-3 ยอดต่อต้น คือ 15 วัน สอยได้ 2 ยอด คนรับจ้างสอยเก่งๆ วันหนึ่งสอยได้ 3000 ยอด แล้วใช้รถไถโคบรูตาบุกเข้าไปขนจากสวนมารวบรวมไว้ที่บ้านเป็นรถพ่วง 2 ตอน มีแท่นเครื่องวางข้างหน้า ข้างหลัง ทำเป็นคอกบรรทุกทุกอย่าง แต่ละที่เรียกไม่เหมือนกัน เพชรบูรณ์เรียกกรดสกายแลป หรือรถแตก ไม่ค่อยติดโล่ม ข้ามคันดินสูงๆ ได้ เหมาะแก่การบุกตะลุยชนของในสวน เมื่อได้ของละมุด 40-50 เซ่ง ประมาณ 2 ตัน จะบรรจุลงเซ่งไม้ไผ่ ซึ่งผ่านกรรมวิธีการล้างเอายางออก การข้อมสี การบ่มแล้ว ต้นทุนอยู่ที่ประมาณ 15,000 บาท ปีนี้ละมุดขึ้นดีกิโลกกรัมละ 5-10 บาท ขึ้นอยู่กับขนาด การนัดหมายเจรจาการค้าละมุด-ใบตอง ใช้โทรศัพท์มือถือและโทรศัพท์บ้านนัดหมายส่งของ

ตลาดส่งละมุด-ใบตองของคุณสมชาย มีสามตลาด ทางอีสานได้แก่ตลาดขอนแก่น คล้ายตลาดไท เรียกว่าตลาดรถไฟ จากนั้นมีพ่อค้าจากจังหวัดต่างๆ ได้แก่ อุบลราชธานี อุตรธานี หนองคาย กาฬสินธุ์ และโคราช (เฉพาะช่วงของขาด) มารับอีกต่อหนึ่งไปขาย เป็นลักษณะรถปิกอัพเช่นกัน การเดินทางจากบ้านคลองกระทงถึงตลาดรถไฟขอนแก่นใช้เวลา 8-9 ชั่วโมง การขายต้องเก็บเงินสด และจ่ายค่าตลาด 40 บาท ค่าคนงานที่ขอนแก่นช่วยยกเซ่งละมุด 1 คน จำนวน 200 บาท บางโอกาสอาจมีสินค้าสวนอย่างอื่นไปด้วย เช่น เดือนตุลาคม มีผักเพกา หรือ ฤตุนาวามีส้มโอ ทั้งนี้ละมุด-ใบตอง ยืนพื้นตลอดปี เวลาที่ออกเดินทางมักเป็นเวลาเย็น บ่ายสามโมง ถึงขอนแก่น 1 ทุ่ม ความถี่ช่วงของมาก ตี 3 วัน ครั้งหนึ่ง ถ้าของน้อยสัปดาห์ละเที่ยว ทางภาคเหนือได้แก่ตลาดเชียงใหม่ ไก่ลั้ๆ เทศบาลริมปิง เชียงใหม่ส่งเฉพาะละมุดอย่างเดียว ใช้วิธีส่งเขาแผง “แจ้เกียง” ตกเที่ยวละ 50 เซ่งละมุด ที่ตลาดเชียงใหม่ไม่ต้องเสียค่าตลาดเพราะแจ้เกียงเป็นเจ้าของแผงผลไม้อยู่แล้ว ออกจากคลองกระทงบ่ายสามถึงเชียงใหม่ตอนดึก ตี 1 ตี 2 ส่งของได้เงินเสร็จตีรถยนต์กลับ ค่าละมุด 50 เซ่งประมาณ 15,000 บาท ได้เป็นเงินสด ทางภาคกลางส่งเฉพาะมะกอก ที่ตลาดไท นานๆ ไปครั้ง มะกอกผลตกกิโลกกรัมละ 5 บาท เขาเอาไปตอง

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา คุณสมชายได้กู้ 20,000 บาท มาทำทุนการค้าขายละมุด-ใบตอง เพกา ส้มโอ มะกอก สำหรับทุนซื้อของตกเที่ยวละประมาณ 15,000-30,000 บาท ขึ้นอยู่กับช่วงว่าของถูกหรือแพง วิธีคิดของคุณสมชาย และกู้เพียง 20,000 บาท เห็นว่า

“ปีละ 20,000 นี่ก็พอแล้ว ก็เห็นว่าดอกมันถูก
ดีกว่าไปกู้ชาวบ้านร้อยละ 3 ต่อเดือน ปีหนึ่งก็
30 กว่าบาท อันนี้ร้อยละ 6 บาทต่อปี”

การที่กองทุนหมู่บ้านดอกเบี้ยถูกเป็นช่องทางให้คนตัดสินใจว่าควรจะทำหรือไม่ด้วย คน
ที่มีฐานเดิมทางด้านการค้าขายย่อมเห็นประโยชน์ของการได้กู้เงินมาลงทุนในอัตราดอกเบี้ยที่ถูกกว่า

การใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการค้าเร่ ปรับปรุงสวนกรณีศึกษาครอบครัวแม่ขวัญ

ในการวิเคราะห์เชื่อมโยงให้เห็นผลจากการมีการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านจะพบภาพ
การใช้จ่ายในกิจกรรม ด้านการพัฒนาอาชีพ การสร้างงาน การสร้างและเพิ่มรายได้ และการลด
รายจ่าย เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวคลองกระทง รายแม่ขวัญเป็นกรณีที่น่าสนใจ แม่ขวัญเป็นลูกชาว
สวนคลองกระทงเกิดที่นี่ ปัจจุบันมีอายุ 50 ปี มีพี่น้อง 5 คน สมรสกับพ่อถนัด เดิมอยู่บ้านเมืองเก่า
ใต้ ปัจจุบัน อายุ 53 ปี ทั้งคู่พื้นความรู้ระบบโรงเรียน ป. 4 มีบุตรชาย 1 คน จบ ม.6 ไปทำงาน
สมุทรปราการ ทำงานเกี่ยวกับการทำรองเท้าเมื่อกลางเดือนกรกฎาคมกลับมาบวชพระ บ้านหลัง
เก่าทรงปั้นหยา มีที่ดิน 5 ไร่ ในอดีตตอนเป็นเด็กพ่อเคยทำนา ตอนนี้อยู่ไม่ทำแล้ว ทำสวนโบราณ
เคยเห็นการแลกเปลี่ยน “เปลี่ยนกันกิน” คนมีข้าวจะมาแลก ผลไม้ จำพวก กล้วย ขนุน และ
มะพร้าวของคลองกระทง เคยเลี้ยงไก่ ทำถั่ว

การเริ่มต้นค้าขาย ต่อมาเมื่อ 8 ปีที่แล้ว เริ่มต้นค้าขาย ละมุด ใบตอง และของในสวน
เพราะมีเพื่อนบ้านชักชวนและว่างจากการทำสวน วิธีไปขายจะเก็บของในสวนรวมไว้ แล้วรวม
กลุ่มกัน 7-8 คน ไปขาย เจ้าของรถบรรทุก จะหักค่ารถจากการขนน้ำหนักของ กิโลกรัมละ 1 บาท
ไปขายที่ตลาด เชียงใหม่ ขอนแก่น กรุงเทพมหานคร ตลาดสี่มุมเมือง และแม่สอด เนื่องจากไม่มีรถ
ยนต์และละมุดปีหนึ่งเก็บละมุด 5 ไร่จะไปขายได้ประมาณ 5 เพียว จึงหันมาขายเร่ขนมและไข่ภายใน
หมู่บ้าน เมื่อเกือบ 5 ปีที่แล้ว เริ่มแรกทำขนม บัวลอยไข่หวาน ลอดช่อง เมี่ยง ขนมเบื้อง ขนมหม้อ
แกงทำด้วยเตาถ่านแบบโบราณกลิ่นหอมจะไม่ใช้เตาแก๊ส เรียนรู้การทำแบบ “คิดเองทำเอง” ขาย
วิธีการใช้การหาขายในหมู่บ้าน พ่อถนัดเป็นคนเอาไปขาย ต่อมาได้ทำอาหารพวกก๋วยเตี๋ยว ทำ
แบบแห้งและน้ำ ราดหน้าใส่ถุ้ง ขายถุ้งละ 6 บาท ถุ้งฝนทำวันละ 60 ถุ้ง ถุ้งแล้งวันละ 100 ถุ้งซึ่ง
ขายดีมากและราคาถูก “ขายเอาลูกค้ามาก” การขายขนมในราคาถุ้งละ 5 บาท เพราะหาซื้อ
มะพร้าวในสวนคลองกระทงมาทำในราคาผลละ 1-5 บาท ต่อมาพ่อถนัดได้ต่อรถเครื่องเป็นแบบ
สามล้อบรรทุกของออกไปขายได้มากขึ้นขายทุกวันและไปต่างหมู่บ้าน แถบหนองป่าตอ บ้านป่าถ่อ
น บ้านล้าน บ้านไร่ ห่างจากบ้านคลองกระทง 5-6 กิโลเมตร ต้องขายให้ทันก่อนเที่ยงและมี ลูก
ค้าขาประจำไปถึงบ้านหากไม่อยู่สามารถแขวนถุงขนมไว้หน้าบ้านได้ วันรุ่งขึ้นเก็บสตางค์ ถ้าลูกค้า

คนนั้นไม่อยู่ใช้วิธีฝากเงินไว้ที่คนข้างบ้านพอถนัดก็จะถามหาเอาเอง ถ้าไรตวันละ 300 บาท จึงจะอยู่ได้

การใช้จ่ายเงิน มีการกู้มา 3 ระบบ ระบบแรกกู้ ธกส. ปัจจุบันกู้มา 60000 บาท และได้พักหนี้ 3 ปี เพื่อมาปรับปรุงสวน ระบบสองกู้ธนาคารแต่เป็นเงินไม่มากประมาณ 2000-3000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 3 บาทต่อเดือน กู้แบบนี้นาน ๆ ครั้งเท่าที่จำเป็น ต่อมาพี่ชายได้นำที่ดินและบ้านหลังปัจจุบันไปขายฝากแล้วหมดสัญญา คุณแม่ของแม่ขวัญรู้ถึงกับท้อ จึงตัดสินใจกู้ระบบสามคือธนาคารออมสิน 10000 บาท มาค้าขายของเร่ เพื่อนำเงินกำไรไปส่งบ้าน และเหตุที่กู้เพราะไม่มีปัจจัยเกื้อหนุนเช่นในอดีตที่เป็นบทเรียนถ้าจะรอความช่วยเหลือจากคนอื่น “บางปีเคยคิดว่าข้าวจะได้แล้วมั่ง ข้าวไม่ได้อีกแล้วนั่งร้องไห้อีกแล้ว...ผลท้ายบอกไปขอกิ่งพันธุ์ ขอไถ่ยังเจียนะไม่ได้ เอาที่ปีก็ได้” ครอบครัวแม่ขวัญต่อสู้ไม่นั่งรอความช่วยเหลือจากใครถ้ามยังแก้ปัญหาบ้านติดขายฝากให้แม่ พี่ชายสร้างหนี้ไว้ เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านมาปี 2544 แม่ขวัญ จึงกู้ 10000 บาทและถือเป็นระบบที่สี่ของเงินกู้ที่ได้กู้ เงินกองทุนหมู่บ้านก่อนนี้ได้นำมาทำทุนทำขนมขาย และซ่อมรถเครื่องที่ใช้เร่ขายขนม ปีแรกแม่ขวัญส่งใช้เงินกองทุนหมู่บ้านครบจำนวนพร้อมดอกเบี้ย ในปี 2545 นับเป็นโชคร้ายของชาวบ้านคลองกระทง ที่ถูกน้ำท่วมในเดือนกันยายน ถนนเลียบบแม่น้ำยมเสียหายมากเพราะตลิ่งพังยาวเป็นกิโลเมตร น้ำล้นฝั่งไหลเข้าสวนมากกว่าปกติ กลัวย และเพกาตาย ไม่ผลบางต้นล้มสวนแม่ขวัญต้องปลูกซ่อมใหม่อีกมาก ประกอบกับต้องการนำเงินมาซื้ออุปกรณ์ทำขนม ปีนี้พ่อถนัดต้องการเปลี่ยนชนิดขนมที่ทำเพื่อให้ลูกค้าไม่เบื่อหวังว่าจะทำขนมสาลี่ขนมชั้น แต่ต้องซื้อของใหม่ ครอบครัวนี้จึงตัดสินใจกู้กองทุนหมู่บ้านเป็น ปีที่สอง คือ พ.ศ.2545 จำนวน 20000 บาท เงินกองทุนหมู่บ้านจึงทั้งช่วยพัฒนาอาชีพ คือ สวนโบราณที่ปีนี้จะซื้อหน่อกล้วยมาปลูกแทนกล้วยน้ำจากน้ำท่วม และสร้างงานใหม่ คือขายขนมชนิดใหม่เพิ่มขึ้น

การสร้างและเรียนรู้ตลาดผลไม้ใบตอง

ชาวสวนคลองกระทงพยายามดิ้นรนหาตลาดผลไม้ด้วยตนเองมาโดยตลอด ใครนัดทิศทางใดก็ไปตามนั้น นับแต่เส้นทางบกสะดวก จะสามารถไปค้าได้ถึง 4 ทิศทาง โดยที่อัตราการขยายพื้นที่การทำสวนโบราณ หมู่ 6 บ้านคลองกระทง แทบไม่ได้ขยายไปมาก จึงใช้วิธีการปรับปรุงสวนโบราณ กอปรกับนิสัยการกินผลไม้ของคนไทยยังน้อย คนไทยบริโภคผลไม้ จำนวน 14.5 กิโลกรัม/คน/ปี เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศญี่ปุ่น คนญี่ปุ่นบริโภคผลไม้ จำนวน 40 กิโลกรัม/คน/ปี (สำนักงานเกษตรภาคเหนือ. 2537:55) ตลาดภายในประเทศจึงยังน้อยตั้งแต่อดีต อาทิ ตลาดอตก. ตลาดจตุจักร ตลาดสี่มุมเมือง ตลาดมหานาค ตลาดปากคลองตลาด และตลาดท่าเตียน ตลาดเหล่านี้ บางครั้งจะด้วยการถือใบตองกล้วยตานี มาให้ทดลองใช้ก่อน เมื่อคนเห็นคุณสมบัติใบตองกล้วยตานี ว่าไม่เปราะแตกง่าย แต่พับง่ายไม่แตก ทนไม่เหลืองอยู่ได้ 4-7 วัน มีสี

เขียวสด แม่ค้าจึงซื้อไปลองแข่งขนมจีนอยู่หลายวันใบตองยังเขียว รวากับว่าขนมจีนเพิ่งทำเสร็จใหม่ ๆ คนซื้อชอบ รวมทั้งพวกทำบายศรีก็ชอบใช้ใบตองคลองกระทง ฤดูกาลมีความสำคัญช่วงลอยกระทง ใบตองขายดีมาก ทั้งตลาดเชียงใหม่ ขอนแก่น กรุงเทพฯ สุดท้ายปราชญ์ของคลองกระทง คือหวังจะส่งออกใบตองกล้วยตานี ความรู้ตลาดนอกประเทศยังไม่เพียงพอ จึงพยายามบุกเบิกตลาดใหม่ๆ ภายใน เกิด “การดิ้นรน” (struggle) หาตลาดผลไม่ใบตอง

โลกทุนนิยมภายใต้กลไกตลาด ได้แก่การพยายามขายผลผลิตให้ได้รายได้มา คนสวนคลองกระทงพยายามเปิดตลาดใหม่ๆ อยู่เสมอ แต่เดิมคนรุ่น ปู่ ย่า หาบส้มโอ ส้มจุก เดินเลียบทางเดินโบราณไปขายผลไม้ที่ตลาดสวรรคโลก จวบจนมีระบบคมนาคมทางบกที่ดี จึงขยายตลาดผลไม้ออกไปทั้ง 4 ทิศ ตลาดแรกๆ ที่ขยายลงไปให้แต่กรุงเทพฯ ในยุคใหม่มองไปที่ตลาดไปที่ ตลาดสี่มุมเมือง

ระยะเริ่มต้นชาวสวนค่อยๆ ตีตรถเขาไปก่อน ไปกับหลายๆ เจ้าจนได้ตลาด จึงเอารถของตัวเองไป การสะสมทุนกับความมั่งคั่งคือตัวเดียวกันถ้าไม่สะสมก็ยากที่จะมั่งมี การดิ้นรนหาตลาดจึงนับเป็นความพยายามเปิดตลาดการค้า คำว่าตลาดจึงต้องมีผู้รับซื้อ แต่จะซื้อใครเป็นอำนาจของพ่อค้าคนกลาง ชาวคลองกระทงเป็นรองมาตลอด สำหรับสมัยดั้งเดิม

การมีโทรศัพท์ทำให้ชาวคลองกระทงมีความ “ทัน” เหตุการณ์มากขึ้น ช่วงใดของราคาดี ขายได้มาก แม่ค้าผลไม้จะโทรบอกว่าของขึ้นราคาแล้ว พ่อค้าในชุมชน ก็จะซื้อของผลไม้ที่ราคาแพงขึ้นได้ทันที ในทางตรงกันข้าม ถ้าของขายไม่ดีราคาลง พ่อค้าในหมู่บ้านคลองกระทงก็จะหยุด/ชะลอการรับซื้อผลไม้ไว้ก่อนได้ การลดความเสี่ยงจึงมีได้เมื่อมีโทรศัพท์ พ่อค้าจึงเป็นคนในโครงสร้างสังคม คลองกระทงที่สร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจได้

เมื่อมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามาคนจึงปรับปรุงสวนผลไม้มากขึ้น แม้ในพื้นที่เท่าเดิม งานวิจัยจึงชี้ให้เห็นแนวโน้มว่าในอีก 2-3 ปีข้างหน้า ผลไม้คลองกระทงจะออกสู่ตลาดมากขึ้นตรงนี้ยังไม่มีแผนรองรับ การเรียนรู้เรื่องตลาด จึงควรมากกว่านี้

แบบแผนการค้าผลไม้ในคลองกระทง พบว่า มีสองแบบแผน แบบแผนแรก ผู้ค้าภายในหมู่บ้านทำการซื้อเหมาสวนจากชาวสวน แล้วจ้างคนงานลงไปเก็บ แล้วขนส่งผลไม้มาจำหน่ายยังตลาดต่างจังหวัดด้วยตนเอง แบบแผนที่สองชาวสวนพ่อเป็นค้าผลไม้เองด้วย รวบรวมของคนอื่นด้วย ทำหน้าที่รวบรวมในชุมชน (คล้ายเป็นหยงคนกลางของภาคกลาง) แล้วนำผลไม้ไปขายได้เงินแล้วเอามาให้ชาวสวน เพราะไว้วางใจกันรู้จักกัน การจ่ายภายใน 2-3 วันไม่ช้ากว่านี้

ด้วยความที่คลองกระทงค้าผลไม้ด้วยตลาดท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อค้าชาวสวนกับชาวสวนที่ไม่ค้า จึงเป็นรูปแบบความสัมพันธ์แบบต้องพึ่งพาอาศัยกัน อุปถัมภ์ค้ำจุนกัน พ่อค้าชาวสวนก็ได้ประโยชน์จากกำไรผลไม้ ชาวสวนโบราณก็จะลดความเสี่ยง เพราะมีตลาดผลไม้อยู่ภายในหมู่บ้าน และยังมีกองทุนหมู่บ้านเข้ามา การจ่ายเงินซื้อผลไม้ก็คล่องตัวขึ้น อาทิ คุณสมชาย

แม่บำรุง แม่มะเนีย เพราะเมื่อมีเงินทุนค้าก็ยอมต้องการของมาก การตีรถปิกอัพไปค้าจึงเป็นตัว แทนให้เกิดเปลี่ยนแปลงทางการค้า และเงินทุนหมู่บ้านมีอัตราดอกเบี้ยต่ำ พ่อค้าชาวสวนจึงชอบ และลดต้นทุนดอกเบี้ยการค้า บางรายอยากเปลี่ยนรถบรรทุกปิกอัพใหม่ คาดว่าจะซื้อในเร็วๆ นี้ หากผลไม้ออกมาก นี่คือการหวังที่เศรษฐกิจ (เงินตรา) จะเติบโตต่อไป

มุมมองของคนในชุมชนต่อกองทุนหมู่บ้าน

ผู้นำหลายคนในชุมชนมองว่ากองทุนหมู่บ้านมีจุดแข็งที่เป็นเงินที่รัฐมอบให้ชุมชนดำเนินการตัดสินใจบริหารจัดการ กันเอง อำนาจที่จะให้ใครได้กู้เท่าไร พิจารณากันที่หมู่บ้าน ด้วยระบอบ เสี่ยงส่วนใหญ่ ที่จะตกลงมีมติร่วมกัน ข้อด้อยตรงที่จำนวนเงินอาจจะน้อยไปสำหรับกิจกรรมสร้าง งานสร้างอาชีพใหม่ เช่น ทำสวนมะปราง หรือการค้าส่งผลไม้ที่รถบรรทุก 4 ล้อเล็ก บรรทุกผลไม้ 1-2 ตัน ถ้ามะปรางกิโลกรัมละ 50 บาท เทียบหนึ่งต้องใช้เงินทุน 50000 บาท และการขายต้องมีต้นทุนค่าขนส่งและค่าจัดการค่าตลาด วงเงินจึงอาจไม่เหมาะกับกิจกรรมบางกิจกรรมที่มีต้นทุนสูง การส่งใช้เป็นก้อนครั้งเดียวอาจเป็นปัญหาสำหรับบางคนซึ่งผลผลิตเก็บเกี่ยวไม่ทัน หรือยังไม่ออก ผล ต้องหาวิธีการอื่นให้ได้เงินมาใช้คืนกองทุนหมู่บ้านและไม่กล้าเปิดเผย ที่ตำบลคลองกระทังมี กองทุนออมทรัพย์ของวัดซึ่งคนที่เป็นสมาชิกออมทรัพย์อยู่สามารถกู้ไปใช้หนี้กองทุนหมู่บ้านได้นี้ เป็นทางออกที่ผู้นำชุมชนได้วางแผนช่วยเหลือล่วงหน้า ทำให้เกิดการรวมพลังเงินทุนในแนวนอน ระหว่างกองทุนต่างๆ ในชุมชน ส่วนคนจนมากจริงๆ มักไม่เข้าร่วมกิจกรรมกองทุนหมู่บ้านเพราะรู้ ศักยภาพการสร้างรายได้ของตัวเองที่ไม่อาจหาเงินมาใช้คืนได้หรืออาจจะหาคนค้ำประกันได้ยาก แต่สำหรับบางรายอาจอ้างเหตุผลว่าไม่ต้องการเป็นหนี้ยากค่อยๆ ทำกินไปตามเดิม

กองทุนหมู่บ้านผลบนความหลากหลาย

ผลของกองทุนหมู่บ้าน อาจปรากฏผลเป็นเนื้อเดียวกันโดดๆ ของการผลิตการบริโภค หรือ การสร้างจ้างแรงงาน รวมทั้งมีผลกระจายหลากหลาย (heterogeneous) ไปในด้านการผลิตการ ปลูกพืชในสวนโบราณในโลกแรงงานสมัยใหม่ ที่คนรับจ้างสามารถแลกเปลี่ยนเชิงอำนาจกับ เจ้าของสวนได้มากขึ้น ด้วยการร่วมกันกำหนดผลตอบแทน เจ้าของสวนโบราณจะได้ส่วนมาก คน รับจ้างเก็บผลไม้จะได้อีกส่วนหนึ่งตามปริมาณการเก็บผลไม้และขายได้ และคนเก็บผลไม้บนต้น สามารถเลือกเก็บหรือยุติการเก็บได้ตามความชำนาญ อาจเก็บไปส่วนหนึ่งหรือแนวหนึ่งแล้ว วัน ต่อๆ ไปจึงย้อนกลับมาเก็บผลไม้ให้อีก โดยกลับไปเก็บให้สวนอื่นที่ผลไม้นี้ดีกว่าได้ก่อน เพราะจะ ได้ส่วนแบ่งมากขึ้น โดยที่ผลไม้สวนเดิมที่ตกลงไว้แล้วเบาบางลงเก็บได้เข้าได้น้อย จะย้อนกลับมา เก็บให้ในวันถัดๆ ไป

การบริโภค กองทุนหมู่บ้านได้ส่งผลแบบหลากหลาย ทั้งการบริโภคสินค้าและบริการ ได้ปรับทิศทางไปสู่การบริโภคสำเร็จรูปและบริการด้วยจังหวะเวลาที่รวดเร็วขึ้น ในช่วงผลไม้เก็บเกี่ยวคนกู้เงินทำข้าวแกง หรือผักกับข้าวขายจะขายได้ดีมาก เจ้าของสวนกับคนเก็บผลไม้ไม่มีเวลาเข้าครัวเตรียมอาหารเอง เพราะต้องแข่งกับเวลาเก็บผลไม้ลงมาก่อนจะสุกทั้งคาคัน กองทุนหมู่บ้านทำให้กิจกรรมสวนโบราณคึกคักอีกครั้งหนึ่ง ผลของกองทุนหมู่บ้านต่อทุนทางกายภาพ ทุนวัฒนธรรมและทุนทางสังคม จึงมีแนวโน้มจะไปด้วยกันได้ กล่าวคือ ทุนทางกายภาพจำพวกสวนโบราณ ดิน น้ำ พืชชนิดต่าง ๆ เมื่อมีทุนเงินตราจากกองทุนหมู่บ้านคนจะพยายามใช้ความรู้ที่มีอยู่เดิมและความรู้ใหม่ พยายามสร้างผลผลิตใหม่หรือถือโอกาสปรับปรุงสวนจากภาวะน้ำท่วม ด้วยการลงมือปลูกพันธุ์พืชใหม่ ๆ ในการถามว่าใช้เงินไปทำอะไรบ้าง คนจะตอบว่าปรับปรุงสวน ซื้อพันธุ์พืชใหม่ ๆ มาปลูก ทุนทางวัฒนธรรมแม้คนจะมีความเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ในทัศนะการมองโลก รวมทั้งคงรากเหง้าวัฒนธรรมเก่าแก่ไว้ได้ การเปลี่ยนแปลงที่พบเห็น อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงเทียม ลงตา ในประเด็นวัฒนธรรมกองทุนหมู่บ้านได้ช่วยให้คนอนุรักษ์วัฒนธรรมได้ อาทิ การมีความเอื้ออาทรต่อกัน แบ่งปัน ช่วยเหลือ บางครั้งคนรุ่นพ่อ แม่ ไม่ต้องการเงินใช้ทำทุนโดยตรง แต่อาสาทำให้แก่ลูก ๆ ไปทำทุนอีกต่อหนึ่ง จะเป็นเรื่องภายในครัวเรือนที่ร่วมกันทำสวนโบราณ หรือสามีภริยาช่วยกันค้าขายทำมาหากิน ทุนทางสังคมเดิมชาวสวนได้มีระบบของความสัมพันธ์เกาะเกี่ยวกันภายในหมู่บ้านด้วยพลังการผลิตใช้แรงคน แรงสัตว์ ความเจริญเข้ามาคนมีแนวโน้มพึ่งเทคโนโลยีมากขึ้น การมีประวัติศาสตร์ร่วมกันตั้งแต่การร่วมกันทำมาหากิน พลิกพื้นดิน สร้างสวน ร่วมกันต่อสู้ภัยธรรมชาติน้ำท่วม น้ำแล้ง จนสามารถมีโครงการ “คลองลอย” คือ สูบน้ำด้วยพลังไฟฟ้าจากแหล่งน้ำในแม่น้ำยม ส่งไปตามสวนโบราณในฤดูแล้ง แล้วตั้งคณะกรรมการดำเนินการบริหารจัดการกันตั้งแต่การสำรวจ วางท่อน้ำไปตามสวน 2 เส้นทาง การเฉลี่ยเวลาเปิดปิดน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำ โดยที่คนไม่แย่งน้ำกันระหว่างสวนต่าง ๆ และดำเนินการมาได้ยาวนานแล้ว นั้น แสดงให้เห็นทุนทางสังคมที่คนรู้จักสร้างความรู้ในการจัดการทรัพยากรน้ำ อย่างเหมาะสมกับการผลิตแบบแผนสวนโบราณ ซึ่งการวางท่อแก๊สการวางท่อน้ำทิ้ง ในสังคมอื่นมักจะมีการต่อสู้ตกลงกันไม่ได้ในเชิงผลประโยชน์สิ่งแวดล้อม กองทุนหมู่บ้านแม้ลงในสวนโบราณหรือสวนผลิตพืชอื่นๆ ด้วยสิ่งแวดล้อม (milieu) เหมือนกันก็สามารถตีความและอธิบายในทางตรงข้ามกันได้ ไม่มีความจริงที่จะต้องเสาะแสวงหาหรือเข้าไปวัดว่าเงินกองทุนหมู่บ้านทำให้คนดีขึ้นอย่างไร แต่เผยให้เห็นว่า คนในหมู่บ้านอยู่ร่วม หรือเรียนรู้กับกองทุนหมู่บ้านอย่างไร มีการสร้างชุดความรู้ต่างๆ ที่จะบริหารกองทุนการใช้เงินกองทุนเป็นไปอย่างไรมากกว่า และโดยเจตจำนงของคนที่มีต่อเงินกองทุนหมู่บ้านแล้ว คนเห็นว่ามีแนวโน้มเป็นประโยชน์แต่ในระยะเวลานั้นๆ 1-2 ปี อาจยังไม่ปรากฏผลชัดเจน เพราะเป็นปีที่ประสบอุทกภัย และสภาวะอากาศหนาวเย็น ยาวนานกว่าทุกปี ผลกระทบของอากาศทำให้มะพร้าวออกช่อช้ากว่าทุกปี สำหรับฤดูการเก็บเกี่ยวไม้ผลปี 2545/2546 ตัวเงิน

ทุนได้เข้าไปจุนเจือการผลิตด้านปุ๋ย ยา อุปกรณ์การผลิต สวนโบราณได้ระดับหนึ่ง อันเป็นเจตจำนงที่คนใช้เงินกองทุนหมู่บ้านเพื่อการเริ่มต้นการผลิตในวิถีการผลิตแบบสวนโบราณ การขยายเครือข่ายการค้าผลไม้ อันเนื่องจากการมีทุนซื้อผลไม้ ไปตอไปค้าตามตลาดต่างท้องถิ่นได้มากขึ้น รวมทั้งมีโอกาสร่วมสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจกับพ่อค้า แม่ค้า ปุ๋ย ยา ฮอริโมน อันเป็นผลิตภัณฑ์ใหม่ในปัจจัยการผลิตแบบสวนโบราณ ผลของกองทุนหมู่บ้านบนความหลากหลายของสรรพสิ่งไม่อาจวัดได้ว่าวิถีชีวิตคนจะดีหรือหลุดพ้นไปจากความยากจนได้ทันที แต่จะมีผลค่อย ๆ เป็นไปในทิศทางที่ค่อนข้างที่เหมาะสมกับวิถีชีวิตของชาวสวนโบราณ

บทที่ 6

สรุป

หมู่บ้านสวนโบราณไทยเลื่องในลุ่มน้ำคลองกระทง ภาพจากปัจจุบันเป็นหมู่บ้านที่ถูกปะทะประสานทางด้านความรู้สมัยใหม่ โดยภาคปฏิบัติการพัฒนาหมู่บ้านทั้งทางบริการโครงสร้างพื้นฐาน ถนนไฟฟ้า ประปา และสถาบันทางสังคมสมัยใหม่ เฉพาะอย่างยิ่งระบบตลาด ระบบความรู้ทางศาสตร์ด้านเกษตรกรรม ความสัมพันธ์แบบแผนใหม่ของคนในหมู่บ้านผ่านตัวกลางที่เป็น "ตลาด" และ "สถาบันทันสมัยทางสังคม" มากกว่า การเรียนรู้ของคนในยุคก่อนพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ที่คนพึ่งพาสัมพันธ์กันในแบบ "ญาติ" และ "ชุมชนสวนโบราณไทยเลื่อง" เพราะคนนิยามว่า "คลองกระทง" เป็นบ้าน แต่กระแสการพัฒนาได้เสริมความเจริญและลดทอนความรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนโบราณลง พุดกลับกันวาทกรรมประวัติศาสตร์การพัฒนาได้ช่วยให้หมู่บ้านมีความเจริญความต่อเนื่องทางด้านความรู้สมัยใหม่เป็นเส้นพัฒนาการ พุ่งตรงไปเบื้องสูง ทางด้านความมั่งคั่งทางโภคทรัพย์ กระทั่งคนคุ้นชินกับความทันสมัยกับความรู้ และวิธีคิดที่ราวกับว่าเป็นศาสนาใหม่ของคนยุคพัฒนา คนที่วิ่งไปสู่ฐานะและเงิน มากกว่าคนที่วิ่งไปสู่ธรรมชาติและความสุข ความพออยู่พอกิน แทบจะพูดได้ว่ามุ่งสู่ความเจริญทางวัตถุ แต่ความโชคดีของชาวไทยเลื่องที่มีมรดก มีทุนชุมชนทางด้านกายภาพสิ่งแวดล้อม ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ช่วยชะลอการกัดเซาะและฤทธิ์ของความทันสมัย ให้ลดลงได้บ้าง บางสาขาวิชาการยังพอมีที่โล่งให้กับสวนโบราณและความรู้ในวิถีชีวิตที่ไร้ที่ปรึกษามืออาชีพทางความรู้เศรษฐกิจทันสมัย กระทั่งมีระบบกองทุนหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชนที่รัฐมองว่าเป็นมอเตอร์ตัวหนึ่งที่จะส่งพลังจุดเศรษฐกิจรากหญ้าให้มีชีวิตชีวาโลดแล่นในระบบตลาดตำแหน่งแห่งที่การวางมอเตอร์ลงไปในส่วนโบราณ การเริ่มปล่อยเงินกู้ให้คนไปทำทุน ผู้มีส่วนได้ผู้เกี่ยวข้องรับรู้ หวังพึ่งพาได้เพียงใด จึงขึ้นอยู่กับชุดการสร้างความรู้ กองทุนหมู่บ้านเป็นโอกาสแห่งการเรียนรู้และตีความใหม่ ต่อระบบการทำอยู่ทำกิน ที่คนควรจะพึ่งพาตัวเอง ควรจะพึ่งพาเพื่อนบ้าน ญาติพี่น้องภายในชุมชนได้ แนวนที่ชาวไทยเลื่องใช้มองกองทุนหมู่บ้าน ใช้ทำความเข้าใจปรากฏการณ์ และมองโลกได้แก่แว่นความรู้ชาวสวนโบราณเป็นหลัก โดยพอจะเผยภาพของกองทุนและความรู้ของยุคสมัย ดังนี้

ประการแรก ความรู้ ความจริง และความเชื่อชาวสวนโบราณไทยเลื่อง มีกระบวนการสร้าง การใช้ การถ่ายทอด และพอกพูน มาแต่วิถีชีวิตชาวสวน ความรู้ มีความหลากหลาย และมีเป้าหมาย เพื่อการดำรงอยู่ และเป็นมิตรกับธรรมชาติอย่างยิ่ง ชุดความรู้ว่าด้วยการทำสวน การปลูกต้นไม้ใช้ไม้โตเร็วช่วยไม้โตช้า ทางด้านการให้ร่มเงา การให้ความชุ่มชื้น เรื่องเล่าของชาวสวน

สิ่งที่คนใน ยุคสมัยพูด เข้าใจ รับรู้ในความหมายร่วมกันได้สร้างชุดความจริงขึ้นมา ถ้าคนชนทำ อยู่ทำกิน ผู้ปกครองก็จะเห็นและให้รางวัลการทำงานจริงจะบันดาลความสุขให้แก่หมู่บ้าน ในด้าน ความเชื่อคนค่อนข้างเชื่อในอำนาจ ธรรมชาติ เทื่อ ดิน น้ำ ลม ไฟ ดินให้น้ำได้น้ำบ่อทราย ลมพอ เหมาะช่วยในการปลูกไปตองกล้วยตานี ไฟจากพระอาทิตย์ช่วยอบตากไปตองอ่อนให้แห้ง ช่วย ถนอมอาหารความเชื่อเกิดจากการได้สัมผัสกับอาณาภาพของอำนาจ และเมื่อได้ใช้ธรรมชาติ คนจึง เห็นคุณค่า

ประการที่สอง ข้อเสนอเชิงทฤษฎี จากการศึกษา มรดกทางสังคมและวัฒนธรรม รวมทั้ง ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเป็นทุนชุมชน และชาวสวนโบราณไทยเลื่องได้มีโอกาสรับมรดกจากคนรุ่น ก่อนในความรู้ด้านสวนโบราณ และทำอยู่ทำกินแบบพออยู่พอกินไม่ขัดรีดธรรมชาติ คนเป็นมิตร กับธรรมชาติ

การพัฒนาของรัฐในสมัยใหม่ คนคุ้นชินกับความเจริญ คิดหาและใช้บริการโครงสร้างพื้น ฐาน ถนน ไฟฟ้า ประปา มีความโน้มเอียงที่จะยึดวัตถุ และบริโภคในแบบบริโภคนิยม เห็นความ สำคัญของเงินตราในฐานะตัวกลางการแลกเปลี่ยน

สิ่งหล่อเลี้ยงทุนทางสังคม วัฒนธรรม เป็นการสร้างโอกาส คนมีจิตร่วมกันทำงาน ทาง ด้านสวนตลอดถึงการรวมกลุ่มแม่บ้านในยุคสมัยใหม่ เปิดพื้นที่ให้คนได้กลับมาใช้ความเอื้ออาทร ทำอยู่ทำกินด้วยพลังของความรู้หลายชุด ชุดความรู้การแปรรูปผลไม้ มีการล้อเล่นกับสาขาวิชา การแนวศาสตร์ และมีแนวโน้มจะค่อย ๆ เกิดการกลายเป็นเศรษฐกิจศาสตร์ชีวิต (dominated by economic) ด้วยกลไกตลาด กฎเกณฑ์ของรัฐ และการค้าแบบทันสมัย

มโนทัศน์ทุนทำอยู่ทำกินของไทยเลื่องก่อรูปขึ้นบนพื้นฐานของวิถีชีวิตชาวสวนโบราณ การ อาศัยแรงงานในการผลิต และอาศัยธรรมชาติ ต่อมาในยุคสมัยอาศัยเครื่องมือเทคโนโลยีสมัยใหม่ และชุดความรู้ทางศาสตร์ในการปรับปรุงสวนโบราณ การปักชำ การตอน การเสริมราก นัยยะเพื่อ เร่งเวลา และปริมาณการผลิตสนองตลาดมากขึ้น

ประการที่สาม ความสามารถที่จะรับรู้ ปรากฏการณ์กองทุนหมู่บ้าน และความสัมพันธ์ ของชาวสวนกับเงินทุนจากกองทุนหมู่บ้าน คนรับรู้ว่าเป็นเงินทุนหมุนเวียน มีเป้าหมายเพื่อการทำ อยู่ทำกิน ชาวสวนที่กู้เงินใช้เงินในฐานะ "ทุน" และ "เครื่องบรรเทาความเดือดร้อน" คนที่ได้กู้มี แนวโน้มจะสร้างงานและเพิ่มมูลค่าของในสวนขึ้นมาได้ในฤดูกาลผลิตปีที่สองสำหรับปีระยะสั้น และปีที่สามสำหรับปีระยะยาว คนที่ไปค้าขายย่อยยหมุนเงินทุนได้หลายรอบ และหลายกิจกรรม กว่าชาวบ้านที่กู้ปรับปรุงสวน คนทำงานรับจ้างยังอยู่วงนอกเงินทุน คนไม่ได้กู้ คนไม่เป็นสมาชิก

เกินครึ่งยังมองภาพกองทุนหมู่บ้านไม่กระจ่างชัด ยังตั้งคำถามต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน ทำที่ในการจัดการนำเงินไปลงทุนในครอบครัวทำงานเป็นหมู่คณะ ความรู้ในการทำงานเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ระบบการจัดการทุนเป็นระบบทันสมัยแต่ทำด้วยแบบแผนที่ยายและเหมาะกับชุมชน และกองทุนหมู่บ้านค่อย ๆ กลายเป็นองค์กรในหมู่บ้าน เป็นข่าวดีด้านเสริมสร้างอำนาจแก่คนเล็กคนน้อย

ความรู้การทำสวนโบราณดั้งเดิมต้นทุนต่ำ แต่ด้วยภาวะการตลาดเปลี่ยนไป คนบริโภคตามรสชาติของสมัยนิยม ความรู้การทำสวนจึงต้องปรับปรุงการผลิตตามใจตลาด ความสัมพันธ์ของชาวสวนกับทุนจึงเริ่มเกิดขึ้น และครั้งแรกๆ ใช้ทุนชุมชน ขอพันธุ์ไม้จากบ้านจากสวนและท้องถิ่นใกล้เคียงพึ่งพากัน ต่อมาพึ่งพากันทางความรู้ คนบุกเบิกทำสวนแบบทันสมัย ผักทักชะตอน ทาบึง เสริมราก ต้นไม้ถ่ายทอดวิชาต่อ ๆ กัน แต่วัตถุดิบ จำพวก ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ฮอริโมนจากภายนอกผลิต ต้องใช้เงินทุนไปซื้อ ชาวสวนกับกองทุนหมู่บ้านจึงได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์ที่ได้ทุนมาปรับปรุงสวน เมื่อคนขอพันธุ์ไม้จะมีการสำนึกในบุญคุณต่อเจ้าของเดิมของต้นพันธุ์ เมื่อชาวสวนก็จะตระหนักในหน้าที่จะต้องใช้คืนเงินทุน และเห็นชอบร่วมกันที่จะให้ดอกเบี้ยยดอกผลกองทุนให้อยู่ระดับต่ำ ๆ เพื่อให้มีโอกาสใช้ระยะเวลาตั้งต้น ตั้งทำการผลิตดอกเบี้ยยดินต้นไม้เจริญ ชาวสวนพอขี้ออก ดอกเบี้ยยชาวสวนจะต้องแบกรับดอกเบี้ยยนั้น

การค้าประกัน เป็นมาตรการทางสังคม ให้คนหันหน้ามาพิจารณาชุดสังขะที่จะต้องมีการปฏิบัติการณ์ผ่าน "ใจ" สวนดั้งเดิมถูกค้าประกันจากตัวเอง ถ้าขยันปลูก ในระยะยาวต้องได้ผลมากน้อย ตามลีลาความชำนาญ ความรู้ แต่เมื่อกู้เงินจึงต้องอาศัยคนอื่นค้าประกัน คักดีศรีหน้าตา ถูกนำมาใช้ประโยชน์อันเป็นการถอนทุนที่ฝากไว้ในวัฒนธรรมชุมชนออกมาใช้ การค้าประกันให้กัน คือการพึ่งพากันให้ร่วมเงาแก่กันและกัน คนนอกหมู่บ้านมาซื้อผลไม้ยังไม่ไว้วางใจ คนในกันเอง หมู่บ้านเดียวกันยังมี "ความไว้วางใจ" และฝึกให้ลูกหลานเห็น "ความมีสำนึก" ของคนกู้เงินทำสวนในรุ่นพ่อแม่ ตรงนี้คือดอกผลที่คืนให้แก่วัฒนธรรม การค้าประกัน เป็นการถักทอข่ายใยแห่งความสัมพันธ์ที่เป็นรูปธรรมที่สุด การค้าประกันเป็นการฝึกคนออกจากการคุมขังของกฎเกณฑ์ที่คิดว่า คนเป็นองค์กรประธานกระทำการ เพราะการค้าประกันเป็นการเดินทางไปล่วงหน้าในอนาคตถึงวันที่จะต้องใช้คืนเงินกองทุนหมู่บ้าน เวลาเปลี่ยนและบริบทเปลี่ยน แต่จิตใจไปอยู่ตรงนั้นก่อนคิดว่าคน "ไม่โกงกัน" ฝึกให้คนข้ามเวลาและสถานที่ มากกว่าติดยึดอยู่ในกรอบประวัติศาสตร์แห่งประสบการณ์การพัฒนาที่ไม่เคยเชื่อว่าเงินตกถึงมือชาวบ้านชาวสวน มักไม่มีประโยชน์เท่าเงินทุนอยู่ในมือนายทุนใหญ่ ที่ผลิตสินค้าได้คราวละมาก ๆ จำรงแรงงานได้มาก และนำภาษีเข้ารัฐได้มาก

ประการที่สี่ การปรับตัว คนพยายามปรับความรู้ในวิถีชีวิตชาวสวนโบราณมาสู่ความรู้ในศาสตร์การผลิตพืชเพื่อการค้า ในสมัยโบราณถ้าอะไรเป็นเผด เป็นสาม เป็นสี่ที่คล้าย ๆ กัน จะถือเป็นเรื่องเหนือธรรมชาติ แปลกประหลาด แต่การเสริมรากต้นไม้ ต้นมะปรางเป็นสองราก สามราก คนเริ่มยอมรับได้ว่าต้นไม้ถ้าจะให้ลูกตก ต้องหาธาตุอาหารในดินให้ได้มาก การเพิ่มศักยภาพของต้นไม้ การเร่ง การราดสารเคมี แม้คนจะยังลังเลแต่ก็พยายามหาความรู้ ความรู้ชาวสวนไทยเลื่องมาถึงยุคทันสมัย จึงถูกปรับให้เข้ากันได้กับชุดความรู้สมัยใหม่ แต่พยายามตอบได้ ความรู้สมัยใหม่ในบางชุดความรู้ ใช้ปุ๋ยเคมีแต่ก็ใช้มูลสัตว์ควบคู่กันไป แรงเหวี่ยงของความรู้ทันสมัยแม้จะมากแต่การต้านก็มาก ด้านโดยธรรมชาติที่ต้นไม้โตล่วงหน้าไปแล้ว ด้านโดยคนที่ตั้งคำถาม ตั้งข้อสงสัยในความรู้ใหม่ การปรับตัวทางด้านความรู้ยังไม่พบนพมแดนความรู้สวนโบราณ แต่วิถีการผลิตบางคนเริ่มแสวงหาแนวทางสร้างอาชีพใหม่เพิ่มเติม อันเป็นการต้องหาความรู้ใหม่ด้วย จากเคยขายของที่ปากสวนได้ราคาต่ำมาก อาจต้องหารถไปคอปไปขายเองที่ต่างจังหวัด หรือกรุงเทพมหานคร อันเป็นการขยับจากคนผลิตด้านการตลาด ลงไปทำการตลาดด้วย นับเป็นภาพที่ซับซ้อนภาพใหม่

ภาพการปรับตัวของชุมชนต่อการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ภายใต้อาณัติความรู้สวนโบราณ ได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กับการรวมกลุ่มแปรรูปผลไม้ โดยสร้างกระบวนการเรียนรู้ต่อยอดมาจากภูมิปัญญาดั้งเดิม อาทิ การทำขนมไทย การทำกระแฉะผสมผลไม้ ในการแปรรูปครั้งแรกในสมัยดั้งเดิมเป็นการแปรรูปเฉพาะครั้งคราว เมื่อได้ผลไม้มาก ๆ เมื่อได้ปลามาก ๆ แปรรูปแล้วเก็บไว้บริโภคของภายในครัวเรือน หรือกระแฉะแปรรูปจากผลไม้ ผสมไปเพื่องานบุญ งานประเพณี ในหมู่ญาติ เพื่อนบ้านในคราวมีงานบวช แต่งงาน ตาย บุญต่าง ๆ เป็นการแปรรูปเฉพาะครั้งคราว ต่อมาเมื่อผลไม้มีมากและราคาตกต่ำ ประกอบกับได้ลองทำเคยทำด้วยความรู้ชุดเก่าดั้งเดิม กลุ่มแปรรูปผลไม้ของแม่บ้านชาวสวน จึงเกิดขึ้นเพื่อหารายได้เพิ่มเติม หมายความว่าแปรรูปผลไม้เป็นขนมเป็นไวน์ผลไม้เพื่อขายทำเงินตราเข้าชุมชน ผลที่ได้ได้แก่การที่คนมาร่วมกัน ลงหุ้นเงินและแรงสติปัญญาร่วมกัน ทำให้เสริมสร้างความเข้มแข็งขึ้นได้ บรรยาการในการรวมกลุ่มได้สร้างบรรยาการให้แต่ละคนได้มีโอกาสรู้และเลือกอุดมการณ์ตามถนัด และสามารถพัฒนาสมรรถนะด้านต่าง ๆ คนบางกลุ่มชอบหาผลไม้จะออกไปเก็บรวบรวมผลไม้ อาทิ มะกอก ชมพู่ มาขายให้ทางกลุ่มแม่บ้าน บางคนถนัดการตลาดจะได้ไปออกงาน ออกร้านตามต่างจังหวัดที่จัดโดยภาคราชการ หรือภาคเอกชน บางคนถนัดผลิต จะอยู่ในโรงเรือนที่ผลิตขนม ไวน์ผลไม้ เมื่อพักกลางวันได้พูดคุยปรึกษาหารือกัน เป็นภาพที่ไม่ค่อยเห็นในยุคใหม่ เพราะถือว่าถ้าเงินพุดแล้วทุกอย่างต้องสำเร็จตามตกลง ทำให้คนลำบากในการปฏิบัติตามตัวอักษร และถูกจับจ้องในผลงานให้

คุ่มค่าแรง สุดท้ายนำไปสู่การกอบโกย เพื่อกลุ่มคนเพียงเล็กน้อยของสังคม แต่กลุ่มแม่บ้านไม่เป็นเช่นนั้น อีกทั้งยังถูกทำให้เป็น สหกรณ์การเกษตร แม่บ้านคลองกระทงจำกัด แสดงให้เห็นความมีสมรรถนะที่จะรับผิดชอบชุมชนที่กลุ่มแม่บ้านอยู่ในฐานะแม่ของชุมชนอย่างเต็มภาคภูมิ ทางรัฐก็ได้ภาษีจากการแปรรูป ภาษีนี้คือภาษีจากแรงงานของสตรีแม่บ้าน นี่คือการปรับตัวที่เด่นชัดมาก

ประการที่ห้า ตำแหน่งแห่งที่ของกองทุนหมู่บ้านที่จัดวางลงไปในความรู้ในวิถีชีวิตสวนโบราณ ที่มีการผลิตเป็นปกติอยู่แล้ว วิถีชีวิตของสวนโบราณมิได้มีความเป็นกลาง หรือภววิสัย แต่เป็นความรู้ที่มีเจตจำนง ผู้การดำรงอยู่ของชาวไทยเลื่อง ที่ต้องคอยตอบโต้ หาทงออกให้กับการดำรงอยู่ตลอดยุคสมัยที่อยู่ในสังคม จุดเปลี่ยนโฉมหน้าของหมู่บ้านได้แก่ การเปลี่ยนเส้นทางคมนาคมจากทางน้ำมาเป็นทางบก การเปลี่ยนไร่มาเป็นสวน การเปลี่ยนการผลิตเพื่อกินอยู่พอเพียงมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ชาวไทยเลื่องล้วนเคยผ่านจุดเปลี่ยนเหล่านี้มาแล้ว ผลที่ตามมาได้แก่ความมียูมีกินในรุ่นลูกหลาน บางคนปรับตัวไม่ได้ จะตกไปอยู่ในสถานะของคนรับจ้างในรุ่นลูกหลาน

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา หากวางลงไปในส่วนโบราณ คนจะนำเงินไปลงทุนผลิตอย่างเต็มที่เพราะมีฐานความรู้ดั้งเดิม แต่คนที่ไม่ได้รู้ คนกลุ่มนี้มักเป็นคนที่ถูกทำให้เป็นคนจนทางกองทุนก็มีกฎเกณฑ์ คำอธิบายชุดหนึ่งกำกับอยู่เสมอว่า เป็น"คนจน" ดังนั้นตั้งแต่ ธกส. ธนาคารรัฐ ธนาคารเอกชน ก็มักไม่ได้รู้มาทำทุน ด้วยคำอธิบายชุดเดียวกันนี้ คนจนจึงถูกมาจากการความจนครอบงำ สุดท้ายไปออกที่ความต่ำต้อยน้อยใจของคนไม่ได้รู้ แม้จะไม่ถึงกับพูดว่าถูกเลือกปฏิบัติ แต่ก็มีเสียงเงิบจากท้ายสวนว่าอยากกู้ ซึ่งคณะกรรมการกองทุนได้ทำถึงที่สุดแล้ว แต่ตัววินัยของการเงินสากลบังคับว่าคุณลักษณะเช่นนี้ไม่น่ากู้ได้ ยิ่งไม่มีคนค้ำประกันยิ่งไม่น่าให้กู้

ทางออกของคนไม่มีคนค้ำ หรือ "คนยากจน" รัฐควร "ให้กำลังใจ" แม้จะยังไม่ให้กู้เงินกองทุนในทันที เสมือนคนเริ่มหัดตั้งไข่ล้มลงแล้วคนเข้มแข็งกว่า ยืมให้กำลังใจ วิธีการอาจเป็นการผนวกรวมคนเหล่านี้เข้ามาร่วมในกลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มแม่บ้าน หรือสหกรณ์ โดยการออกกฎหมายให้องค์การชุมชนไม่ว่าจะเป็นสหกรณ์การเกษตร ธกส. ได้ให้อีกาสคนจนมาทำงานในองค์กรทันที ทุกครั้งที่มีการขอจดทะเบียนสหกรณ์อาจต้องแนบรายชื่อผู้มีรายได้ต่ำ เข้าร่วมกิจกรรมอย่างน้อย 3-5 ชื่อเสมอ อาจจะเป็นแนวทางของระบบเพื่อนช่วยเพื่อน คนเข้มแข็งกว่าช่วยคนอ่อนแอกว่า ในที่สุดส่วนรวมอาจดีขึ้น หรืออีกทางหนึ่งดูว่าคนเหล่านี้มีความรู้อะไรก็ให้ดำเนินการผลิตตามความรู้นั้น โดยเขียนโครงการใช้ความรู้ดั้งเดิมนั้นมาขอู้เงินกองทุนหมู่บ้านได้โดยไม่ต้องมีคนค้ำประกัน อาจให้ทดลองกู้เป็นงวด ๆ ไปเพื่อติดตามผลงานการผลิต ในระบบทุนนิยม ผู้มีความชำนาญเฉพาะทางสูง ๆ อาทิ แพทย์ นักบิน นักวิทยาศาสตร์ มักจะมีเงินประจำตำแหน่ง อาจถึง

เวลาต้องคิดเงินประจำตำแหน่งให้กับคนที่มิมีปัญหาสวนโบราณ เพราะภูมิปัญญาสวนโบราณ นับเป็นความรู้อย่างหนึ่ง เพียงแต่ขาดเงินทุน และบางครั้งถูกมองว่าจนทุกอย่างเลยย่ำรอยเดิมตลอดการ

ประการที่หก มุมมองของชาวสวนโบราณต่อระบบการเกษตรแบบการค้า ภายใต้ระบบการตลาดชาวสวนโบราณมองในฐานะการปะทะขัดแย้ง ช่งชิง ประสพการณ์พ่อค้ามีความรู้เรื่องการตลาดให้เหลี่ยมการค้า การติดต่อธุรกิจซึ่งมีอำนาจเหนือกว่าชาวสวน แทนที่จะตั้งโจทย์ว่าการขายผลไม้ของชาวสวนไม่เป็นไปตามระบบตลาดสมัยใหม่ ควรจะถามว่าใครสร้างระบบการตลาดมากกว่า เพราะกลุ่มนั้นจะครองอำนาจทำให้ชาวสวนขายผลไม้ไม่เป็นไปตามที่ต้องการ

การสร้างความรู้ด้านการตลาดสำหรับชาวสวนไทยเลื่องเป็นหนทางไปสู่การช่งชิงแข่งขันบนเวทีตลาดผลไม้ ขณะนี้มีการสร้างสมความรู้ แต่ขาดการจัดการความรู้การตลาด คนถูกกำหนดโดยเส้นทางคมนาคม พึ่งพิศทางภูมิศาสตร์ แต่พิศทางการตลาดมีความซับซ้อนและเป็นตลาดเสมือนจริง ตลาดล่องหน้ามากขึ้น โลกทัศน์ชาวสวนเดิมเคยคิดถึงพิศในทางศาสนาพุทธได้เห็นแล้วว่ามิพิศถึงหกพิศ ดีความได้ ปฏิบัติการไปตามนั้นได้ หากเชื่อว่ารัฐสร้างตลาดผลไม้ได้ “อำนาจ” ที่ช่วยเสริมสร้าง หาดตลาดควรเป็นไปในแนวราบให้มากขึ้น เพื่อให้การค้าของคนขายผลไม้ชาวสวนรายเล็กมีช่องทางตอบโต้ ล้อเล่น แก่งการตลาดได้ ชาวสวนไม่มีอำนาจขนาดสร้างนโยบาย Gunboat Policy นโยบายเรือปืนไฟแบบเดียวกับเหล่าประเทศผู้ล่าอาณานิคม การกำหนดแบบแผนการตลาด บุกเบิกตลาด จึงเป็นโอกาสของกองทุนหมู่บ้าน จะใช้วิธีการสร้างเครือข่ายติดต่อกองทุนหมู่บ้าน หรือองค์กรทันสมัย อาทิ การเสนอขายผลไม้สดเพื่อโครงการอาหารกลางวันในโรงเรียน ในโรงอาหารโรงพยาบาลชุมชน เมื่อมีการรวมกลุ่มได้มากการต่อรองการขายผลไม้จะขยายตัวขึ้น แข่งขันคุณภาพกันมากขึ้น การช่งชิงแนวราบคนสวนรายเล็ก ๆ จะมีโอกาสมากขึ้น เป็นไปยากที่จะเกิดประชาสังคม การตลาดมีความขัดแย้งตลอดเวลา ชาวสวนโบราณสะสมประสบการณ์ได้มากขึ้น คนได้ใช้เทคโนโลยีการมีส่วนร่วม(Technology of participation)มากขึ้น ให้เกิดการระดมความคิดและการช่งชิงตลาดเป็นไปโดยสันติ ขยายโอกาสการขายผลไม้ตลอดบริบทสังคมและฤดูกาล รวมทั้งชาวสวนได้สร้างความหมายซับซ้อน (Multiple meaning) เท่าทันวาทกรรมบริโภคนิยมใหม่ สร้างรูปแบบ แปรรูปผลไม้ บรรจุภัณฑ์ สะท้อนอัตลักษณ์สวนโบราณ การมีแผนการตลาดในยุคสังคมบริโภคนิยมค่อนข้างจะสุดโต่งดังปัจจุบัน สร้างสายป่านการค้าการตลาดชนิด Complex relationships จะเป็นทางออกหนึ่งด้านการตลาด เราคงไม่อาจใช้การตลาดแบบอ่อนหวานให้ซื้อ หรือตลาดผลไม้สงเคราะห์ได้ตลอดไป

และประเด็นนี้เป็นรหัสที่จักช่วยคุ้มครองชุมชนได้ สร้างให้กองทุนหมู่บ้านยั่งยืนแบบมีชีวิตชีวาได้ต่อไป

ประการสุดท้าย ข้อเสนอเชิงนโยบายสู่การดำรงอยู่ของกองทุนหมู่บ้าน ตามที่ได้ดำเนินการมาแล้วอย่างน้อยระยะรอบปี อาจต้องมีการปรับปรุงกฎเกณฑ์หลักการที่ไม่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น ให้ระเบียบกองทุนมีความยืดหยุ่นตัวได้พอสมควร ในกรณีคนยากจนแต่ตั้งใจอยากทำกิน ควรหาทางเปิดโอกาสให้คนเหล่านี้บ้างในกรณีชุมชนผจญกับภัยธรรมชาติน้ำท่วม แห้งแล้ง หรือแม้แต่ภัยสงครามเศรษฐกิจ

การเปิดโอกาสให้มีการบูรณาการหรือติดต่อเกี่ยวเนื่องระหว่างกองทุนหมู่บ้านด้วยกันได้ หรือกรณีมีโครงการร่วมกันอาจนำเงินทุนมาปล่อยกู้ข้ามหมู่บ้านได้

ด้านความรู้ควรให้โอกาสสร้างความรู้ เชี่ยวเลียบในการทำงานระดับหมู่บ้านให้แก่เจ้าหน้าที่ของกองทุน คณะกรรมการหมู่บ้านต่าง ๆ ได้ประชุมพบปะแลกเปลี่ยนความรู้ ศึกษาระหว่างหมู่บ้านสวนโบราณ ได้ผลิตสร้างความรู้อยู่กับหมู่บ้านคลองกระทัง กองทุนหมู่บ้านอาจจัดสรรเงินบำรุงสวนโบราณให้แก่เจ้าของสวนโบราณบ้าง เพราะกิจกรรมที่ไปกันได้สำหรับสวนโบราณกับกองทุนหมู่บ้านได้แก่กิจกรรมทางด้านการปรับปรุงบำรุงสวน และหาพื้นที่ให้แก่ความรู้สวนโบราณ ได้มีโอกาสผลิตสร้างดอกผลให้แก่สังคมต่อไป นั่นคือกองทุนหมู่บ้านกำลังส่งเสริมชุมชนยั่งยืน

บรรณานุกรม

กรมการศาสนา. **ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 7**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, 2531.

โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำใต้ดินสุโขทัย. **สถิติน้ำฝนอำเภอสวรรคโลก**. สุโขทัย

โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาน้ำใต้ดินสุโขทัย, 2545 (ถ่ายเอกสาร)

นภาพร หะวานนท์. **เอกสารคำสอนสาขาพัฒนศึกษาศาสตร์**. กรุงเทพฯ : บัณฑิต

วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2544. (ถ่ายเอกสาร)

_____. “พลวัตชุมชนไทย : การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัว” **พลวัตชุมชนไทยในสมัย**

โลกาภิวัตน์. บรรณาธิการโดย อาภรณ์ จันทร์สมวงศ์ กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชน

ท้องถิ่นพัฒนา, 2544.

พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว. **ศาสตร์แห่งการวิจัย**. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2529.

วิญญู วิจิตรวาทการ. **การวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ**. พระนคร : มงคลการพิมพ์, 2511.

เสริมพงษ์ รัตน์ะ. “รายงานผลการดำเนินงานตามนโยบายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง”.

วารสารพัฒนาชุมชน. 41 (1) : กุมภาพันธ์ 2545.

Drucker, Peter F. **Post-capitalist Society**. Oxford : Butterworth-Heinemann, 1993.

Foucault, Michel. **The Order of Thing : An Archaeology of The Human Science**.

London : Tavistock Publication, 1970.

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ
พลิกพื้นที่ดงธรรม์พื้นบ้านเพื่อสืบสานชุมชน
ดร. เกตุมณี มากมี

สารบัญ

	หน้า
บทสรุปสำหรับผู้บริหาร	ก
บทที่ 1 บทนำ	1
ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
การเตรียมตัวเข้าสู่ชุมชน	3
การวิเคราะห์ข้อมูล	6
บทที่ 2 ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	7
ทุนทรัพยากรธรรมชาติ	8
ทุนทางสังคม	9
ทุนภูมิปัญญา	13
บทที่ 3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	18
ความพยายามของรัฐกับกระแสการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน	18
การผสานกันของความรู้ชุดใหม่กับความรู้ชุดเดิม	20
พลังผลักดันกับการปรับตัวของวิถีการผลิตแนวใหม่ของชุมชน	21
ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อคุณภาพชีวิต	24
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน	26
พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	26
การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านไทยอง	30
ข้อเสนอแนะจากมุมมองของสมาชิก	33
ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	34
บทสรุป	35
หนังสืออ้างอิง	36

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

“กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนที่มีต่อ “ทุนเงินตรา” โดยผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุนว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดคล้องประสานระหว่าง“ทุนความรู้เดิม”ที่สะสมกันมานานับร้อยปี กับ“ความรู้ชุดใหม่”ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1. กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้
2. กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ “ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม
3. กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ลักษณะชุมชนที่ศึกษา

หมู่บ้านไทยอง เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ไม่ไกลนักจากตัวอำเภอที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคเหนือที่ลือชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งสาวงาม สภาพหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำที่จะใช้เพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมพอเพียงตลอดปีจากน้ำฝน น้ำคลอง และ บ่อเจาะ สำหรับการติดต่อกับภายนอกชุมชน การคมนาคมสะดวกตลอดปีเพราะเป็นถนนลาดยางตลอด ระยะห่างจากหมู่บ้านถึงตำบล 4 กิโลเมตร จากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 8 กิโลเมตร และจากหมู่บ้านถึงตัวจังหวัด ประมาณ 12 กิโลเมตร อาชีพหลักของคนในชุมชนส่วนใหญ่คือเกษตรกรรมได้แก่ การทำนา ทำสวน และมีอาชีพรองที่เป็นแหล่งรายได้เสริมอีกมากมาย อาทิ การเลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ค้าขาย รับจ้าง ฯลฯ แต่อาชีพรองที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนใน

ลักษณะผลิตภัณฑ์ดีเด่นที่คนในชุมชนนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษนับร้อยๆปีมาแล้ว คือ การทอผ้า

ข้อค้นพบจากการศึกษา

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไทยของครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนไทยของโดยนำยุทธศาสตร์วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “งานหัตถกรรม” ได้แก่การทอผ้า มาเป็นสินค้าสำหรับการผลิตเพื่อขายนั้นมิใช่เป็นเพียงการดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัย กลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เชิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการหาตลาดในการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับ ชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกันทำให้ชุมชนไทยองมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ(empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการผลิต เป็นประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต ซึ่งเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชนเดิม

ผลการดำเนินงานโครงการกองทุนแม้จะเป็นในระยะสั้น แต่กระบวนการที่ชาวบ้านได้เรียนรู้ในการบริหารจัดการแหล่งทุนใหม่ ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างฐานการผลิตของครอบครัวให้ มั่นคงยิ่งขึ้น สิ่งที่เห็นเป็นที่ประจักษ์ คือ “สำนึกของความเป็นเจ้าของร่วมกัน” จากการรับรู้ของ ชาวบ้านได้ให้ความหมายต่อกองทุนนี้ว่า เป็นปัจจัยที่รัฐมอบให้เป็นสมบัติของหมู่บ้าน ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะรักษาแหล่งทุนนี้ให้ทุกคนได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึง กระบวนการดำเนินงานของกองทุนนี้ได้เสริมสร้าง “ความรับผิดชอบ” ให้แก่สมาชิก จากประสบการณ์ของการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในทุนลักษณะนี้มาก่อน ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ว่า การบริหารจัดการเงินกองทุนเป็นสิ่งสำคัญ สิ่งที่สมาชิกเกิดการเรียนรู้คือการกระจาย

ความรับผิดชอบร่วมกัน โดยชุมชนนี้จัดแบ่งตามหมวดบ้าน การบริหารจัดการที่สมาชิกได้เรียนรู้ คือการให้ทุกคนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การคัดเลือกกรรมการ การร่างระเบียบปฏิบัติ การพิจารณาการให้เงินกู้ ตลอดจนการให้สมาชิกได้รับรู้ข้อมูลความเคลื่อนไหวโดยการจัดประชุม การประชาสัมพันธ์ ในทางปฏิบัติที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน ทำให้โอกาสที่กองทุนนี้ จะเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกของชุมชนมีความเป็นไปได้สูง เพราะ คณะกรรมการ ตลอดจนสมาชิกทุกคนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน จึงสามารถพิจารณาให้ความช่วยเหลือได้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพจริง

การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ถึงแม้ชุมชนแห่งนี้จะมีแหล่งเงินทุนที่สามารถช่วยเหลือสมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยอยู่แล้ว การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านที่ส่งผลกระทบต่อระบบการเงินของกลุ่มเหล่านี้บางกลุ่ม ในแง่ของอัตราดอกเบี้ย เพราะต้องลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกลุ่มลง เพื่อให้สอดคล้องกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้สมาชิกได้รับผลประโยชน์ นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มทุนให้กับผู้ผลิตรายย่อยให้สามารถขยายกิจการออกไปทำให้เพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของสมาชิก

การขยายเครือข่ายกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน

ในช่วงการดำเนินงานกองทุนในระยะเวลา 1 ปีที่ผ่านมา ชุมชนไทยองได้เกิดการเรียนรู้ จากหมู่บ้านอื่นในการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านเหมือนกัน จากการเปรียบเทียบหมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งมีจำนวนประชากรน้อยกว่าหมู่บ้านไทยอง เกือบครึ่งหนึ่ง แต่ก็ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ เท่าเทียมกัน ดังนั้นหมู่บ้านดังกล่าวก็เกิดกรณีเงินเหลือไม่มีผู้กู้ จำเป็นต้องเอาไปฝากธนาคาร ซึ่งได้ดอกเบี้ยน้อยกว่าที่หมู่บ้านบริหารจัดการกันเอง ในขณะที่หมู่บ้านไทยองปริมาณเงินที่สมาชิกต้องการมีมากกว่า ข้อเสนอในประเด็นนี้ คือ การพัฒนาระบบ "เครือข่าย" ระหว่างกลุ่มกองทุนหมู่บ้านด้วยตนเอง อาจเป็นระบบตำบล อำเภอ จังหวัด หรือ ภูมิภาค เพื่อขยายฐาน "การพึ่งพากัน"(reciprocal) ให้กว้างออกไป

การให้อิสระในการบริหารเงินกองทุน

การบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ แม้จะให้แต่ละหมู่บ้านบริหารกันเอง แต่ในต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ ที่รัฐกำหนดมาให้ ข้อเสนอแนะในประเด็นนี้คือ รัฐควรให้อิสระแก่ชุมชน ในการ

จัดการ เงินกองทุนหมู่บ้าน เช่น อาจจะยึดกำหนดวันชำระเงินออกไป ในการลงทุนบางกรณี เช่น สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว ซึ่งวัวยังไม่ได้ออกลูก ชาวบ้านก็ไม่สามารถขายวัว เอาเงินมาชำระให้กองทุนได้ หรืออาชีพบางประเภท อาจสามารถชำระก่อนเป็นช่วงๆได้ เช่น การค้าขาย ดังนั้น การกำหนดว่าสิ้นปีสมาชิกต้องคืนเงินทุกคน จึงเป็นกฎที่ค่อนข้างตายตัวและยุ่งยากต่อสมาชิกที่จะต้อง ชำระเงิน แม้ว่ากิจการยังไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์

การพัฒนาบุคลากร

ในทัศนะของชุมชนการบริหารเงินกองทุนจำนวน 1 ล้านบาทนั้นคณะกรรมการดำเนินการยังไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ดังนั้น รัฐควรจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาบุคลากร ที่ทำหน้าที่เป็นกรรมการอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีความรู้ในการบริหารเงินกองทุนนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพิจารณาความสำเร็จของโครงการเงินกองทุนหมู่บ้าน ในแง่มุมด้านการบริหารการเงินของชุมชนแต่เพียงด้านเดียว เช่นการคงเหลือของเงินต้น (1 ล้านบาท) หรือ การส่งเงินได้ครบตามกำหนด หรือ การมีดอกผลของ เงินทุน เพิ่มขึ้น จากดอกเบี้ย ของสมาชิก จะได้ภาพสะท้อนที่ไม่ครอบคลุมคุณภาพทั้งหมดของความสำเร็จของเงินกองทุน อีกทั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาของการเพิ่มหนี้สินในลักษณะ ฐกินหาง เพราะต้องหาแหล่งเงินกู้จากแหล่งอื่นมาชดเชยเงินก้อนนี้ แล้วต้องหาอีกแหล่งมาชดเชยเงินที่กู้มาใหม่ จะเป็นวงจรหนี้สินอย่างนี้เรื่อยไป แต่ควรอย่างยิ่งที่จะคำนึงถึงตัวชี้วัดอื่นๆประกอบด้วย เช่น การเพิ่มรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน โดยเกิดการสร้างงานขึ้นใหม่ เกิดการขยายกิจการ เพิ่มทุนทางสังคมให้แก่ชุมชนที่จากเดิมคนนิยมออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน แต่กลับมารวมตัวกันทำงานในหมู่บ้านของตน ฯลฯ การปรับมิติภาพความสำเร็จของเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นภารกิจที่รัฐจะต้องดำเนินการเป็นอันดับต้นๆ เพื่อใช้เป็นแนวในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนต่อไป

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา

อาณาจักรที่เก่าแก่ในล้านนาประเทศ ในอดีตเป็นแคว้นสำคัญที่ถือเป็นศูนย์กลางของความเจริญในลักษณะของสังคมที่เป็นบ้านเมือง(urban society)¹ ปัจจุบันกลับเป็นจังหวัดเล็กๆ ในภาคเหนือตอนบน ซึ่งรัฐบาลมีนโยบายที่จะพัฒนาให้เป็นเมืองแฝดคู่กับ จังหวัดนพบุรี ที่เป็นศูนย์กลางของความทันสมัยจนถือว่าเป็นเมืองหลวงของภาคเหนือตอนบน โดยสนับสนุนให้เป็นแหล่งอุตสาหกรรม จนกระทั่งสามารถจัดตั้งเป็นนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ มีการจูงใจให้มีการลงทุนในการผลิตภาคอุตสาหกรรม จนมีโรงงานมากมายในนิคมอุตสาหกรรมแห่งนี้ ซึ่งทำให้สภาพความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายของชาวบ้านเปลี่ยนไป คนหนุ่มสาวนิยมที่จะทำงานในโรงงานมากกว่าทำงานเกษตรกรรมในหมู่บ้าน...เด็กเดี๋ยวนี้พอจบม.3ก็เข้าสู่โรงงานแล้ว ไม่ค่อยอยู่ในหมู่บ้านไม่เหมือนเมื่อก่อน... เหลือแต่ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านที่ระดับการศึกษาไม่เอื้อต่อการทำงานในโรงงาน ความผูกพันของตนในชุมชนกับหมู่บ้านจึงเป็นไปในลักษณะที่อยู่อาศัย มากกว่าเป็นแหล่งทำมาหากินเช่นแต่ก่อน ท่ามกลางกระแสการพัฒนาที่เข้ามาสู่ทุกหมู่บ้าน เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีวิตอย่างมากของคนในชุมชนในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา แต่หมู่บ้านไทยของซึ่งเป็นหมู่บ้านขนาดกลางประชากร 1,749 คน มี 493 ครัวเรือน เกือบทุกครัวเรือนยังสามารถรักษาอาชีพดั้งเดิมในชุมชนที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ถ่ายทอดกันมานับร้อยๆปีมาแล้ว คือ “การทอผ้า” ไว้ได้อย่างเหนียวแน่น จนถือเป็นเอกลักษณ์ของชุมชน ดังคำขวัญของหมู่บ้านที่ว่า “ผ้าทอหัตถกรรม งามล้ำประเพณี ของดีกระเทียมลำไย ถิ่นใหญ่ไทยอง แผ่นดินทองของเรา”

มูลเหตุจูงใจที่ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาหมู่บ้านนี้ คือความสนใจที่จะศึกษาของ “ทุนชุมชน” ในหมู่บ้านนี้ว่า การสะสมทุนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน เป็น “ต้นทุน” ที่ชุมชนใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดท่ามกลางความเจริญของวิทยาการความรู้แบบสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ความทันสมัย”(modernization) แต่ยังคงความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองอยู่

¹ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมใน “ล้านนาประเทศ” โดย ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม

อย่างภาคภูมิใจ และเมื่อมีทุนรูปแบบใหม่เข้ามาในรูปของ “ทุนเงินตรา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” ซึ่งเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐนั้น กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนนี้ต่อ “ทุนเงินตรา” จะเป็นอย่างไร โดยศึกษาผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุน ว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดคล้องประสานระหว่าง “ทุนความรู้เดิม” ที่สะสมกันมานับร้อยๆ ปี กับ “ความรู้ชุดใหม่” ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด กระบวนการศึกษาจึงต้องอาศัยวิธีวิทยา(methodology) ที่ต้องสืบค้นจากประสบการณ์จริงของคนในหมู่บ้านแล้วจึงสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ จากจุดยืนและมุมมองของสมาชิกในชุมชน มากกว่าจะเป็นการตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1. กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้
2. กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ “ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม
3. กระบวนการบริหารจัดการ “กองทุนหมู่บ้าน” กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ชุมชนที่ศึกษาและการเข้าสู่ชุมชน

ลักษณะชุมชน

หมู่บ้านไทยอง เป็นหมู่บ้านหนึ่งที่ตั้งอยู่ไม่ไกลนักจากตัวอำเภอที่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคเหนือที่ลือชื่อว่าเป็นดินแดนแห่งสาวงาม สภาพหมู่บ้านเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำที่จะใช้เพื่อประกอบอาชีพเกษตรกรรมพอเพียงตลอดปีจากน้ำฝน น้ำคลอง และ บ่อเจาะ สำหรับการติดต่อกับภายนอกชุมชน การคมนาคมสะดวกตลอดปีเพราะเป็นถนนลาดยางตลอด ระยะห่างจากหมู่บ้านถึงตำบล 4 กิโลเมตร จากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 8 กิโลเมตร และจากหมู่บ้านถึงตัวจังหวัด ประมาณ 12 กิโลเมตร อาชีพหลักของคนในชุมชนส่วนใหญ่คือเกษตรกรรมได้แก่ การทำนา ทำสวน และมีอาชีพรองที่เป็นแหล่งรายได้เสริมอีกมาก

มาย อาทิ การเลี้ยงสัตว์ ปลูกผัก ค้าขาย รับจ้าง ฯลฯ แต่อาชีพรองที่สร้างชื่อเสียงให้แก่ชุมชนในลักษณะผลิตภัณฑ์ดีเด่นที่คนในชุมชนนี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษนับร้อยๆ ปีมาแล้ว คือ การทอผ้า “...เกิดมาก็เห็น หูกทอผ้าแล้ว...”

การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่ชุมชน

ภายหลังจากการสำรวจและเลือกพื้นที่ที่จะศึกษาแล้ว ผู้วิจัยได้เตรียมแนวคำถามที่จะใช้ในการสืบค้นข้อมูลตามพื้นฐานเดิมของชุมชน(เน้นในเรื่องหัตถกรรม) อนึ่งเนื่องจากชุมชนแห่งนี้ตั้งอยู่ในต่างจังหวัด(ผู้วิจัยอยู่อีกจังหวัดหนึ่ง) ผู้วิจัยจึงต้องหาผู้ช่วยนักวิจัยซึ่งเป็นคนในพื้นที่จากการติดต่อประสานงานได้ผู้ช่วยนักวิจัยที่เป็นข้าราชการครูซึ่งมีถิ่นกำเนิดในหมู่บ้านแห่งนี้และปัจจุบันก็อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน เป็นผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่แห่งนี้ จำนวน 2 ท่าน เนื่องจากหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านขนาดกลางค่อนข้างใหญ่ ผู้วิจัย จึงต้องอาศัยนักวิจัยภาคสนามจำนวนหนึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการเตรียมนักวิจัยภาคสนามเหล่านี้โดยแบ่งฝึกเป็น 2 กิจกรรม ได้แก่ การอบรมให้ความรู้ โดยฝึกซ้อมความเข้าใจในความรู้รอบยอด(concept)ในการสัมภาษณ์ระดับลึก(indepth interview) ความเข้าใจในประเด็นคำถาม(guide line) การใช้คำพูด การทะล่อมถาม(probe)ในรายละเอียด ตลอดจนการเคารพและให้เกียรติผู้ให้ข้อมูล(key informants) กรณีที่ผู้ให้ข้อมูลอาจไม่สบายใจในการบันทึกเทปในเนื้อหาหรือประเด็นที่ละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ตลอดจนให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสังเกต ทั้งผู้ช่วยนักวิจัยและนักวิจัยภาคสนาม สำหรับกิจกรรมที่สอง คือการทดลองฝึกปฏิบัติจริง(try out)ในพื้นที่ และนำกลับมาวิพากษ์ในลักษณะของความครบถ้วนของเนื้อหา จากนั้นจึงเตรียมตัวปฏิบัติงานในภาคสนามจริง

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

การเข้าสู่ชุมชนแห่งนี้ ผู้ช่วยนักวิจัยเป็นข้าราชการครูที่มีภูมิลำเนาอยู่ในหมู่บ้านแห่งนี้แต่กำเนิด ทำให้ได้รับความสะดวกสบายในการจะได้รับความร่วมมืออย่างดี จากผู้ให้ข้อมูลทั้งหมด ในระยะแรกผู้ช่วยนักวิจัยได้พาคณะนักวิจัยทั้งหมดไปแนะนำให้รู้จักกับผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าอาวาส ซึ่งถือเป็นผู้นำในชุมชน จากนั้นทั้งผู้ใหญ่บ้านและเจ้าอาวาส ได้ประชาสัมพันธ์ให้บุคลากรในชุมชนทราบวัตถุประสงค์ของการมาเก็บรวบรวมข้อมูลของคณะนักวิจัย ในวันสำคัญทางศาสนาและการประกาศเสียงตามสายให้ชาวบ้านให้ความร่วมมือกับคณะนักวิจัย ในช่วงแรกของการเก็บข้อมูลเป็นช่วงที่ชาวบ้านกำลังเก็บผลผลิตลำไย ทำให้คณะนักวิจัยต้องหาเวลานัดหมายกับผู้ให้ข้อมูล บางครั้งก็เป็นช่วงเย็นที่ชาวบ้านเสร็จภารกิจแล้ว หรือการสัมภาษณ์ใน

ช่วงที่ผู้ให้ข้อมูลกำลังปฏิบัติภารกิจอื่นอยู่ เช่น ประธานกองทุนหมู่บ้านติดภารกิจในการประชุมอบรมในจังหวัดใกล้เคียง เป็นต้น

เทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลครั้งนี้ ใช้การสัมภาษณ์ระดับลึกเป็นหลัก ดังนั้นจึงต้องอาศัยคนในพื้นที่ที่สามารถสื่อสารภาษาถิ่นได้ โดยเฉพาะในชุมชนแห่งนี้ใช้ภาษา “ยอง” ซึ่งเป็นภาษาแม่ และ “คำเมือง” ซึ่งเป็นภาษาถิ่นล้านนา ทั้งนี้ได้ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์ร่วมกับการสังเกต และการร่วมกิจกรรมของชุมชน ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมิได้กำหนดเวลาตายตัว ขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้ให้ข้อมูล ว่ามีความรอบรู้ในประเด็นที่ถามมากน้อยแค่ไหน ส่วนใหญ่ประเด็นที่ผู้ให้ข้อมูลจะมีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนต่อข้อมูลมาก เมื่อให้เล่าภูมิหลังของหมู่บ้าน และความเป็นมาในอดีต ทั้งนี้ผู้วิจัยและคณะได้ใช้การบันทึกเทปการสัมภาษณ์โดยได้ขออนุญาตจากผู้ให้ข้อมูลทุกครั้ง และจะยกเว้นการบันทึกเทปเมื่อผู้ให้ข้อมูลเห็นว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและไม่อยากให้มีหลักฐานปรากฏในลักษณะเทปบันทึก ผู้วิจัยจะใช้วิธีการจดบันทึกงานภาคสนามแทน

รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหมู่บ้านไทยอง

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวข้องกับ กองทุนหมู่บ้าน
1	ข้าราชการครูบ้านนาญ	ชาย	69	ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2	อดีตประธานกลุ่มทอผ้า	หญิง	58	สมาชิก (กู้)
3	ประธานกลุ่มผู้สูงอายุ	ชาย	80	ไม่เป็นสมาชิก
4	เจ้าอาวาสหนองเจือก	ชาย	78	ไม่เป็นสมาชิก
5	ค้าขาย	ชาย	50	ไม่เป็นสมาชิก
6	สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว	ชาย	65	สมาชิก (กู้)
7	ผู้นำกลุ่มทอผ้า	หญิง	42	สมาชิก (กู้)
8	ประธาน อ.ส.ม	ชาย	38	สมาชิก (ไม่กู้)
9	ไวยาวัจกรณ	ชาย	56	ไม่เป็นสมาชิก
10	ค้าขาย	ชาย	32	สมาชิก (กู้)
11	ทำนา สวนลำไย	ชาย	51	สมาชิก(กู้)

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวข้องกับ กองทุนหมู่บ้าน
12	สมาชิกกลุ่มทอผ้า	หญิง	37	สมาชิก (กู้)
13	รับจ้างทั่วไป	หญิง	65	ไม่เป็นสมาชิก
14	เลขานุการชมรมครู	ชาย	52	ไม่เป็นสมาชิก
15	ทำนา ปลุกผัก	หญิง	46	สมาชิก (กู้)
16	อดีตประธานชมรมครู	ชาย	52	ไม่เป็นสมาชิก
17	ทอผ้า แม่บ้าน	หญิง	68	สมาชิก(กู้)
18	ผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	52	สมาชิก (ไม่กู้)
19	อาจารย์โรงเรียนประถมศึกษา	หญิง	48	ไม่เป็นสมาชิก
20	ประธานชมรมครู	ชาย	70	สมาชิก(ไม่กู้)
21	รับจ้างทั่วไป	ชาย	45	ไม่เป็นสมาชิก
22	ทำสวน รับจ้าง	ชาย	37	สมาชิก(กู้)
23	ทำสวน ทอผ้า	หญิง	32	สมาชิก (กู้)
24	ทำนา ทอผ้า	หญิง	44	สมาชิก (ไม่กู้)
25	ทำสวนลำไย ทอผ้า	หญิง	51	สมาชิก (ไม่กู้)
26	ทำสวนลำไย	ชาย	36	สมาชิก (กู้)
27	ทำสวน แกะสลัก	ชาย	47	สมาชิก (กู้)
28	แกะสลัก	ชาย	39	สมาชิก (กู้)
29	ทำนา ทำสวน	ชาย	33	สมาชิก (ไม่กู้)
30	ทำสวน ทำผ้าเช็ดเท้า	หญิง	32	ไม่เป็นสมาชิก
31	ค้าขาย (ข้าวมันไก่)	หญิง	39	สมาชิก (กู้)
32	ทำสวนลำไย	หญิง	36	สมาชิก (ไม่กู้)
33	ทำสวนผักกางมุ้ง	ชาย	46	สมาชิก (กู้)
34	ทำนา ทำสวน	ชาย	47	สมาชิก(กู้)

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมีสองแบบได้แก่ จากการสัมภาษณ์ระดับลึกได้นำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ และข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกผลการสังเกตในภาคสนาม(field note) หลังจากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) โดยใช้โปรแกรม ATLAS/IT ซึ่งเป็นซอฟต์แวร์ที่ช่วยในการจัดหมวดหมู่ข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ มาใช้ในการจัดระบบข้อมูลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยในรายงานฉบับนี้เน้นการบรรยายที่ให้รายละเอียด(thick description) ของมิติชุมชนตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตที่ปรากฏทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตามการรับรู้ของชุมชน โดยนำเสนอเรียงตามลำดับดังนี้

บทที่1 บทนำ กล่าวถึงลักษณะชุมชนที่เลือกศึกษาและวิธีการศึกษา วัตถุประสงค์ของการวิจัย การเข้าสู่ชุมชน กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่2 ทนุชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย นำเสนอในประเด็นของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในยุคก่อนการพัฒนา ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนภูมิปัญญาของชุมชน

บทที่3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยมีจุดเน้นในประเด็นของกระบวนการปรับตัวโดยใช้ “ความรู้ชุดเดิม” ร่วมกับ “ความรู้ชุดใหม่” เพื่อการอยู่รอดของชุมชน

บทที่4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ของกระบวนการบริหารจัดการ“ทุนเงินตรา” ของชุมชน ที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน

หนังสืออ้างอิง

แสงว มาละแซม . ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คนของย้ายแผ่นดิน. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ .2540.

ศรีศักดิ์ วลลิโกดม . ล้านนาประเทศ . กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิชเนศ พรินติ้ง เซ็นเตอร์

จำกัด. 2545.

บทที่ 2

ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษามิติของชุมชนในบทนี้จะเน้นการศึกษาย้อนอดีตตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต ในช่วงก่อนที่ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนากระแสหลักคือระบบทุนนิยม วิธีการผลิตของชุมชนยุคนั้นที่ยังเป็นแบบเรียบง่าย ในลักษณะของเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในทุกๆ ขั้นตอน (natural economic) การยังชีพที่ต้องอาศัยกฎเกณฑ์จากธรรมชาติล้วนๆ นั้น ชุมชนต้องมีระบบความเชื่อ ความคิด ที่สั่งสมกันมานาน เพื่อให้การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างสงบสุข สิ่งเหล่านี้รวมเรียกว่า “ทุนชุมชน” ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในทุกรูปแบบที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน ชาวบ้าน มีกระบวนการสะสมทุนของตนเองเพื่อความคงอยู่ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการศึกษาครั้งนี้จะนำเสนอกระบวนการสะสมทุนของชุมชนไทยในมิติต่างๆ ดังนี้

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการสะท้อนภาพของทุนพื้นฐานของชุมชนแห่งนี้ ทั้งในด้านของสภาพภูมิศาสตร์ โครงสร้างพื้นฐาน และทรัพยากรในท้องถิ่น ที่ส่งต่อการผลิตและบริโภคของคนในชุมชน ให้สามารถดำรงชีวิตสืบทอดกันมายาวนาน

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม เป็นการศึกษาเจาะลึกถึง วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ที่เป็นสายใยในการสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน ตลอดจนระบบการช่วยเหลือกันในเชิงเศรษฐกิจที่ฝังรากลึกมานานในระบบของการแลกเปลี่ยน แบ่งปัน ผลประโยชน์

มิติที่ 3 ทุนภูมิปัญญา เป็นการศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ในด้านภูมิความรู้ดั้งเดิมที่สะสมกันมา ที่แสดงให้เห็นกระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีพของคนในชุมชน ทั้งในด้าน การทำมาหากิน การดูแลสุขภาพ การเลือกคู่ครอง ตลอดจนการสืบทอดสิ่งเหล่านี้แก่ชนรุ่นหลัง

มิติที่ 1 ทนทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชน

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนบ้านไทยอง ค่อนข้างเอื้อต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม เพราะตั้งอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่ม มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ที่ผุดมาจากใต้ดินตลอดปี ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ตาน้ำ” “...มันจะมีน้ำที่ไหลออกมาจากตาน้ำนั้นครับ ที่เขาเรียกว่าหนอง...” ในอดีตที่ป่าไม้ยังอุดมสมบูรณ์ในฤดูฝนจะมีน้ำผุดขึ้นมาบนพื้นดินให้เห็นอยู่เสมอ ดังนั้นจึงเอื้อต่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งต้องอาศัยความอุดมสมบูรณ์ของดินและน้ำ เป็นหลัก ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงอาศัยการทำนาเป็นหลักเมื่อหมดฤดูทำนา ก็ ทำสวน ปลูกหอม กระเทียม “...สมัยก่อนไม่ต้องมีหροกเครื่องสูบน้ำ เราใช้ “กระโจ้”²นี้แหละวิดน้ำขึ้นใส่หอม...” ผลผลิตของหมู่บ้านนี้ที่นอกจากจะใช้บริโภคแล้วยังใช้แลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านอื่นด้วย “...ส่วนใหญ่เราปลูกเอง มีที่อื่นมาแลกเปลี่ยนหอมกระเทียม ของเราจะเป็นต้นตำรับ...” ทรัพยากรที่จำเป็นสำหรับเกษตรกรคือที่ดิน ซึ่งเป็นแหล่งทุนที่มีความหมายต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนที่นี่มาก ในยุคที่เงินทองไม่ใช่ปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต ชาวบ้านจะปลูกข้าวไว้เพื่อกินโดยเก็บไว้ในยุ้งฉาง เพื่อใช้บริโภคตลอดปี การปลูกข้าวในยุคนี้ได้ผลผลิตค่อนข้างน้อยแม้จะใช้ที่ดินในการปลูกค่อนข้างมาก เพราะไม่ใช่สารเคมีแต่อาศัยกระบวนการปลูกแบบธรรมชาติ “...สมัยก่อนปลูกนาหลายเป็นสิบกว่าไร่แต่ได้ข้าวชนิดเดียว เพราะสมัยก่อนไม่รู้จักหροกปุ๋ยยูเรีย ยูเรีย เราใส่แต่ขี้วัวเพราะเลี้ยงวัวกันเยอะ เอาขี้วัวไปทำปุ๋ย ใส่ไร่ละลำ 2 ลำ ข้าวจะงามดี...” ส่วนอาหารประจำวันประเภทพืชผักสามารถปลูกรับประทานเอง หรือหาได้จากริมรั้วที่พืชผักเหล่านั้นขึ้นเองตามธรรมชาติ สำหรับอาหารประเภทเนื้อสัตว์ ที่ไม่ใหญ่โตมาก เช่น สัตว์น้ำ ได้แก่ กุ้ง หอย ปู ปลา สามารถหาจับได้ตามลำน้ำสาธารณะ หรือการจับกบ เขียด ตามทุ่งนา นอกจากนั้นก็เลี้ยงไว้รับประทานเช่น เลี้ยงไก่ ไก่กินไข่ และกินเนื้อ (การเลี้ยงสัตว์แบ่งเป็นสองประเภทคือเลี้ยงไว้ใช้งาน กับเลี้ยงไว้เป็นอาหาร) สำหรับสัตว์ใหญ่ประเภทเนื้อหมู เนื้อวัว นั้น ในยุคนั้นจะได้รับประทานโดยเฉลี่ยปีหนึ่งประมาณ 3 ครั้ง ได้แก่ ช่วงวันสงกรานต์² วันเข้าพรรษา และออกพรรษา โดยแต่ละครอบครัวจะมาร่วมกันรับผิดชอบในลักษณะของการแบ่งเนื้อสัตว์เป็นหุ้นส่วนให้แต่ละครอบครัวเรียกลักษณะ

² ถือว่าเป็นปีใหม่ของชาวล้านนา เรียกประเพณีนี้ว่า “ปีใหม่เมือง”

นี้ว่า “ ตกปุ่น”³ ดังนั้นในแต่ละวันชาวบ้านเกือบจะไม่มีค่าใช้จ่ายอะไรเลยก็ว่าได้ อันเนื่องมาจากความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนนั่นเอง

ถาม : แล้วพวก เนื้อหมู เนื้อวัว ละคะ

ตอบ :เนื้อหมูวัว เนื้อวัวไม่ค่อยมีหรอก ปีหนึ่งๆกว่าจะได้กินพวกเนื้อสัตว์ นี่ก็

ต้อง เป็นช่วง ปีใหม่เมือง(วันสงกรานต์) วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ปี

ไหนจะได้ กินแค่ 3 ครั้ง เท่านั้นแหละ โดยทั่วๆไป

ถาม: เอาที่ไหนมากินกันคะ

ตอบ :ต้อง “ตกปุ่น” กัน ใครจะเอา 5 บาท 10 บาท แล้วก็ซื้อเป็นๆ มาฆ่า

แบ่งกัน

มิติที่ 2 ทูตทางสังคม

ทุนสังคมของชุมชนในอดีตมีรูปแบบการยึดเหนี่ยวทางสังคมที่อาศัยการจัดระเบียบทางสังคม โดยมีบรรทัดฐาน เงื่อนไข และกระบวนการ ซึ่งมีตัวขับเคลื่อนที่สำคัญคือความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน(reciprocity) ค่อนข้างมาก ทุนสังคมของชุมชนไทยของที่จะนำเสนอต่อไปนี้เป็น การฉายภาพการสะสมทุนของชุมชนแห่งนี้ผ่านวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน นั่นคือวัฒนธรรมของชนเผ่าไทยอง และคติ ความเชื่อที่ได้รับอิทธิพลจากชนชาวล้านนา ทำให้เกิดการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม”ไทยอง”กับวัฒนธรรมของ “คนเมือง”⁴

แหล่งกำเนิดของชุมชน “ไทยอง” ถิ่นฐานบ้านเกิดของชาวยองในชุมชนแห่งนี้เดิมอาศัยอยู่ในเมืองยอง แคว้น สิบสองปันนา ประเทศจีนตอนเหนือ ในปีพ.ศ.2348 ยุคของพระเจ้ากาวิละเจ้าเมืองเชียงใหม่ ได้รวบรวมผู้คนมาเพื่อสร้างเมืองใหม่ตามกุศโลบายที่ว่า“เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง”ในครั้งนั้นได้กวาดต้อนผู้คนจากเมืองยองแบบเทครัว⁵ โดยเจ้าบุญमान้องของเจ้ากาวิละได้นำชาวยองส่วนหนึ่งมาไว้ที่ตำบลเวียงยอง จังหวัดลำพูน สำหรับชุมชนไทยองแห่งนี้เกิดจากกลุ่มคนยอง จำนวน 5ครอบครัว ได้อพยพมาอยู่ ณ หมู่บ้านแห่งนี้ เจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้าน ซึ่งมีอายุกว่า 70 ปีได้เล่าว่า “...ยุคบรรพบุรุษเรา200 -300 กว่าปีมาแล้ว มาจากเมือง

³ แบ่งเป็นกองๆละเท่าๆกัน

⁴ คนเมือง หมายถึง ชาวไทยที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือตอนบนใช้ภาษาถิ่นที่เรียกว่า”คำเมือง”

⁵ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมจาก “ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คนยองย้ายแผ่นดิน” ของแสง มาละแซม

ของ นุ่น จากประเทศจีน เจ้ากาวิละ ได้ให้น้องท่าน เจ้าบุญมา กวาดต้อนผู้คนมาสร้างบ้านแปงเมือง ก็เอาชาวยอง มาไว้ที่ หมู่บ้านเวียงยอง(ตำบลเวียงยอง อ.เมือง จ.ลำพูน : ผู้วิจัย) ปัจจุบันนี้ ต่อมาเราก็อพยพมาอยู่บ้านนี้ 5 ครอบครัว เป็น คนยองหมด...” ชาวยองมีภาษาพูดที่เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง มีสำเนียงแตกต่างไปจากภาษาของคนเมือง ชาวยองมีความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายรักสงบ

การศึกษาการสะสมทุนทางสังคมของชุมชนแห่งนี้ คงเริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการของการอยู่ร่วมกันที่ธรรมชาติของมนุษย์ทุกคนต้องแสวงหาสิ่งที่เรียกว่าปัจจัยการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคง ในช่วงของการผลิตเพื่อยังชีพนั้น ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคงหนีไม่พ้น “ที่ดิน” ซึ่งทุกครอบครัวต้องแสวงหามาเพื่อเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ทุนสังคมอย่างหนึ่งในยุคที่ยังไม่มีระเบียบกฎหมาย ในการครอบครองทรัพย์สิน สิ่งที่ชุมชนมีไว้ให้กัน คือ “ความไว้วางใจ” (trust) ซึ่งยังคงสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบันบ้างแม้อาจจะแผ่วลงไปบ้าง การบุกเบิกที่ดินเพื่อใช้เป็นแหล่งทำมาหากินนั้น การจับจองเพียงหาไม้หลักมาปักกันเป็นเขตแดน ให้ความรู้ผืนดินแห่งนี้มีเจ้าของแล้ว บุคคลอื่นก็ยอมรับ จะไม่มีการล่วงล้ำเขตแดนของกันและกัน การเคารพสิทธิซึ่งกันและกันนั้นถือเป็นสิ่งจำเป็นที่ทุกคนต้องเคารพในบรรทัดฐานนี้ ทุนทางสังคมอีกประการหนึ่งของชุมชนชาวไทยยองคือการเป็นมิตรกับธรรมชาติในลักษณะที่ชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาธรรมชาติในการทำมาหากิน ป่าไม้รอบชุมชนนอกจากจะเป็น แหล่งอาหาร แล้ว ยังเป็นแหล่งที่มาของยาสมุนไพรรักษาโรค และ ที่อยู่อาศัยด้วย ในการสร้างครอบครัวใหม่ของหนุ่มสาวในยุคก่อน ชุมชนจะให้ใช้ไม้ไผ่ในการปลูกสร้างก่อน ไม่นอนุญาตให้ใช้ไม้เนื้อแข็งประเภทไม้สัก จนมีสำนวนเรียกลักษณะบ้านใหม่ของครอบครัวที่แยกตัวออกไปว่า “... บ้านไม้บง ตังไม้้อ สูงเพียงคอไก่ น้อย...” ไม้สักนี้เขาห้ามหมด เอามาทำก้านไม้บวย(ที่จับด้ามไม้กระบวยสำหรับตักน้ำดื่ม)ยังเอามาไม่ได้เลย คนสมัยก่อน เคารพกฎหมาย กลัวถูกจับ ...” แล้วจึงค่อยๆ ขยับขยายเป็นบ้านไม้ภายหลัง ลักษณะการบริโภคที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมในยุคนี้สืบเนื่องมาจากแหล่งทรัพยากรในชุมชนยังมีลักษณะเป็นของสาธารณะที่ทุกคนในหมู่บ้านต้องช่วยกันดูแล เพื่อให้สามารถเก็บไว้ใช้ได้นานๆ สืบต่อไปให้คนรุ่นต่อไป กระบวนการผลิตซ้ำ(reproductive)ในลักษณะนี้ทำให้ทุนชุมชนมีการสะสมกันมาอย่างต่อเนื่องในคนแต่ละยุค ลักษณะของการปลูกบ้านของคนชาวไทยยองนั้นจะคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยในลักษณะเอนกประสงค์ค่อนข้างมาก ดังนั้นบ้านจึงไม่เพียงแต่ใช้เป็นที่พักนอน ยังสามารถใช้เป็นที่ประกอบการค้าได้ด้วย บ้านชาวยองจึงนิยมปลูกให้มีได้สูง เพื่อใช้บริเวณใต้ถุนเป็นสถานที่ในการทำกิจกรรมอื่นเมื่อเสร็จภารกิจในทุ่งนา อาทิเช่น

ทอผ้า จักสาน แกะสลัก นอกจากนี้ยังใช้เป็นคอกสัตว์ อีกด้วยโดยมีระบบการจัดการที่ไม่ให้เกิดมลภาวะรบกวนความเป็นอยู่ของตนเอง ชาวบ้านในยุคนั้นจึงไม่จำเป็นต้องมีสิ่งก่อสร้างมากมาย เช่นยุคปัจจุบัน

ตอบ:เมื่อก่อนนั้นเขาจะสร้างบ้านใต้ถุนสูงๆกันหมดเลยหมู่บ้านนี้

ถาม :น้ำท่วมหรือคะ

ตอบ:ไม่ท่วม แต่เขาใช้เป็นที่พักผ้า แต่เดี๋ยวนี้นิยมปลูกบ้านตึก เป็นบ้านชั้นเดียวเป็น

ส่วนใหญ่

ถาม :แล้วไปทอผ้าที่ไหนคะ

ตอบ:ก็ทอหน้าบ้านบ้าง หรือก็สร้างที่ทอผ้าต่างหากแบบบ้านป่านี้นะเพราะเราจ้างคนมา

ทอ หลายคน

ถาม :นอกจากทอผ้าแล้วเขาใช้ใต้ถุนบ้านทำกิจกรรมอะไรได้อีก

ตอบ:เมื่อก่อนนี้เอาไว้เลี้ยงวัว ตอนเย็นเขาก็จะต้อนวัวเข้าบ้านแล้วเอาผูกไว้ใต้ถุนบ้าน

ถาม :เลี้ยงวัวไว้ใต้ถุนบ้าน ไม่เหม็นหรือคะ

ตอบ:เหม็น ถ้ามันถ่าย แต่ตอนเช้าก็โกยออกไปทิ้ง

ทุนสังคมที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ **ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา** ในชุมชนไทยองนี้ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในลักษณะทุกคนต่างช่วยกันคนละไม้ละมือ้นโดยไม่ได้คิดค่าตอบแทนเป็นเงินนั้น เรียกว่า **“ชุมลุม”** การช่วยเหลือกันในชุมชนแห่งนี้มีด้วยกันหลายลักษณะ โดยแบ่งตามประเภทได้ดังนี้

การช่วยเหลือในการประกอบอาชีพ การช่วยเหลือกันในลักษณะนี้ เป็นการพึ่งพาซึ่งกันและกัน เพื่อให้การทำมาหากินสะดวกขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำเกษตรกรรมแบบธรรมชาติ การช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็นสิ่งที่จำเป็นมากในสังคมชุมชนไทยองที่การทำนาเป็นอาชีพหลักของทุกคน การทำนาของชุมชนแห่งนี้จะอาศัยการช่วยเหลือกันของสมาชิกในชุมชน เริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการ เพาะกล้า เพื่อนบ้านสามารถขยืมที่ดินในการเพาะกล้าต้นข้าว เพราะที่ดินแปลงดังกล่าวมีองค์ประกอบที่เอื้อต่อการ เพาะต้นกล้า ก่อนนำไปปลูกเพราะอยู่ติดกับแหล่งน้ำเป็นต้น การยืมที่ดินในลักษณะนี้ผู้ยืมไม่ต้องเสียค่าเช่าแต่อย่างใด เพราะถือว่าเป็นการช่วยเหลือกัน ในระหว่างการทำงานในไร่นาจึงจะช่วยกันในลักษณะ **“การเอามื้อเอารวัน”** โดยเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานกันโดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาในสมัยนั้นใช้แรงงานมนุษย์กับ

สัตว์ยังไม่มีเครื่องจักรเข้ามา กระบวนการทำนาที่ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมากจะอยู่ในขั้นตอนการปลูกต้นกล้า และการเก็บเกี่ยว ในขั้นตอนดังกล่าวจึงต้องมีการระดมแรงงานมาช่วยกันในแต่ละบ้าน ดังนั้นจะมีการตกลง จัดสรรเวลา กันก่อนว่าจะไปช่วยใครก่อนโดยพิจารณาตามความต้องการ ความจำเป็นเร่งด่วนของแต่ละบ้าน เช่นบ้านนี้ต้นกล้าโตแล้วจำเป็นต้องถอนก่อนก็จะไปช่วยกลุ่มนี้ก่อน การจัดสรรแรงงานในลักษณะนี้เป็นในรูปแบบของการถ้อยที่ถ้อยอาศัยและพิจารณาตามเหตุผลมากกว่า “...อย่างเช่นวันนี้ บ้านนี้จะถอนกล้า เขาก็มาช่วยกันจนเสร็จ ที่นี้ต่อไปจะเป็นบ้านไหนเขาก็จะดูความเหมาะสม ก็จะไปช่วยกันอีก...ไม่มีการแย่งกัน เราจะไปช่วยกันเป็นหมู่ๆให้แล้วไปที่ละเจ้า...” ในบางกลุ่มมีการแลกเปลี่ยนในเรื่องปัจจัยการผลิต เช่น การแลกเปลี่ยนที่ดินที่ใช้ในการทำนา บางรายต้องการขยายปริมาณที่ดินของตนเอง แต่เนื่องจากที่ดินที่ตนเองครอบครองอยู่มีลักษณะกระจัดกระจายกัน ก็จะมีการตกลงแลกเปลี่ยนที่ดินกันเพื่อความสะดวกในการประกอบอาชีพ ทั้งนี้ชาวบ้านเองจะมีการตกลงกันอย่างสันติเพื่อความยุติธรรมของแต่ละฝ่าย เช่น หากที่นาอยู่ไกลหมู่บ้านอาจจะต้องมีพื้นที่ที่ดินที่จะแลกมากกว่าคนที่นาอยู่ใกล้หมู่บ้านเป็นต้น “...สมัยก่อนมันไม่มีซื้อขายนี้ เราก็ใช้การแลกกัน อย่างของผมมันมีนาของพ่อแม่ผมกับเมีย มันแยกไปทำนาหลายแห่งลำบาก เราก็ขอแลกกับคนที่นาใกล้กับเรา ก็ “แลกแท้ง”⁶กับเป็น เพราะนาเราอยู่ไกล...” การแลกเปลี่ยนผลผลิตที่จำเป็นในการประกอบอาชีพ การผลิตของคนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เป็นการผลิตที่สอดคล้องกับความต้องการในการบริโภคของแต่ละครัวเรือน และยังขึ้นอยู่กับความถนัดของแต่ละบ้านด้วย เมื่อเสร็จภารกิจในทุ่งนาแล้ว ชาวนาจะใช้เวลาในช่วงนี้ในการผลิตงานประเภทหัตถกรรม เช่นกระบุง ตะกร้า อุปกรณ์ที่ใช้ในประกอบการทำนา เช่น “คุ” สำหรับไถตีข้าว บางหมู่บ้านมีอาชีพเสริมในการสาน“คุ” ดังนั้นผลผลิตในแต่ละครัวเรือนนอกจากจะเก็บไว้บริโภคในบ้านของตนเองแล้ว อาจจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยน เพื่อให้ได้สิ่งของที่จำเป็นต้องนำมาใช้ในการประกอบอาชีพ และยังเป็นการสร้างความสัมพันธ์ในวงศ ญาติสนิทมิตรสหาย

การช่วยเหลือเพื่อการดำรงชีพอีกลักษณะหนึ่งของการช่วยเหลือกันของคนในชุมชนไทยของการช่วยโดยตรงคือการเอื้อเฟื้อสำหรับผู้ที่มิฐานะยากจน กรณีผู้ที่ยากจนขาดแคลนปัจจัยสี่ แหล่งที่จะช่วยเหลือคือ วัด จะเป็นผู้หาสิ่งทีจำเป็นในการดำรงชีวิตเหล่านี้ให้ “...ถ้าไม่มีจะกินจะนุ่งจริจ อย่ายั่วแก้ว(ยายแก้ว) วัดก็จะเอาของกิน ของใช้ ให้ เป็นเสื้อผ้าก็มีเพราะชาวบ้านจะ

⁶ แลกแท้ง หมายถึงการแลกเปลี่ยนที่มูลค่าของของผู้แลกสูงกว่าหรือมีปริมาณมากกว่าของอีกฝ่ายหนึ่ง

เอาเสื้อผ้าหอมมาถวาย ก็เอาให้เป็น(เขา)ไป....” ลักษณะการช่วยเหลือเพื่อการดำรงชีวิต ในยุคที่ การจ้างงานยังไม่มีบทบาทมากนัก การช่วยเหลือกันในการดำรงชีวิตเกือบทุกเรื่องจะอาศัยความ สามัคคีกันของกลุ่มชาวบ้านทั้งหมด อย่างกรณีของการปลูกบ้านของครอบครัวใหม่ ผู้คนจะมา ช่วยกันสร้างให้จนแล้วเสร็จภายใน 1 วัน โดยเจ้าภาพเป็นผู้เลี้ยงอาหารเท่านั้น “...คนสมัยก่อน ไม่ต้องจ้างหรอก อย่างสร้างบ้านนี้ วันเดียวก็เสร็จแล้ว ช่วยกันคนละไม้คนละมือ เจ้าของบ้านก็ เลี้ยงข้าวเลี้ยงน้ำเขาเสีย...” วิถีชีวิตของชาวไทยของที่นี่จะนับถือศาสนาค่อนข้างเคร่งครัด และ ความคิดนี้ได้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน การทำบุญถือเป็น กิจกรรมใหญ่ หากทางวัดมีกิจกรรมที่ ต้องเรียบบุญ ทุกบ้านจะมีพานข้าวตอกดอกไม้ของตนเองไป”แ่วนาบุญ”(บอกบุญ)ให้แก่ญาติ สนิทมิตรสหาย โดยถือเป็นธรรมเนียมของ “ตระกูล”ที่ต้องสืบทอดกัน การช่วยเหลือกันเมื่อคนใน ชุมชนเกิดการสูญเสียคือ การร่วมทำบุญในงานศพ ชาวบ้านแต่ละครอบครัวจะนำข้าวสาร อาหารแห้งประเภท กะปิ น้ำปลา ไปช่วยบริจาคให้เจ้าภาพงานศพ เพื่อไม่ให้เจ้าของงานต้อง เดือดร้อนมาก ในระหว่างที่มืงานชาวบ้านทุกครอบครัวจะต้องส่งสมาชิกคนใดคนหนึ่งหรือหลาย คน ไปช่วยงานทั้งในเรื่องของพิธีกรรม การประกอบอาหาร งานช่างศิลป์ (ตกแต่งดอกไม้)แล้วแต่ ความถนัดของแต่ละคน เรียกกิจกรรมนี้ว่า “เป็นเพื่อนงานศพ” คือการไปให้กำลังใจญาติพี่น้อง ของผู้เสียชีวิตนั่นเอง นอกจากนั้นจะเป็นการให้กำลังใจแล้ว ชาวบ้านถือว่าสิ่งที่ทำนั้นคือการทำ บุญอย่างหนึ่ง และยังมีความเชื่อว่าหากไม่ไปช่วยงานเมื่อถึงคราวตนเองเสียชีวิตจะไม่มีใครมา งานเช่นกัน “...อ้อ งานศพหรือ ทุกคนช่วยกันหมด เราถือว่าเป็นงานที่ต้องไป... ไม่ต้องมีบัตร เชิญ พอเรารู้เราต้องไป ถ้าไม่นั่นตอนเราตายก็จะไม่มีใครมางานเรา...ก็มีอะไรที่ช่วยได้ก็ช่วย ส่วนใหญ่ผู้หญิงก็ไปทำดอกไม้ ทำเมี่ยงนุหรี ผู้ชายก็ประเภทงานหนักๆเตรียมพวกलों(โลง)พวก แห่แหน อะไรเนี่ยะ...”

ทุนทางสังคมที่กล่าวมาทั้งหมดนั้นแสดงให้เห็นถึงรากฐานของกระบวนการผลิตและการ บริโภคของชุมชนที่ใช้กระบวนการแลกเปลี่ยน เป็นบรรทัดฐานของการพึ่งพา เป็นการแลกเปลี่ยน ทั้งในเรื่อง ของปัจจัยการผลิต เช่น แรงงาน ที่ดิน แลกเปลี่ยนผลผลิต เช่น อาหาร สิ่งของ เครื่องใช้ การพึ่งพากันในลักษณะนี้ของชุมชนไทยอง ยังสืบทอดกันมาจนถึงยุคปัจจุบันแต่ วิธีการอาจจะเปลี่ยนไปจากเดิม

มิติที่ 3 ทุนภูมิปัญญา

ทุนภูมิปัญญาหรือทุนความรู้แต่ละชุมชนย่อมมีความแตกต่างกันไปตามระบบความคิด ความเชื่อของแต่ละชุมชน ตามองค์ความรู้ที่สะสมกันมา นั้นย่อมหมายถึงวิถีการดำเนินชีวิตที่

เป็นอัตลักษณ์ของตนเอง ชุมชนไทยองแห่งนี้ มีภูมิความรู้ที่สะสมกันมาและถ่ายทอดให้แก่บุตรหลานจนเป็นมรดกตกทอดให้ลูกหลานสามารถใช้ความรู้เหล่านี้ในการดำรงชีวิตอยู่ได้จนถึงปัจจุบันในบางประเด็น ในที่นี้จะแบ่งภูมิปัญญาของชุมชนนี้เป็น 3 หมวดใหญ่ๆ คือหมวดการทำมาหากิน หมวดการดูแลรักษาสุขภาพ หมวดการเลือกคู่ครอง

หมวดการทำมาหากิน ทุนความรู้ที่ชุมชนแห่งนี้สะสมมาเป็นร้อยๆ ปีและทำให้คนในชุมชนใช้เป็น “แหล่งวิชาหาเลี้ยงชีพ” ตราบจนปัจจุบันนี้ คือการทำนา การทำสวน การทอดผ้า

การทำนา ของชุมชนแห่งนี้คงจะไม่ต่างชุมชนชาวนาแหล่งอื่นๆ ในประเทศ เพราะการทำนาผู้ที่ต้องใช้แรงงานคนเป็นหลัก สมาชิกทุกคนในครอบครัวถือเป็นแรงงานสำคัญไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ทุกคนต่างมีบทบาทหน้าที่ที่สำคัญเหมือนกัน การทำงานในทุ่งนาได้หมายถึงการทำนาอย่างเดียว แต่เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ที่สำคัญในการดำรงชีวิตจำแนกไปตามลักษณะงานที่เป็นหน้าที่และบทบาทของชายและหญิงไปในเวลาเดียวกัน เช่น หน้าที่ของผู้หญิงนอกจากการปักดำ กล้าแล้ว อีกภาระหนึ่งคืองานครัว เป็นหน้าที่ของแม่บ้านในการเตรียมเสปียง อาหาร ในระหว่างการทำนาชาวบ้านบางบ้านจะนำอุปกรณ์เครื่องครัวที่ใช้ในการประกอบอาหารง่ายๆ ไปด้วยในช่วงที่ใกล้จะรับประทานอาหารกลางวันเด็กผู้หญิงที่โตพอสมควรแล้วจะได้รับมอบหมายให้ทำอาหาร การปรุงอาหารในทุ่งนาก็จะทำอย่างง่ายโดยการหาผัก ปู ปลา ใกล้ทุ่งนามาประกอบเป็นอาหารในทันที สิ่งที่จะเตรียมไปจากบ้านก็มีเพียง พริก กะปิ หอม กระเทียม ส่วนวัตถุดิบอื่นๆ มีให้เลือกหาได้ใน “เถียงนา” อยู่แล้ว “...สมัยก่อนไปทำนาก็จะเอาหม้อแกงไปด้วย พอสิบโมงก็ต้มน้ำพริก พ่อแม่ก็ทำนาไป แม่ก็จะสอนก่อนว่า เอาอะไรใส่เช่น เอาเนื้อใส่ก่อนผัก...” การทำงานในทุ่งนาไม่ใช่เป็นสิ่งที่เจ็บปวด ในความรู้สึกของเด็กๆ คือการไปพักผ่อนกับครอบครัว “...สมัยก่อนนั้นสนุก บางครั้งตอนข้าวสุก (ข้าวแกงจัด) และตอนที่เจตข้าวเด็กๆ จะรีบเข้าไปนอนทุ่งนา เพราะมันอุ่นดี ช่วงหน้าหนาว นอนดูดาวกัน นอนกับกองฟาง...” สำหรับเด็กผู้ชายก็จะเรียนรู้ในการไถนา การดูแลรักษาในระหว่างที่ต้นกล้ากำลังเจริญเติบโต “...เด็กผู้ชายก็มีหน้าที่ฝึกไถนาพอดันข้าวโตพอสมควรก็ต้องไป “ไถนา”(ดูแล)กับพ่อหัดเอาหญ้า (กำจัดหญ้า) เอาใส่...” นอกจากจะเรียนรู้กระบวนการทำนาแล้ว สิ่งที่ได้เรียนรู้ไปกับการกระทำของพ่อแม่คือการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทั้งในช่วงปลูก ช่วงเก็บเกี่ยว สำหรับหนุ่มสาวการทำนาคือโอกาสที่จะได้ศึกษาอุปนิสัยใจคอซึ่งกันและกัน ดังนั้นกิจกรรมการทำนาร่วมกันจึงเป็นกุศโลบายของคนในอดีตที่จะเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวได้มาพบปะสังสรรค์ ได้เรียนรู้ที่จะดำเนินความสัมพันธ์ในการสร้างครอบครัวต่อไป เมื่อการเผชิญหน้าของหนุ่มสาวในลักษณะที่ทุก

ฝ่ายต้องการข้อมูลเพื่อใช้ในการตัดสินใจที่จะประกอบการเลือกคู่ครอง สาวๆจะแสดงให้เห็นถึง “ความพร้อมในการเป็นแม่บ้านแม่เรือน” โดยการสวมใส่เสื้อผ้าที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถพิเศษของตนเองในการทอผ้าเป็นการแสดงให้เห็นความสามารถของตนเอง ชายหนุ่มก็จะแสดงออกในลักษณะของการเป็นผู้นำ อันหมายถึงการเป็นหัวหน้าครอบครัว ภาพลักษณ์ที่จะแสดงให้เห็นฝ่ายหญิงเกิดความสนใจ คือการแสดงออกถึงความรับผิดชอบในงานที่ทำ กระบวนการทำนาเป็นการแสดงให้เห็นถึงความอดทน ขยันขันแข็ง การคบหาสมาคมในบริบทที่แตกต่างกันไป ทั้งสองฝ่ายจะใช้ข้อมูลเหล่านี้ประกอบการทางเลือกที่จะสืบสานความสัมพันธ์กันต่อไปอีกหรือพิจารณาคนใหม่ที่มีความเหมาะสมกว่า “...ในสมัยก่อนถ้าจะลงมือทำนาเค้าจะตัดเสื่อกัน ถ้าเป็นสาวก็จะทอผ้าขึ้นและเวลาปลูกนาจะใส่ผ้าขึ้นสวຍ ถ้าม.:ทำไมต้องแต่งสวຍคะ มีแต่ชีโคลน ตอบ: อ้อ ต้องใส่โซว์บ่าว(ชายหนุ่ม)คะสมัยก่อนทำนามีคนเยอะและก็ทำด้วยกัน สาวๆก็จะคอยดูมีบ่าวคนไหนขยันขันแข็งบ้าง ก็จะมีการ “ม่าย” (หมายตา)ไว้ ช่วงกลางคืนก็มีการแหวสาว...”

การทำสวน เมื่อการทำนาลิ้นสุดลง บางครอบครัวก็มีการปลูกพืช ผัก ที่ใช้ในการประกอบอาหาร ดังได้กล่าวมาแต่ต้นแล้วว่า ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนไทยอง มีน้ำที่อุดมสมบูรณ์ตลอดปี ดังนั้น ผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรที่ขึ้นชื่อและใช้ในการแลกเปลี่ยนกับหมู่บ้านอื่นคือ หัวหอม และกระเทียม นอกจากนี้ชาวบ้านยังนิยมปลูกพืชผักไว้รับประทานเองและนำแจกจ่ายแก่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านใกล้เคียง “...หลังทำนา ส่วนใหญ่ก็จะปลูกพวกหอม กระเทียม บ้านเราจะมีชื่อมาก ชาวบ้านอื่นเขาก็จะเอาของอย่างอื่นมาแลก ตามสันนาที่มันเป็นทีดอน ก็จะมีหวานผักกาด ถั่วฝักยาว เอามากินกันบ้างแจกกันบ้าง ไม่มีการขายเพราะเราปลูกกันเอง...”

การทอผ้า อาชีพทอผ้า เป็นอาชีพรองจากการทำนาทุกครอบครัวจะมีอุปกรณ์การทอผ้าที่เรียกว่า “หูกทอผ้า”ทุกหลังคาเรือนเพราะพอว่างจากการทำนาเป็นหน้าที่ของผู้หญิงที่จะทอผ้า ผู้ชายจะทำหน้าที่ ปั่นฝ้าย กวักฝ้าย การทอผ้าในสมัยก่อนนั้นเป็นการทอไว้ใช้นุ่งห่มของสมาชิกทุกคนในครอบครัว นอกจากนี้ยังทอเป็นผ้าถวายพระอีกด้วย ทุกครอบครัวจะปลูกฝ้ายไว้ตามไร่นาชายป่าใกล้ๆหมู่บ้านเพื่อนำมาปั่นเป็นด้ายสำหรับทอผ้า สำหรับสีที่ใช้จะแยกตามผู้สวมใส่ เช่นผู้สูงอายุจะสวมใส่สีพื้นเช่น สีขาวหรือสีครีม ซึ่งเป็นสีของฝ้ายไม่ต้องย้อม สำหรับสีครามสำหรับสวมใส่เพื่อทำนากการย้อมสีครามหรือสีหม้อฮ่อม ก็จะย้อมด้วยใบคราม หรือใบฮ่อม สำหรับงานรีนเงสีจะสดใสกว่าชาวบ้านจะใช้เม็ดมะเกลือมาย้อม จะได้สีน้ำตาล การถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้าที่เรียกว่าเกิดมาเด็กก็จะเห็นแม่ทอผ้าอยู่แล้ว เมื่อว่างจากงานเด็กผู้หญิงจะ

มาเรียนรู้โดยการฝึกปฏิบัติจริงจากแม่ของตนเอง ครอบครัวใดที่มีลูกสาวมากกว่า 1 คน ก็ต้องมี “หูกทอผ้า” ครบตามจำนวนลูกสาว ผ้าฝ้ายของหมู่บ้านนี้มีชื่อเสียงคือลวดลายการทอที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนนี้คือ “ผ้าห่มลายดี” การที่หมู่บ้านนี้สามารถดำรงกิจกรรมการทอผ้ามาได้นับร้อยๆปีนั้นเพราะกระบวนการถ่ายทอดความรู้ในการทอผ้าของแต่ละบ้านไม่ถือเป็นความลับเฉพาะตัว ทุกคนสามารถมาเรียนรู้ได้ หากต้องการทอลวดลายใดก็ไปศึกษากับผู้ที่คิดลวดลายนั้นและนำไปทอผ้าของตนเอง จึงทำให้ภูมิปัญญาในเรื่องนี้ได้รับการสืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง การทอผ้าของชุมชนไทยองแห่งนี้จะเน้นการทอผ้าฝ้ายเท่านั้น สำหรับการทอผ้าไหมชาวบ้านบอกว่าเป็นกรรมวิธีที่ยุ่งยากกว่าผ้าฝ้ายมาก ชาวบ้านไม่มีความรู้ในเรื่องนี้ นอกจากจะทอผ้าห่มแล้ว ชุมชนแห่งนี้ยังมีการทอ “ตุ่งใจ”⁷ นับเป็นเอกลักษณ์ของชุมชนแห่งนี้มานานแล้ว

หมวดการดูแลสุขภาพสุภาพ ทุนภูมิปัญญา ในการดูแลสุขภาพสุภาพ ในยุคที่ของกินของใช้ทุกอย่างชาวบ้านต้องทำหน้าที่ทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคนั้น ความรู้เกี่ยวกับการดูแลสุขภาพตั้งแต่กระบวนการจัดหาสิ่งที้นำมาชำระล้างร่างกายก็เป็นสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว เช่นการสระผม จะใช้ ฟางข้าวมาเผาแล้วกรองเอาน้ำมาใช้สระผม หรือการนำลูกมะขัก มาทำสบู่อาบน้ำ เป็นต้น หากเจ็บป่วยก็มี “หมอเมือง” ซึ่งเป็นผู้ที่มีคาถาอาคม ใช้ทั้งสมุนไพรและเวทย์มนต์ในการรักษา การไปขอความช่วยเหลือจากหมอและเมื่อหมอจ่ายยาให้คนไข้จะต้อง “ปู้จา”(บูชา) เป็นของกินของใช้ เช่น ไก่ หรือเหล้า

ถาม : เจ็บไข้ได้ป่วยทำอะไร

ตอบ: หมอเมืองรักษา ไปปู้จาเอายามากินมารักษาเอง ประเภท เจ็บท้อง ท้องร่วง เขาก็

เอาประเภทปลีกด้วยมาใส่น้ำใส่เปลือกไม้ต้มให้กิน

ถาม : แล้วประเภท แขน ขาหัก นี่ละ

ตอบ: ก็เป่าเอา (เป่ามนต์) แล้วก็เข้าเฝือกไม้

หมวดการเลือกคู่ครอง ภูมิปัญญาของการเลือกคู่ครองของชุมชนแห่งนี้ เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาที่เรียกว่าประเพณี “แอ่วสาว” การเลือกคู่ครองของชุมชนในภาคเหนือส่วนใหญ่ไม่นิยมประเพณีคลุมถุงชนเหมือนภาคกลาง หนุ่มสาวในชุมชนแห่งนี้มีสิทธิที่จะเลือกคู่ครองได้

⁷ ตุ่งใจ หรือธงชัยในความหมายของภาคกลาง ทางภาคเหนือนิยมใช้แขวนประดับปลายเสาไม้ไผ่ ปักขนابเรียงรายไว้ตามสองข้างตามทางเข้าสู่หมู่บ้านจนถึงประตูวัด เป็นสัญลักษณ์บอกว่าวัดในหมู่บ้านมีงานเฉลิมฉลอง ที่เรียกว่า “งานปอย” หรืองานประเพณีสำคัญๆของหมู่บ้านเช่น งานสงกรานต์ เป็นต้น

อย่างอิสระโดยฝ่ายชายจะมาเยี่ยมเยียนบ้านฝ่ายหญิงในช่วงที่ฝ่ายหญิงทอผ้า การไปในลักษณะนี้ฝ่ายชายจะมีกลุ่มของตนเองและมีการจองไว้แล้วว่าหญิงคนไหนที่ตนสนใจ และสามารถใช้จ่ายในการเกี่ยวพาราสี ได้เท่านั้นจะแต่งงานต้องเนื้อตัวผู้หญิงไม่ได้ เพราะจะถือว่า “ผิดผี” หากใครลักลอบประพฤติดังกล่าวจะมีคนในบ้านจับปวยได้ นอกจากนี้ยังมีโอกาสที่จะศึกษาพฤติกรรมของแต่ละฝ่าย จากการร่วมกันทำงานที่มีการ “เอามื้อเอารวัน” ในกลุ่มคนที่หลากหลาย ภูมิปัญญาด้านการให้อิสระในการเลือกคู่ครองในลักษณะ “การแฉ้วสาว” นี้ได้สูญหายไปแล้วจากชุมชนแห่งนี้ (ช่วงปีพ.ศ.2520)

ภูมิปัญญาเหล่านี้ ได้มีการสะสมและถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นหลัง ผ่าน ความคิด ความเชื่อ และการให้คุณค่ากับธรรมชาติที่อยู่รอบๆตัว ทนภูมิปัญญาที่สะสมมานานเหล่านี้เองที่ทำให้ผู้คนในชุมชนไทยของนำมาพลิกฟื้นเพื่อให้ชีวิตของเขาอยู่รอดภายใต้กระแสการพัฒนาศักยภาพใหม่ที่ตาโถมเข้ามาสู่หมู่บ้าน

ทุนชุมชนอีกประการหนึ่ง ที่เป็นเอกลักษณ์ ของชุมชนไทยของนี้ คือ คุณภาพของสมาชิกในชุมชนผ่านกระบวนการการศึกษาแผนใหม่ สมาชิกส่วนหนึ่งในจากครอบครัวชาวนา ได้เลื่อนฐานะตนเองสู่การเป็นข้าราชการได้รับค่าตอบแทนเป็นเงินเดือนซึ่งมีรายได้ประจำ เป็นกระบวนการเลื่อนชั้นทางสังคม(social mobility) ที่เป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนตามนิยามของการพัฒนาสู่ความทันสมัยของรัฐ เฉพาะชุมชนไทยเองมีผู้ที่มีการศึกษาในระดับปริญญา จนสามารถตั้งเป็น “ชมรมครู”ในหมู่บ้านมีสมาชิกในระยะเริ่มแรกถึง 100 กว่าคน ซึ่งทุกคนเป็นลูกหลาน สะใภ้ เขย ของคนในชุมชนแห่งนี้ทั้งสิ้นคิดเป็นร้อยละ 10 ของจำนวนประชากรทั้งหมดในหมู่บ้าน นอกจากนี้ในกลุ่มผู้นำชุมชนส่วนใหญ่ตลอดจนชาวบ้านส่วนหนึ่งได้ผ่านการศึกษาในระบบโรงเรียนมาแล้วเกือบทุกคน (โรงเรียนประถมศึกษาในชุมชนแห่งนี้ก่อตั้งใน พ.ศ.2480)ทุนบุคลากรในชุมชนแห่งนี้จึงเป็นตัวจักรสำคัญในการพลิกฟื้นภูมิปัญญาที่เคยมีในอดีต ให้สามารถต่อสู้ในสถานการณ์ปัจจุบันได้

บทที่ 3

การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศสู่ความทันสมัย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจ เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา รัฐได้เร่งระดมสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ รวมทั้งเร่งปฏิรูปภาคเกษตรให้เป็นการผลิตเพื่อการค้าโดยทั่วกันทั้งประเทศ ในรูปแบบต่างๆกัน โดยอาศัยกลไกของรัฐเป็นตัวขับเคลื่อน การพัฒนาอุตสาหกรรมทดแทนการนำเข้า และเพื่อสนับสนุนการส่งออก เป็นอีกมาตรการหนึ่ง ที่ขยายฐานมายังภูมิภาค ชุมชนไทยอง เป็นชุมชนที่ได้รับความกระทบกระเทือนอย่างยิ่งจากนโยบายดังกล่าว เพราะจังหวัดนี้เป็นที่ตั้งของนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ซึ่งไม่ห่างไกลจากหมู่บ้านมากนัก ผลกระทบดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพไปสู่การผลิตเพื่อการค้าของชุมชนแห่งนี้ แต่กระบวนการนี้ก็มิได้เปลี่ยนอย่างทันทีทันใด หากมีวิวัฒนาการของการเปลี่ยนแปลง ที่เรียกว่า “การประสานและเชื่อมต่อระหว่างวิถีการผลิต” ซึ่งในสภาพการณ์ของชุมชนนี้เห็นได้ชัดเจนโดยเริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขายในช่วงปี 2520 และพัฒนาสืบต่อกันมาจนสามารถปรับเปลี่ยนสินค้าหัตถกรรมของหมู่บ้านให้เป็นแหล่งที่มาของรายได้หลักในชุมชนตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2542 เป็นต้นจนถึงปัจจุบัน

ความพยายามของรัฐกับกระแสการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชน

สาธารณูปโภคกับวิถีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไป

การพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน อาทิ ถนน ไฟฟ้า ระบบน้ำ ฯลฯ เพื่อสนับสนุนการผลิตเพื่อขายของรัฐนั้น สิ่งที่เกิดการปรับเปลี่ยนของชุมชน ในยุคนี้จัดได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการปรับตัวของชุมชนก็ว่าได้ การพัฒนาในช่วงนี้ชุมชนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในทางลบค่อนข้างมาก แม้ว่ากิจกรรมของการผลิต “เกษตรก้าวหน้า” ชาวบ้านจะเห็นด้วยและยอมรับนวัตกรรมใหม่ที่เข้ามาพร้อม ปุ๋ยวิทยาศาสตร์ สารเคมีที่ทรงพลังในการปราบศัตรูพืช และระบบการผลิตที่ใช้เครื่องจักร แต่สิ่งที่สูญหายไปคือระบบความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน

กระบวนการผลิตที่มุ่งเพื่อการค้า ทำให้วิถีการผลิตเปลี่ยนแปลงไป การทำนา พันธุ์ข้าวต้องเปลี่ยนเป็นพันธุ์ใหม่เพื่อให้ได้ผลผลิตต่อไร่เพิ่ม การเตรียมไถ ปลูก ที่ใช้เวลาเป็นเดือนในการ

“เอามือเอารวัน”กันก็เปลี่ยนเป็นการจ้างรถไถขนาดใหญ่เพียงวันเดียวก็เสร็จเรียบร้อย ระบบการจ้าง จึงเข้ามาแทนที่ได้อย่างสมบูรณ์แบบ กระบวนการพึ่งพิงธรรมชาติลดลง

ถาม :สมัยนี้ทำน้ายัง “เอามือ”กันไหม

ตอบ :ตอนนี้จ้างหมดครับ วันเดียวเสร็จเลย เมื่อก่อน ช่วยกัน เอามือคนนั้นวัน คนนี้วัน
กว่าจะเสร็จเป็นเดือน

ถาม :จ้างยังง

ตอบ :เหมาเอา ไร่หนึ่งประมาณ 700 กว่าบาท จ้างปลูก ถอนกล้า จ้างหมด

ถาม :เราได้เลี้ยงข้าวเขาไหม

ตอบ :ไม่ต้อง เวลาไถไม่ได้ใช้คนหรือควายไถ ใช้รถไถใหญ่ ไถไว้ก่อน หน้าแล้งก็เริ่มไถ
พอจะถึงหน้าทำนา ฝนไม่ตกก็สูบน้ำใส่เลย

สิ่งที่รัฐนำมาให้หมู่บ้านภายใต้ วาทกรรม “ความเจริญ” นั้นก่อให้เกิดทั้งผลดีต่อระบบการผลิต ของชุมชนแห่งนี้ จากเดิมที่ชาวนาต้องพึ่งระบบเหมืองฝายโดยการใช้น้ำจากหนองน้ำในหมู่บ้านทำเป็นคลองส่งน้ำเข้าสู่หมู่บ้านแห่งนี้รวมถึงการเผื่อแผ่ไปยังหมู่บ้านอื่นด้วย ต่อมารัฐบาลได้มาขุดบ่อบาดาลทำให้การทำเกษตรสะดวกสบายขึ้นกว่าเดิม “...ย้อนหลังไปนี้ แต่ก่อนจะมีการแบ่งเป็นฝายใช้ใหม่ละ ถ้าฝนไม่ตกน้ำก็จะไม่ไหลมา แต่ละปีก็มีการขุดลอกเหมืองฝายกันปีละครั้ง เพื่อไม่ให้หญ้ารก ต่อมา เราก็ขอไปทางกรมทรัพยากรธรณีบ้าง กรมโยธาธิการบ้าง ขอเจาะน้ำบาดาลขึ้นมาแล้วทำเป็นบ่อเกษตร มีอยู่หลายบ่อ ประมาณ 5 – 6 บ่อ แล้วทำเป็นคลองส่งน้ำออกไป ชาวบ้านเลยไม่ต้องลอกเหมืองฝายเดิมอีก แต่เหมืองนั้นเวลาฝนตกก็ยังมีน้ำไหลมาอยู่...” แต่สิ่งที่ตามมาของการใช้น้ำจากบ่อเกษตรนี้คือค่าใช้จ่ายที่ต้องเสียเป็นค่าใช้น้ำ

การปรับตัวของชุมชนในเรื่องของวิธีการทำมาหากิน มาเป็นการผลิตเพื่อขาย เพื่อให้รายได้ที่เป็นตัวเงินในระบบของเศรษฐกิจเงินตราในปัจจุบัน วิธีการผลิตที่เปลี่ยนแปลงไปของชุมชนแห่งนี้ที่เห็นได้ชัด คือวิธีการผลิตของชาวนา ที่กำลังจะสูญหายไปคือ ปริมาณการทำนาข้าวลดลง สืบเนื่องมาจากข้าวราคาตกต่ำ กระบวนการผลิตยุ่งยากและมีต้นทุนในการดูแลสูง ทำให้ชาวนาส่วนมากปรับเปลี่ยนที่นามาเป็นสวนลำไยแทน เพราะผลผลิตลำไยได้ค่าตอบแทนสูงกว่าการปลูกข้าว การเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบนี้เพื่อให้สอดคล้องกับกลไกของตลาด บางครอบครัวเลิกทำนาหันมาทำสวนลำไยอย่างเดียว และขายลำไยเพื่อซื้อข้าวกิน

สิ่งที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของชุมชนไทยองในวิธีการผลิตและความเป็นอยู่ อีกประการหนึ่งคือการเข้ามาของไฟฟ้า ใน ปี 2513 ดังได้กล่าวมาแล้วในบทต้นๆว่าอาชีพรองของ

ชุมชนไทยของที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการทอผ้า ซึ่งต้องอาศัยเวลาในช่วงที่ว่างจากการทำนา ทำสวน แล้วจึงทอผ้า การทอผ้าแต่เดิมเป็นการทอไว้เพื่อใช้ในครอบครัวและถวายพระ และต่อมาเมื่อระบบการผลิตเพื่อขายเข้ามามีบทบาทมากขึ้น จึงเกิดอาชีพการรับจ้างทอผ้าให้แก่ร้านค้าในตัวเมือง โดยรับเป็นเส้นด้ายจากเจ้าของกิจการมาทอผ้าเป็นผืนส่ง ค่าจ้างขึ้นอยู่กับจำนวนความยาวของผ้าที่ทอได้ การทอผ้าในลักษณะนี้ชาวบ้านต้องอาศัยเวลาว่างที่มีอยู่ทั้งหมดของตนเองมาใช้ทอ ดังนั้นในเวลากลางคืนก็ต้องใช้ตะเกียงซึ่งมีข้อจำกัดเพราะมองเห็นลวดลายไม่ชัดเจนและยังมีวันดำสกปรก การมีระบบไฟฟ้าเข้าไปทำให้ช่วยอำนวยความสะดวกในการทำงานมากขึ้น “...ทำให้สว่างขึ้น ทอผ้ากลางคืนได้ ก่อนนั้นทอผ้าใช้ตะเกียงลို့ ผูกติดเสาก็ทอผ้า ถ้าเป็นที่ทอผ้าสมัยก่อน ก็ก็จะดำเพราะควัน...”แม้ไฟฟ้าจะช่วยให้การทำมาหากินสะดวกขึ้นแต่ก็หมายถึงรายจ่ายที่เพิ่มขึ้นด้วย “...ไฟฟ้าข้อเสียก็มีนะ ทำให้ค่าใช้จ่ายแพงขึ้นจะต้องมีทีวี วิทยุ ตู้เย็น เครื่องซักผ้า จะต้องใช้จ่ายทุกอย่างนะ...”

การผสมผสานของความรู้ชุดใหม่ กับความรู้ชุดเดิม

กระบวนการสะสมทุนของชุมชนไทยของ นอกจากความรู้เดิมที่เป็นจุดแข็งของชุมชนไทยของ จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นมรดกของบรรพบุรุษที่มอบให้แก่คนรุ่นหลัง ให้ใช้เป็นเครื่องมือในการทำมาหากิน คือ อาชีพหัตถกรรม ได้แก่ การทอผ้า แล้วผนวกกับความรู้สมัยใหม่ในลักษณะของระบบโรงเรียนซึ่งหมู่บ้านแห่งนี้มีโรงเรียนประถมศึกษาเปิดทำการสอนตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2480 ทำให้คนในชุมชนแห่งนี้มีโอกาสได้เรียนในระบบโรงเรียน และได้กลายมาเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตที่มีมาแต่เดิม กับระบบการผลิตใหม่ที่อาศัยกลไกตลาดในการขายผลผลิต “...คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านได้เรียนหนังสือกันทั้งนั้น ...ทั้งผู้หญิงผู้ชาย อย่างแม่(อายุ 58 ปี) ก็เรียนโรงเรียนบ้านเรานะแหละ ก็มีพวกผู้ชายที่เขาคิดเรียนต่อกันสูงๆเป็นครูบาอาจารย์กันหมด หมู่นี้(พวกนี้)ก็จะมาส่งเสียน้องนุ่ได้เรียนต่อ หมู่บ้านเราเลยมีคนเป็นครูนัก...”จุดเปลี่ยนของชุมชนแห่งนี้ เริ่มต้นจากการการมีผู้นำที่กล้าเปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตแบบเดิม โดยการหาตลาดใหม่ด้วยตนเอง และสลัดแอกจากการรับจ้างทอผ้าให้แก่นายทุนผู้ประกอบการ มาเป็นเจ้าของกิจการเอง จากการผลิตเพื่อบริโภคภายในครอบครัวการทอผ้าได้พัฒนาไปสู่การทอเพื่อขายมากขึ้นโดยเริ่มในปีพ.ศ.2520 จากภรรยาผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นประธานกลุ่มแม่บ้านเป็นผู้ริเริ่มผลิตเป็นถุงย่ามและนำไปขายส่งให้แม่ค้าในตลาดใหญ่ในตัวเมืองเชียงใหม่ ต้นทุนการผลิตใบละ 3 บาท ขายส่ง 6 บาท ได้กำไรร้อยละ 50 ซึ่งถือว่าเป็นการเริ่มต้นที่ดีมากสำหรับชาวบ้าน จาก

เดิมที่คนในหมู่บ้านไปรับเส้นด้ายจากหมู่บ้านอื่นมาทอได้เพียงค่าจ้างทอเท่านั้น "...ทอผ้าสมัยก่อนก็รับจ้างทางป่าซางมา เช่นรับจ้างมา 20 เมตร พับหนึ่งหรือม้วนหนึ่งมี 20 เมตร ส่วนที่เหลือก็จะนำฝ่ายมาต่อทอกัน ทอตามแบบของเขานั้นแหละแล้วนำมาตัดเป็นเสื้อ กางเกง บางทีก็ทำเป็นผ้าปูที่นอน ผ้าม่านหน้าต่างบ้าง ผ้าปูโต๊ะบ้าง..."

จากจุดเริ่มต้นของความคิดในการจะพึ่งตนเองของผู้นำ บวกกับกระแสความนิยมผ้าฝ้ายของคนในเมืองซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้ความต้องการสินค้าประเภทนี้เพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านชุมชนไทยอง จึงหันมารื้อฟื้นงานหัตถกรรมดั้งเดิมของตนเอง มาเพื่อเป็นแหล่งรายได้ใหม่เพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจใน ครอบครัวจากเดิมที่คนในหมู่บ้านต้องออกไปรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม และรับจ้างทำงานนอกท้องถิ่น ก็หันมายึดอาชีพเดิม ซึ่งเคยถูกทอดทิ้งมาชั่วระยะหนึ่งเพราะเห็นว่าเป็นอาชีพที่ทำรายได้น้อย "...คนหันมาตากหูก กันมากขึ้น เมื่อก่อนหมู่บ้านอื่นก็ดูถูกเรานะว่า อาชีพตากหูกมันต่ำ...อีกอย่างการทอผ้าเป็นอาชีพที่ง่าย ไม่ต้องออกบ้านไปทำงานที่อื่น รายได้ดีพอสมควร บางคนเก่งๆมีรายได้วันละ 200 – 300 บาท..."

พลังผลักดันกับการปรับตัวของวิถีการผลิตแนวใหม่ของชุมชน

พลังภายนอกที่มีส่วนช่วยผลักดันให้หัตถกรรมการทอผ้าของชุมชนกลายเป็นผลิตภัณฑ์ที่กลายเป็นอาชีพหลักและเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของคนในชุมชน มีปัจจัยเสริมที่สำคัญ คือการให้ความรู้ชุดใหม่จากองค์กรภาครัฐและการประยุกต์ความรู้ชุดใหม่มาผสมผสานกับความรู้ซึ่งเป็นทุนเดิม ของชุมชน ความรู้ชุดใหม่ที่ชุมชนได้รับคือ การรวมกลุ่มในการบริหารจัดการ การส่งเสริมความรู้และเทคโนโลยีใหม่ในการผลิตสินค้า และการขยายตลาดและการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเพื่อส่งออก

การรวมกลุ่มในการบริหารจัดการ วิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนไทยองนั้น มีการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในการทำมาหากินอยู่แล้ว แต่เป็นการรวมกลุ่มในลักษณะความสัมพันธ์แบบพึ่งพา ซึ่งไม่มีแบบแผน ตายตัวที่แน่นอนเหมือนกับการรวมกลุ่มในกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจที่มีการบริหารจัดการตามนิยามของรัฐ เมื่อรัฐขยายฐานการพัฒนาโดยเน้นการผลิตเพื่อการตลาดมากขึ้น รัฐได้พยายามให้ ชุมชนได้สัมผัสกับกลไกตลาดภายนอก ก็มีเจ้าหน้าที่ของรัฐกลุ่มหนึ่งที่มีหน้าที่ประสานกับชุมชนโดยมีจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ได้แก่ พัฒนาการและ เกษตรตำบล ซึ่งเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) ที่สำคัญ คนกลุ่มนี้เข้ามาพร้อมวิทยาการสมัยใหม่ ทั้งในเรื่องกระบวนการจัดการและเทคนิคการผลิต กลุ่มทอผ้าชุมชนไทยองได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐในการรวมกลุ่มเพื่อรองรับการพัฒนา และการช่วยเหลือที่

เป็นรูปธรรม ในเรื่องต่างๆ อาทิการจัดตั้งกองทุนกลุ่มทอผ้าซึ่งได้รับการสนับสนุนเป็นสิ่งของและเงินกองทุน ด้านการเพิ่มเติมความรู้เกี่ยวกับการทอผ้าจากองค์กรทั้งภาครัฐและเอกชนในรูปแบบต่างๆ เช่นการอบรม การศึกษาดูงาน การสนับสนุนให้มีโอกาสขยายตลาดผลิตภัณฑ์ไปนอกหมู่บ้านซึ่งเท่ากับเป็นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชนไปด้วย

การจัดตั้งกองทุนกลุ่มทอผ้า

การรวมกลุ่มของสมาชิกกลุ่มทอผ้านั้น จะมีกลุ่มย่อยๆ หลายกลุ่ม และมีเครือข่ายโยงใยความสัมพันธ์กันเรียงตามลำดับ จากระดับหมู่บ้าน ไปสู่ระดับตำบล และอำเภอ จนถึงระดับจังหวัด เครือข่ายดังกล่าวเป็นการดำเนินงานที่มีหน่วยงานของรัฐเป็นตัวเชื่อมประสาน จากการรวมกลุ่มของชุมชนทำให้เกิดความเข้มแข็งในระบบการบริหารจัดการทั้งในเรื่องของเงินทุน คุณภาพของสินค้า และการตลาด “...ข้อดีของการรวมกลุ่มคือ ถ้าต่างคนต่างทำ ต่างคนต่างขายก็กระจายกระจาย การรวมกลุ่มทำให้รู้ถึงคุณภาพและสินค้าที่เราทำออกไป ถ้าเราไม่รวมกลุ่มกันต่างคนต่างทอ ถ้าคุณภาพไม่ดีก็จะมีไม่รู้ การรวมกลุ่มทำให้เกิดความสามัคคี ถ้าไม่รวมกลุ่มจะทำอะไรก็ลำบาก สมัยนี้ถ้าไม่มีการรวมกลุ่มหมู่บ้านนั้นจะลำบากมากเลย...”

การส่งเสริมความรู้และเทคโนโลยีใหม่ในการผลิตสินค้า ความรู้ชุดใหม่ที่ส่งผลอย่างมากต่อการปรับตัวของกระบวนการผลิตเพื่อการค้าของชุมชนไทยอง คือเทคนิคการผลิตสินค้าที่มีคุณภาพ จากความรู้เดิมในการทอผ้าของชุมชนที่มี ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง หากจะนำไปสู่ตลาดที่ใหญ่ขึ้นนั้นไม่เพียงพอในโลกยุคปัจจุบัน ความรู้ชุดใหม่ที่เข้ามาผสมผสานกับความรู้ชุดเดิมคือ เทคนิคในการย้อมสี ซึ่งมี 2 กรณี ได้แก่การเรียนรู้ในการใช้สารเคมีที่มีคุณภาพไม่ให้ผ้าตกสี “...สมัยก่อนอย่างดีก็เอาเกลือมาวนวดตอนกวักด้ายกันไม่ให้สีตกแต่มันก็ตกสีอยู่นะเดี๋ยวนี้ที่ไปอบรมมามันมีน้ำยากันสีตก มันก็ทำให้คุณภาพผ้าเราดีขึ้น...” นอกจากนี้จะเรียนรู้ในเรื่องของคุณภาพของผ้าแล้ว กระบวนการปรับตัวของชุมชนแห่งนี้ยังพัฒนาไปในเรื่องของการออกแบบผลิตภัณฑ์ โดยศึกษาจากผลิตภัณฑ์ผ้าทอของหมู่บ้านอื่นแล้วมาปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตของตนเองให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดมากยิ่งขึ้น เช่นการทอผ้าคลุมเตียงซึ่งต้องอาศัยคนทอพร้อมกันถึงสองคน เพื่อให้ได้ความกว้างของผ้าตามขนาดที่ต้องการ “...เมื่อก่อนก็ทอผ้าแบบธรรมดา ก็เป็นลวดลายแบบพื้นเล็กๆ ต่อมาแม่กำนันได้ไปออกร้านร่วมกับศูนย์ศิลปชีพ มีผ้าจังหวัดอื่นเขาเอามาต่อกันเป็นผืนใหญ่ ใช้คลุมเตียง 6 ฟุต เราเลยมาคิดว่าถ้าเราไม่ต้องต่อแล้วทำเป็นลวดลายของเราเอง จากที่ทอผืนเล็กๆ ก็มีขนาด 100 นิ้ว...”

การขยายตลาดและการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตเพื่อส่งออก

วิวัฒนาการของตลาดผ้าทอที่ชุมชนแห่งนี้มีต้นตอจากที่ผู้นำชุมชนรู้แหล่งขายสินค้าโดยตรงที่ไม่ต้องผ่านพ่อค้าคนกลาง และเริ่มผลิตสินค้าให้ตรงกับความต้องการของตลาดจึงทำให้ชุมชนแห่งนี้มีความรู้พื้นฐานของกลไกตลาดพอสมควร เมื่อองค์การภาครัฐให้การสนับสนุนโดยเปิดโอกาสให้ผู้นำในชุมชนได้นำผลิตภัณฑ์ของตนไปแสดงต่อตลาดในระดับที่กว้างไกลออกไปจึงเท่ากับเป็นการประชาสัมพันธ์ผลิตภัณฑ์ของชุมชนไปด้วย ทำให้ชุมชนมีช่องทางขยายตลาดไปจนถึงระดับการส่งออกผ่านกลไกของรัฐ “...ส่งต่างประเทศก็มีแต่เขาจะสั่งซื้อผ่านทางราชการ อย่างประเทศปิ่นเขาก็จะติดต่อมาทางสหกรณ์จังหวัด...” เมื่อขยายตลาดในลักษณะการป้อนผลผลิตต่อตลาดที่กว้างขึ้นผลที่ตามมาคือการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตใหม่ จากเดิมคือการผลิตแบบครัวเรือนคือการผลิตตามสบายไม่มีเงื่อนไขของเวลา เป็นการผลิตแบบอุตสาหกรรมที่มีเงื่อนไขเวลาเป็นตัวกำกับเพื่อสามารถส่งมอบผลิตภัณฑ์ให้ทันตามกำหนด “...ถ้ามีงานเร่งต้องทำทั้งกลางวันกลางคืน อย่างคนทำงานหมู่บ้านเรามันไม่เหมือนโรงงาน เวลาถึงงานบุญสุนทาน เราก็จะหยุดทอทางโลดส์ เขาก็ไม่เข้าใจผู้จัดการเขาว่า ส่งไปแล้วทำไมถึงต้องมีวันหยุดด้วย เขาก็บ่น แต่พอลงมาเห็นชาวบ้านเขาก็รู้...”

การปรับกระบวนการผลิตให้สอดคล้องกับกลไกตลาดซึ่งเป็นผลมาจากการใช้ความรู้ชุดเดิมของชุมชน ประสานกับความรู้ใหม่ที่ชุมชนได้เรียนรู้ จากการสนับสนุนขององค์กรภายนอก ทำให้ผลิตภัณฑ์ของชุมชนแห่งนี้ เป็นที่ยอมรับของชุมชนภายนอก ความมีอัตลักษณ์ของสินค้าจึงเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้สินค้าหัตถกรรมของหมู่บ้านนี้ได้พลิกฟื้นมา “ติดตลาด” อีกครั้ง นั่นหมายถึงถึงความเข้มแข็งของ ชุมชน “...ภูมิใจมากค่ะ หมู่บ้านเราจะได้รับคัดเลือกให้เป็นตัวแทนไปแสดงสินค้าทุกครั้ง เขาจะจูงมาเลยว่าต้องเป็นผ้าฝ้าย(ชื่อหมู่บ้าน)มันเป็นหนึ่งในประเทศไทยที่ไม่มีใครเหมือน...ของเรามีทุกอย่างที่ใช้ภายในบ้าน มีผ้าคลุมเตียง คลุมไมโครเวฟ หมอนอิง หมอนหนุน มีกล่องใส่กระดาษทิชชู มีที่แขวนผ้าเช็ดมือ ชุดรองจานบนโต๊ะอาหาร มีพริ้มทุกอย่าง แต่ที่อื่น อย่างสุโขทัย พิจิตร จะมีแต่ผ้าถุง เสื้อ มันไม่ครบวงจร...”

การพลิกฟื้นความรู้เดิมของชุมชนขึ้นมาเป็น “อาชีพหลัก” ที่เป็นที่มาของรายได้ของคนในชุมชนไทยอง นั้นไม่ได้มาจากความบังเอิญ แต่กระบวนการสะสมทุนชุมชนที่มีอยู่เดิมทั้งในด้านความรู้ในวิชาสมัยใหม่ของกลุ่มผู้นำชุมชน และวิชาอาชีพซึ่งผ่านกระบวนการสืบทอดมาร้อยๆปี ของชุมชน ประสานกับการยอมรับในสิ่งใหม่ๆรวมถึงวิสัยทัศน์ของผู้นำที่กล้าปรับเปลี่ยนกระบวนการคิด จากการ เป็นผู้รับจ้างมาเป็นผู้ประกอบการที่อาศัยพลังของการรวม

กลุ่มมาทำให้เกิดการปรับกลยุทธ์ของวิธีการผลิตที่สอดคล้องกับสภาพการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การนำความรู้เดิมและความรู้ใหม่มาผสมผสานกันนอกจากจะเป็นด้านเทคนิคการทอแล้วยังรวมไปถึงการแปรรูปผลิตภัณฑ์ให้มีมูลค่าเพิ่ม ที่ชาวบ้านเรียกว่าเป็นการทอผ้าที่ครบวงจร คือ จากผืนผ้า เป็น เครื่องใช้ในครัวเรือนทุกประเภท นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างงานให้แก่สมาชิกในชุมชนทุกระดับ ได้แก่ กลุ่มแม่บ้านและสตรีจะมีหน้าที่ทอผ้า กลุ่มผู้สูงอายุหรือผู้ชาย จะทำหน้าที่ กวักฝ้าย กลุ่มคนรุ่นใหม่ทอผ้าไม่เป็น จะเป็นผู้ออกแบบผลิตภัณฑ์ ซึ่งต้องอาศัยความรู้ที่ทันสมัยมาช่วยในการแปรรูปผ้าทอให้มีมูลค่ามากขึ้น

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงต่อคุณภาพชีวิต

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่ของคนในชุมชนมากบ้างน้อยบ้างตามเหตุปัจจัย มิติที่สูญหายไปภายหลังจากการเข้ามาของความทันสมัย คือ ระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวและชุมชน จากเดิมที่ความอบอุ่นของครอบครัว มาจากการได้ทำงานร่วมกับ พ่อแม่พร้อมกับการเรียนรู้วิถีการดำเนินชีวิตทั้งในด้านอาชีพและคุณธรรม แต่ปัจจุบัน ความสนใจของเด็กจะหันไปสู่เครื่องใช้ทันสมัยที่เข้ามาแทนที่ได้แก่ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น จากเดิมคนในชุมชนภายหลังจากการรับประทานอาหารเย็นแล้ว จะมารวมกลุ่มเสวนากัน ก็กลับเป็นต่างคนต่างอยู่เพราะมีสิ่งบันเทิงอื่นในครอบครัวและชุมชน เข้ามาแทนที่ ข้อดีความทันสมัยคือความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตของคนสมัยนี้ซึ่งแตกต่างจากวิถีชีวิตในอดีต โดยสิ้นเชิงโดยเฉพาะในเรื่องของการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร “...เด็กเดี๋ยวนี้มันหุทิพย์ ดาทิพย์ ใครทำอะไรที่ไหน ในโลก มันรู้มันเห็นหมด...” อาหารการกิน “...คนสมัยก่อน มีกับข้าวอย่างเดียวนะแหละ เดี่ยวนี้มันมีหลากหลาย ซื้อมา ขอให้ไม่มีเงินเสียอย่าง เมื่อก่อนมันไม่มีขาย...” การสาธารณสุขที่พัฒนาขึ้นที่ทำให้ผู้คนมีอนามัยที่ดี แต่สิ่งที่ตามมาคือโรคสมัยใหม่ “...สมัยก่อนไม่รู้จักหรรอกผงซุรอะไรเนี่ยะ เดี่ยวนี้คนมันเลยเป็นโรคแปลกๆ เบาหวาน นี่ก็เป็นกันมาก เมื่อก่อนไม่มี...” พร้อมกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ทำให้การดำรงชีวิตแบบพึ่งธรรมชาติไม่สามารถทำได้อีก “...เดี๋ยวนี้อาหารการกินมันหาลำบาก เมื่อก่อนออกไปทุ่งนาก็ได้หอย ปู ปลา กบ เขียดมากินแล้ว เดี่ยวนี้มันหายไปหมด...เมื่อก่อนเดือนห้านี้น้ำเต็มทุ่งนาแล้ว เดี่ยวนี้ต้องสูบน้ำเอา...”

ระบบความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา ได้เปลี่ยนไป จาก “การเอามือเอารัน” เป็นความสัมพันธ์ในมิติใหม่ผ่านการร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ โดยมีระบบ “เงินตรา” เป็นตัวเชื่อมแทน การพึ่งพากันของชุมชนนี้เปลี่ยนไปในลักษณะของการกระจายรายได้ที่เป็นธรรมให้แก่สมาชิกกลุ่ม และ

ต้องอาศัยความรับผิดชอบ(accountability)ของสมาชิกกลุ่ม เพราะการผลิตสินค้าต้องให้ทันตามกำหนดการสั่งของ(order) ที่ลูกค้าต้องการดังนั้นในกระบวนการผลิตสินค้าให้มีมาตรฐานจึงจำเป็นต้องอาศัยการกระจายงานที่เป็นธรรมให้แก่กลุ่มสมาชิกและสิ่งที่เป็นทุนชุมชนที่สะสมกันมาอย่างต่อเนื่องที่ได้กล่าวมาแล้วในบทต้นๆและเป็นพลังยึดเหนี่ยวให้สมาชิกกลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมร่วมกันได้คือ**ความไว้วางใจ(trust)**“...เราต้องให้เครดิตกับหัวหน้ากลุ่ม เพราะเวลาเขาจ่ายเงินก็จะผ่านหัวหน้ากลุ่ม เป็นเงินสด เข้าบัญชีธนาคาร แล้วเราก็ไปแบ่งกันต่อ ...”

แม้ระบบการผลิตและการบริโภคจะเปลี่ยนไปแต่หากชุมชนใดมีทุนชุมชนที่มั่งคั่งในหลายๆรูปแบบก็จะเป็นฐานรากที่มั่นคงแก่ชุมชนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ไม่ว่าสถานการณ์จะเปลี่ยนไปในรูปลักษณะใดก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีทุนรูปแบบใหม่เข้ามาสู่ชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ทุนเงินตรา” ทุนชุมชนเดิมจะเป็นตัวแปรสำคัญที่จะผลักดันให้ชุมชนนั้นเข้มแข็งยิ่งขึ้นหรืออ่อนแอลงกว่าเดิม

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน

ปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการผลิตคือ “เงินทุน” จากนโยบายของรัฐในการจัดสรรทุนให้แก่ชุมชนภายใต้โครงการพัฒนาที่เรียกว่า “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” ซึ่งดำเนินการครอบคลุมทุกหมู่บ้าน ในประเทศ โดยให้ชุมชนเป็นผู้บริหารจัดการกองทุนนี้ ภายใต้กฎ กติกา ที่เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพของชุมชนเอง ดังนั้นในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านนี้จึงต้องอาศัยพลังของกลุ่มบุคคลในชุมชน ที่จะทำให้นโยบายที่รัฐคาดหวังเป็นจริง การศึกษาเชิงประเมินผลกองทุนหมู่บ้าน ในครั้งนี้เป็นการศึกษาในช่วงเวลาสั้นๆ ที่กองทุนหมู่บ้านเข้าไปมีส่วนแทรกแซงทุนชุมชนที่มีอยู่ ในบทนี้เป็นการนำเสนอภาพของ “ทุนเงินตรา” ที่มีอยู่เดิมและกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไทยอง โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ ดังนี้

1. พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน เป็นการนำเสนอภาพของกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนไทยอง ในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในมิติที่เกี่ยวกับ “เงินตรา” เพื่อเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็ง

2. การดำเนินการกองทุนหมู่บ้าน ในประเด็นของ การบริหารจัดการกองทุนของชุมชน ได้แก่ การคัดเลือกคณะกรรมการ ระเบียบกฎเกณฑ์ของเงินกองทุน การพิจารณาให้เงินกู้ยืม รวมถึงการให้ความหมายของกองทุนหมู่บ้านกับการสร้างเสริมทุนชุมชนเดิม และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายจากทัศนะของสมาชิกกองทุน

พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์

การรวมกลุ่มในลักษณะนี้การช่วยเหลือกันที่มีมานานในชุมชนไทยองแห่งนี้ จากเดิมเป็นการช่วยเหลือแบ่งปันกันในลักษณะสิ่งของเครื่องใช้ มาเป็นการช่วยเหลือในลักษณะของ “เงินตรา” แทน เป็นการรวมกลุ่มเฉพาะกิจ ไม่มีการกู้ยืม แต่เป็นเงื่อนไขของการช่วยเหลือกันระหว่างสมาชิก ระเบียบ กติกา ของกลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ นั้น มีเงื่อนไขว่า ในแต่ละครอบครัวสามารถเป็นสมาชิกได้ทั้งครอบครัว เมื่อมีสมาชิกเสียชีวิต จะเรียกเก็บเงินครอบครัวละ 100 บาท

โดยมีกรรมการกลุ่มแต่ละหมวดๆละ 2 คน (ในชุมชนไทยของแบ่งเป็น 7 หมวด) กรรมการมีหน้าที่รวบรวมเงินของสมาชิกแต่ละครอบครัวมาอบให้ครอบครัวที่มีสมาชิกเสียชีวิต จะไม่มีการเก็บเงินล่วงหน้า จำนวนยอดเงินที่สมาชิกจะได้รับ(ปัจจุบัน)ประมาณ 40,000 บาท สำหรับกรรมการที่ทำหน้าที่เป็นผู้เก็บรวบรวมเงินในแต่ละเขตไม่ต้องเสียเงิน เมื่อมีการเสียชีวิตในแต่ละครั้ง กรรมการจะเก็บเงินเพื่อนำเข้าเป็นเงินกองทุนของหมู่บ้าน ครั้งละ 500 บาท เพื่อใช้เป็นงบประมาณสำรองกรณีเกิดเหตุการณ์ที่ต้องใช้เพื่อสวัสดิการของส่วนรวม “...กองทุนที่เก็บจากศพละ 500 บาท นี่จะเข้าบัญชีไว้ เอาไว้เวลา ไฟฟ้าดับ ถนนขาด ต้องการลูกวิ่งด่วน เราสามารถเบิกจากยอดนี้มาทำเลย ถ้ารอเสนอโครงการกว่าจะได้เป็นปี...”

กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)

กลุ่ม อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเริ่มรวมกลุ่มในปี พ.ศ. 2525 มีสมาชิก 50 คน เป็นชาย 21 คน ที่เหลือเป็นผู้หญิง การรวมกลุ่มครั้งแรก สมาชิกจะเสียเงินค่าหุ้นแรกเข้าคนละ 50 บาท เรียกว่า สุขาภิบาลแม่บ้าน แต่จะยกเว้นค่าธรรมเนียมนี้สำหรับ กลุ่มอสม.ที่เป็นตัวแทนของหมู่บ้านไปอบรมโดยตรง จำนวน 15 คน วงเงินตอนแรกมีประมาณ 4,000 บาท เมื่อให้สมาชิกกู้บ้าง การหาเงินเข้ากองทุนย่ำแย่ รวมแล้วปัจจุบัน กลุ่มนี้มีเงินกองทุนเพื่อช่วยเหลือสมาชิก 90,000 กว่าบาท มีการปล่อยให้กู้รายละ 1,000 บาท กำหนดส่ง 11 เดือนๆละ 100 บาท เมื่อสิ้นปีก็จะมีการประชุมสรุปผลเพื่อปันผลให้แก่สมาชิกผู้ถือหุ้น แต่สมาชิกทุกคนก็จะลงมติ ยกเงินนี้ให้แก่กองกลางเก็บไว้ทำให้มีเงินต้นกองกลางค่อนข้างมากสำหรับดอกเบี้ยที่ได้มาจะจัดสวัสดิการให้แก่สมาชิก เช่นการกันเงินส่วนหนึ่งสำหรับค่าใช้จ่ายกรณีฉุกเฉินหากสมาชิกอสม.เจ็บป่วยต้องไปโรงพยาบาลในเบื้องต้นจะให้ยืม รายละ 3,000 บาท โดยไม่ต้องเสียดอกเบี้ย เมื่อมีเงินก็นำมาใช้คืน หรือ การจัดทัศนศึกษาเป็นต้น “...พอครบปีก็จะมีการประชุมว่าจะปันผลกันอย่างไร แต่กลุ่ม อสม.นี้จะรักกัน สามัคคีกัน เขาไม่เอาปันผล แต่ยกประโยชน์ให้กองกลางเอาไว้ใช้ รวมเข้าไปเรื่อยๆ...” การรวมกลุ่มของอสม. นอกจากจะได้ช่วยเหลือกันแล้ว ยังได้เรียนรู้ในการจะแก้ไข หรือป้องกันปัญหา ของหมู่บ้าน จากการประชุมร่วมกันของคณะกรรมการ

กลุ่มชมรมครู

ชุมชนไทยอง เป็นหมู่บ้านที่มีสมาชิกเป็นข้าราชการครูค่อนข้างมาก จึงสามารถรวมตัวกันเป็นชมรมได้ในปี พ.ศ. 2526 ในการรวมกลุ่มกันครั้งแรกมีสมาชิกจำนวน 80 คน ปัจจุบันมี

สมาชิกประมาณ 50 กว่าคน มีส่วนหนึ่งที่เสียชีวิต หรือย้ายไปอยู่ในชุมชนอื่น จุดประสงค์ของการรวมกลุ่มของสมาชิกชมรมครูเพื่อพัฒนาหมู่บ้าน และ เป็นการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือสมาชิก การเก็บเงินค่าหุ้นของสมาชิกชมรม มีเพดานสูงสุด 5,000 บาท สมาชิกสามารถชำระค่าหุ้นครั้งเดียวหมด หรือสามารถชำระเป็นรายเดือนๆละ 100 บาท สำหรับการกู้ยืมเงินของสมาชิกสามารถกู้ได้ครั้งละไม่เกิน 10,000 บาท โดยเสียค่าดอกเบี้ย ร้อยละ 1 บาทต่อเดือน สำหรับดอกผลจากเงินกองทุนนี้ ส่วนหนึ่งทางชมรมได้ใช้เป็นทุนการศึกษาสำหรับเด็กยากจน และส่วนหนึ่งเป็นสวัสดิการให้เด็กกำพร้า ที่ขาดแคลน และสงเคราะห์ผู้ที่ยากไร้ในชุมชน

กลุ่มชมรมผู้สูงอายุ

เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันเพื่อเป็นสวัสดิการของผู้สูงอายุ มีสมาชิกทั้งหมด 183 คน มีกรรมการ 8คน และรวมตัวเป็นกลุ่มย่อยๆกลุ่มละ 10 คน เก็บเงินสมาชิกปีละ 20 บาท เพื่อเป็นเงินสงเคราะห์เมื่อเสียชีวิต กรรมการที่ทำหน้าที่เก็บเงินไม่ต้องเสียเงิน มีการเรียกประชุมปีละครั้ง ในช่วงเดือนธันวาคม เมื่อมีสมาชิกเสียชีวิตจะได้รับเงินสงเคราะห์รายละ 300 บาท ขณะนี้มีเงินกองทุน 15,000 บาท

กลุ่มเกษตรและสหกรณ์

กลุ่มนี้รวมผู้ที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมทุกแขนงและรวมถึงกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านด้วย ก่อตั้งมานานร่วม 30 ปี ในแต่ละสาขาอาชีพมีกลุ่มย่อยๆออกไปเช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มปลูกผัก กลุ่มชมรมผู้ปลูกลำไย กลุ่มออมทรัพย์สัจจะ ฯลฯ การรวมกลุ่มใหญ่เป็นกลุ่มเกษตรและสหกรณ์ เพื่อประโยชน์ในการรับความช่วยเหลือจากภาครัฐและสถาบันการเงิน เช่น ธนาคารสหกรณ์และการเกษตร เป็นต้น สมาชิกจะมีการสะสมหุ้น และได้รับเงินปันผลตามหุ้น

กลุ่มทอผ้า

เริ่มก่อตั้งกลุ่มย่อยในปีพ.ศ. 2542 จากสมาชิกกลุ่มทอผ้า จำนวน 3 คน โดยร่วมลงทุนคนละ 3,000 เมื่อครบกำหนด 1 ปี ปรากฏว่ามีผลกำไร จึงมีการรวมกลุ่มในระดับผู้นำประมาณ 20 กว่าคนในปัจจุบัน เก็บค่าหุ้นจากสมาชิกหุ้นละ 100 จากนั้นรัฐ ก็เข้ามาสนับสนุนช่วยเหลือโดยส่งไปอบรม เพื่อพัฒนาเทคนิคการทอผ้า และมอบอุปกรณ์เครื่องใช้ ตลอดจนวัตถุดิบในการทอผ้าให้ เมื่อขายได้ก็เก็บเป็นเงินสะสมไว้ รวมทั้งจากดอกเบี้ยที่สมาชิกกู้ ก็รวบรวมไว้เป็นเงินกองกลางไม่มีการปันผล สมาชิกสามารถกู้ได้รายละไม่เกิน 10,000 บาท ดอกเบี้ยร้อยละ 1

บาท ต่อเดือน ต่อมาเมื่อมีกองทุนเงินล้านเข้ามา จึงลดดอกเบี้ยลงเหลือร้อยละ 50 สตางค์ เพื่อให้เหมือนกับดอกเบี้ยกองทุนเงินล้าน มีระยะการคืนเงินกู้ภายใน 3 เดือน หากไม่พร้อมก็ให้ส่งดอกเบี้ยก่อน ขณะนี้มีเงินกองทุน แล่นกว่าบาท

กลุ่มสัจจะออมทรัพย์

การรวมกลุ่มของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์นี้เกิดจากภาครัฐ(พัฒนากร)ได้มาสนับสนุนให้ชาวบ้านรวมกัน เพื่อให้กระตุ้นการออม เริ่มก่อตั้งในปี 2538 มีสมาชิกประมาณ 160 คน มีการออมและนำเงินหมุนเวียนมาช่วยเหลือกันในกลุ่มสมาชิก โดย มีการกำหนดวันออมกัน ใน 1 เดือนว่าจะนำเงินมาฝากคนละ 50-200 เป็นประจำทุกเดือน ขณะนี้มีเงินกองทุนอยู่ 200,000 บาท ปลอมยให้สมาชิกกู้ได้ไม่เกินรายละ 5,000 บาท กำหนดส่งคืนระยะ 3 เดือน ดอกเบี้ย ร้อยละ 2 บาทต่อเดือน การได้มาพบปะกันในกลุ่มสมาชิกเป็นประจำทุกเดือน ทำให้สมาชิกมีความรู้สึกผูกพันต่อกองทุนของกลุ่ม

กลุ่มเลี้ยงวัว

กลุ่มเลี้ยงวัวเริ่มก่อตั้ง ในปี 2545 โดยปศุสัตว์จังหวัด เป็นผู้ริเริ่ม โดยจัดสรรวัวให้แก่หมู่บ้าน จำนวน 37 ตัว กรรมการหมู่บ้านได้พิจารณาให้ผู้ที่มีความประสงค์จะเลี้ยงวัว เริ่มมีสมาชิก 37 คน ปัจจุบันเหลือสมาชิก 23 คน มีกติกาว่า หากวัวมีลูกสมาชิกต้องจ่ายให้กองกลางตัวละ 200 บาท เพื่อเป็นงบสนับสนุนการดำเนินงานของกลุ่ม หากมีการขายวัวต้องแบ่งกำไรให้กองกลาง 1 ใน 3 เพื่อเป็นทุนในการซื้อวัวให้สมาชิกต่อไป

กลุ่มชมรมผู้ปลูกลำไย

กลุ่มนี้เกิดจากการรวมตัวของผู้ปลูกลำไยทั้งตำบล เป็นการรวมกลุ่มเพื่อประกันราคาผลผลิต ตลอดจนใช้เป็นอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐ รวมทั้งเป็นการช่วยเหลือกันในการแลกเปลี่ยนพันธุ์ หรือความรู้เทคนิค ในการปลูกลำไย และการรวมกลุ่มเพื่อซื้อ อุปกรณ์ประเภทปุ๋ย สารเร่ง ในลักษณะเงินเชื่อ

แหล่งเงินทุนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

ในการประกอบอาชีพของชาวบ้านมีบางครั้งที่มีความจำเป็นต้องใช้เงินอย่างรีบด่วนไม่สามารถรอขายผลผลิตได้ทัน เช่น การซื้อของที่จำเป็นสำหรับการผลิต การชำระค่าเล่าเรียนของลูก การเจ็บป่วย ฯลฯ แหล่งเงินที่สามารถกู้ยืมได้ มี 2 ประเภท คือการกู้ยืมจาก ญาติ หรือเพื่อน

สนิท ประเภทนี้ไม่ต้องเสียดอกเบี้ย อีกประเภท คือแหล่งเงินกู้ที่ต้องเสียดอกเบี้ย มีแหล่งเงินกู้ประเภทนี้มี 4 กลุ่มใหญ่ๆ กลุ่มแรกคือกลุ่มนายทุนในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ซึ่งต้องเสียดอกเบี้ย ร้อยละ 5 – 10 บาท ต่อเดือน กลุ่มที่สอง คือกลุ่มอาชีพต่างๆ ซึ่งจะต้องเป็นสมาชิกถึงจะกู้ได้ กลุ่มที่สาม คือกลุ่มสถาบันการเงิน ซึ่งสมาชิกต้องรวมกลุ่มกันถึงจะกู้ได้ เช่น ธนาคารการเกษตร และสหกรณ์(ธกส.) ธนาคารออมสิน กลุ่มที่ 4 เงินทุนที่รัฐจัดสรรมาให้ชุมชนกู้ยืม โดยจัดให้เป็นเงินของหมู่บ้านที่เรียกว่ากองทุนเงินแสน

การดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านไทยอง

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ตามนโยบายของรัฐ ที่มุ่งให้เกิดการกระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้า เพื่อช่วยเหลือชาวบ้านให้มีแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว ในมุมมองของชาวบ้าน “กองทุนหมู่บ้าน” เป็นแหล่งเงินกู้ที่ทุกคนรับรู้ว่าเป็นทุนเงินตราของส่วนรวมที่รัฐจัดสรรให้กับหมู่บ้านในวงเงิน 1 ล้านบาท

การเลือกกรรมการบริหารกองทุน

ในการเลือกกลุ่มที่จะมาบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านนั้น ชาวบ้านได้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์การได้รับเงินทุนสนับสนุนจากรัฐกรณี “กองทุนเงินแสน” มาแล้ว มีความหละหลวมในการดำเนินงานทำให้ไม่สามารถเรียกเงินคืนจากที่สมาชิกกู้เงินไป ดังนั้นในการดำเนินงานครั้งนี้ ได้มีการเรียกประชุมชาวบ้านครั้งแรก ในวันที่ 5 กรกฎาคม 2544 ในการประชุมครั้งนั้น มีเจ้าหน้าที่ของรัฐ ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านมาร่วมประชุมครบตามที่ระเบียบกำหนดคือชาวบ้านมาประชุมไม่น้อยกว่า 3 ใน 4 ภายหลังจากการประชุมชี้แจงโดยผู้ใหญ่บ้านและตัวแทนเจ้าหน้าที่ของรัฐ การคัดเลือกกรรมการชุดแรกจำนวน 15 คน ได้แบ่งสัดส่วนกรรมการตามหมวดบ้าน หมู่บ้านไทยองนี้มีทั้งหมด 7 หมวดบ้าน แบ่งสัดส่วน หมวดละ 2 คน สำหรับหมวดที่มีขนาดใหญ่ได้ตัวแทน 3 คน จึงครบตามที่ระเบียบกำหนด คือ 15 คน ในการให้แต่ละหมวดเสนอตัวแทนมาได้พิจารณาให้มี เพศชาย 1 คน เพศหญิง 1 คน จึงมีคณะกรรมการตามสัดส่วน หญิงและชาย เท่าๆกัน ก่อนที่จะมีระเบียบจากส่วนกลางลงมาในรอบแรกมีคณะกรรมการที่เป็น ชาย 7 คน หญิง 8 คน ต่อมาเมื่อมีการจับฉลากออก สัดส่วนกรรมการ ผู้หญิงลดลง คณะกรรมการชุดใหม่ จึงมีชาย 9 คน หญิง 6 คน สำหรับการเลือกคณะกรรมการบริหารกองทุนให้ดำรงตำแหน่งต่างๆ เช่น ประธาน รองประธาน เลขา เหรัญญิก ฯลฯ คณะ

กรรมการที่ได้รับเลือกตั้งทั้งหมดเป็นผู้พิจารณา โดยการเสนอชื่อและมีผู้รับรอง สำหรับการพิจารณาคัดเลือกผู้แทนเข้าเป็นคณะกรรมการ จากข้อมูลการสัมภาษณ์สมาชิก สิ่งที่ใช้เป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจนั้น สมาชิกโดยทั่วไป พิจารณาจากองค์ประกอบ 2 ด้าน ด้านแรก คือ ความรู้ และประสบการณ์ “...ก็ปรึกษากันก่อนครับ เราพิจารณาคนที่มีความรู้... อย่างคนข้างบ้านผมเขาได้รับเลือกเพราะมีประสบการณ์เคยปล่อยเงินให้กู้มาก่อน เขารู้เรื่องบัญชี บัญชี...” ด้านที่สอง คือ คณะกรรมการต้องมีคุณธรรม “...ก็ต้องดูว่าเขา ซื่อสัตย์ ไม่คดโกง เป็นคนดี...” เมื่อคณะกรรมการได้รับการคัดเลือกมาแล้วจึงมาพิจารณากำหนด กฎ ระเบียบ กติกา และนำเสนอให้สมาชิกรับรอง กรรมการชุดนี้จะหมดวาระในเดือนพฤศจิกายน 2546

ระเบียบเงินกองทุนหมู่บ้านไทยอง

คณะกรรมการ ได้กำหนดระเบียบปฏิบัติของเงินกองทุนไว้ในแต่ละด้านดังนี้ ด้าน **ระเบียบเกี่ยวกับคณะกรรมการ** ประธานและคณะกรรมการ ทั้ง 15 คน มีวาระอยู่ในตำแหน่งได้ 2 ปี กรรมการทุกคนต้องมีทะเบียนบ้านอยู่ในหมู่บ้านและต้องอาศัยอยู่ในหมู่บ้านติดต่อกันไม่น้อยกว่า 2 ปี ต้องมีอายุครบ 20 ปีบริบูรณ์ในวันรับสมัคร ปฏิบัติตนอยู่ในหลักศีลธรรมอันดีตามหลักคำสอนของศาสนาพุทธ ไม่เป็นบุคคลล้มละลาย ไม่เป็นบุคคลที่ถูกจำโทษ จำคุก หากเป็นข้าราชการต้องไม่เป็นผู้ที่มีโทษทางวินัยร้ายแรงถึงขั้นให้ออก ปลดออกจากราชการ สำหรับคำตอบแทนคณะกรรมการ รวม ร้อยละ 15 บาทจากดอกเบี้ยที่ได้รับ โดยเฉลี่ยแล้วจะได้คนละ 750 บาทต่อปี กำหนดให้มีการประชุมของคณะกรรมการอย่างน้อยเดือนละ 1 ครั้ง **ระเบียบเกี่ยวกับการกู้ยืมของสมาชิก** ผู้ที่จะมีสิทธิ์ในการกู้เงินจะต้องสมัครเข้ามาเป็นสมาชิกของกองทุนหมู่บ้านก่อน โดยให้สมัครได้ครอบครัวละไม่เกิน 2 คน และมีอายุไม่ต่ำกว่า 20 ปี ปัจจุบันชุมชนไทยองมีสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน 254 คนสมาชิกแต่ละคนจะต้องมีหุ้นอยู่ในกองทุนไม่น้อยกว่า 2 หุ้นและไม่มากกว่า 10 หุ้น ในราคาหุ้นละ 10 บาท สมาชิกจะได้เงินปันผลค่าหุ้น ร้อยละ 15 ต่อปี แต่ไม่จ่ายเป็นเงินสดจะสมทบให้เป็นค่าหุ้นของแต่ละคน สำหรับการคิดอัตราดอกเบี้ยของชุมชนนี้ คิดร้อยละ 6 บาทต่อปี การกำหนดชำระคืนเงินต้นภายในสิ้นปีสำหรับดอกเบี้ยให้ชำระคืนเป็นรายเดือน เมื่อถึงกำหนดชำระคืนแล้วผู้กู้ไม่สามารถส่งเงินต้นคืนได้ ชุมชนแห่งนี้กำหนดค่าปรับไว้ร้อยละ 5 สตางค์ ต่อวัน สำหรับอัตราดอกเบี้ย นั้นเป็นมติของสมาชิกทุกคน ในการดำเนินการรอบสองได้ปรับระเบียบการใช้เงินดอกเบี้ยคืนเป็นให้ส่งดอกเบี้ยคืนทุกๆ 6 เดือน เพราะไม่สะดวกในการดำเนินการ

การพิจารณาให้เงินกู้ยืม

ชุมชนไทยอง มีสมาชิกทั้งหมดมี 481 ครอบครัว แต่เป็นสมาชิกกองทุน 254 ราย มีผู้ขอ
 กู้เงิน ในรอบแรก 120 ราย รอบที่สอง 150 ราย ในการพิจารณาเงินกู้รอบแรกมีผู้ได้เงินกู้สูงสุด
 10,000 บาท ต่ำสุด 5,000 บาท สำหรับการกู้รอบสอง มีเงินเพิ่มทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยในรอบ
 แรก จำนวน 1,015,000 บาท เนื่องจากมีสมาชิกยื่นกู้มากกว่ารอบแรก โดยเฉลี่ยแล้วจะได้เงินกู้
 ระหว่าง 8,000–40,000 บาท มีเพียง 1 รายที่ได้เงินกู้สูงสุดถึง 15,000 บาท "...คนที่กู้ได้ต่ำสุดเพราะ
 กรรมการไม่ เชื่อใจ กรรมการจะรู้จักสมาชิกทุกคน รู้หมดว่าใครเป็นใคร พฤติกรรมเป็นอย่าง
 ไร..."โครงการที่สมาชิกส่วนใหญ่ยื่นกู้จะเป็นโครงการเกี่ยวกับการเกษตร ประเภทการลงนํ้าเลี้ยง
 สัตว์ ทอผ้า ทำสวนลำไย และค้าขาย การพิจารณาเงินกู้จะให้คณะกรรมการในแต่ละหมวดเป็น
 ผู้เรียงลำดับและนำมาวิพากษ์ วิเคราะห์ ถึงความน่าเชื่อถือของโครงการ และคำนึงถึงวัตถุประสงค์
 หลักของกองทุนหมู่บ้านซึ่งเน้นการเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัวและความสามัคคีกัน ภายหลังจาก
 การพิจารณาให้เงินกู้แล้ว คณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านได้เชิญสมาชิกทั้งหมดเข้าร่วมประชุม
 รับฟังแนวทางการปฏิบัติ เพื่อสร้างความเข้าใจระหว่างสมาชิก รวมทั้งเป็นการตอกย้ำในการส่งใช้เงิน
 คืน "...ช่วงเข้าพรรษา เราก็เชิญประชุมใหญ่อีกครั้ง ก็ชี้แจงว่าเรามีเงินเท่าไร และสมาชิกของเรา
 มีเท่าไร กู้เงินไปแล้วก็ขาย เป็นเงินเท่าไร เป็นการแถลงการณ์ว่าตอนนี้ดอกเบี้ยที่เราได้ มาเราได้
 มา 50,000 กว่าบาท แล้วก็มีบทกล่าวกันว่าเมื่อสิ้นปีเราก็จะต้องทำตามที่เราตกลงกันเอาไว้ว่า
 จะใช้เงินคืนให้กับหมู่บ้านเท่าใด จะใช้เป็นเบี้ยเลี้ยงกรรมการเท่าใด..." เพื่อเป็นหลักประกันผู้กู้
 แต่ละรายจะต้องมีผู้ค้ำประกันสองคน โดยสมาชิกจะจับกลุ่มกันเองกลุ่มละ 3 คน การคืนเงินกู้
 รอบแรกของสมาชิก ซึ่งครบกำหนด 1 ปี ในวันที่ 31 ตุลาคม 2546 ปรากฏว่าทุกคนส่งได้ทัน
 ตามกำหนด ไม่มีล่าช้า โดยก่อนถึงกำหนดการชำระคืน คณะกรรมการได้ประกาศเสียงตามสาย
 ให้รับรู้ก่อนล่วงหน้า ในการคืนเงินสมาชิกสามารถยื่นโครงการขอกู้รอบใหม่พร้อมกันได้ โดยได้
 รับเงินในวันที่ 12 พฤศจิกายน 2545

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชนเดิม

ผลการดำเนินงานโครงการกองทุนแม้จะเป็นในระยะสั้น แต่กระบวนการที่ชาวบ้านได้
 เรียนรู้ในการบริหารจัดการแหล่งทุนใหม่ ที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างฐานการผลิตของ
 ครอบครัวให้ มั่นคงยิ่งขึ้น สิ่งที่เห็นเป็นที่ประจักษ์ คือ "สำนึกของความเป็นเจ้าของร่วมกัน"
 จากการรับรู้ของ ชาวบ้านได้ให้ความหมายต่อกองทุนนี้ว่า เป็นปัจจัยที่รัฐมอบให้เป็นสมบัติ

ของหมู่บ้าน ดังนั้น จึงเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะรักษาแหล่งทุนนี้ให้ทุกคนได้รับประโยชน์อย่างทั่วถึง กระบวนการดำเนินงานของกองทุนนี้ได้เสริมสร้าง “ความรับผิดชอบ” ให้แก่สมาชิก จากประสบการณ์ของการได้รับความช่วยเหลือจากรัฐในทุนลักษณะนี้มาก่อน ทำให้ชาวบ้านเกิดการเรียนรู้ว่า การบริหารจัดการเงินกองทุนเป็นสิ่งสำคัญ สิ่งที่สมาชิกเกิดการเรียนรู้คือการกระจายความรับผิดชอบร่วมกัน โดยชุมชนนี้จัดแบ่งตามหมวดบ้าน การบริหารจัดการที่สมาชิกได้เรียนรู้คือการให้ทุกคนมีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การคัดเลือกกรรมการ การร่างระเบียบปฏิบัติการ การพิจารณาการให้เงินกู้ ตลอดจนการให้สมาชิกได้รับรู้ข้อมูลความเคลื่อนไหวโดยการจัดการประชุม การประชาสัมพันธ์ ในทางปฏิบัติการที่ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินงานทุกขั้นตอน ทำให้โอกาสที่กองทุนนี้ จะเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกของชุมชนมีความเป็นไปได้สูง เพราะคณะกรรมการ ตลอดจนสมาชิกทุกคนมีความใกล้ชิดสนิทสนมกัน จึงสามารถพิจารณาให้ความช่วยเหลือได้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพจริง

การเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจระดับครัวเรือน ถึงแม้ชุมชนแห่งนี้จะมีแหล่งเงินทุนที่สามารถช่วยเหลือสมาชิกในแต่ละกลุ่มย่อยอยู่แล้ว การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านที่ส่งผลกระทบต่อระบบการเงินของกลุ่มเหล่านี้บางกลุ่ม ในแง่ของอัตราดอกเบี้ย เพราะต้องลดอัตราดอกเบี้ยเงินกู้ของกลุ่มลง เพื่อให้สอดคล้องกับเงินกองทุนหมู่บ้าน ภาวะการณ์เช่นนี้ทำให้สมาชิกได้รับผลประโยชน์ นอกจากนี้ยังเป็นการเพิ่มทุนให้กับผู้ผลิตรายย่อยให้สามารถขยายกิจการออกไปทำให้เพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว...มีเงินหมุนเวียนเพิ่มขึ้น เพราะเดิมมีเงินน้อย แต่ตอนนี้ตลาดต้องการเพิ่มขึ้น เช่นร้านอาหาร และส่งให้แม่ค้าขายปลีก ...เมื่อก่อนผมมีเงินลงทุน 1,500 บาท ก็ได้เงินนี้เพิ่มมากขึ้น ..." "...ในฐานะกรรมการที่เห็นว่าเงินนี้สามารถช่วยเหลือสมาชิกได้ ก็มียุ่รายหนึ่งมีอาชีพขายเนื้อหมู เดิมทำหมูเพียงวันละ 1 ตัว มูลค่าประมาณ 4 - 5 พันบาท เดียวนี้สามารถทำหมูขายได้ 2 - 3 ตัวต่อวัน เพราะมีทุนเพิ่มขึ้น เราเลยพิจารณาให้เงินลงทุนรายนี้มากกว่าคนอื่น เพราะเห็นว่ามันสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของเงินกองทุนข้อหนึ่งที่ว่าช่วยเพิ่มรายได้แก่สมาชิก..."

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของสมาชิก

การขยายเครือข่ายกลุ่มกองทุนหมู่บ้าน

ในช่วงการดำเนินงานกองทุนในระยะเวลา 1 ปีกว่าที่ผ่านมา ชุมชนไทยองได้เกิดการเรียนรู้ จากหมู่บ้านอื่นในการดำเนินงานโครงการกองทุนหมู่บ้านเหมือนกัน จากการเปรียบเทียบ

หมู่บ้านใกล้เคียงซึ่งมีจำนวนประชากรน้อยกว่าหมู่บ้านไทยอง เกือบครึ่งหนึ่ง แต่ก็ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากรัฐ เท่าเทียมกัน ดังนั้นหมู่บ้านดังกล่าวก็เกิดกรณีเงินเหลือไม่มีผู้กู้ จำเป็นต้องเอาไปฝากธนาคาร ซึ่งได้ดอกเบี้ยน้อยกว่าที่หมู่บ้านบริหารจัดการกันเอง ในขณะที่หมู่บ้านไทยองปริมาณเงินที่สมาชิกต้องการมีมากกว่า ข้อเสนอในประเด็นนี้ คือ การพัฒนาระบบ "เครือข่าย" ระหว่างกลุ่มกองทุนหมู่บ้านด้วยกันเอง อาจเป็นระบบตำบล อำเภอ จังหวัด หรือ ภูมิภาค เพื่อขยายฐาน "การพึ่งพากัน"(reciprocal) ให้กว้างออกไป "...น่าจะมีการกู้กองทุนจากหมู่บ้านอื่นได้ ในลักษณะของเครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน... รูปแบบที่น่าจะเป็นไปได้ก็โดยให้คณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้าน ที่ต้องการกู้เงินเพิ่มไปขอเงินจากหมู่บ้านอื่นที่มีเงินเหลือมาให้สมาชิกในหมู่บ้านเรากู้ โดยเราอาจจะขอกู้จากหมู่บ้านอื่นให้ดอกเบี้ยละ 4 แต่เราเอามาให้สมาชิกกู้ร้อยละ 6 อัตราดอกเบี้ยก็จะดีกว่าเขาเอาไปฝากธนาคาร เพราะดอกเบี้ยธนาคารก็ได้นิดเดียวร้อยละ 1 กว่าๆเอง..."

การให้อิสระในการบริหารเงินกองทุน

การบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านนี้ แม้จะให้แต่ละหมู่บ้านบริหารกันเอง แต่ในต้องอยู่ภายใต้กฎ ระเบียบ ที่รัฐกำหนดมาให้ ข้อเสนอแนะในประเด็นนี้คือ รัฐควรให้อิสระแก่ชุมชน ในการจัดการ เงินกองทุนหมู่บ้าน เช่น อาจจะยึดกำหนดวันชำระเงินออกไป ในการลงทุนบางกรณี เช่น สมาชิกกลุ่มเลี้ยงวัว ซึ่งวัวยังไม่ได้ออกลูก ชาวบ้านก็ไม่สามารถขายวัว เอาเงินมาชำระให้กองทุนได้ หรืออาชีพบางประเภท อาจสามารถชำระก่อนเป็นช่วงๆได้ เช่น การค้าขาย ดังนั้น การกำหนดว่าสิ้นปีสมาชิกต้องคืนเงินทุกคน จึงเป็นกฎที่ค่อนข้างตายตัวและยุ่งยากต่อสมาชิกที่จะต้อง ชำระเงิน แม้ว่ากิจการยังไม่บรรลุผลตามวัตถุประสงค์

การพัฒนาบุคลากร

ในทัศนะของชุมชนการบริหารเงินกองทุนจำนวน 1 ล้านบาทนั้นคณะกรรมการดำเนินการยังไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน ดังนั้น รัฐควรจัดสรรงบประมาณในการพัฒนาบุคลากร ที่ทำหน้าที่เป็นกรรมการ อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้มีความรู้ในการบริหารเงินกองทุนนี้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพิจารณาความสำเร็จของโครงการเงินกองทุนหมู่บ้าน ในแง่มุมด้านการบริหารการเงินของชุมชนแต่เพียงด้านเดียว เช่นการคงเหลือของเงินต้น (1 ล้านบาท) หรือ การส่งเงินได้ครบตามกำหนด หรือ การมีดอกผลของ เงินทุน เพิ่มขึ้น จากดอกเบี้ย ของสมาชิก จะได้ภาพสะท้อน

ที่ไม่ครอบคลุมคุณภาพทั้งหมดของความสำเร็จของเงินกองทุน อีกทั้งอาจก่อให้เกิดปัญหาของการเพิ่มหนี้สินในลักษณะ ฐกีนหาง เพราะต้องหาแหล่งเงินกู้จากแหล่งอื่นมาชดเชยเงินก้อนนี้ แล้วต้องหาอีกแหล่งมาชดเชยเงินที่กู้มาใหม่ จะเป็นวงจรหนี้สินอย่างนี้เรื่อยไป แต่ควรอย่างยิ่งที่จะคำนึงถึงตัวชี้วัดอื่นๆประกอบด้วย เช่น การเพิ่มรายได้แก่ครอบครัวและชุมชน โดยเกิดการสร้างงานขึ้นใหม่ เกิดการขยายกิจการ เพิ่มทุนทางสังคมให้แก่ชุมชนที่จากเดิมคนนิยมออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน แต่กลับมารวมตัวกันทำงานในหมู่บ้านของตน ฯลฯ การปรับมิติภาพความสำเร็จของเงินกองทุนหมู่บ้าน เป็นภารกิจที่รัฐจะต้องดำเนินการเป็นอันดับต้นๆ เพื่อใช้เป็นแนวในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนต่อไป

บทสรุป

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนไทยครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนไทยองโดยนำยุทธศาสตร์วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “งานหัตถกรรม” ได้แก่การทอผ้า มาเป็นสินค้าสำหรับการผลิตเพื่อขายนั้นมิใช่เป็นเพียงการดิ้นรนเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัย กลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เชิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการหาตลาดในการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับ ชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกันทำให้ชุมชนไทยองมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ(empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการผลิต เป็นประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต ซึ่งเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ
ถาจะสิ้นยุคเมียง:สู่การท่องเที่ยวนุรักษ์
ดร. เกตุมณี มากมี

สารบัญ

	หน้า
บทที่ 1 บทนำ	1
ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
ชุมชนที่ศึกษาและการเข้าสู่ชุมชน	3
การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่ชุมชน	3
การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม	5
การวิเคราะห์ข้อมูล	7
การนำเสนอผลการวิจัย	8
บทที่ 2 ทุณชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย	9
ทุนทรัพยากรธรรมชาติ	9
ทุนทางสังคม	10
ทุนภูมิปัญญา	14
บทที่ 3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ ความทันสมัย	21
ลัทธิบริโภคนิยมกับวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชุมชนบ้านเมียง	21
การประสานกันของความรู้ชุดใหม่กับความรู้ชุดเดิม	22
ความพยายามของรัฐกับการสร้างอาชีพใหม่ในชุมชน	23
การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์มิติใหม่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ	24
บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน	33
พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน	34
กองทุนหมู่บ้านกับชุมชนบ้านเมียง	36
การสนับสนุนของรัฐกับความเข้มแข็งของชุมชน	40
ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชุมชนต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน	4
บทสรุป	41
บรรณานุกรม	43

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

“กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” เป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐ การวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษากระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนที่มีต่อ “ทุนเงินตรา” โดยผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุนว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดคล้องประสานระหว่าง“ทุนความรู้เดิม”ที่สะสมกันมานานร้อยๆปี กับ“ความรู้ชุดใหม่”ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

1. กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้
2. กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ “ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยม
3. กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ลักษณะชุมชน

“บ้านเมียง” เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่มีอายุประมาณ 100 กว่าปี ชื่อของหมู่บ้านมาจากดอกไม้นชนิดหนึ่ง เป็นไม้ดอกสีเหลืองแดง ขึ้นบริเวณใกล้ลำห้วยตลอดแนวของหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้มีระยะทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 18 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 50 กิโลเมตร ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านส่วนใหญ่มีพื้นที่เป็นภูเขา ภายในหมู่บ้านมีลำธารไหลผ่านตลอดแนว ซึ่งเป็นแหล่งน้ำในหมู่บ้านที่นอกจากจะใช้เพื่อทำมาหากินแล้วยังเป็นแหล่งน้ำสำหรับบริโภคด้วย นอกจากน้ำฝนแล้ว ลำธารนี้มีน้ำพอเพียงตลอดปีเนื่องจากเป็นพื้นที่สูง จึงมีอากาศหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย 25 องศาเซลเซียส และต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส จากสภาพพื้นที่เป็นภูเขาและภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ทำให้หมู่บ้านนี้ดำรงอาชีพหลักสืบทอดกันมายาวนานคือ “การทำเมียง”¹ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของ

¹ “เมียง” เป็นพืชประเภทเดียวกับ “ชา” แต่เมื่อผ่านกระบวนการหมักแล้วชาวบ้านจะเรียกว่า “เมียง” ใช้เป็นของขบเคี้ยว(เหมือนหมาก)หลังการรับประทานอาหารของชาวภาคเหนือเชื่อว่าทำให้หายง่วง

“หมู่บ้านคนเมือง” ในพื้นที่สูง ซึ่งแต่เดิมชุมชนแห่งนี้เป็นที่พักชั่วคราวของชาวบ้านที่มาทำ “สวนเมี่ยง” ที่เรียกว่า “ปาง”² ต่อมาจึงอพยพมาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนประชากรส่วนใหญ่ อพยพมาจากอำเภอดอยสะเก็ดและ สันกำแพง ซึ่งเป็นอำเภอใกล้เคียงกับหมู่บ้านเมี่ยง ซึ่งชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเคยเป็นลูกจ้างทำงานในป่าเมี่ยงมาก่อน ปัจจุบัน หมู่บ้านเมี่ยง มีจำนวน สมาชิกรวมทั้งสิ้น 128 ครัวเรือน แยกอาศัยอยู่ตามปางต่างๆจำนวน 6 หย่อมบ้านหรือ 6 ปาง ได้แก่ ปางนอก มีจำนวน 30 ครัวเรือน ปางกลาง จำนวน 19 ครัวเรือน ปางขอนแก่น จำนวน 18 ครัวเรือน ปางโตนจำนวน 15 ครัวเรือน ปางโน 1 จำนวน 13 ครัวเรือน และปางโน 2 จำนวน 33 ครัวเรือน จำนวนคนในหมู่บ้านทั้งหมด 416 คน เป็นชาย 217 คน หญิง 199 คน

ข้อค้นพบจากการศึกษา

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมี่ยงครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนบ้านเมี่ยงนั้นเป็นการนำยุทธศาสตร์วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “การทำเมี่ยง” มาเป็นจุดขายสำหรับการเริ่มผลิตแบบใหม่ ซึ่งชุมชนไม่มีความรู้มาก่อนได้แก่การทำธุรกิจการท่องเที่ยวแบบ Home Stay ซึ่งมีใช่เป็นเพียงการต้อนรับเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัย กลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เชิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการแสวงหาความรู้ใหม่และการช่วยเหลือลาด เพราะในการเปลี่ยน วิถีการผลิตแบบใหม่ ชุมชนต้องอาศัยความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชนเกือบทั้งหมดทั้งในด้านการผลิตและการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกัน ทำให้ชุมชนบ้านเมี่ยงมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุน หมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ (empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น และเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญในการผลิต ซึ่งเป็นการเสริม ประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต และเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

² “ปาง” มีความหมายเหมือนกับคำว่า “ปึก” ของหมู่บ้านทางภาคเหนือ หมายถึง หย่อมบ้านความหมายเดิมคือ “...ปางนี้ก็คือที่พักหย่อมหนึ่ง จุดหนึ่ง กลุ่มหนึ่ง”

กองทุนหมู่บ้านกับชุมชนบ้านเมียง

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา จึงเป็นทุนเสริมกับทุนเดิมที่มีอยู่แต่เดิมชาวบ้านจะมีแหล่งเงินกู้หลายแหล่ง เช่น จากสหกรณ์ไฟฟ้า กองทุนแก้ไขปัญหาคความยากจน(กขคจ) สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น มีส่วนน้อยที่จะกู้เงินนอกระบบ ซึ่งก็เป็นกรณี ที่เอาเมียงไปแลกเปลี่ยนสินค้าบริโภค อุปโภคมากกว่า

ความรู้ชุดเดิมกับการบริหารกองทุนเงินล้าน

การบริหารจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมียงนั้น เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมในการบริหารเงินกองทุนจากสหกรณ์ไฟฟ้าซึ่งชุมชนเองก็ยังมีปัญหาในการจัดการโดยเฉพาะในเรื่องของการชำระเงินคืนของสมาชิก เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นทุนเงินตราก้อนใหม่เข้ามาในชุมชน ความรู้เดิมที่ชุมชนเคยจัดการกับเงินกองทุนลักษณะนี้จึงเข้ามามี บทบาทอย่างมากในฐานะบทเรียนในการบริหารจัดการเงินกองทุน โดยเริ่มจากการคัดเลือกกรรมการชุมชนแห่งนี้ใช้วิธีการ เสนอชื่อกรรมการโดยการยกมือสนับสนุนสำหรับหมู่บ้านนี้ มีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานคณะกรรมการ ในช่วงแรกมีกรรมการเฉพาะผู้ชาย ต่อมาเมื่อมีระเบียบให้มีกรรมการผู้หญิง จึงได้มีสตรีมาเพิ่มเป็นคณะกรรมการด้วย สำหรับการเสนอระเบียบการกู้ยืม คณะกรรมการเป็นผู้ร่างระเบียบแล้วนำเสนอต่อสมาชิก กำหนดเป็นกติกาในการกู้ยืมว่าต้องมีทั้งคนค้ำประกันและใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันควบคู่ไปด้วย หลักทรัพย์ดังกล่าวเป็นทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ โดยคณะกรรมการได้บทเรียนจากการให้กู้ยืมของสหกรณ์ไฟฟ้า จึงพยายามแก้จุดด้อยของการบริหารจัดการกองทุนดังกล่าว

ข้อดีของเงินกองทุนหมู่บ้านที่สมาชิกส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันคือดอกเบี้ยกองทุนเงินล้านจะต่ำกว่าแหล่งเงินกู้อื่นๆคือร้อยละ 6 ต่อปี ในขณะที่สหกรณ์ไฟฟ้า ร้อยละ 15 ต่อปี กองทุนแก้ไขความยากจน (กขคจ) ร้อยละ 12 บาทต่อปี สิ่งที่ชุมชนแห่งนี้กำหนดการชำระหนี้แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ คือคณะกรรมการจะหักดอกเบี้ยออกจากจำนวนเงินกู้ที่ได้รับทันที เพื่อให้มีเงินบางส่วนไว้เป็นกองกลาง โดยเหตุผลว่าทางคณะกรรมการมีประสบการณ์ในการดำเนินการเกี่ยวกับเงินกู้ในลักษณะนี้มาก่อนจากการบริหารเงินกองทุนของสหกรณ์ไฟฟ้า

สมาชิกมีความเห็นว่าดอกเบี้ยในส่วนของเงินกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างเป็นธรรมแล้ว แม้จะหักดอกเบี้ยก่อน เพราะเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีขั้นตอนไม่ยุ่งยากไม่ต้องอาศัยเอกสารหลักฐานมากมายเหมือนระบบธนาคาร

สำหรับเงื่อนไขเพื่อให้เงินต้นยังคงมีอยู่ไม่เป็นหนี้สูญ ได้ใช้ลักษณะของการร่วมกันรับผิดชอบเป็นกลุ่ม และย้าเตือนให้แต่ละกลุ่มเป็นผู้กระตุ้นให้สมาชิกชำระเงินตามกำหนดเพื่อจะได้หมุนเวียนให้ผู้กู้รายต่อไปอีก ในการสงใช้คืนเงินกองทุนในปีแรก สมาชิกส่งเงินครบหมดทุก

คน มีบางรายที่ล่าช้าบ้าง โดยรายสุดท้ายครบกำหนดชำระคืนในเดือนตุลาคม 2545 ในรอบที่สองนี้มีการเลือกคณะกรรมการชุดใหม่ แต่คงได้คณะกรรมการชุดเดิมมีกรรมการคนใหม่เข้ามาเพิ่มเติม 3 คน วิธีการคัดเลือกใช้การลงมติเสียงข้างมากของสมาชิกทั้งหมดด้วยการยกมือ สำหรับในการกู้ในปีนี้มีผู้กู้ไปแล้วเป็นจำนวนเงิน 849,000 บาท คงเหลือเงิน 151,000 บาท ซึ่งขณะนี้ผู้ยื่นความจำนงจะขอกู้เงินที่คงเหลือนี้แล้วแต่กำลังรอการประชุมคณะกรรมการก่อน

ดังนั้นการที่ชุมชนมีทุนความรู้เดิมในการดำเนินกิจกรรมการบริหารเงินกองทุนสหกรณ์ของหมู่บ้าน ทำให้คณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้านคิดรูปแบบการบริหารเงินกองทุนของตนเองที่ แตกต่างจากหมู่บ้านอื่น เช่นการหักดอกเบี้ยก่อน คงเหลือเฉพาะเงินต้นที่ผู้กู้ต้องชำระภายในกำหนด จึงอาจกล่าวได้ว่าประสบการณ์ของผู้นำชุมชนในการรวมกลุ่มดำเนินงานตามปรัชญาของสหกรณ์เป็น “ต้นทุน” ของชุมชนแห่งนี้ที่จะขยายฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

กองทุนหมู่บ้านกับการพัฒนาอาชีพ

เนื่องจากชุมชนบ้านเมียงค่อนข้างจะมีต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนที่จัดอยู่ในเกณฑ์ดี เพราะคนที่จัดว่ามีฐานะยากจนของชุมชนก็ยังมีสวนเมียงเป็นของตนเอง และสามารถยึดอาชีพทำเมียงหาเลี้ยงตนเองได้ อีกทั้งพื้นฐานต้นทุนทางการเมือง จากการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งมี วิสัยทัศน์ในการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนต้นทุนในด้านแหล่งเงินทุน ของชุมชนที่มีมานานนับสิบปี เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านเข้าไปเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน โดยชาวบ้านสามารถ มีแหล่งเงินทุนที่มีดอกเบี้ยต่ำ และการเข้าถึงแหล่งเงินค่อนข้างง่าย เพราะบริหารโดยคนในชุมชนด้วยกันเอง ทำให้คนในชุมชนสามารถขยายฐานการผลิตเดิมของตนให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้น จากการประกอบอาชีพเสริม ที่ชาวบ้านใช้เวลาหลังจากการทำเมียงแล้วมาประกอบอาชีพดังกล่าว โดยการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจกรรมโดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐในการให้ความรู้ใหม่

จุดอ่อนของเงินกองทุนหมู่บ้านจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะยากจนที่สุดของหมู่บ้าน ที่ไม่ได้กู้เงินกองทุนเงินล้าน ซึ่งเหตุผลที่ได้หมายความว่าคณะกรรมการไม่ให้กู้ แต่เนื่องจากเงื่อนไขการชำระเงินคืนภายในกำหนดเวลา 1 ปี นั้นเป็นระยะสั้นมากชาวบ้านเกรงว่าจะส่งใช้เงินต้นได้ทัน ทำให้ชาวบ้านเห็นว่า ผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้านนี้น่าจะเป็นกลุ่มที่ประกอบธุรกิจค้าขายมากกว่า เพราะการหมุนเวียนเงินจะทันรอบที่กำหนดส่งมากกว่าการลงทุนอย่างอื่นโดยเฉพาะการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชุมชนต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ข้อที่ควรปรับปรุงของระเบียบการใช้เงินกองทุนคือการขยายระยะเวลาชำระหนี้ให้มากกว่า 1 ปี หรือการผ่อนชำระเป็นงวดๆ เพื่อเอื้อต่อการลงทุนในการประกอบอาชีพที่ต้องใช้เวลาในการรอผลผลิต

การสนับสนุนของรัฐกับความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นงบประมาณที่รัฐสนับสนุนให้ทุกหมู่บ้านมีเงินทุนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนของตนแล้ว หมู่บ้านเมี่ยงแห่งนี้ยังได้รับงบประมาณจาก กรมส่งเสริมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นจำนวนเงินสองล้านบาทให้นำมาใช้ส่งเสริมอาชีพของประชาชนในหมู่บ้านแห่งนี้เพื่อส่งเสริม “ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบ HOME STAY” ของชุมชน เงื่อนไขของเงินสนับสนุนเพื่อให้ชาวบ้านมีอาชีพโดยต้องมีการรวมกลุ่มในลักษณะของสหกรณ์ เพื่อประกอบอาชีพเสริมที่เอื้อต่อการเพิ่มรายได้ของชาวบ้านและสนับสนุนกิจกรรมท่องเที่ยว ทั้งนี้งบประมาณดังกล่าวจะเป็นกองทุนหมุนเวียนประจำหมู่บ้าน นอกเหนือจากเงินกองทุนหมู่บ้านและมีวัตถุประสงค์ในการใช้เงิน 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นงบประมาณสำหรับการอบรมเพิ่มความรู้ในการประกอบอาชีพใหม่ของชุมชน อีกส่วนเป็นเงินกองทุนหมุนเวียนของแต่ละกลุ่มอาชีพ ใช้ในการกู้ยืมเพื่อลงทุนในกิจการที่แต่ละกลุ่มเลือกไว้แล้ว โดยเจ้าหน้าที่ สหกรณ์จังหวัดจะเป็นผู้กลั่นกรองและอนุมัติงบประมาณในการดำเนินงาน อีกครั้งหนึ่ง ความสำเร็จในการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของชุมชนบ้านเมี่ยงจึงมิได้มาจากการผลักดันของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่เป็นการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับองค์กรภายนอกอย่างต่อเนื่อง บนพื้นฐานของการมีต้นทุนชุมชนเดิมที่เข้มแข็งนั่นเอง

บรรณานุกรม

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. **ปีท่องเที่ยวเชิงนิเวศนานาชาติ**. กรุงเทพมหานคร :

กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.2545

_____.**แผนปฏิบัติการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศแห่งชาติ**. กรุงเทพมหานคร :

กองอนุรักษ์ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.2545

_____.**การดำเนินงานเรื่อง Ecotourism ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร :

อมรินทร์พริ้นติ้ง. มปป.

โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

(สำนักงานภาค). **การท่องเที่ยวโดยชุมชน : แนวคิดและประสบการณ์**. เชียงใหม่ :

บริษัทมิ่งเมืองนวัตน์จำกัด เชียงใหม่ . 2545.

สุทธิธิ์ ชูชาติ .**พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย**

(พ.ศ.2398 –2503). เชียงใหม่ : ห้างหุ้นส่วนจำกัด เชียงใหม่โรงพิมพ์แสงศิลป์. 2545.

นภาพรณ ะหวานนท์ และคณะ. **โครงการวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้าน**. โครงการ

ปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.2544 (อัดสำเนา)

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหาร

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ พ.ศ.2544.(2544,29 พฤษภาคม).

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 118 ตอนพิเศษ 48 ง. วันที่ 30 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหาร

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 2)พ.ศ.2544.(2544,16 มิถุนายน).

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 57 ง. วันที่ 18 มิถุนายน

2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหาร

กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 3)พ.ศ.2544.(2544,28 สิงหาคม).

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 118 ตอนพิเศษ 88 ง. วันที่ 11 กันยายน

2544.

ระเบียบคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ว่าด้วยการจัดตั้งและบริหาร
กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ (ฉบับที่ 4)พ.ศ.2545.(2545, 8 พฤษภาคม).

ราชกิจจานุเบกษา ฉบับประกาศทั่วไป เล่ม 117 ตอนพิเศษ 43 ง. วันที่ 17 พฤษภาคม
2545.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ
พ.ศ.2544.(2544,22 มีนาคม).**ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ตอนพิเศษ 30 ง. วันที่ 30
มีนาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ
(ฉบับที่ 2)พ.ศ.2544.(2544, 27 เมษายน).**ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ฉบับที่ 41 ง.
วันที่ 3 พฤษภาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ
(ฉบับที่ 3)พ.ศ.2544.(2544, 13 กรกฎาคม).**ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับประกาศทั่วไป
เล่ม 118 ตอนพิเศษ 65 ง. วันที่ 14 กรกฎาคม 2544.

ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ
(ฉบับที่ 4)พ.ศ.2544.(2544, 10 ตุลาคม).**ราชกิจจานุเบกษา**. เล่ม 118 ตอนพิเศษ
101 ง. วันที่ 11 ตุลาคม 2544.

สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. รายงานสรุปผลการดำเนินการ
เพื่อกำหนดนโยบายการท่องเที่ยวเพื่อรักษาระบบนิเวศ. กรุงเทพมหานคร : สถาบัน
วิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย. 2540.

Muhr,Thomas.ATLAS.ti Visual Qualitative Data Analysis,Management,and
Model Building in Education,Research,and Business:User'sManual and
References Release 4.1. Berlin : Scientific Software Development. 1997.

บทที่ 1

บทนำ

ชุมชนที่เลือกและวิธีการศึกษา

“...ธรรมชาติสวยงามที่รังสรรค์ด้วยมนต์เสน่ห์แห่งขุนเขาแมกไม้ สายหมอก อาจสร้างความติดตรึงตราตรึงใจผู้ที่เดินทางมาเชียงใหม่ ความเก่าแก่และมีวิถีเฉพาะตัวของเมืองที่มีประวัติศาสตร์มายาวนานกว่า ๗๐๐ ปี อาจดึงดูดให้คุณอยากสัมผัสดินแดนเชียงใหม่อย่างมิรู้เบื่อ..ความเอื้ออาทรและปฏิบัติต่อนักท่องเที่ยวด้วยจิตเมตตา อาจสร้างความประทับใจให้คุณอย่างมิรู้ลืม ทั้งหมดนี้อาจเป็นบางส่วนสำหรับแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นทางเลือกใหม่คุณจะได้เยี่ยมชมวิถีชีวิตและการดำรงชีพของคนพื้นเมืองขนานแท้ การทำเหมืองที่มีชื่อเสียงของเชียงใหม่และกิจกรรมหลากหลายในชุมชนชนบทของเชียงใหม่..ประเพณีวัฒนธรรม ของคนในชุมชนแบบดั้งเดิมที่โรงแรมชั้นหนึ่งไม่สามารถจัดให้ได้เหมือน ด้วยดนตรีพื้นเมืองและการทำบายศรี..ชมธรรมชาติบนดอยในจุดที่ใกล้เมืองที่สุดกับเส้นทางเดินป่า สัมผัสธรรมชาติอย่างปลอดภัยกับคนในหมู่บ้าน... มีผู้ให้บริการกว่า ๑๓๐ ครัวเรือน หรือกว่า ๔๐๐ ชีวิตที่พร้อมจะให้บริการนักท่องเที่ยวอย่างคุณ ด้วยไมตรีจิตอย่างไม่เคยพบมาก่อน ...ที่นี่ โฮมสเตย์ ทางเลือกเพื่อการท่องเที่ยวที่แตกต่างสำหรับคุณ... (คัดลอกจาก “เที่ยวเชียงใหม่กับทางเลือกที่ดีกว่า” วารสารกนิรี VOL.19 NO.12)

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY เป็นสินค้าที่ “บ้านเมือง” ได้รับการยกย่องจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยว่าเป็นหนึ่งผลิตภัณฑ์ที่ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดีที่ดีตาม โครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ นี้คือ จุดเริ่มที่ทำให้ผู้วิจัย สนใจ และอยากทำความรู้จัก ชุมชนเล็กๆแห่งนี้ว่า ท่ามกลางกระแสแห่งการเปลี่ยนแปลงสินค้าดั้งเดิมที่เป็นเอกลักษณ์ของ หมู่บ้านด้วยว่าไม่สามารถปลูกได้ในทุกพื้นที่ ได้แก่ “เหมือง” กับ สินค้าใหม่คือ “การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY” นั้นจะสามารถคงอยู่คู่กันได้

การเลือกพื้นที่ และวิธีวิทยา

มูลเหตุจูงใจที่ผู้วิจัยเลือกที่จะศึกษาหมู่บ้านนี้ คือความสนใจที่จะคลี่ภาพของ “ทุนชุมชน” ในหมู่บ้านนี้ว่า การสะสมทุนที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต ทั้งทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน เป็น “ต้นทุน” ที่ชุมชนใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอดท่ามกลางความเจริญของวิทยาการความรู้

แบบสมัยใหม่ที่เรียกว่า “ความทันสมัย”(modernization) แต่ยังคงความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองอยู่อย่างภาคภูมิใจ และเมื่อมีทุนรูปแบบใหม่เข้ามาในรูปของ “ทุนเงินตรา” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “กองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง” ซึ่งเป็นกองทุนที่เกิดขึ้นจากนโยบายของรัฐนั้น กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของคนในชุมชนนี้ต่อ “ทุนเงินตรา”จะเป็นอย่างไร โดยศึกษาผ่านวิธีคิดและสร้างระบบการบริหารจัดการกองทุน ว่าเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกในชุมชนแห่งนี้ทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและส่วนรวม มากน้อยเพียงใด ประเด็นสำคัญของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือการสืบค้นกระบวนการปรับเปลี่ยนตนเองของชุมชนเพื่อความอยู่รอดโดยสอดคล้องประสานระหว่าง “ทุนความรู้เดิม”ที่สะสมกันมานานับร้อยๆปี กับ “ความรู้ชุดใหม่”ที่เข้ามาพร้อมกลไกตลาด กระบวนการศึกษาจึงต้องอาศัยวิธีวิทยา(methodology)ที่ต้องสืบค้นจากประสบการณ์จริงของคนในหมู่บ้านแล้วจึงสังเคราะห์เป็นองค์ความรู้ จากจุดยืนและมุมมองของสมาชิกในชุมชน มากกว่าจะเป็นการ ตรวจสอบความถูกต้องของทฤษฎีที่มีอยู่ จึงใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) ในการศึกษาปรากฏการณ์ครั้งนี้ เพื่อนำมาวิเคราะห์และสร้างเป็นทฤษฎีฐานราก(grounded theory)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและทำความเข้าใจในประเด็นต่อไปนี้

- 1.กระบวนการสะสมทุนของชุมชนในยุคก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิต(mode of living) ของคนในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้ ซึ่งครอบคลุม ระบบความสัมพันธ์ของคนในสังคมในด้านต่างๆ อาทิ ด้านระบบการผลิต การบริโภค การจัดสรร การแลกเปลี่ยน ฯลฯ ซึ่งเป็นพลวัตมาจากอดีตและสะสมกันมาอย่างต่อเนื่อง
- 2.กระบวนการปรับตัวของชุมชนโดยใช้ “ต้นทุนเดิม” มาปรับวิถีการผลิตเพื่อการอยู่รอดในยุคเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเป็นการศึกษาวิถีการดำรงชีวิตที่ชุมชนมีความสัมพันธ์กับบุคคลและองค์กรสังคมภายนอกชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้มแข็งและขยายรูปแบบการผลิตเพื่อการเติบโตของชุมชนเอง
- 3.กระบวนการบริหารจัดการ“กองทุนหมู่บ้าน”กับการเสริมสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน

ชุมชนที่ศึกษาและการเข้าสู่ชุมชน

ลักษณะชุมชน

“บ้านเมียง” เป็นหมู่บ้านดั้งเดิมที่มีอายุประมาณ 100 กว่าปี ชื่อของหมู่บ้านมาจาก ดอกไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้ดอกสีเหลืองแดง ขึ้นบริเวณใกล้ลำห้วยตลอดแนวของหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้มีระยะทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 18 กิโลเมตร และห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 50 กิโลเมตร ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านส่วนใหญ่มีพื้นที่เป็นภูเขา ภายในหมู่บ้านมีลำธารไหลผ่านตลอดแนว ซึ่งเป็นแหล่งน้ำในหมู่บ้านที่นอกจากจะใช้เพื่อทำมาหากินแล้วยังเป็นแหล่งน้ำสำหรับบริโภคด้วย นอกจากน้ำฝนแล้ว ลำธารนี้มีน้ำพอเพียงตลอดปีเนื่องจากเป็นพื้นที่สูง จึงมีอากาศหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย 25 องศาเซลเซียส และต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส จากสภาพพื้นที่เป็นภูเขาและภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ทำให้หมู่บ้านนี้ดำรงอาชีพหลักสืบทอดกันมายาวนานคือ “การทำเมียง”¹ซึ่งถือเป็นเอกลักษณ์ของ “หมู่บ้านคนเมือง” ในพื้นที่สูง ซึ่งแต่เดิมชุมชนแห่งนี้เป็นที่พักชั่วคราวของชาวบ้านที่มาทำ “สวนเมียง” ที่เรียกว่า “ปาง”² ต่อมาจึงอพยพมาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนประชากรส่วนใหญ่ อพยพมาจากอำเภอดอยสะเก็ดและสันกำแพง ซึ่งเป็นอำเภอใกล้เคียงกับหมู่บ้านเมียง ซึ่งชาวบ้านกลุ่มหนึ่งเคยเป็นลูกจ้างทำงานในป่าเมียงมาก่อน ปัจจุบัน หมู่บ้านเมียง มีจำนวนสมาชิกรวมทั้งสิ้น 128 ครัวเรือน แยกอาศัยอยู่ตามปางต่างๆจำนวน 6 หย่อมบ้านหรือ 6 ปาง ได้แก่ ปางนอก มีจำนวน 30 ครัวเรือน ปางกลาง จำนวน 19 ครัวเรือน ปางขอนแก่น 18 ครัวเรือน ปางโตนจำนวน 15 ครัวเรือน ปางใน 1 จำนวน 13 ครัวเรือน และปางใน 2 จำนวน 33 ครัวเรือน จำนวนคนในหมู่บ้านทั้งหมด 416 คน เป็นชาย 217 คน หญิง 199 คน

การเตรียมตัวก่อนเข้าสู่ชุมชน

ผู้วิจัยเป็นคนพื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่โดยกำเนิด แม้ “หมู่บ้านเมียง” เป็นหมู่บ้านที่พึ่งดูคุ้นเคยเพราะไม่ไกลจากตัวจังหวัดเชียงใหม่เท่าใดนัก แต่ในการสำรวจชุมชนครั้งแรก คงต้องอาศัยผู้ที่ชุมชนคุ้นเคยเป็นผู้นำทางผู้วิจัยได้รับความร่วมมือจาก หัวหน้ากิจการป่าไม้ โครงการห้วยฮ่องไคร้ ซึ่งคนในชุมชนส่วนใหญ่จะรู้จักโครงการนี้ดีเพราะเป็นกิจกรรมที่ให้บริการในเรื่อง

¹ “เมียง” เป็นพืชประเภทเดียวกับ “ชา” แต่เมื่อผ่านกระบวนการหมักแล้วชาวบ้านจะเรียกว่า “เมียง” ใช้เป็นของขบเคี้ยว(เหมือนหมาก)หลังการรับประทานอาหารของชาวภาคเหนือเชื่อว่าทำให้หายง่วง

² “ปาง” มีความหมายเหมือนกับคำว่า “ปึก” ของหมู่บ้านทางภาคเหนือ หมายถึง หย่อมบ้านความหมายเดิมคือ “...ปางนี้ก็คือที่พักหย่อมหนึ่ง จุดหนึ่ง กลุ่มหนึ่ง”

ของการส่งเสริมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่า และการประกอบอาชีพเสริมเพื่อเพิ่มรายได้ของครอบครัว ผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากหัวหน้ากิจการป่าไม้ในการช่วยแนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักผู้นำชุมชนบ้านแม่กำปอง แต่เนื่องจากโครงการของห้วยฮ่องไคร้ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ของหมู่บ้านเมี่ยง ดังนั้น หัวหน้ากิจการป่าไม้จึงได้แนะนำให้ผู้วิจัยได้รู้จักกับ ผู้ใหญ่บ้านใกล้เคียงบ้านเมี่ยง ซึ่งเดิมเป็นหมู่บ้านเดียวกับหมู่บ้านเมี่ยง แต่เพิ่งแยกเพื่อยกระดับเป็นหมู่บ้านใหม่ ผู้ใหญ่หมู่บ้านนี้เป็นสุภาพสตรี ได้พาผู้วิจัยไปแนะนำให้รู้จักกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเมี่ยง (ในขณะนั้นผู้ใหญ่บ้านไม่อยู่) หลังจากบอกวัตถุประสงค์ของการมาเยี่ยมเยือนครั้งนี้ของผู้วิจัยแล้ว ผู้นำชุมชนได้แนะนำว่า หากจะมาเก็บข้อมูลวิจัยในหมู่บ้านจะต้องมาในช่วงเย็น หรือในวันพระเท่านั้น เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่จะทำงานโดยไม่เว้นวันหยุด เพราะการทำสวนเมี่ยงจะหยุดไม่ได้ “... ฝนตก แดดออก ก็ต้องไปเก็บใบเมี่ยง ไม้จั่นมันจะแก่ ฝนตกก็ต้อง สวมผ้ายาง(ผ้าพลาสติกกันฝน) ชาวสวนเมี่ยงไม่มีสิทธิ์เจ็บป่วยนะ เพราะต้องทำงานแข่งกับเวลาตลอด ...” ผู้วิจัยได้สอบถามผู้นำชุมชนในเรื่องทั่วไปของชุมชน รวมทั้ง ปฏิสัมพันธ์ ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ได้ทราบข้อมูลว่าโรงเรียนทำงานอย่างใกล้ชิดกับชุมชนมาโดยตลอด ดังนั้นผู้วิจัยได้ขอความร่วมมือจากครูผู้สอนในโรงเรียนประจำหมู่บ้านและกำลังศึกษาต่อในระดับปริญญาโท ให้เป็นผู้ช่วยนักวิจัยประจำหมู่บ้าน อีกทั้งยังมีครูใน หมู่บ้านที่เข้าร่วมโครงการเกษียณอายุราชการก่อนกำหนดอีกท่านหนึ่งเป็นผู้ช่วย ดังนั้นในหมู่บ้านเมี่ยง ผู้วิจัยจึงมีนักวิจัยประจำอยู่ในหมู่บ้านจำนวน 2 ท่าน และทั้งสองท่านได้พักอาศัยในหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งห่างจากหมู่บ้านเมี่ยงราวๆ 4 กิโลเมตร อนึ่งผู้ช่วยนักวิจัยทั้งสองท่านเป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพนับถืออยู่แล้ว

การเตรียมนักวิจัยภาคสนาม

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เทคนิคที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลใช้การสัมภาษณ์ระดับลึกเป็นหลัก ดังนั้นจึงต้องอาศัยคนในพื้นที่ที่สามารถสื่อสารภาษาถิ่นคือ “คำเมือง” ได้ โดยใช้ร่วมกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีการเตรียมนักวิจัยภาคสนามเหล่านี้โดยแบ่งฝึกเป็น 2 กิจกรรม ได้แก่ การอบรมให้ความรู้ โดยฝึกซ้อมความเข้าใจในความรู้รอบยอด(concept)ในการสัมภาษณ์ระดับลึก(indepth interview) ความเข้าใจในประเด็นคำถาม(guide line) การใช้คำพูด การตั้งคำถาม(probe)ในรายละเอียด ตลอดจนการเคารพและให้เกียรติผู้ให้ข้อมูล(key informants) กรณีที่ผู้ให้ข้อมูลอาจไม่สบายใจในการบันทึกเทปในเนื้อหาหรือประเด็นที่ละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ในการสัมภาษณ์แต่ละครั้งมิได้กำหนดเวลาตายตัว ขึ้นอยู่กับลักษณะของข้อมูล ว่ามีความลึกซึ้งละเอียดอ่อนเพียงใด ซึ่งข้อมูลประเภทภูมิหลังของหมู่บ้านและความเป็นมาในอดีต ผู้ให้ข้อมูลจะมีรายละเอียดค่อนข้างมาก ก่อนการสัมภาษณ์ทุกครั้งให้ขออนุญาตบันทึกเทปจากผู้ให้ข้อมูลก่อน และให้ยกเว้นการบันทึกเทปเมื่อ ผู้ให้ข้อมูลเห็นว่าเป็นเรื่องละเอียดอ่อนและไม่อยากให้มีหลักฐานปรากฏใน

ลักษณะเทปบันทึกเสียง ให้ใช้วิธีการจดบันทึกงานภาคสนามแทน ตลอดจนให้ความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสังเกต ทั้งผู้ช่วยนักวิจัยและนักวิจัยภาคสนาม สำหรับกิจกรรมที่สอง คือการทดลองฝึกปฏิบัติจริง(try out)ในพื้นที่ และนำกลับมาวิพากษ์ในลักษณะของความครบถ้วนของเนื้อหา จากนั้นจึงเตรียมตัวปฏิบัติงานในภาคสนามจริง

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม

ในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามผู้วิจัย ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากผู้ใหญ่บ้าน และเจ้าอาวาสวัดประจำหมู่บ้าน หลังจากได้แนะนำและบอกกล่าวถึงจุดประสงค์ของการศึกษารั้งนี้ ผู้นำชุมชนทั้งสองท่านได้ เสนอแนะ และนัดวัน เวลา ในการเก็บรวบรวมข้อมูลในช่วงแรกที่ต้องศึกษาภาพรวมของชุมชนทั้งหมด โดยเสนอว่าควรเป็นวันที่ชาวบ้านส่วนใหญ่หยุดงานกัน ดังนั้นผู้วิจัยจึงวางแผนร่วมกับผู้ช่วยนักวิจัยในการนัดหมายชาวบ้านในช่วงวันหยุดวันอาสาฬหบูชาและวันเข้าพรรษา ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็น “วันศีลใหญ่” (วันพระที่สำคัญ) ทุกคนในหมู่บ้านจะหยุดงานเพื่อร่วมพิธีทางศาสนา ในวันดังกล่าวผู้วิจัย พร้อมผู้ช่วยวิจัยและคณะผู้เก็บรวบรวม ข้อมูล จำนวน 10 คน ได้ร่วมกันสัมภาษณ์ระดับลึกผู้ให้ข้อมูลที่มีส่วนได้ส่วนเสีย(stakeholder)ในกองทุนหมู่บ้านในฐานะสมาชิกของหมู่บ้านเอง ในรอบแรกผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่จึงประกอบด้วย ผู้เฒ่าผู้แก่ ผู้นำชุมชน และ ชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้งหมด ซึ่งได้รับความร่วมมืออย่างดีมาจากผู้ใหญ่บ้านและ เจ้าอาวาส ในการอำนวยความสะดวกและเสนอชื่อผู้ให้ข้อมูลในระดับ แกนนำของแต่ละกลุ่ม อาทิ ผู้นำกลุ่มแม่บ้าน ผู้นำกลุ่มการเลี้ยงวัว ผู้นำกลุ่มหมอเมือง(สมุนไพร) ผู้นำกลุ่มตีเหล็ก ผู้นำกลุ่มทำเครื่องเรือนไม้ไผ่ ผู้นำกลุ่มปลูกกาแฟ ตัวแทนกลุ่มผู้ปลูกเมี่ยง ประธานกองทุนสหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงแม่กำปองจำกัด ผู้นำกลุ่มผู้สูงอายุ ประธานกองทุนออมทรัพย์หมู่บ้าน กลุ่มปลูกเมี่ยง ผู้นำกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นอกจากนี้กลุ่มผู้ให้ข้อมูลบางท่านได้เสนอแนะผู้ให้ ข้อมูลท่านอื่นๆให้ผู้วิจัยในลักษณะของ SNOW BALL SAMPLINGอีก นอกจากการเก็บข้อมูลด้วยตนเองแล้ว เมื่อมีข้อมูลใดที่ยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ ผู้วิจัยจะประสานให้ผู้ช่วยนักวิจัยทั้งสองท่านได้ศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมตามประเด็นที่กำหนดให้ นอกจากนี้ ผู้วิจัยและผู้ช่วยนักวิจัยยังได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมทางศาสนา และร่วมสัมภาษณ์นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ในอีกหลายช่วงเวลา เพื่อศึกษาในรายละเอียดของการจัดการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะ HOME STAY และได้เข้าไปศึกษาในสถานที่จริงของแหล่งอ้างอิงที่ชาวบ้านให้ข้อมูล เช่น ในกลุ่มปลูกกาแฟ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลักได้แก่ โครงการหลวงตีนตก หรือ สหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงแม่กำปอง เป็นต้น

รายละเอียดของผู้ให้ข้อมูลหลัก “ชุมชนบ้านเมียง”

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวข้องกับ กองทุนหมู่บ้าน
1	ผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	54	ประธานกองทุนหมู่บ้าน
2	ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ประธานกองทุน สหกรณ์ไฟฟ้า	ชาย	58	สมาชิก (กู้)
3	รองประธานกองทุนสหกรณ์ไฟฟ้า	หญิง	48	ไม่เป็นสมาชิก
4	ประธานกองทุนกลุ่มผู้เลี้ยงวัว	ชาย	48	สมาชิก (กู้)
5	ประธานกองทุนกลุ่มผู้ปลูกกาแฟ	หญิง	50	สมาชิก (กู้)
6	ประธานกองทุนเครื่องเรือนไม้ไผ่	ชาย	54	ไม่เป็นสมาชิก
7	ประธานกองทุนตีเหล็ก	ชาย	42	สมาชิก (กู้)
8	เจ้าอาวาส และประธานกองทุนกลุ่ม หมอเมื่อง(สมุนไพร)	ชาย	38	ไม่เป็นสมาชิก
9	ประธานกลุ่มแม่บ้าน	หญิง	46	ไม่เป็นสมาชิก
10	ประธานกลุ่มเยาวชน	หญิง	32	ไม่เป็นสมาชิก
11	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	51	สมาชิก(กู้)
12	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	35	สมาชิก(ไม่กู้)
13	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	46	สมาชิก(กู้)
14	เจ้าของ HOME STAY	หญิง	50	สมาชิก(กู้)
15	เจ้าของ HOME STAY	ชาย	56	สมาชิก(กู้)
16	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	ชาย	72	ไม่เป็นสมาชิก
17	เจ้าของสวนเมียง	ชาย	38	ไม่เป็นสมาชิก
18	เจ้าของสวนเมียง	ชาย	42	สมาชิก (ไม่กู้)
19	เจ้าของสวนเมียง	ชาย	40	สมาชิก (กู้)
20	เจ้าของสวนเมียง	หญิง	39	สมาชิก (ไม่กู้)
21	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47	สมาชิก (กู้)
22	สมาชิกกลุ่ม HOME STAY (รับเป็นบางครั้ง)	ชาย	50	สมาชิก (ไม่กู้)

ที่	สถานภาพ/อาชีพ	เพศ	อายุ (ปี)	ความเกี่ยวข้องกับ กองทุนหมู่บ้าน
23	สมาชิกกลุ่ม HOME STAY (รับเป็นบางครั้ง)	ชาย	58	สมาชิก(ไม่กู้)
24	ไวยาวัจกร	ชาย	39	สมาชิก (กู้)
25	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	32	ไม่เป็นสมาชิก
26	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	35	ไม่เป็นสมาชิก
27	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	41	สมาชิก (ไม่กู้)
28	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	หญิง	33	สมาชิก (กู้)
29	สมาชิกกลุ่มปลูกกาแฟ	ชาย	44	สมาชิก(กู้)
30	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	ชาย	80	ไม่เป็นสมาชิก
31	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	หญิง	71	ไม่เป็นสมาชิก
32	ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน	หญิง	75	ไม่เป็นสมาชิก
33	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	46	สมาชิก (กู้)
34	กรรมการกองทุนหมู่บ้าน	หญิง	39	สมาชิก (ไม่กู้)
35	ผู้นำชุมชน	ชาย	55	สมาชิก (ไม่กู้)
36	ทำสวนเมี่ยง	ชาย	68	ไม่เป็นสมาชิก
37	สมาชิกกลุ่มผู้เลี้ยงวัว	หญิง	43	สมาชิก (กู้)
38	ประธานกลุ่มผู้สูงอายุ	ชาย	81	ไม่เป็นสมาชิก
39	สมาชิกกลุ่มแม่บ้าน	หญิง	35	สมาชิก (กู้)
40	นักท่องเที่ยวชาวไทย	ชาย	45	ไม่เป็นสมาชิก
41	นักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ	ชาย	65	ไม่เป็นสมาชิก

การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมมีสองแบบได้แก่ จากการสัมภาษณ์ระดับลึกได้นำมาถอดเทปแบบคำต่อคำ และข้อมูลที่ได้จากการจดบันทึกผลการสังเกตในภาคสนาม(field note) หลังจากนั้นได้นำข้อมูลทั้งหมดมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (content analysis) โดยใช้โปรแกรม ATLAS/IT ซึ่งเป็นซอฟต์แวร์ที่ช่วยในการจัดหมวดหมู่ข้อมูลด้วยระบบคอมพิวเตอร์ มาใช้ในการจัดระบบข้อมูลให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น

การนำเสนอผลการวิจัย

การนำเสนอผลการวิจัยในรายงานฉบับนี้เน้นการบรรยายที่ให้รายละเอียด(thick description) ของมิติชุมชนตามแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตที่ปรากฏทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตามการรับรู้ของชุมชน โดยนำเสนอเรียงตามลำดับดังนี้

บทที่ 1 บทนำ กล่าวถึงลักษณะชุมชนที่เลือกศึกษาและวิธีการศึกษา วัตถุประสงค์ของการวิจัย การเข้าสู่ชุมชน กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล

บทที่ 2 ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย นำเสนอในประเด็นของกระบวนการสะสมทุนชุมชนในยุคก่อนการพัฒนา ทั้งด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม และทุนภูมิปัญญาของชุมชน

บทที่ 3 การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยมีจุดเน้นในประเด็นของกระบวนการปรับตัวโดยใช้ “ความรู้ชุดเดิม” รวมกับ “ความรู้ชุดใหม่” เพื่อการอยู่รอดของชุมชน

บทที่ 4 กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ของกระบวนการบริหารจัดการ“ทุนเงินตรา” ของชุมชนที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน

บทที่ 2

ทุนชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย

การศึกษามิติของชุมชนในบทนี้จะเน้นการศึกษาย้อนอดีตตามแบบแผนวิธีการดำรงชีวิต ในช่วงก่อนที่ชุมชนจะได้รับผลกระทบจากการพัฒนากระแสหลักคือระบบทุนนิยม วิธีการผลิตของชุมชนยุคนั้นที่ยังเป็นแบบเรียบง่าย ในลักษณะของเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งชาวบ้านต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติในทุก ๆ ขั้นตอนหรือเรียกว่า เศรษฐกิจแบบธรรมชาติ (natural economic) การยังชีพที่ต้องอาศัยกฎเกณฑ์จากธรรมชาติล้วนๆ นั้น ชุมชนต้องมีความเชื่อ ความคิด ที่สั่งสมกันมานาน เพื่อให้การดำรงชีวิตเป็นไปอย่างสงบสุข สิ่งเหล่านี้รวมเรียกว่า “ทุนชุมชน” ท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงในทุกรูปแบบที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน ชาวบ้าน มีกระบวนการสะสมทุนของตนเองเพื่อความคงอยู่ของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะนำเสนอกระบวนการสะสมทุนของชุมชน”หมู่บ้านเมียง”ในมิติต่างๆ ดังนี้

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการสะท้อนภาพของทุนพื้นฐานของชุมชนแห่งนี้ ทั้งในด้านของสภาพภูมิศาสตร์ โครงสร้างพื้นฐาน และทรัพยากรในท้องถิ่น ที่ส่งต่อการผลิต และบริโภคของคนในชุมชน ให้สามารถดำรงชีวิตสืบทอดกันมายาวนาน

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม เป็นการศึกษาเจาะลึกถึง วัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ที่เป็นสายใยในการสร้างระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เพื่อสร้างจิตสำนึกของความเป็นชุมชน ตลอดจนระบบการช่วยเหลือกันในเชิงเศรษฐกิจที่ฝังรากลึกมานานในระบบของการแลกเปลี่ยน แบ่งปัน ผลประโยชน์

มิติที่ 3 ทุนภูมิปัญญา เป็นการศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชุมชน ในด้านภูมิความรู้ดั้งเดิมที่สะสมกันมา ที่แสดงให้เห็นกระบวนการสืบทอดองค์ความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีพของคนในชุมชน ในด้าน การทำมาหากิน ตลอดจนการสืบทอดสิ่งเหล่านี้แก่ชนรุ่นหลัง

มิติที่ 1 ทุนทรัพยากรธรรมชาติ

สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชน

ลักษณะภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านเมียง พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา ภายในหมู่บ้านมีลำธารไหลผ่านตลอดแนว เป็นแหล่งน้ำหลักในหมู่บ้านที่นอกจากจะใช้เพื่อทำมาหากินแล้วยังใช้เป็นน้ำสำหรับบริโภคด้วย ร่องลงมาจากน้ำฝน ลำธารแห่งนี้มีน้ำพอเพียงตลอดปี สืบเนื่องจากป่าไม้ซึ่งขึ้นอยู่รอบๆหมู่บ้าน รัฐได้สงวนไว้เป็นเขตอนุรักษ์ ทำให้ป่าซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำยังมิได้ถูก

ทำลายมากนัก นอกจากนี้ยังมี “ป่าเมี่ยง” ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชน ช่วยเสริมให้ป่าไม้บริเวณรอบๆหมู่บ้านมีความชุ่มชื้นมากยิ่งขึ้น แม้ว่าปัจจุบันน้ำจะน้อยลงกว่าเดิมแต่ยังพอเพียงในการบริโภค เมื่อเริ่มเข้าสู่เขตหมู่บ้าน จะได้ยินเสียงน้ำจากลำธารไหลผ่าน เกาะแก่งหินชัดเจนมาก ทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อต่อการเป็นแหล่งท่องเที่ยวของหมู่บ้านเมี่ยงอีกอย่างหนึ่งคือลักษณะ ภูมิอากาศ เนื่องจากหมู่บ้านเมี่ยง ตั้งอยู่ในพื้นที่สูง สูงจากระดับน้ำทะเลโดยเฉลี่ยประมาณ 1,300 เมตร จึงทำให้มีอากาศหนาวเย็นตลอดปี อุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ย 25 องศาเซลเซียส และต่ำสุด 4 องศาเซลเซียส เดิมชาวบ้านอาศัยชุมชนแห่งนี้เพียงเป็นแหล่งสำหรับประกอบอาชีพ “ทำสวนเมี่ยง” เท่านั้น ส่วนใหญ่จะปลูกบ้านหรือมีหลักแหล่งของครอบครัวอยู่ในที่ราบลุ่ม ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าชาวพื้นเมืองส่วนใหญ่คุ้นกับที่ราบลุ่มซึ่งอาศัยเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าว ที่ใช้เป็นอาหารหลัก

ถาม :เมื่อพอจำความได้ หมู่บ้านนี้มีบ้านเยอะไหม

ตอบ :ประมาณ 40 กว่าหลัง คนสมัยก่อน มาเก็บใบเมี่ยง ส่วนมากจะไม่อยู่ประจำ

เก็บเมี่ยงเสร็จก็กลับไปบ้านที่อำเภอ ดอยสะเก็ด สันกำแพง บางคนก็อยู่ประจำ

จากพื้นฐานเดิมที่มีสมาชิกจำนวนไม่มากนัก การยังชีพของชุมชนแห่งนี้ จึงอาศัยการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติที่แวดล้อมเป็นหลัก เนื่องจากสภาพการคมนาคมไม่สะดวก ในการจะไปติดต่อกับที่ราบ การหา สัตว์ และ พืช ที่มีในป่าเป็นอาหาร ยังทำได้ง่าย เพราะคนมีจำนวนจำกัด แหล่งอาหารยังอุดมสมบูรณ์ เพียงพอต่อการยังชีพ “...ไม่มีมาก ไปเอาที่ไหนก็ได้ มีทั้งหอยกกล้วย หัวปลี ใบตอง หน่อไม้ มีเยอะเยอะ ไม่อดอยาก เหมือนสมัยนี้...”

จากสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่หนาวเย็นตลอดปี ทำให้หมู่บ้านนี้มีเอกลักษณ์ของตนเองที่ค่อนข้างโดดเด่น เป็นที่สนใจของ “ชาวเมือง” ที่ตื่นตาตื่นใจกับธรรมชาติของชุมชนแห่งนี้ ดังคำเล่าขานของผู้อาวุโสนว่า “...เขี้ยวครีมีโอบล้อมด้วยป่าเขา มีลำน้ำจากยอดภูไหลผ่านผากลางหมู่บ้าน ยามเช้ามีทะเลหมอกปกคลุมให้เห็นอยู่ทั่ว ขณะที่ดอกคำฝอยแย่งกันโชว์กลีบกำอันยาวจนแทบไม่เห็นใบตลอดสองข้างทาง...”³

มิติที่ 2 ทุนทางสังคม

ทุนสังคมของหมู่บ้านเมี่ยง ในอดีตเน้นความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน(reciprocal) ค่อนข้างมาก เนื่องจากหมู่บ้านนี้เป็นหมู่บ้านปิด การยังชีพของชาวบ้านนอกจากจะพึ่งพิงธรรมชาติแล้ว การพึ่งพาบุคคลภายนอกในด้านปัจจัยสี่ ซึ่งเป็นพื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เป็นสิ่งที่สมาชิกของชุมชนได้เรียนรู้เพื่อจะอยู่รอด (survive) การศึกษาการสะสมทุนทางสังคม

³ จากหนังสือพิมพ์มติชนรายวัน ฉบับวันที่ 9 มิถุนายน 2546

ของชุมชนแห่งนี้ เริ่มต้นตั้งแต่กระบวนการของการอยู่ร่วมกัน ที่ธรรมชาติของมนุษย์ทุกคน ต้องแสวงหา สิ่งที่เราเรียกว่าปัจจัยการผลิตเพื่อการดำรงชีวิตที่มั่นคง ในช่วงของการผลิตเพื่อยังชีพนั้น ปัจจัยที่สำคัญที่สุดคงหนีไม่พ้น “ที่ดิน” ซึ่งทุกคนต้องแสวงหามาเพื่อเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ทุนสังคมอย่างหนึ่งในยุคที่ยังไม่มีระเบียบ กฎหมาย ในการครอบครองทรัพย์สิน สิ่งชุมชนมีไว้ให้กัน คือ “ความไว้วางใจ” (trust) ในการจับจองที่ดิน ในช่วง 70 ปีที่แล้ว เมื่อที่ดินยังไม่มีราคามากนัก การจับจองทำได้ด้วยการแผ้วถางตามกำลังของแต่ละครอบครัว การบุกเบิกที่ดินก็เพื่อให้พอเป็นที่อยู่และที่ทำกินของสมาชิกในครอบครัวเท่านั้น แต่ละครอบครัวจะรู้ว่าอาณาบริเวณใดเป็นขอบเขตของตนเอง โดยอาศัยเพียงแนวต้นไม้ใหญ่เป็นเส้นกันเขตแดน หรือบางแห่งก็ปลูกพืชพันธุ์ไม้บางชนิดที่ปลูกง่าย ๆ เรียกว่า “กุลาขาว”⁴ แยกให้เห็นความแตกต่างของที่ดินในแต่ละแปลง “... จะจำเอา จะมีแนวไม้ อย่างสวนเมี่ยงนี้ เวลาฉันจะติดกันหมด แต่ชาวบ้านเขาจะรู้ของใครเป็นของใคร จำเอาจากต้นไม้ เป็นสัญลักษณ์...” บุคคลอื่นก็ยอมรับ จะไม่มีการล่วงล้ำเขตแดนของกันและกัน การเคารพสิทธิซึ่งกันและกันนั้นถือเป็นสัจจะที่ทุกคนต้องเคารพในบรรทัดฐานนี้ การแสดงออกถึงความไว้วางใจที่สะสมกันมานาน ได้แก่ การเลี้ยงวัว ชุมชนนี้มีการเลี้ยงวัวมาตั้งแต่บรรพบุรุษ เพราะได้ใช้ประโยชน์ 2 ประการ คือ ใช้สำหรับเป็นพาหนะในการบรรทุกสินค้า เครื่องอุปโภค บริโภค เนื่องจากยังไม่มีถนน ต้องอาศัยสัตว์ในการบรรทุกสิ่งของและการเดินทางไปต่างหมู่บ้าน ที่เรียกว่า “วัวต่าง” เหตุผลที่เลือกวัวเป็นพาหนะมีดังนี้ (ฐิติ ฐชาติ : 2545) ประการแรก วัวสามารถเดินทางผ่านภูมิประเทศที่กันดาร เช่น ภูเขา ป่าไม้ได้ ประการที่สอง วัวเป็นสัตว์ที่อดทนต่อสภาพความแห้งแล้งของอากาศ หรือเดินทางกลางแดดได้ดีกว่าควาย ซึ่งเป็นสัตว์ที่ชอบน้ำ นอกจากจะใช้เป็นพาหนะแล้วยังนำมาเป็นอาหารอีกด้วย การเลี้ยงวัวของชุมชนแห่งนี้นิยมเลี้ยงในลักษณะการปล่อยให้วัวหาอาหารเองในป่าละเมาะใกล้ หมู่บ้าน โดยไม่ต้องมีคนเฝ้าฝูงวัว ภายใน 1 อาทิตย์ จึงจะต้อนกลับมาบ้านครั้งหนึ่ง หรือภายใน 2 – 3 วัน เจ้าของก็จะไปดูวัว สักครั้งหนึ่ง โดยไม่มีการลักขโมย วัว ของกันและกัน เพราะเชื่อในระบบการไว้วางใจกัน “...ก็ปล่อยให้วัวหากินอยู่บนดอย 2 – 3 วัน หรืออาทิตย์หนึ่งก็ไปดู ถ้ามันไม่สบายก็เอามารักษา หรือถ้ามันจะคลอดลูกก็เอามาดู พอได้ 4 – 5 วัน ลูกมันพอเดินได้ ก็ปล่อยเข้าป่าอีก ...ไม่ได้เกี่ยวหญ้าให้มัน มันหากินเอง เหมือนเลี้ยงไก่ ไก่ยังต้องหาข้าวให้มันกิน...เรารู้เอง วัวของใคร ไม่มีการขโมยหรอก หมู่บ้านเราไว้วางใจได้หมด...” ทุนสังคมของชุมชนนี้ที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งคือ “ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่” บนเงื่อนไขว่า ที่ดิน เป็น “ต้นทุน” ที่จำเป็นเพราะ

⁴ กุลาขาวคือต้นไม้อะไรก็ได้ที่สามารถปลูกได้ง่ายๆดังคำบอกเล่าของชาวบ้านว่าแค่เอาต้นปักลงไปก็เป็นแล้ว

เป็นแหล่งทำกินที่สำคัญยิ่งของชาวบ้าน ดังนั้นเมื่อมีผู้อพยพมาอยู่ใหม่ยังไม่มีที่ทำกิน ชาวบ้านก็จะแบ่งปันที่ดินให้ โดยอาจจะให้เปล่าที่ชาวบ้านเรียกว่า “ย่ำ”⁵ “...เท่าที่ผมถามดู อย่างพ่อตามนี้ คือเขาไปแผ้วถางก่อนบางครั้งบางครั้งเขาก็ยกที่ดินให้กันเปล่าๆ บางทีไปอยู่ด้วยกัน ชอบพอกัน ก็แบ่งให้ สมัยก่อนเขาเรียกว่า “ย่ำ”...” หรือผ่านการเล่นเกมที่แสดงถึง “ความเป็นลูกผู้ชาย” ดังคำบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้านถึงกรณีการยกสวนเมี่ยงให้กัน เรียกว่า “สวนจิ้นส้ม”(จิ้นส้ม คือ แหนม) เนื่องจากการพนันกันโดยใช้สวนเมี่ยงเป็นเดิมพันว่าใครสามารถใช้ดาบฟันห่อแหนมครั้งเดียวขาด ก็จะยกสวนเมี่ยงให้ “...ห่อแหนมเป็นมัด แล้วตอกที่มัดเขาจะเหลาอ่อนๆ เป็นตอกไม้ไผ่(ไม้ไผ่)หรือไม้อะไรที่เหนียวมากๆ เขาจะเหลาอ่อนๆ แล้วเอามามัดแหนม แล้วเขาจะแข่งกันเอามีดเอาดาบฟัน ตอกนี้เขาบอกว่าเหนียวมาก ไม่ขาดง่ายๆ จะเหลาอ่อนแล้วแหนมนี้จะมัดอ้อม บางทีข้างบนอาจจะขาดแต่ข้างล่างอาจจะไม่ขาด ดังขึ้นมาตอกขาดไม่หมด เหมือนจะเป็นการเล่นพนัน มีมีดฟันดาบ...ถ้าเกิดว่าฟันครั้งเดียวขาด ผู้ชนะก็จะได้สวนนั้นไปเลย เขาเลยเรียกว่า “สวนจิ้นส้ม “ เอาให้กันฟรีๆ...” การดำรงชีวิตของคนในชุมชน ที่มีพื้นที่ขนาดเล็กนั้นต้องอาศัยการพึ่งพากันอย่างมาก ในยามขาดแคลนอาหาร เช่น ข้าว สามารถขอยืมกันได้ โดยไม่มีดอกเบี้ย เป็นการช่วยเหลือกันแบบให้เปล่า ถึงแม้ไม่ใช่ญาติพี่น้องก็ตาม สามารถขอกันได้ และเมื่ออีกฝ่ายสามารถหามาได้ก็จะนำมาชดใช้คืน “...สมัยก่อนถ้าเราไม่มีข้าวกินจริงๆ ก็ถือขันไปขอยืมได้ ลิตร สองลิตร แล้วแต่ พอมีก็เอาไปใช้เขา ...ก็คนบ้านใกล้เคียงกัน ไม่ใช่พี่น้องหรอก...” เนื่องจากทรัพยากรในชุมชนที่มีจำกัดดังนั้นชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้จึงตระหนักดีว่า ธรรมชาติมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของทุกคน ความเป็นอยู่ของชาวบ้านจึงเป็น**ลักษณะการพึ่งพิงธรรมชาติ** มากกว่าการจะฉกฉวยผลประโยชน์จากธรรมชาติ แม้กระทั่งการปลูกบ้านพักที่อยู่อาศัยก็ใช้ไม้ที่โตเร็ว มากกว่าจะใช้ ไม้ใหญ่ ที่ต้องอาศัยเวลาในการเจริญเติบโต

ถาม :ตอนมาตั้งรกรากใหม่ๆเขาทำอย่างไรบ้าง

ตอบ: พ่อเกิดมา มันก็มีอยู่แล้ว แต่บ้านส่วนมากจะสร้างด้วยไม้ไผ่มัดด้วยหญ้าคา หรือแป้นเกล็ด(ไม้แผ่นเล็กๆ: ผู้วิจัย)พื้นหรือฝา ใช้ฟากไม้ไผ่(ไม้หก)ทั้งหมดเลย เพราะสมัยก่อน ไม่มีการเลื่อยไม้

ซึ่งไม้ประเภทโตเร็วนี้ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะปลูกไว้ตามชายขอบไร่นาของตนที่เรียกว่า “พะจะ” เพื่อใช้ในการปลูกบ้านเป็นที่อยู่อาศัย ใช้เป็นเชื้อเพลิง และอุปกรณ์ประกอบในการทำเมี่ยง เช่น ทำตอก รัดเมี่ยงเป็นต้น เนื่องจากชาวบ้านตระหนักดีถึงการรักษา

⁵ ย่ำ คือการอนุญาตให้บุคคลอื่นใช้ประโยชน์บนที่ดินของตนเองได้ จนถึงขั้นการยกที่ดินผืนนั้นให้บุคคลอื่นที่ไม่ได้เกี่ยวข้องเป็นญาติพี่น้องแบบให้เปล่า

ทรัพยากรธรรมชาติให้สามารถใช้ได้อย่างต่อเนื่องเพราะชุมชนแห่งนี้มีสภาพเป็นภูเขา ดังนั้นจึงมีกฎของหมู่บ้านในการรักษาสภาพป่าไม้ ไม่อนุญาต ให้ตัดไม้ใหญ่ หรือแม้แต่ไม้ไผ่ และไม้โตเร็ว ทุกครอบครัวจะปลูกไว้ในไร่ สวน ของตนเองเพื่อไว้ใช้ในกิจการ การทำเหมือง จะไม่ตัดต้นไม้ที่เป็นของส่วนรวมเด็ดขาด ทำให้ทรัพยากร ป่าไม้ ของหมู่บ้านนี้มีความสมบูรณ์ トラบเท่าทุกวันนี้ “...ทางหลวงเขามาสำรวจ เขาบอกว่าป่าไม้บ้านเราสมบูรณ์กว่าทุกที่...”

สิ่งที่เป็นทุนสังคมที่ชุมชนแห่งนี้ใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการดำรงชีวิต ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การแลกเปลี่ยนผลผลิตในลักษณะการพึ่งพากัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับแหล่งภายนอกชุมชนสินค้าที่ต้องอาศัยจากแหล่งภายนอกคือสินค้ายังชีพที่ไม่สามารถผลิตได้เองในท้องถิ่น เช่น ข้าว เกลือ เป็นต้น และการได้มาซึ่งสินค้าเหล่านั้นจะอาศัยการแลกเปลี่ยนโดยใช้ผลผลิตในท้องถิ่นที่แหล่งอื่นไม่สามารถผลิตได้เป็นสินค้าแลกเปลี่ยน สิ่งนั้นคือ “เหมียง” โดยเป็นการแลกเปลี่ยนผ่านพ่อค้า“วัวต่าง”⁶ ทั้งนี้การแลกเปลี่ยนต้องอาศัยความไว้วางใจกันเป็นหลักเพราะ ชาวบ้านและพ่อค้าเองต่างต้องอาศัยพึ่งพากัน เนื่องจากผลผลิตของหมู่บ้านที่ใช้แลกเปลี่ยนนั้นไม่สามารถผลิตได้ในหมู่บ้านพื้นราบ “...ใช้เหมียงแลกเปลี่ยนกับพวกวัวต่าง ม้าต่าง บางทีก็ใช้เหมียงแลกข้าว ถ้ามีวัวต่าง ม้าต่างขึ้นมาก็เอาเหมียงที่เก็บไว้ให้เขา แล้วบอกว่าคราวหน้าถ้าขึ้นมาให้ใส่ข้าวมาให้เราแสน(แสนหนึ่งเท่ากับ 160 กิโลกรัม)...” ความสัมพันธ์ในลักษณะการพึ่งพา ที่ เห็นได้ชัดในสังคมไทยเกือบทุกหมู่บ้านในภาคเหนือคือ “การเอามือเอารวัน” หมายถึงการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในลักษณะการแลกเปลี่ยนแรงงาน ในหมู่บ้านเหมียงการช่วยเหลือกันในลักษณะนี้ จะปรากฏในลักษณะงานที่ต้องการความช่วยเหลือจากคนหมู่มากเช่นการปลูกบ้าน เจ้าของบ้านจะจ้างช่างคุมงานเรียกว่า “สล่า” ไว้ 1 คน ลูกมือของสล่าคือกลุ่มเพื่อนบ้านที่จะพอมีความรู้เรื่องช่างมาใช้แรงงานช่วยเหลือ โดยเจ้าของบ้านเพียงแค่จัดอาหารไว้เลี้ยงดู นอกจากงานในลักษณะนี้แล้ว ยังมีงานในไร่เหมียงที่บางครั้งเจ้าของ สวนเหมียงมีกำลังงานไม่มาก และไม่อาจจ้างคนงานได้ก็ต้องอาศัยการขอความช่วยเหลือบ้านที่มีขนาดของสวนเหมียงไม่มาก เหมือนกันโดยจะใช้วิธีแลกเปลี่ยน“เอามือเอารวัน” กัน ซึ่งถือเป็นเรื่องปกติ

ทุนสังคมอีกประการหนึ่งคือ “ทุนการเมือง” ในชุมชนบ้านเหมียงนั้น เนื่องจากเป็นหมู่บ้านเล็กๆที่อยู่ห่างไกลจาก ชุมชนอื่นๆ การปกครองของรัฐ ในลักษณะของผู้ดูแลความสงบเรียบร้อยของชุมชนที่เป็นตัวแทนอย่างเป็นทางการ ได้แก่ ตำรวจ จะไม่มีที่ตั้งขององค์กรในชุมชนแห่งนี้เลย ดังนั้น การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยของชุมชนตั้งแต่อดีตมา จึงต้อง

⁶ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมจาก “ พ่อค้าวัวต่าง ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย (พ.ศ.2398 – 2503) ” ของ ชูลิทธิ์ ชูชาติ

อาศัย “ผู้นำ” ที่เข้มแข็ง และเป็นศูนย์รวมของชาวบ้านทั้งหมด การสะสมทุนการเมืองของหมู่บ้านนี้ที่เห็นเด่นชัด คือการมีผู้ใหญ่บ้านที่มีคุณธรรมและสามารถเป็นที่พึ่งของชาวบ้านได้ในทุกเรื่อง การคัดเลือกผู้นำจึงเป็นกระบวนการที่สำคัญและชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นว่าการที่หมู่บ้านแห่งนี้สามารถดำรงอยู่ได้ เพราะมีผู้นำที่เข้มแข็ง ที่สามารถชักจูงให้คนในชุมชนมีความสามัคคี และเป็นผู้นำในการพัฒนาอาชีพให้ทันยุคสมัยเสมอ “...ถ้ามีเรื่องเดือดร้อนอย่างมีการขโมย วัวควาย พ่อหลวง(ผู้ใหญ่บ้าน)ก็จะ ตีกะหลก (ตีเกราะ) เรียกผู้ชายที่แข็งแรงไปช่วยกันตามจับ ส่วนใหญ่มาจากนอกหมู่บ้าน บ้านเรามันต่อเขตกับลำปาง ... ครอบครัวยะเลาะกันเรื่องเล็กน้อยก็ไปตกลงบ้านพ่อหลวง...” นอกจากนี้หมู่บ้านนี้ยังสามารถคัดเลือกผู้นำที่เป็นแกนนำในด้านความเป็นอยู่ของชุมชนทุก ๆ ด้านนับตั้งแต่การเป็นผู้นำในการพัฒนาหมู่บ้านให้ได้รับสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานเช่น การเป็นผู้นำในการเรียกร้องกับรัฐ ในการสร้างถนนเข้าสู่หมู่บ้าน การติดต่อกับหน่วยงานในการขอติดตั้งไฟฟ้า และเป็นผู้ประสานระหว่างภาครัฐและชาวบ้านในการระดมทรัพยากรในการพัฒนาหมู่บ้าน แม้กระทั่งการเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบทันสมัย เช่นการเก็บใบเมี่ยงโดยใช้ใบมีดมาเสริมเพื่อให้เก็บผลผลิตได้เร็วขึ้น ตลอดจนการนำอาชีพใหม่ๆมาให้ชาวบ้านทำเพื่อเสริมรายได้เป็นต้น

มิติที่ 2 ทุนภูมิปัญญา

ทุนความรู้ที่สะสมกันมาเพื่อความอยู่รอดของทุกครัวเรือนในชุมชนบ้านเมี่ยง คือวิถีการผลิตและการบริโภคของสมาชิกในชุมชน ที่ใช้เป็น “ทุน” ในการแลกเปลี่ยน ปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน และยังมีสืบต่อเนื่องในปัจจุบัน คือ “การทำเมี่ยง” “การจักสาน” “การเลี้ยงวัว” ส่วนที่สูญหายไปแล้วคือ “การปลูกข้าวไร่”

“เมี่ยง”พืชเศรษฐกิจที่ฟ้าประทาน

อาชีพหลักของชุมชนแห่งนี้คือการ “ทำเมี่ยง” เมี่ยงเป็นพืชที่ขึ้นเองในป่า และชาวบ้านนำมาขยายพันธุ์ปลูกต่อในชุมชนแห่งนี้ถือว่าเมี่ยงเป็นพืชเศรษฐกิจ เพราะสามารถนำเมี่ยงไปแลกเปลี่ยนสิ่งที่ต้องการได้หมด “...ผมดูแล้วทุกอย่างอยู่ที่เมี่ยงทั้งหมด เมี่ยงจะเป็นทุกอย่างของคนในหมู่บ้าน เมี่ยงนี้เกินกว่าแก้วสารพัดนึก ไม่ว่าจะเป็นการรักษาพยาบาล คือเราแปรรูปเป็นตัวเงินออกมา...” เมี่ยงเป็นพืชที่ขึ้นได้ดีในที่สูงและเป็นพืชที่ชอบอากาศเย็นดังนั้นชาวพื้นราบจะปลูกพืชแบบนี้ไม่ได้ บริเวณที่มีเมี่ยงขึ้นจำนวนมาก จะเรียกว่า “ป่าเมี่ยง”เช่น “ป่าเมี่ยงแม่ลาย” “ป่าเมี่ยงเชียงดาว” ...ป่าหมายถึงทั้งหมดนี้คือป่าเมี่ยง เช่นป่าเมี่ยงบนดอยแต่ก่อนบอกว่าไปป่า เขาจะถามว่า ป่าไหน แม่ป่อ คือทั้งหมด ไปป่าไหน ป่าแม่ลาย ก็คือแม่

ลายทั้งหมด จะย้อนถามว่า ป่าแม่ป่อไปบ้านใคร ปางไหน เก็บปางกลาง ปางนอกก็ว่าไป ป่านี้หมายถึงครอบคลุมหมดทั้งหมู่บ้าน... หากเป็นที่สวนบุคคลจะเรียกว่า“สวนเมือง”

“เมือง”เป็นพืชตระกูลเดียวกับชาแต่กรรมวิธีการผลิตต่างกัน จากการสอบถามผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านที่อายุ 70 ปีขึ้นไปต่างบอกกล่าวว่า เมื่อเกิดมาก็เห็นพ่อแม่ปู่ย่าตายาย ทำเมืองแล้ว คำว่า เมือง สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า “เมือง” (ภาษาเหนือแปลว่า ธิเบต) โดยเป็นการค้นพบของผู้เดินทางไกลในสมัยก่อนเมื่อรู้สึกง่วงก็เอาใบเมืองมาเคี้ยวรับประทานทำให้ตาสว่างขึ้น (ภาษาเหนือว่า เห็นเมืองๆคือ มองเห็นธิเบต) จึงเรียกพืชชนิดนี้ว่า “เมือง” คุณสมบัติพิเศษของเมืองคือแม้จะหมักนานๆก็ไม่ยุ่ยเปื่อยแต่กลับมีรสชาติดี ขายได้ราคาสูง

ตอบ: เมืองนี้เดิมก็มีอยู่ในป่าอยู่แล้ว มีเป็นธรรมชาติ และชาวบ้านก็เอามาขายยพันธ์

ถาม :เราทราบได้อย่างไร

ตอบ: คงจะสืบทอดกันมานาน ต้นกำเนิดของมันจริงๆจะมีคนเดินทางง่วงก็นั่งใต้ต้นเมืองนั่งไปนั่งมาก็ดัดใบเมืองมาเคี้ยวกินก็ทำให้ตาสว่าง ซึ่งคำว่า เมืองก็คือ เมืองๆ ต่อมาก็เอามาหนึ่งและหมักก็จะเกิดรสเปรี้ยวขึ้นมาก็อร่อยกว่าสดๆเลยสืบทอดกันมา และผมก็รู้สึกว่ามันจะต้องมีสารพิเศษอะไรอยู่ในตัวมัน คือถ้าเป็นใบไม้อื่นถ้าเอาไปหนึ่งและหมักแบบนี้ก็จะเน่าเลย

ถาม :แต่เนี่ยยังนานยิ่งดีหรือคะ

ตอบ: ครับ มันจะไม่เน่า ถ้าเมืองอ่อนๆถ้ามันจะละหรือจะอ่อนก็ตั้งแต่ที่เรานั่งแล้ว แต่ถ้าเป็นใบแบบนั้นก็จะเหี่ยว ถ้ามันเขาจะเรียกว่า เมืองสองแก้ว สามแก้วได้ไงละ

ถาม :แปลว่าอะไรคะ

ตอบ:คือจากเดือนเก้าปีถึงปีหน้าอีกเดือนเก้าหนึ่งก็ไม่มีไร บางครั้งถ้าไม่ได้ขายก็สามารถหมักเอาไว้ต่อได้

ชาวบ้านส่วนหนึ่งบอกว่าเมืองคือ “ต้นกล้วยพฤษ”ที่เทวดาประทานมาให้ชุมชนแห่งนี้ เพราะต้นเมืองเป็นพืชที่ขึ้นง่าย ไม่ต้องอาศัยการดูแลมาก การคัดเลือกพันธุ์จะพิจารณาจากใบของเมืองต้องเป็นต้นที่มีใบหนาและใหญ่ จึงจะเก็บเมล็ดไว้ทำพันธุ์ โดยกรรมวิธีการปลูกจะมี 2 แบบ แบบแรกคือการเพาะเมล็ดในกระถางหรือถุงเมื่อโตแล้วก็เอาไปปลูก อีกแบบคือการนำเมล็ดไปฝังดินเลย เรียกวิธีการปลูกเมืองแบบนี้ว่าการ “จืดเมือง” “...ส่วนใหญ่เขาจะไปเก็บเอาเมล็ดที่ร่วง เพราะว่าถ้ามันแก่เต็มทีมันจะแตก เมล็ดข้างในก็จะร่วงตกพื้นแถวนั้น จะมีวิธีปลูกอยู่ 2 วิธี มีวิธีหว่านเพาะ หรือไม่อย่างนั้นก็เอาไปปลูกเป็นเมล็ดเลย เขาเรียกว่า “จืดเมือง” คือเอาไม้เหลาปลายแหลมๆที่มลงไปในดินแล้วเอาเมล็ดเมืองหย่อนลงไปฝังดินกลบ...” ชาวบ้านสามารถเก็บใบเมืองได้ตลอดปี โดยจะแบ่งเมืองออกเป็น 3 – 4 รุ่น รุ่นแรกเรียกว่า “เมืองหัวปี” ชาวบ้านจะเริ่มเก็บใบเมืองหัวปีราวๆปลายเดือนเมษายน และพอถึงช่วงเดือน

กรกฎาคมเมี่ยงจะแตกยอดอีกครั้ง เมี่ยงครั้งที่สองเรียกว่า “เมี่ยงกลาง” ซึ่งสามารถเก็บใบเมี่ยงได้ราวๆเดือนสิงหาคมถึงกันยายน จากนั้นช่วงเดือนตุลาคมเมี่ยงจะแตกยอดอีกครั้ง โดยชาวบ้านจะเริ่มเก็บเมี่ยงครั้งที่สามนี้ราวๆเดือนพฤศจิกายน เรียกเมี่ยงครั้งนี้ว่า “เมี่ยงช้อย” (ช้อย หมายถึง สุกทำย) แต่หากสวนใดดูแลเมี่ยงดีก็จะมีเมี่ยงออกมาอีกครั้งในช่วงฤดูหนาว ราวๆกลางเดือนมกราคม เรียกเมี่ยงรอบสุดท้ายของปีนี้ว่า “เมี่ยงเหมย” (เหมย หมายถึง น้ำค้าง) เมี่ยงที่มีคุณภาพดีได้แก่ เมี่ยงกลางเพราะใบจะสวย เมื่อหมักทำเมี่ยงแล้วจะมีสีสรรน่ารับประทานทำให้ได้ราคาดี สำหรับเมี่ยงหัวปีซึ่งเก็บในช่วงฤดูแล้ง ยังไม่มีฝนมาชะล้างใบทำให้บางครั้งจะมีฝุ่นจากขี้เถ้าที่เป็นผลมาจากชาวไร่บางคนเผวถางและเผาไร่ ทำให้ใบเมี่ยงดำและติดเชื้อราได้ สำหรับเมี่ยงช้อยบางสวนอาจจะเก็บน้ำค้างได้หากอับชื้นมากๆแสงแดดส่องไม่ถึงถึง ทุกสวนจะสามารถเก็บเมี่ยงได้อย่างน้อย 3 รุ่น “...เมี่ยงที่เราเก็บนี้ รุ่นแรกก็คือปลายเดือนเมษา เอา พฤษภา ก็แล้วกัน เต็มตัว พอเก็บพฤษภาแล้วนี้ กรกฎาคมมันจะแตกหน่อมาอีก กรกฎาคมก็จะได้เก็บรุ่นสอง กรกฎาคม สิงหา นี่คือเมี่ยงกลางละ หลังจากเก็บเมี่ยงกลางแล้วเนี่ยะ หลังจากนั้นอีกสองเดือนมันก็จะออกมาเป็นเมี่ยงช้อย ก็คือ เมี่ยงหัวปี เมี่ยงกลาง เมี่ยงช้อย สามรุ่น แล้วยังแถมเมี่ยงเหมยอีก อย่างตอนนี้ ฝนส่งน้ำค้าง มันก็จะออกมาอีกรอบ...” เนื่องจากการทำเมี่ยงเป็นงานที่ชาวสวนเมี่ยงต้องทำอย่างต่อเนื่องตลอดปี เพราะในช่วงที่รอเมี่ยงผลิใบอ่อนในแต่ละรอบ ชาวบ้านจะต้องเตรียมอุปกรณ์ที่ต้องใช้ในการทำเมี่ยง เช่น การจักตอก ซึ่งต้องใช้เวลาในการเดินหาไม้ไผ่ที่มีความเหมาะสมจะมาทำตอก (นำไม้ไผ่มาเหลาเพื่อทำเป็นตอกไว้มัดเมี่ยง) การหาฟืนเพื่อใช้นึ่งเมี่ยง ต่อจากนั้นจึงทำความสะอาดแผ้วถางหญ้าในสวนเมี่ยง แล้วจึงถึงฤดูกาลเก็บเมี่ยงในช่วงต่อไปอีกนอกจากการมีงานทำตลอดปีแล้ว กรรมวิธีในการทำเมี่ยงต้องอาศัยความอดทน ตั้งแต่ขั้นตอนการเก็บซึ่งใช้เวลาในแต่ละรุ่นกว่าเดือนในสมัยก่อนต้องใช้มือเก็บล้วนๆทำให้มือแตกต่อมาจึงเริ่มใช้ใบมีดสวมเป็นปลอกนิ้วเรียกว่า “ใส่เล็บ” ...สมัยก่อนเก็บด้วยมือล้วนๆ เขาจะใช้ไขว้ไขว้ยาวตามมือที่แตก ... เมื่อเก็บเมี่ยงมาแล้วต้องนำมามัดเรียกว่าซึ่งกระบวนการมัดเมี่ยงจะมี สองขั้นตอน ขั้นตอนแรกคือการมัดระหว่างเก็บ ในขั้นตอนนี้จะมัดให้ได้มากที่สุดแล้วแต่ความชำนาญของผู้เก็บ คนที่เก่งอาจมัดได้กำละเกือบหนึ่งกิโลกรัม “...เรามัดมาจากสวนตอนเก็บ คนที่ชำนาญแล้วเขาจะมัดเท่าเขียงโน่น บางคนมัดหนึ่งกำหนึ่งนี้(หนึ่งกำมือ)เป็นกิโลโน่น เขานำมาเรียงๆกันในมือ ถ้าเยอะจนล้นมือแล้วก็จะใช้ตอกคาดไว้ ใช้มือประคองตลอด แล้วเก็บต่ออีกจนพอกำ...” ในระหว่างที่เก็บจะโดนแสงแดดไม่ได้ใบจะแดงและแห้งเมื่อนำไปนึ่งจะเป็นสีดำหรือหากเปื้อนดิน หรือเมี่ยงสกปรก เวลาที่นำไปหมักทำเมี่ยงจะทำให้เกิดเชื้อรานอกจากนี้ในระหว่างที่เก็บต้องเก็บไว้ในตะกร้าและเก็บไว้ในที่ร่ม หลังจากนั้นก็นำใบเมี่ยงไปนึ่งทันที หากเก็บได้ไม่มากก็รวบรวมไว้ก่อนแต่ต้องไม่เกิน 2 วัน เพราะถ้าเกินสองวันเมี่ยงจะช้ำเวลานึ่งจะ

ใบจะเป็นสีดำไม่สวย “...พอเก็บมาแล้ว ต้องนั่งทันที มิฉะนั้นจะเสีย เตรียมอุปกรณ์ไว้พร้อมแล้วนี่ พอได้ใบเมี่ยงมาก็เอาใส่ไหหนึ่งเลย อย่าเพิ่งไปอาบน้ำไหหนึ่งเลย สาละวนกับใบเมี่ยงเราก่อน เอาใส่ไหหนึ่ง ใส่ไฟ ตูกระทะ(น้ำ) ไอน้ำจะขึ้น ก็ยกขึ้นใส่เตาปรุง เรียบร้อยแล้วค่อยไปอาบน้ำ กินข้าว แต่ต้องหมั่นคอยดูไฟ(ดูพื้น)อย่าให้ขาดช่วง มิฉะนั้นเมี่ยงจะเสีย (เน่า)...” ใช้เวลานึ่งประมาณ 1 ชั่วโมง โดยไฟต้องแรงสม่ำเสมอ ถ้าไฟไม่แรงพอเมี่ยงจะข้าสุกๆดิบๆ เมื่อเมี่ยงสุกแล้วก็นำมาแกะผิบบนเส้นที่เตรียมไว้ จากนั้นจึงนำมามัดขนาด 1 กำมือ เทียบโดยขนาดใช้นิ้วมือทาบใหญ่ประมาณ 3 – 4 นิ้วมือ(ของผู้ชาย)แล้วใช้ดอกลิ้นใหญ่มัด ขนาดกำของเมี่ยงจะเป็นมาตรฐานเดียวกัน เพราะเกี่ยวเนื่องกับการขาย ทุกหมู่บ้านจะมัดหรือกำเมี่ยงขนาดใกล้เคียงกัน ในขั้นตอนนี้บางครั้ง ชาวสวนเมี่ยงอาจจะขายเมี่ยงได้เลย หากพ่อค้าเห็นว่าเมี่ยงมีคุณภาพดี(ใบอ่อน)

ถาม :แล้วขนาดแต่ละกำนี้เท่ากันหมดเลยหรือคะ

ตอบ:ใกล้เคียงกันครับ

ถาม :เวลาขายนับมัดขายหรือคะ

ตอบ:ครับ

ถาม :เงินดิฉันก็ทำมัดเล็กๆสิคะจะได้เยอะๆ

ตอบ:พ่อค้าเขาก็ไม่เอาครับ

ถาม :มีข้อตกลงไหมคะว่าต้องมัดขนาดไหน

ตอบ:เท่าที่ผมมาอยู่ที่นี่มีครั้งหนึ่งตกลงว่าให้ทำมัดละขนาด 3 – 4 นิ้วมือ

ถาม :แล้วหมู่บ้านอื่นละ

ตอบ:ก็ไม่ต่างกัน อย่างบ้านแม่ลาย บ้านปึกนี้ เพราะพ่อค้าเองก็จะบอก เราก็เห็นตัวอย่างเขา

เมื่อมัดเสร็จกรรมวิธีสุดท้ายคือการ “ถูเมี่ยง” (ถู คือการเอาเมี่ยงที่นึ่งแล้วลงไปเรียงในถังหรือบ่อหมัก) ในบ่อหมัก ใส่เฉพาะน้ำสะอาด หมักไว้ในบ่อซีเมนต์เก็บได้นานเป็นปีๆ เคล็ดลับของการทำเมี่ยงอยู่ที่กระบวนการนี้เพราะต้องนึ่งเมี่ยงให้สุก “...ดูแลเวลาให้เหมาะสม ให้ดมกลิ่นดูว่าหอมพอเหมาะ หรือจะฉีกดูใบ แกะออกเป็นชิ้นๆ เพื่อดูว่าใช้ได้แล้ว...”

วงการทำงานของชาวสวนเมี่ยงจึงเป็นการทำงานหนักตลอดปีการช่วยเหลือกันในการทำเมี่ยงทำได้ลำบากเพราะแต่ละสวนก็ต้องพยายามเก็บของตนเองให้เสร็จก่อนที่ใบเมี่ยงจะแก่ ในสมัยก่อนมีการจ้างแรงงานเพื่อช่วยในการเก็บใบเมี่ยง โดยชั่งเป็นกิโล จากกิโลละ 50 สตางค์ในอดีต มาเป็นกิโลละ 6 บาทในปัจจุบัน แต่ก็หาคนรับจ้างเก็บเมี่ยงไม่ค่อยได้เนื่องจากค่าแรงในการรับจ้างรายวันในเมืองหรือทำงานฝีมืออย่างอื่นจะสูงกว่า “...เก็บเมี่ยงเขาได้กิโลละ 6 บาทเท่านั้น อย่างเร็วสุดเก็บได้วันละ 10 กิโล ก็ได้แค่วันละ 60 บาทเท่านั้น มันก็เลยไม่มี

ใครรับจ้าง สู้ไปรับจ้างสร้างบ้านได้วันละ 100 บาทก็ไปทำอย่างนั้นดีกว่า...”และการเก็บเมี่ยงก็เป็นงานที่ยากลำบาก ดังนั้นส่วนใหญ่จึงเป็นแรงงานในครอบครัวมากกว่า ผู้ให้ข้อมูลบางคนเล่าว่า หากสวนเมี่ยงใดที่แตกใบอ่อนล่าช้ากว่าสวนอื่น อาจจะมีการช่วยเหลือกันที่เรียกว่า “เอามือ”

“...เขาเรียกเอามือกัน มี ยังมีอยู่ เช่นผมไปช่วยเขาแต่ไม่เอาค่าจ้างไปช่วย 3 วัน พอ 3 วันต่อมา เขาก็มาช่วยเรา ผลัดเปลี่ยนสลับกัน แบบนี้ยังมีอยู่ ยิ่งตอนผมเป็นเด็กการเอามือกันมีมากกว่าปัจจุบันนี้...”

แม้ผลผลิตเมี่ยง จะทำได้เฉพาะบางพื้นที่ แต่การต่อรองกับพ่อค้าคนกลางก็ยังเป็นวงจรที่ทำได้ลำบาก แม้กลุ่มผู้ผลิตเองจะสามารถเสนอราคาขายได้ อีกทั้งยังมีเครือข่ายกับกลุ่มผู้ผลิตในหอย่อมบ้านใกล้เคียง ทำให้ผู้ผลิตทราบราคากลางก่อนขาย มากกว่าจะรอให้พ่อค้าคนกลางเป็นผู้เสนอราคาอย่างเดียว หรือหากผู้ผลิตยังไม่รีบร้อนใช้เงินก็สามารถรอไว้จนกว่าจะได้ราคาที่พอใจจึงจะขายก็ได้เพราะ เมี่ยงสามารถเก็บได้นานไม่บูดหรือเน่าเสียเหมือนสินค้าอื่น เพราะยังเก็บไว้นานรสชาติจะอร่อยยิ่งขึ้น

ตอบ : เราจะถามว่าจะเอา(ซื้อ)ราคาเท่าไร ถามไปก่อนอย่างนี้ ผมก็บอกว่า 5 บาท(กำหรือ มัดละ 5 บาท)เขาต่อรองมาว่า 4 บาทได้ไหม เราก็อาจตอบว่า 4 บาทขายไม่ได้หรอก ยังไม่ขายตอนนี้ก็ได้

ถาม :มีการแย่งขายตัดราคากันไหม

ตอบ : แย่งกันขายนี้ไม่มี แต่ถ้าแย่งกันซื้อนั้นมี ถ้ามีพ่อค้าหลายคนมาซื้อช่วงราคาดีก็มีการแย่งกันซื้ออยู่

ถาม :ราคากลางนี้ใครกำหนด

ตอบ:ก็มีการต่อรองกันทั้งสองฝ่าย ถ้าพ่อค้ารับได้ก็เอา หรือถ้าเรารับไม่ได้เราก็ยังไม่ขาย ถ้ายังไม่ขาย พอรุ่งเช้าอีกวันเราก็เอาไปลงถุ(ถึงซีเมนต์บรรจุน้ำสำหรับหมักเมี่ยง)ปีหนึ่งเราจะขายครั้งเดียวก็ได้

การจะจำหน่ายเมี่ยงให้ได้ราคาดีหรือไม่นั้นพ่อค้าจะพิจารณาคุณภาพโดยการแบ่งเกรดของเมี่ยงเป็น 3 เกรด ได้แก่ใบเมี่ยงอ่อน(ยอดอ่อน)ถือเป็นเมี่ยงเกรด 1 ใบเมี่ยงอ่อนปากกลางคือเกรด 2 และแบบใบแก่คือเกรด 3 “...มี 3 เกรด แบบอ่อนนี้ถ้ากดตรงกลางมันจะนุ่มลงไปแบบนี้จะได้ราคาดี อีกแบบหนึ่งถ้าจับตรงกำ(รอบกำ)จะนิ่มๆ ส่วนอีกแบบแก่ที่สุดจะบีบจะกดตรงไหนใบจะตั้งขึ้นคือกดไม่ลง เพราะใบมันแก่จะแข็ง ราคาถูกที่สุด...”

การรวมกลุ่มเพื่อการผลิตเมี่ยงในความเห็นของผู้นำชุมชนบ้านแม่กำปอง เห็นว่า ยังไม่มีประสิทธิภาพ เพราะผู้ผลิตขาดจิตสำนึกในการรวมกลุ่มจึงทำให้ไม่มีอำนาจต่อรองราคากับพ่อค้าคนกลาง “...ทุกวันนี้ผมพูดกับชาวบ้าน ผมว่าถ้าชาวบ้านเราแข็งๆ อย่างปัจจุบันเรามี

สหกรณ์ สหกรณ์ไฟฟ้าก็มี หรือเงินทุนอะไรต่างๆก็มีในหมู่บ้าน อยากให้ชาวบ้านทำในรูปแบบสหกรณ์ผู้ปลูกเมี่ยง แต่ตอนนี้ขาดคนที่จะเสียสละเข้ามาทำ มีแต่คนพูดว่าดีดี แต่ไม่มีคนอาสา มาทำ ถ้าจะให้ผมทำหมดก็ไม่ไหวมันหนัก...” แต่ในความคิดของชาวบ้านกลับเห็นว่าการขายเมี่ยงให้ พ่อค้าในปัจจุบันก็ไม่ใช่ว่าเรื่องเดือดร้อน ทุกคนก็ขายได้ในราคาที่เป็นธรรม มีกำไรพออยู่แล้ว ซึ่งอาจเป็นเพราะการทำเมี่ยงมีต้นทุนที่เป็นเงินต่ำ เนื่องจากเมี่ยงเป็นพืชที่ไม่ต้องดูแลมาก ยกเว้นช่วงที่ปลูกใหม่ๆเท่านั้น เพราะไม่ต้องใส่ปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงใดๆ ดังนั้นชาวบ้านจึงคิดว่าขายได้กำไรแล้ว การรวมกลุ่มไม่มีความจำเป็นเพราะการทำเมี่ยงเป็นอาชีพที่ทุกคน ทำเป็น และไม่ต้องอาศัยองค์ความรู้ใหม่แต่อย่างใด

ถาม :มีการรวมกลุ่มกันบ้างไหมเกี่ยวกับการทำเมี่ยง

ตอบ :เป็นการรวมกลุ่มสหกรณ์หรือเปล่า

ถาม :ใช่ แต่เป็นสหกรณ์ของกลุ่มทำเมี่ยงนะ

ตอบ :ก็ทำเมี่ยงเหมือนกันทั้งหมู่บ้าน รวมไม่รวมก็มีค่าเท่ากันทำเหมือนกันทุกหลังคาเรือน ทำมาก็ขายกัน ได้อยู่ตามราคาทั่วไป แต่พ่อหลวงก็พยายามผลักดันให้รวมกลุ่มอยู่นะ

อีกประการหนึ่งที่ชาวบ้านให้เหตุผล คือการเก็บเมี่ยงไว้แห้งเดียวหาสถานที่เก็บลำบาก และชาวบ้านเคยชินกับการขายแบบตัวใครตัวมัน “...เมี่ยงนี้รวมกันลำบากผู้ใหญ่บ้านก็เคยคิดจะตั้งกลุ่มสหกรณ์รับซื้อเมี่ยง แต่มันไม่เหมือนข้าว ไม่มีที่เก็บ เก็บค่อนข้างลำบาก ขาดคนเก็บ คนดูแล คนดู ด้วย อีกอย่างมันติดนิสัยที่เคยขายของใครของมันมาตั้งนานแล้ว...”

การถ่ายทอดการทำเมี่ยงเป็น กระบวนการที่สืบทอดกันมาโดยแต่ละครอบครัวจะถ่ายทอดให้บุตรหลานได้เรียนรู้จากการปฏิบัติจริงร่วมกับพ่อแม่ ตั้งแต่การเตรียมอุปกรณ์ การคัดเลือกพันธุ์ จนถึงกระบวนการทำเมี่ยงทุกขั้นตอน โดยไม่แยกว่าเป็นหญิงหรือชาย แต่ในขั้นตอนของการเตรียมอุปกรณ์ งานของผู้ชายจะเน้นหนักประเภทการใช้แรงงาน เช่น การหาฟืน หาไม้ไผ่มาทำตอก ผู้หญิงจะเป็นประเภทการสานตะกร้าไว้ใส่ใบเมี่ยง เป็นต้น ส่วนในขั้นตอนการปลูก การเก็บ การนึ่งและหมักเมี่ยง จะช่วยเหลือกันทั้งหญิงและชาย

ทุนความรู้เดิมที่ชุมชนเคยมีแต่สูญหายไปแล้วคือ “การปลูกข้าวไร่” ในยุคที่ผู้คนยังไม่มากนัก ชาวบ้านชุมชนบ้านเมี่ยง เคยปลูกข้าวไร่ ไว้รับประทานเอง โดยเป็นการปลูกในลักษณะการทำไร่เลื่อนลอย คือหมุนเวียนไปปลูกข้าวทุก 2 – 3 ปี หมายความว่าในแต่ละปีจะปลูกไม่ซ้ำที่กัน สำหรับการเตรียมดินเพื่อปลูกข้าวไร่นั้น ชาวบ้านต้องโค่นต้นไม้ใหญ่ลงแล้วรอให้ไม้แห้ง ราวๆเดือนเมษายนจะจุดไฟเผาเศษหญ้า เศษไม้ในไร่ที่เรียกว่า “เฮาะไฮ่” เวลา ฝนตกลงมาประมาณเดือนแปดเหนือ (พฤษภาคม) จึงเริ่มลงมือปลูกข้าว วิธีการปลูกข้าวชาวบ้านก็จะเอาไม้แหลมๆแทงลงดินเป็นหลุมเล็กๆเป็นแถว คนที่ตามมาข้างหลังก็จะหยอดเมล็ดข้าว

ลงไปในหลุมตามแนว การดูแลรักษาก็เพียงคอยถอนวัชพืช ประมาณเดือนยี่เหนือ (พฤศจิกายน) ก็จะลงมือเก็บเกี่ยวผลผลิต โดยใช้มือรวบรวงข้าวใส่ “แปม” (ตะกร้า) ที่ผูกติด สะเอวไว้ เมื่อเต็มแล้วก็เทใส่กระสอบ ที่ต้องเก็บเกี่ยวแบบนี้เพราะเป็นเชิงเขาที่ค่อนข้างชัน การปลูกข้าวไร่ นั้นต้องอาศัยแรงงานของสมาชิกทุกคนในครัวเรือน ไม่ว่าจะเป็นเด็กเล็กก็ต้อง ไปช่วยพ่อแม่ทำงานหมดเนื่องจากไร่ข้าวจะอยู่ห่างไกลออกไปจากหมู่บ้าน เนื่องจากบริเวณ ป่าในหมู่บ้านเองก็เป็นสวนเมืองหมด “...ต้องไปช่วยกันหมดทั้งครอบครัว เพราะไร่มันอยู่ไกล บ้าน...” ต่อมาเมื่อมีการประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวน ในปีพ.ศ. 2504 ชาวบ้านจึงไม่สามารถ บุกรุกป่าได้อีก จึงต้องเลิกการปลูกข้าวไร่

นอกจากอาชีพหลักคือการทำเหมือง การปลูกข้าวไร่ แล้ว ยามว่างชาวบ้านก็จะ ปลูก ผัก เลี้ยงไก่ เลี้ยงหมู เลี้ยงวัว(แบบปล่อย) และยังมีการจักสานเครื่องใช้ที่ต้องนำมาประกอบ การทำเหมืองและใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น สานหมวก กล่องใส่ข้าว กระจาด ตะกร้า ฯลฯ สิ่ง เหล่านี้เป็นวิชาชีพที่ถ่ายทอดกันมาเพื่อการดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน

กระบวนการถ่ายทอดความรู้ในการประกอบอาชีพให้คงอยู่อย่างต่อเนื่องนั้น ผ่าน กระบวนการถ่ายทอดของครอบครัว ได้แก่ พ่อแม่ ที่ปลูกฝังให้แก่ บุตรหลาน สิ่งที่คนรุ่นใหม่ได้ รับการถ่ายทอดจึงมีใช้ความรู้อย่างเดียวแต่หมายรวมถึงวัฒนธรรม หรือ “ฮึดฮอย” ที่ถือปฏิบัติ กันมาได้แก่ ความไว้วางใจ (trust) ความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา (reciprocity) การรักษา ทรัพยากรธรรมชาติที่คงสภาพความอุดมสมบูรณ์ ที่สืบทอดต่อๆมา กระบวนการสะสมทุนชุมชน ของหมู่บ้านเมือง จึงเป็น “ต้นทุน” สำคัญที่นำมาสู่อาชีพใหม่โดยมี ทุนธรรมชาติ และทุน ความรู้เดิมในการทำเหมืองเป็นตัวขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงภายใต้ยุคของความทันสมัย (civilization) ที่ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชน ความเข้มแข็งของทุนชุมชนที่สะสมมา จึงเป็น ฐานสำคัญที่นำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบใหม่ ของชุมชนบ้านเมือง

บทที่ 3

การปรับตัวของชุมชน ภายใต้กระบวนการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความทันสมัย

การพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย เริ่มตั้งแต่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผน 1 ตั้งแต่ พ.ศ. 2504 – 2509 โดยเน้น การสร้างบริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจต่างๆ เช่น การคมนาคมขนส่ง การชลประทาน และการพลังงาน แต่สำหรับหมู่บ้านเมือง ซึ่งเป็นหมู่บ้านเล็กที่อยู่ห่างไกล และระบบการผลิตของชุมชนไม่ได้ผลิตสินค้าที่เป็นความต้องการของตลาดส่วนใหญ่ ดังเช่น ชุมชนอื่นๆ ดังนั้น กว่าชุมชนแห่งนี้จะมีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ก็อยู่ในช่วงสุดท้ายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผน 3 ตั้งแต่ พ.ศ. 2515 – 2519 ซึ่งก่อนหน้านั้น ชาวบ้านต้องอาศัยการเดินทางด้วยเท้า ในการติดต่อกับชุมชนนอกหมู่บ้าน “...เมื่อก่อน ก็ เดินเอา ขึ้นสันดอย ลัดป่าไป ...มามีถนนก็ตอน พ.ศ. 2519 สมัยคึกฤทธิ์ เป็นนายก...” แต่ยังเป็นถนนที่เดินทางได้สะดวกในช่วงฤดูแล้งเพราะมีลักษณะเป็นถนนลูกรัง ต่อมาในช่วงปีพ.ศ. 2526 หมู่บ้านนี้จึงเริ่มมีไฟฟ้าใช้เป็นครั้งแรก เป็นไฟฟ้าพลังน้ำ โดยความร่วมมือระหว่าง ชุมชนและภาครัฐ โดยวัตถุประสงค์เครื่องจักร รัฐเป็นผู้สนับสนุน ชาวบ้านรับผิดชอบเกี่ยวกับวัสดุในท้องถิ่นและแรงงาน “...ไฟฟ้าเริ่มสร้างเมื่อปี 2525ได้ใช้งานก็ปี 2526 ผมได้ปรึกษากับ โครงการหลวง ช่วยประสานงานกับ กรมพลังงาน เขาให้งบมาสร้างไฟฟ้าพลังน้ำ เขาให้ชาวบ้านมีส่วนร่วม ทางหลวงจะเป็นเครื่องจักรกล สายไฟและช่าง ส่วนเราก็สมทบ หิน ดิน ทราย แรงงานและแม่แบบ...” ดังนั้นหากจะนับการปรับเปลี่ยนของชุมชนบ้านเมืองจึงมีการปรับตัวเข้าสู่ยุคของความทันสมัยอย่างแท้จริง จึงเริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ.2526 เป็นต้นมา

ลัทธิบริโภคนิยม กับ วิถีชีวิตที่เปลี่ยนไปของชุมชนบ้านเมือง

การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านชุมชนบ้านเมือง ซึ่งเป็นผลจากกระแสการพัฒนาที่เน้นความสะดวกสบาย ความรวดเร็ว กระทั่งต่อความเป็นอยู่ ของชาวบ้านอย่างมหาศาล ชาวบ้านส่วนใหญ่เปิดใจรับระบบคุณค่าแบบวัตถุนิยมตามกระแสหลักที่ครอบงำอยู่ ความต้องการให้ได้มาซึ่งเงินและทรัพย์สินมีเพิ่มมากขึ้นและมีแนวโน้มที่จะใช้จ่ายมากกว่ารายได้ที่ตนมีอยู่ สิ่งอุปโภคบริโภคที่มี “นายหน้า” มาหยิบยื่นอำนวยความสะดวกสบายให้ถึงหมู่บ้านนั้นหมายถึง ค่าใช้จ่ายที่เพิ่มมากขึ้น สินค้าฟุ่มเฟือย อาทิ ตู้เย็น โทรทัศน์ เตาแก๊ส เครื่องซักผ้า ฯลฯ เป็นสิ่งที่ร้านค้าในอำเภอเสนอรายการให้ชาวบ้านสามารถผ่อนได้ ผลที่ตามมาคือปัญหานี้สิน ที่เกิดจากสินค้าเงินผ่อน “...พอรู้ข่าวว่ามีไฟฟ้าถึงหมู่บ้านพวกร้านขายเงินผ่อนก็

เข้ามาเลย ได้เงินจาก ชาวบ้านเป็นแสน อย่างดูเ็นไม่จำเป็นเลย ถ้าไม่ใช้ร้านค้า อยากกินน้ำเย็น ความจริงน้ำเปล่า เราก็เ็นอยู่แล้วนะ แต่ก็เหอไปกับเขา ไม่มีก็เอนเอา....” รายจ่ายที่เพิ่มขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องปรับวิธีการผลิตใหม่ให้ สมดุลกับรายจ่ายที่เพิ่มขึ้น จากเดิมที่เงินทำหน้าที่รับใช้และเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก ในการแลกเปลี่ยนเพียงปัจจัยสี่ให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ ได้กลับกลายมาเป็นเครื่องมือของลัทธิบริโภคนิยม โดยกระตุ้นให้ชาวบ้านเกิดความอยากได้ในสิ่งที่ไม่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตเท่าไรนักผ่านระบบการโฆษณาชวนเชื่อ ดังนั้นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นเครื่องมือในการผลิตของชุมชนและใช้เป็สิ่งแลกเปลี่ยนผลผลิตกับชุมชนภายนอกในเรื่องการผลิตเมียงอย่างเดียว จึงไม่พอเพียงต่อการแสวงหาเงินตรามาใช้จ่ายเพื่อแลกกับสิ่งของที่ต้องการบริโภค ชาวบ้านต้องชวนหาหากิจกรรมทางเศรษฐกิจ นอกเหนือจากการปลูกเมียงเพิ่มขึ้น โดยมีเงื่อนไขว่า ต้องใช้ต้นทุนเดิมที่มีอยู่ จึงมีการริเริ่มที่จะแปรรูปเมียงและปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่นมาเพิ่มพูนรายได้ของชุมชน เทคนิคการผลิตและพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ที่เข้ามา ได้มาพร้อมกับความรู้ชุดใหม่ที่ได้รับจาก “นักวิชาการ”

การประสานกันระหว่างความรู้ชุดใหม่ กับ ความรู้ชุดเดิม

แม้การทำเมียงปัจจุบัน ยังมีตลาดรองรับอยู่ แต่เนื่องจากความนิยมในการบริโภคเมียงลดลงมากในยุคปัจจุบัน คนที่ยังรับประทานเมียงส่วนใหญ่คือกลุ่มที่มีอายุ 40 ปีขึ้นไป และกระบวนการทำเมียงก็เป็นเรื่องที่ยุ่งยาก ทำให้การถ่ายทอดกระบวนการทำเมียงสู่เด็กรุ่นหลังๆจะหมดไปคนที่ทำเมียงในปัจจุบันจะเป็นคนในรุ่นอายุ 30 กว่าปี ขึ้นไป เพราะคนรุ่นใหม่จะไม่ชินต่อความยากลำบากในการปีนเขาเพื่อเก็บใบเมียง “...ลูกหลานสมัยนี้เริ่มหาอาชีพที่ทำในร่ม ซึ่งเราก็บังคับเขาไม่ได้ เขาบอกว่าข้างล่างสบายกว่า ตอนนี้ก็เหลือรุ่นผมนี้แหละประมาณ 30กว่าขึ้นไป...”

และสิ่งที่ตามมากับความเจริญที่เข้ามาสู่หมู่บ้าน ได้แก่ การคมนาคมสะดวกขึ้นการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ต่ออาชีพการทำเมียง คือการขาดแรงงาน เพราะกระบวนการผลิตต้องการแรงงานจำนวนมากในการเก็บใบเมียงให้ทันในระยะของการผลิใบอ่อน แรงงานที่เคยรับจ้างเก็บใบเมียงในชุมชน มีช่องทางที่จะไปรับจ้างนอกหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้น เพราะรายได้ดีกว่า และมีความเหนื่อยยากน้อยกว่าการเก็บใบเมียง หากจะพึ่งแรงงานในครอบครัว ได้แก่ เด็กๆที่เป็นคนรุ่นใหม่ แรงงานกลุ่มนี้ก็เข้าสู่ระบบโรงเรียนมากขึ้น ไม่สามารถมาช่วยพ่อแม่ได้ สิ่งพ่อแม่หวังคืออยากเห็นอนาคตของลูกจะได้ทำงานที่ไม่ต้องใช้แรงงานมากเหมือนตนเอง เพราะฉะนั้น วิถีทางเดียวที่จะเลื่อนชั้นทางสังคม (social mobility) ให้บุตรหลานของตนเองได้ คือการศึกษา ดังนั้น เด็กยุคใหม่จึงไม่สามารถเป็นแรงงานช่วยเก็บใบเมียงได้อีก “...ทำไ้ได้เด็กๆก็ต้องเรียนหนังสือ วันเสาร์อาทิตย์ ก็มีกิจกรรมของเขา พ่อแม่ก็ไม่อยากให้ลูกลำบาก เพราะการทำงานบนดอย อาชีพเก็บเมียง มันทุกข์ยากลำบาก หน้าฝน ก็มีทั้ง ยุง แมลง ตัว

การส่งเสริมอย่างต่อเนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ กลับมาฟื้นฟูอีกครั้งในราวๆ พ.ศ. 2538 – 2539 และราคากาแฟดิบก็สูงขึ้นถึงกิโลละ 11 บาท จึงทำให้มีคนสนใจปลูกมากขึ้น “...กาแฟนี่ปลูกมาหลายปีแล้ว แต่ไม่ค่อยสนใจกัน ช่วงก่อนมีคนปลูกไม่มาก หากว่ามี 20 คน จะมีคนปลูกประมาณ 5 คน แต่เดี๋ยวนี้ปลูกกันทั่วไปหมด...”

พื้นที่ในการปลูกกาแฟจะอาศัยพื้นที่ในสวนเมี่ยงนั่นเอง และจากประสบการณ์เดิมของการปลูกเมี่ยงมาก่อน จึงเป็นพื้นฐานให้ชาวบ้านส่วนใหญ่หันมาปลูกกาแฟเพิ่มเติมจากการปลูกเมี่ยง “...ทุกคนส่วนใหญ่จะปลูกกาแฟตามช่องว่างของต้นเมี่ยง เพราะกาแฟมันชอบที่เย็นและมีแดด ชอบน้ำพอสมควร จึงขึ้นได้ดีตามสวนเมี่ยง ก็นับว่าเป็นโชคของเรา หลายๆ ครอบครัวก็มีรายได้เพิ่มจากการทำสวนกาแฟ...”

การปลูกกาแฟค่อนข้างจะยุ่งยากในขั้นตอนการปลูกเพราะต้องอาศัยการดูแลมากกว่าการปลูกเมี่ยง แต่ชาวบ้านเห็นว่าขั้นตอนการผลิตหรือเก็บเกี่ยวจะสบายกว่าการทำเมี่ยง การปลูกกาแฟต้องมีการใส่ปุ๋ย รดน้ำ บำรุงดินสม่ำเสมอ ยาฆ่าแมลง

ถาม: ปลูกกาแฟกับปลูกเมี่ยงอย่างไรไหนลำบากกว่ากัน

ตอบ: เมี่ยงลำบากกว่าเพราะเมี่ยงต้องไปเอาไม้ตอก ไม้พินเอามาเก็บเอมารัด แต่กาแฟ จะลำบากตอนการเอาใจใส่ดูแลตั้งแต่การปลูกแล้ว เพราะต้องใส่ปุ๋ย รดน้ำ ต้องหมั่น

พรวนดิน ถางหญ้า ให้อากาศถ่ายเทสะดวก จึงจะโตงอกงามดี จะปล่อยทิ้งไว้อย่าง เมี่ยงไม่ได้ อีกอย่างเมี่ยงไม่ต้องปลูกเองเพราะเขาปลูกให้แล้ว

การทำกาแฟนั้นต้องอาศัยความรู้ใหม่ และชาวบ้านมีความเห็นว่า หากแปรรูปกาแฟให้พร้อมบริโภคจะทำให้ได้ราคาที่สูงขึ้น จึงมีการรวมกลุ่มผู้ปลูกกาแฟขึ้นเพื่อการสนับสนุนงบประมาณจากแหล่งเงินทุนต่าง ๆ ในการจัดหาอุปกรณ์ในการแปรรูปกาแฟ ซึ่งกระบวนการแปรรูปก็เป็นขั้นตอนที่ชาวบ้านเรียนรู้จากโครงการหลวงศูนย์ดินตก

ถาม: เมื่อรวมกลุ่มแล้วมีผลดีอย่างไรคะ

ตอบ: ผลดีก็คือว่าเมื่อรวมกลุ่มกันแล้วเราสามารถดึงงบประมาณจากที่อื่นมาได้ครับ นอกจากนี้แล้วเวลาทำอะไรมันก็เป็นกลุ่มเป็นก้อน เวลาขายก็เข้ากลุ่มสหกรณ์ของเรา งบประมาณที่จะมาแปรรูปกาแฟ หรือเครื่องที่จะมาไม่เราทำเองไม่ได้

แต่กระบวนการเหล่านี้ยังอยู่ในระดับที่กำลังพัฒนาแนวทางการดำเนินงานอยู่ นอกเหนือจากกระบวนการผลิตในเชิงเกษตรกรรมแล้ว

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์วิถีใหม่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจอีกกิจกรรมหนึ่งซึ่งเป็นแหล่งรายได้ใหม่ของชุมชนบ้านเมี่ยง ซึ่งชุมชนไม่มีประสบการณ์มาก่อน เป็นการนำเข้าสู่จากชุมชนภายนอกผ่านการร่วมมือของผู้นำ ชุมชนคือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะ Home Stay กิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะนี้เข้ามา

ซึ่งกิจกรรมเชิงเศรษฐกิจในลักษณะการบริการอีกหลากหลายกิจกรรม ล้วนเป็นกิจกรรมใหม่ที่ชุมชนต้องพึ่งพิงพึ่งพิงความรู้จากสังคมภายนอกแทบทั้งสิ้น

การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว เป็นนโยบายหนึ่งของรัฐที่เร่งผลักดันให้ขยายการดำเนินงานและถือว่าอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญส่วนหนึ่งของประเทศ ข้อมูลจากกองสถิติและวิจัยการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้สรุปว่า ในปี 2541 ประเทศไทยมีรายได้จากการท่องเที่ยวถึง 242,177 ล้านบาท และมีจำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติเดินทางเข้ามาท่องเที่ยวเป็นจำนวน 7,864,930 คน แนวโน้มดังกล่าวทำให้ประเทศไทยได้ให้ความสนใจที่จะสนับสนุนให้เกิดการท่องเที่ยวที่จะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ชนบทธรรมเนียมประเพณีของชุมชนให้น้อยที่สุด จึงเกิดโครงการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ(Ecotourism)ขึ้น สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ได้ให้ความหมายของ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ไว้ว่า “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ คือการท่องเที่ยวอย่างมีความรับผิดชอบต่อแหล่งธรรมชาติ มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น และแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมและการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ที่เกี่ยวข้อง ภายใต้การจัดการอย่างมีส่วนร่วมของท้องถิ่น เพื่อมุ่งให้เกิดจิตสำนึกต่อการรักษาระบบนิเวศอย่างยั่งยืน” และในปี พ.ศ.2545 องค์การสหประชาชาติได้ประกาศให้เป็นปีสากลแห่งการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้กำหนดนโยบายและแผนยุทธศาสตร์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศนี้ โดยเน้นให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรในชุมชนเพื่อนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมประเพณี และวิถีการดำเนินชีวิตในชุมชนอย่างสมดุล โดยเน้นการให้ความรู้ในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ในแง่ของการกระจายรายได้สู่สมาชิกทุกคนในชุมชนอย่างเป็นธรรม

องค์ประกอบและลักษณะพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (Ecotourism)หรือการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์(Conservation Tourism) ตามคำจำกัดความของ สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย มีดังนี้

อะไร(What)

การท่องเที่ยว กระบวนการท่องเที่ยวที่มีองค์ประกอบ 3 ด้าน คือ ทรัพยากรการท่องเที่ยว ตลาดการท่องเที่ยวและการบริการ การท่องเที่ยวมีการเดินทางเข้ามาเกี่ยวข้อง การท่องเที่ยวจึงเป็นกระบวนการที่ตอบสนองความพึงพอใจของนักท่องเที่ยว โดยมีเป้าหมายทางสังคมและเศรษฐกิจ

มีความรับผิดชอบต่อ เป็นการขยายกระบวนการท่องเที่ยวที่ครอบคลุมถึงรูปแบบการท่องเที่ยวและพฤติกรรมที่มีความรับผิดชอบต่อการท่องเที่ยว สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและ

สังคม ทั้งที่เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว การบริการท่องเที่ยว การตลาด นักท่องเที่ยว รวมทั้ง ผู้เกี่ยวข้อง

ที่ไหน(Where)

แหล่งธรรมชาติ หมายถึง แหล่งดึงดูดทางธรรมชาติซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของการท่องเที่ยว แหล่งธรรมชาตินี้อาจมีองค์ประกอบเฉพาะที่เป็นธรรมชาติหรือองค์ประกอบอื่นๆ จุดเน้นของการท่องเที่ยวคือ ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในแหล่งธรรมชาติ ที่สำคัญคือความหลากหลายทางชีวภาพ แหล่งธรรมชาตินี้อาจไม่จำกัด หรือจำเป็นต้องเป็นแหล่งท่องเที่ยวตามที่กำหนดไว้ก็ได้ หากมีการท่องเที่ยวขึ้นในพื้นที่ใดก็สามารถทำให้เกิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้

มีเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น เอกลักษณ์ คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของแหล่งจุดหมายการท่องเที่ยว เป็นอัตลักษณ์หรือเป็นลักษณะจริงแท้ของสถานที่นั้น หรือเกิดขึ้นเฉพาะถิ่นไม่เหมือนใคร ทั้งนี้มุ่งเน้นที่ระบบนิเวศของพื้นที่เป็นสำคัญ เอกลักษณ์เฉพาะถิ่นนอกจากจะเป็นสิ่งดึงดูดความสนใจนักท่องเที่ยวแล้ว ยังเป็นสิ่งที่ต้องรักษาไว้ไม่ให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไปอันเนื่องมาจากการท่องเที่ยว หากมีการเปลี่ยนแปลงต้องเป็นไปตามธรรมชาติ

แหล่งวัฒนธรรม เป็นสถานที่จุดหมายของการท่องเที่ยวที่เป็นแหล่งวัฒนธรรม หรือเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน วัฒนธรรมในที่นี้หมายรวมถึงประติสักรกรรมของมนุษย์อื่น ๆ เช่นโบราณสถาน โบราณวัตถุ และแหล่งโบราณคดี แหล่งวัฒนธรรมโดยทั่วไป เป็นผลิตผลของความเจริญของมนุษย์ เป็นวิถีชีวิตที่พัฒนาจากลักษณะส่วนบุคคลจนเป็นสังคมดัดแปลง เปลี่ยนแปลงธรรมชาติ เป็นกระบวนการพัฒนาของมนุษย์ที่ยากจะหยุดยั้ง ความแตกต่างของแต่ละวัฒนธรรมเป็นสิ่ง ดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว

เกี่ยวเนื่องกับระบบนิเวศ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้จำกัดแหล่งท่องเที่ยวเฉพาะที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องหรือมีวิถีตามธรรมชาติ และเป็นวัฒนธรรมที่ยังคงอยู่ภายใต้หรือเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่ยังคงไว้ซึ่งเอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่น อาจกล่าวได้ว่าแหล่งธรรมชาติที่มี เอกลักษณ์เฉพาะท้องถิ่นและแหล่งวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีรากฐานอยู่กับธรรมชาติ

มีวิธีการอย่างไร (How)

มีกระบวนการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่ขาดไม่ได้ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม กระบวนการเรียนรู้จะเกิดขึ้นทุกขณะทุก ขั้นตอนของการจัดการท่องเที่ยว ซึ่งจะทำให้เกิดการส่งเสริมประสบการณ์ที่ดีและมากขึ้นตามลำดับ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การเรียนรู้ร่วมกันในหมู่ผู้เกี่ยวข้อง การเรียนรู้ได้มุ่งเน้นเฉพาะนักท่องเที่ยวเท่านั้น แต่รวมถึงผู้เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ นักท่องเที่ยว และประชาชนในท้องถิ่น

อยู่ภายใต้การจัดการ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะต้องมีการจัดการที่ดี ถูกต้องตามหลักวิชาการ ต้องมีการเตรียมการวางแผนพัฒนาและปฏิบัติอย่างถูกต้อง

สิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมของแหล่งท่องเที่ยวต้องได้รับการจัดการ เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบทั้งต่อสิ่งแวดล้อมในพื้นที่และสิ่งแวดล้อมโดยรวม สิ่งแวดล้อมในที่นี้หมายถึงสิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรของแหล่งธรรมชาติ และ/หรือวัฒนธรรมที่มีอยู่

การท่องเที่ยว หมายถึงการจัดการท่องเที่ยวที่ครอบคลุมทั้งด้านการจัดการทรัพยากร แหล่งท่องเที่ยว การบริการ และการตลาดที่ถูกต้องเหมาะสม

การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การมีส่วนร่วมหมายถึงการมีสิทธิในการควบคุม ดูแลกระบวนการท่องเที่ยว โดยมีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นการสำรวจ วางแผน จัดการ ดำเนินการ ซึ่งนอกจากจะก่อให้เกิดรายได้หรือผลประโยชน์ต่อท้องถิ่นแล้ว ยังชี้ถึงความสำคัญของท้องถิ่น และเป็นกระบวนการเรียนรู้สู่การพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนด้วย

การจัดการของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ท้องถิ่นต้องมีส่วนร่วม ท้องถิ่นในที่นี้อาจหมายถึง ชุมชน หรือประชาชน หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นก็ได้ ทั้งนี้ควรเป็นองค์กรท้องถิ่นที่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง ประชาชนส่วนใหญ่เป็นผู้กำกับองค์กรอย่างเป็นทางการในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ให้ความสำคัญและเน้นประชาชนในพื้นที่เป็นหลัก ส่วนประชาชนในชีวมนทลก็มีความสำคัญควรมีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน

มีจุดประสงค์ใด (For What)

มุ่งให้เกิดจิตสำนึก วัตถุประสงค์ของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ หรือกระบวนการเรียนรู้การจัดการที่ถูกต้อง มุ่งให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดจิตสำนึก มีภาวะจิตที่ตื่นและรู้ตัว สามารถตอบสนองต่อ สิ่งเร้าประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ สัมผัสด้วยกายอย่างแท้จริง ไม่เพียงแต่มีความเข้าใจเท่านั้น หากแต่สามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นธรรมชาติโดยอัตโนมัติ

การรักษาระบบนิเวศ มุ่งให้เกิดการรักษาระบบนิเวศ ไม่ให้ถูกทำลายหรือเปลี่ยนแปลงไป คงสภาพการ มีปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างมีสมดุลให้นานที่สุด

มีความยั่งยืน การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จะส่งผลต่อเนื่องถึงการท่องเที่ยวที่ยั่งยืน ซึ่งจะเกิดขึ้นในความยั่งยืนของทุกองค์ประกอบ อยู่ในกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแผนปฏิบัติการที่ 21 ซึ่งเป็นผลมาจากการประชุมสุดยอดสิ่งแวดล้อมโลกที่กรุงริโอ เดอ จาเนโร ประเทศบราซิล เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2535

จากแนวคิดดังกล่าวชุมชนบ้านเมียงจึงเป็นชุมชนหนึ่งที่ได้รับการคัดเลือกจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสนับสนุนให้จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ Home Stay ขึ้น ดังได้กล่าวมาตั้งแต่ตอนต้นแล้วว่าจุดเด่นของชุมชนบ้านเมียงคือการมีทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงาม ประกอบกับภูมิอากาศหนาวเย็นตลอดปี ปัจจัยเบื้องต้นที่เอื้อต่อการเป็นแหล่งท่องเที่ยวของคนในชุมชนเมือง อันระยะทางจากตัวเมืองมาถึงชุมชนแห่งนี้ก็ไม่ไกลมากนัก ธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY จึงเป็น “จุดขาย” ของหมู่บ้านนี้เริ่มดำเนินการครั้งแรกในวันที่ 10 ธันวาคม 2543 โดยผู้ใหญ่บ้านได้รับการเสนอแนะครั้งแรกจากบริษัทท่องเที่ยวของเอกชนและได้รับการสนับสนุนจากการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ให้เข้ารับการอบรมในกรุงเทพมหานคร เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบและแนวทางการดำเนินงานในแง่ของหลักการและเงื่อนไขความพร้อมของชาวบ้านที่จะดำเนินกิจกรรมในลักษณะของการให้บริการ เมื่อเปิดกิจการครั้งแรกได้รับความร่วมมือจากองค์กรเอกชนนำนักท่องเที่ยวชาวญี่ปุ่นเป็นคณะแรกเข้าพักที่บ้านของผู้ใหญ่บ้านเอง และมีการสรุปผลร่วมกับคณะชาวบ้านที่มีส่วนเกี่ยวข้อง

“... ผมได้คุยกับคุณสมศักดิ์ ซึ่งเขามีทัวร์เขาก็อธิบายให้ฟังว่า คือลักษณะที่เอาแขกหรือคนต่างเมืองมาพัก มากิน มาใช้ชีวิตร่วมกับเจ้าของบ้าน นั่นแหละคือ HOME STAY โดยที่เราไม่ต้องปรับอะไร เขานั้นแหละจะต้องปรับตัวเข้ากับเราไม่จำเป็นว่าห้องอาบน้ำจะต้องเอาฝักบัวมาใช้ ไม่ใช่แบบนั้นมันผิดทาง จากนั้นผมก็เข้าไปรับการอบรมที่ โรงแรม S.P.ปาร์ค ที่กรุงเทพ แล้วเริ่มเปิดตัวเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว ต่อมามูลนิธิอาสาสมัครเพื่อสังคมก็ทดลองเอาญี่ปุ่นมาทดลองอยู่ที่บ้านผมก่อน ผมก็กระจายให้พัก แยกชุดนี้พักได้ 4 วันก็กลับ เราก็มานั่งประชุมกับผู้รับแขกทั้งหลาย...ต่อมาก็เปิดตัวอย่างเป็นทางการในวันที่ 10 ธันวาคม 2543...”

การคัดเลือกว่าบ้านของใครเหมาะจะเข้าร่วมโครงการนั้นพิจารณาจากความพร้อมของ เจ้าของบ้านในด้าน สถานที่ อุปกรณ์ในการรับแขก เช่น เครื่องนอน ภาชนะที่ใช้ในการรับแขก ห้องน้ำ ห้องส้วม “...บ้านหลังใดจะรับต้องลงทุน ซื่อที่นอน หมอนมุ้ง ถ้วยไห ตะไลป้าก (ถ้วยโก โอซาม) ห้องน้ำห้องท่าต้องให้พร้อม สะอาดสะอาด...” ซึ่งจะมีคณะกรรมการตรวจสอบความพร้อมของบ้านที่จะเข้าร่วมโครงการ ตามคำแนะนำของบริษัททัวร์และเจ้าหน้าที่ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย รวมถึงจากความรู้ที่ผู้นำได้รับการอบรมมา แต่มีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ไม่เข้าร่วมโครงการนี้เพราะเห็นว่าสภาพบ้านของตนเองยังไม่พร้อมที่จะรองรับนักท่องเที่ยว อีกประการหนึ่งยังไม่คุ้นเคยที่จะให้คนแปลกหน้ามาร่วมกินอยู่หลับนอนที่บ้าน

การเปิดหมู่บ้านโดยเน้นการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นั้นผลดีที่ได้ตามมาคือ ชาวบ้านช่วยกันรักษาความสะอาดของหมู่บ้านเพิ่มมากขึ้นนอกจากนี้ยังเกิดการอนุรักษ์พันธุ์ธรรมชาติและสนับสนุนให้เกิดอาชีพใหม่ๆในชุมชนเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว แต่มีนักท่องเที่ยวบางกลุ่มที่

ไม่เข้าใจ การพักกับชาวบ้านโดยเฉพาะนักท่องเที่ยวที่เป็นคนไทย จะมองว่าขาดสิ่งอำนวยความสะดวก "...มีนักท่องเที่ยวคนไทยบางกลุ่มมาเห็นแล้ว บอกว่าพักไม่ได้คิดว่าจะมีห้องน้ำส่วนตัว มีเตียงสปริงให้นอน มีกอล์ฟให้ตีเล่น แบบนี้เขาไม่เข้าใจ ไปยึดสิ่งปรุงแต่งหลอก..."

ปัจจุบันมีบ้านที่เปิดเป็น HOME STAY จำนวน 13 ครอบครัวการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ HOME STAY นี้จัดทำในรูปสหกรณ์ และได้รับการคัดเลือกให้เป็นสินค้าในลักษณะหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ทั้งนี้ การจะให้กิจกรรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะ HOME STAY ดำเนินกิจกรรมได้อย่างเรียบร้อย ชุมชนบ้านเมียงได้กำหนดเป็นกฎระเบียบไว้ว่า

วิธีการจัดนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ แบบ HOME STAY นักท่องเที่ยวจะต้องแจ้งล่วงหน้าให้คณะกรรมการสหกรณ์ฯ รับทราบก่อน จนกว่าจะได้รับการแจ้งตอบรับ การเดินทางเข้ามาในหมู่บ้านจะต้องปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ ดังนี้

- 1.กรอกใบสมัคร ตามแบบที่คณะกรรมการกำหนดและต้องชำระเงินค่าใช้จ่าย ก่อนเข้าพัก
- 2.ในการเดินทางท่องเที่ยว ในพื้นที่ป่าต้องใช้ผู้นำเที่ยวของหมู่บ้านเป็นมัคคุเทศก์ เพื่อเดินทางตามเส้นทางที่กำหนด เพื่อป้องกันผลกระทบที่อาจเกิด เช่น การพลัดหลง
- 3.ตลอดเส้นทางท่องเที่ยวจะต้องไม่ทิ้งขยะโดยเด็ดขาด ให้นำไปทิ้งตามจุดที่กำหนด
- 4.ไม่ส่งเสียงดัง ยิงปืน หรือล่าสัตว์ ซึ่งเป็นการรบกวนสัตว์ป่าและนักท่องเที่ยวอื่น
- 5.ไม่ก่อไฟก่อนได้รับอนุญาต และต้องดับสนิทเมื่อเสร็จภารกิจแล้ว
- 6.ต้องดับบุหรี่ให้สนิทก่อนทิ้ง และทิ้งตามจุดที่กำหนดไว้
- 7.ไม่อนุญาตให้ขีดเขียน ทำสัญลักษณ์อื่นใด ที่เป็นการทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม
- 8.ไม่อนุญาตให้นำของป่าออกจากพื้นที่
- 9.พ่อค้า แม่ค้า ที่นำของมาจำหน่าย ต้องจ่ายค่าบำรุงสถานที่ วันละ 20 – 100 บาท และต้องจำหน่ายในพื้นที่ที่กำหนดให้ และต้องดูแลทำความสะอาดในพื้นที่ที่จำหน่ายให้สะอาดตลอดเวลา
- 10.ไม่กระทำการอันใดที่ผิดจารีตประเพณีอันดีงามของท้องถิ่นไทย
- 11.เมื่อจะเดินทางกลับ ต้องแจ้งให้เจ้าของพื้นที่ทราบ พร้อมรับการตรวจสอบเพื่อมิ ให้นำทรัพยากรสิ่งอื่นใดออกจากพื้นที่ ก่อนได้รับอนุญาต

ค่าใช้จ่ายการท่องเที่ยว

1.ค่าที่พัก HOME STAY	คืนละ	100 บาทต่อคน
2.ค่าอาหาร	มื้อละ	50 บาทต่อคน
3.ค่าบริการเจ้าของบ้าน	วันละ	100 บาทต่อคน
4.ค่าบำรุงกิจกรรมในหมู่บ้านที่พาไปชม		100 บาทต่อคน (เก็บครั้งเดียว)
5.ค่าบำรุงสถานที่ท่องเที่ยวของหมู่บ้าน		100 บาทต่อคน (เก็บครั้งเดียว)
6.ค่าเช่าเต็นท์ของหมู่บ้าน	เล็ก 100 บาท ใหญ่	150บาทต่อวัน
7.ค่าบำรุงสถานที่กรณีนำเต็นท์มาเองหรือเช่า		50 บาทต่อวัน
8.ค่าชมการแสดงและร่วมพิธีบายศรีสู่ขวัญ ชุดละ		1,500 บาทต่อครั้ง
9.ค่าชมการแสดงดนตรีพื้นเมือง		1,000 บาทต่อครั้ง
10.ค่าชมการแสดงศิลปะพื้นบ้าน(ฟ้อนเล็บ,ฟ้อนเทียน)		1,000บาทต่อครั้ง
11.ค่าจ้างผู้นำเที่ยว(มัคคุเทศก์)		200บาทต่อวัน
(กรณีพักค้างคืนในป่าหรือพาเที่ยวกลางคืน)เพิ่มอีก		100บาทต่อครั้ง
12.ค่าเช่าพาหนะ(ตามประเภทที่นักท่องเที่ยวใช้บริการ)		100-1,000 บาทต่อครั้ง

หมายเหตุ ทุกอย่างชำระเงินตามที่ใช้บริการจริง เพราะกิจกรรมการท่องเที่ยวนี้เป็นของ ชุมชน ต้องการให้มีการกระจายรายได้ให้ชุมชนอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมทุกฝ่าย

การดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวนี้นับว่าเป็นการกระจายรายได้ให้แก่ชาวบ้าน ที่แม้จะไม่ได้ร่วมเป็นเจ้าของบ้านที่ให้นักท่องเที่ยวพักแต่ก็สามารถมีรายได้จากการขายบริการให้นักท่องเที่ยว ในลักษณะของการจำลองการแสดง วัฒนธรรม ประเพณีของหมู่บ้านให้นักท่องเที่ยวได้บริโภค ชาวบ้านมีความเห็นว่าอาชีพใหม่ที่เกิดขึ้นมาเป็นการเพิ่มรายได้และยังได้แสดงออกในกิจกรรมที่ตนเองชอบและถนัด นอกจากนี้ยังเกิดอาชีพใหม่ได้แก่ มัคคุเทศก์ หมอนวดแผนไทย เพื่อให้บริการแก่นักท่องเที่ยวอีกด้วย ซึ่งความรู้ในการประกอบกิจกรรมเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงานในการจัดฝึกอบรมให้กลุ่มแม่บ้าน โดยได้รณรงค์ให้ใช้สมุนไพรในชุมชนมาประกอบการนวดเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดด้วย

ถาม : การมี HOME STAY นี้ทำให้ความเจ็บบสหายไปหรือเปล่าคะ

ตอบ : เปล่าครับ เพราะแขกที่มาเขาก็ไม่ได้ทำเสียงดังอะไรความเป็นอยู่เราก็เหมือนปกติ แถมยังมีรายได้อีก

ถาม : รายได้จากอะไรคะ

ตอบ : เจ้าของบ้านที่รับแขกเขาก็จะมีรายได้ ช่างฟ้อน(นางรำ)ก็จะมีรายได้ครั้งละพัน ถ้าช่างฟ้อนมี 9 คนก็หารกัน อย่างผมเล่นดนตรีพื้นเมืองก็จะได้เงินคนละหลายร้อย

ถาม :ไปหัดมาจากไหนคะ

ตอบ :เป็นมาตั้งแต่เด็กแล้วครับ อีกอย่างเราก็ชอบเล่น ปกติเล่นเพื่อคลายเครียด ซ้อมมือด้วย พอมีแขกมาได้เล่นแล้วยังได้เงินอีก ก็ดีครับ เป็นการส่งเสริมรายได้ให้ชาวบ้าน

ระบบการผลิตการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะของ Home Stay ของชุมชนบ้านเมียงค่อนข้างจะสอดคล้องกับแนวคิดของ Dr.Erik Holm Petersen ผู้เชี่ยวชาญพิเศษจากองค์การ ท่องเที่ยวโลก (โครงการวิจัยและพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สำนักงานภาค),2545 :35-36)ซึ่งสรุปรูปแบบการท่องเที่ยวโดยชุมชนในภูมิภาคเอเชีย แปซิฟิก ว่าส่วนใหญ่จะมีลักษณะการดำเนินการกิจกรรมดังนี้

1.การจำหน่ายสินค้าที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชน(Product Sales) เช่น สินค้าหัตถกรรม อาหารประจำท้องถิ่น รวมถึง ทรัพยากรการท่องเที่ยวอื่นๆของชุมชนนั้นด้วย

2.กิจกรรมการแสดงทางวัฒนธรรม(Cultural Shows Activities) เช่น การฟ้อนรำ การละเล่นพื้นบ้าน และการแสดงดนตรีเฉพาะชุมชน เป็นต้น

3.กิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงหมู่บ้าน(Village-Based Activities) หมายถึง กิจกรรมการท่องเที่ยวซึ่งชุมชนโดยชาวบ้านในหมู่บ้านเป็นผู้ดำเนินการเพื่อเสนอแก่นักท่องเที่ยว เช่น การจัด กิจกรรมเดินป่าชมธรรมชาติในบริเวณหมู่บ้านหรือบริเวณใกล้เคียง พร้อมมัคคุเทศก์นำทางโดยคิดค่าใช้จ่ายจากนักท่องเที่ยว

4.กิจกรรมการพักค้างแรมในหมู่บ้าน สำหรับนักท่องเที่ยวที่เดินทางเข้าไปท่องเที่ยวในชุมชนแห่งนั้น ในหลายรูปแบบ ได้แก่

4.1. การจัดแคมป์ (Camping)

4.2.การจัดกิจกรรมที่พักแบบ Home Stay ซึ่งความหมายของคำว่า Home Stay ในภูมิภาคยุโรป หมายถึง การที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวในหมู่บ้านและพักค้างคืนร่วมกับเจ้าของบ้านโดยต้องจ่ายค่าที่พักและอาหารให้เจ้าของบ้าน ซึ่งความหมายนี้มีลักษณะเป็นที่พักประเภท B&B(Bed and Breakfast) และการพักกับครอบครัวของนักเรียนต่างชาติ(Family Stay)

4.3.การจัดสิ่งอำนวยความสะดวกและที่พักแรมในหมู่บ้าน(Village Accommodation Facilities) หมายถึงการที่นักท่องเที่ยวเข้าไปเที่ยวในหมู่บ้านและพักค้างคืนกับเจ้าของบ้านในชุมชนในระยะเวลาสั้นๆ ซึ่งอาจมีการศึกษาแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับเจ้าของบ้าน โดยนักท่องเที่ยวต้องจ่ายค่าที่พักและอาหารให้แก่เจ้าของบ้าน ความหมายนี้จึงค่อนข้างตรงกับคำว่า Home Stay ที่ใช้อยู่ในประเทศไทย ซึ่ง Dr.Erik Holm Petersenเสนอว่า ควรใช้คำว่า Village-Based Overnight Stays หรืออาจเรียกย่อๆว่า village Operation น่าจะตรงความหมายกว่าคำว่า Home Stay

นอกจากนี้ Dr.Erik Holm Petersen ยังได้เสนอให้ องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท) ได้สนับสนุนการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในลักษณะการสร้างมาตรฐานของการจัดการท่องเที่ยวแบบ Home Stay มากขึ้น

การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในลักษณะการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์จึงต้องอาศัยการปรับตัวของชาวบ้านในชุมชนบ้านเมียงค่อนข้างมาก และค่อนข้างจะแตกต่างจากชุมชนอื่นๆ ในลักษณะของ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่คุ้นเคยมาก่อน แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้จะไม่เป็นผลสำเร็จเลย หากชุมชนขาดต้นทุนที่สะสมมาแต่ในอดีต ซึ่งจะเห็นว่าหากสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นต้นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายลง เหมือนชุมชนอื่นๆ การจะคงสภาพของภูมิประเทศที่มีความสวยงาม จนสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวคงทำได้ยาก อีกประการหนึ่งที่ถือว่าการสะสมทุนของคนในชุมชนแห่งนี้โดยการสืบสานความรู้เดิมนับร้อยๆปีให้ยังคงความเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ในวิถีการดำรงชีวิตซึ่งหาได้ยากในชุมชนอื่นๆ ดังเช่นอาชีพการทำเมียง เป็นต้น การเข้ามาของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์นอกจากจะเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตของคนในชุมชนจากงานด้านเกษตรกรรม มาเป็นอาชีพการให้บริการในบางกิจกรรมนั้น แต่จุดขายที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้ได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวคือ กระบวนการผลิตทางเศรษฐกิจที่เป็นวิถีการผลิตแบบเดิมนั้นจะยังคงเป็นอาชีพที่ต้องดำเนินต่อไปอีก ดังนั้นข้อดีของการเข้ามาของอาชีพใหม่คือการทำให้คนในยุคสมัยใหม่ต้องเรียนรู้กระบวนการผลิตแบบเดิมควบคู่ไปด้วย ดังนั้นการสะสมทุนชุมชนแห่งนี้จึงต้องดำเนินต่อไป แม้จะเปลี่ยนบทบาทความสำคัญ จากอาชีพหลักดั้งเดิม มาเป็นอาชีพที่ต้องอนุรักษ์ไว้เพื่อเป็น “จุดขาย” ประกอบการท่องเที่ยวก็ตาม ชุมชนเมียงแห่งนี้จะยังคงถ่ายทอดกระบวนการผลิต “เมียง” ให้คนรุ่นหลังต่อเนื่องไปอีกตราบเท่าที่ยังมี “สวนเมียง” ของตนอยู่

การปรับวิถีการผลิตแบบใหม่ นอกจากจะเป็นการปรับตัวเพื่อความอยู่รอดแล้ว ยังเป็นกลไกที่นำไปสู่ รูปแบบของการรวมกลุ่ม เพื่ออำนาจในการต่อรองเพื่อการพัฒนาให้เข้มแข็งของกลุ่มคนในชุมชน ผ่านทุนชุมชนอีกมิติหนึ่งซึ่งชุมชนบ้านเมียงได้สะสมกันมาช้านาน ได้แก่ “ทุนการเมือง” ซึ่งระบบความสัมพันธ์ของผู้นำในชุมชนบ้านเมียงคือการเป็น “ผู้เชื่อมการเปลี่ยนแปลง” (change agent) ที่สำคัญของชุมชนในยุคของ “ทุนเงินตรา” ที่เข้ามามีบทบาทในการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งจะได้กล่าวในบทต่อไป

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านกับการเสริมสร้างทุนชุมชน

ชุมชนหมู่บ้านเมืองแห่งนี้ นอกจากจะมีอัตลักษณ์ของตนเองในเรื่องของภูมิประเทศแล้ว สิ่งที่เป็นจุดเด่นของชุมชนแห่งนี้ก็ประการหนึ่ง คือกระบวนการสะสมทุนทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็งในรูปแบบของสหกรณ์ โดยการสนับสนุนจากภาครัฐ มาตั้งแต่ปี พ.ศ.2529 ทำให้การดำเนินงานทางเศรษฐกิจของชุมชนที่เกี่ยวกับการรวมกลุ่มเพื่อบริหารจัดการ “ทุนเงินตรา” ทุกเรื่องจะใช้ความรู้ในการบริหารจัดการในรูปแบบสหกรณ์ไปใช้ในการดำเนินงานได้เลย เมื่อกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเข้ามาสู่ชุมชนแห่งนี้ โดยมีปรัชญาหรือหลักการสำคัญของกองทุนดังนี้ (สำนักงานคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ;2544:11)

(๑)เสริมสร้างสำนึกความเป็นชุมชนและท้องถิ่น

(๒)ชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วยคุณค่าและภูมิปัญญา ของตนเอง

(๓)เกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน

(๔)เชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน และประชาสังคม

(๕)กระจายอำนาจให้ท้องถิ่นและพัฒนาประชาธิปไตยพื้นฐาน

การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านพร้อมหลักการดังกล่าว จึงค่อนข้างจะสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนบ้านเมือง ซึ่งมีทุนสังคมด้าน “ผู้นำ” ที่ค่อนข้างเข้มแข็งและเป็นผู้กระตุ้นให้ชาวบ้านกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบเดิมให้สอดคล้องกับสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย

ในบทนี้จึงเป็นการนำเสนอภาพของ“ทุนชุมชน”ที่มีอยู่เดิมและกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมือง โดยแบ่งออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ ดังนี้

1. พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน เป็นการนำเสนอภาพของกลุ่มต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนบ้านเมือง ในลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันในมิติที่เกี่ยวข้องกับ “การบริหารจัดการทุนเงินตรา” เพื่อเสริมสร้างทุนชุมชนให้เข้มแข็ง

2.การดำเนินการกองทุนหมู่บ้านชุมชนบ้านเมือง ที่สะท้อนภาพของการบริหารจัดการกองทุนเงินล้านของชุมชน โดยการใช้ความรู้ชุดเดิมในการบริหารเงินกองทุนที่ชุมชนมีประสบการณ์มาก่อนมาใช้ในการบริหารจัดการ ในด้าน การคัดเลือกคณะกรรมการ ระเบียบกฎเกณฑ์ของเงินกองทุน การพิจารณาให้เงินกู้ยืม รวมถึงการให้ความหมายของกองทุนหมู่บ้าน

บ้านกับการสร้างเสริมชุมชนเดิม และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบายจากทัศนะของสมาชิก กองทุน

พลังกลุ่มของชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน

กองทุนข้าวเพื่อปากท้อง เนื่องจากชุมชนบ้านเมียง ไม่สามารถปลูกข้าวรับประทานเองได้เพราะลักษณะภูมิประเทศไม่เอื้อต่อการปลูก ดังนั้น ภาระที่สำคัญของชุมชนแห่งนี้ คือ การมีข้าวไว้รับประทานให้พอเพียงตลอดปี เมื่อมีงบประมาณการกระตุ้นเศรษฐกิจของรัฐ ที่กำหนดให้หมู่บ้านละหนึ่งแสนบาท คณะกรรมการหมู่บ้านได้ตกลงใช้เงินส่วนหนึ่งเป็น “กองทุนหมุนเวียนข้าวสาร” โดยซื้อข้าวสารมาขายให้แก่ชาวบ้านในราคาที่ถูกกว่าที่จะซื้อจากพ่อค้าคนกลางที่เข้ามาขายใน หมู่บ้าน โดยกองทุนจะตั้งกำไรไว้ 40 บาท ต่อ 1 กระสอบ เพื่อใช้เป็นทุนหมุนเวียนในการพัฒนาหมู่บ้าน 10 บาท และสมทบเป็นงบประมาณซื้อข้าวไว้บริการสมาชิกลูกบ้านทั้งหมด โดยชาวบ้านสามารถซื้อเงินเชื่อได้ “...เอามาเป็นทุนหมุนเวียนข้าวสาร เพราะเมื่อก่อนเราไม่มีทุนกลางตรงนี้ มักจะถูกเอาเปรียบจากพ่อค้า กระสอบหนึ่งเขาเอากำไรเป็นร้อย ข้าวสามถังซื้อมาสี่ร้อย เขาขายเราห้าร้อยหกร้อย...ให้กรรมการไปสืบราคาตามโรงสี ที่ไหนข้าวดีราคาถูก เราซื้อมาแล้วขายพวกเขาเอากำไรสี่สิบบาท เขาเข้าหมู่บ้านสิบบาท...” การตัดสินใจของผู้นำชุมชนที่จะให้สมาชิกในชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้บนพื้นฐานของความต้องการจำเป็นในการดำรงชีวิตได้รับการตอบสนอง จึงทำให้ชุมชนแห่งนี้ไม่มีภาวะเดือดร้อนจนถึงขั้นไม่มีข้าวรับประทาน “...ข้าวนี้ต้องซื้อมาเก็บไว้ก่อนให้พอกิน ขาดไม่ได้ ถ้าขาดเราก็ตอด...” โครงการนี้จึงเป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันของคนในชุมชน มิได้มุ่งหวังกำไรแต่อย่างใด

กองทุนสหกรณ์ไฟฟ้า: ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ จากการที่มีผู้นำที่เข้มแข็งทำให้ ฝ่ายรัฐบาลได้เห็นความสำคัญได้สนับสนุนให้มีไฟฟ้าพลังน้ำ โดยรัฐสนับสนุนด้านวัสดุที่ไม่มีในท้องถิ่น เช่น ปูนซีเมนต์ เหล็ก สายไฟฟ้าส่งกระแส ตัวเครื่องจักรและโรงไฟฟ้า งบประมาณในการลงทุนรวมแล้วมากกว่า 1 ล้านบาท ชาวบ้านสมทบในเรื่องหิน ทราวย ไม้และแรงงาน เมื่อพร้อมจ่ายกระแสไฟฟ้า ได้มอบให้ชาวบ้านดูแล เก็บค่าไฟฟ้า จากชาวบ้าน และจ้างพนักงาน(ชาวบ้านใน ชุมชน)ดูแลรักษาเครื่องในรูปสหกรณ์ ดังนั้นหมู่บ้านแห่งนี้จึงมีเงินลงทุนหมุนเวียนในการดำเนิน กิจกรรมของหมู่บ้านโดยอาศัย สหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงชุมชนบ้านเมียงจำกัด โดยจดทะเบียน สหกรณ์เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2529 สหกรณ์ไฟฟ้าจึงเป็นพื้นฐานในการดำเนินงานของกลุ่มต่างๆในรูปแบบสหกรณ์ ตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่สหกรณ์ การรวมกลุ่มที่ต่อเนื่องมาจะเป็นกลุ่มเครือข่ายอยู่ในสหกรณ์ไฟฟ้า โดยอาศัยระเบียบ

เดียวกับสหกรณ์ไฟฟ้ามาใช้กับกลุ่มเชิงเศรษฐกิจที่ก่อตั้งขึ้นใหม่ เงินทุนส่วนใหญ่ที่ใช้พัฒนาอาชีพหมู่บ้านส่วนหนึ่งจะมาจากดอกเบี้ยที่ได้จาก สหกรณ์ไฟฟ้าด้วย

ถาม : แล้วเราเก็บค่าไฟเองหรือคะ

ตอบ : ครีบเขาลงทุนให้แล้วเมื่อตั้งเป็นสหกรณ์การบริหารจัดการก็ให้ทางหมู่บ้านรับผิดชอบ

กลุ่มเศรษฐกิจที่ดำเนินกิจการภายใต้สหกรณ์ไฟฟ้าโครงการหลวงฯ ได้แก่ กลุ่มผู้ปลูกกาแฟ กลุ่มตีเหล็ก กลุ่มเครื่องเรือนไม้ไผ่ กลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์แบบ Home Stay โดยมีกลุ่มย่อยๆ ในกลุ่มการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ที่สนับสนุนกิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น กลุ่มมัดคุเต็ก กลุ่มสมุนไพรไทย กลุ่มแม่บ้าน ซึ่งในกลุ่มแม่บ้านเองก็มีกลุ่มย่อยๆ ในกลุ่มนี้ ได้แก่ กลุ่มนวดแผนไทยโบราณ กลุ่มการแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหาร เช่น ข้าวเกรียบ มันทอด เผือกทอด ฯลฯ ในการดำเนินงานของกลุ่มจะได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือทั้งจากภาครัฐและเอกชน เช่นกลุ่มแม่บ้าน ได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุนจากภาคเอกชนได้แก่มูลนิธิศุภนิมิต และได้รับการสนับสนุนด้านความรู้ในการประกอบอาชีพจาก หน่วยส่งเสริมอาชีพ เช่น ศูนย์พัฒนาฝีมือแรงงาน สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น ในการดำเนินงานในรูปแบบของการให้กู้ยืมเงิน สมาชิกกลุ่มแม่บ้านนี้ให้สมาชิกกู้ยืมเงินได้ในวงเงิน 5000 บาทต่อคน กำหนดชำระคืนใน 5 งวด ดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท ต่อเดือน มีงบประมาณดำเนินการในขณะนี้ 150,000 บาท

กลุ่มตีเหล็ก กลุ่มเครื่องเรือนไม้ไผ่ เกิดจากการสนับสนุนขององค์กรภาครัฐที่ต้องการเสริมรายได้ให้แก่ชุมชนในช่วงฤดูแล้งที่ว่างจากการทำเมี่ยง และต้องอาศัยการสั่งจองจากผู้บริโภค จึงทำให้ได้รายได้ที่ไม่แน่นอน การรวมกลุ่มจึงมีลักษณะหลวมๆ ยังไม่มีการดำเนินการอย่างจริงจัง

กลุ่มเลี้ยงวัว นั้นเป็นการรวมกลุ่มเพื่อจะใช้เป็นข้อต่อรองในการขอความช่วยเหลือจากภาครัฐ ในการสนับสนุนด้านยารักษาโรคของวัว เป็นต้น ไม่มีการเก็บเงินของสมาชิก เพราะส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงวัวแบบธรรมชาติ

กลุ่มออมทรัพย์สัจจะ กลุ่มนี้มีสมาชิกทั้งหมด 130 คน มีเงินกองทุนสำหรับดำเนินการให้กู้เป็นวงเงิน 300,000 บาท เป็นการระดมทุนจากสมาชิก ตามความสมัครใจ มีการให้กู้ในวงเงินไม่เกิน 5,000 บาท โดยคิดดอกเบี้ยร้อยละ 1 บาท ต่อเดือน กำหนดใช้คืนภายใน 6 เดือน มีเงื่อนไขให้สมาชิกด้วยกันเป็นผู้ค้ำประกัน

แหล่งเงินทุนนอกหมู่บ้าน

แหล่งเงินทุนที่มาจากนอกชุมชนมีทั้งจากความช่วยเหลือจากภาครัฐ และจากสถาบันการเงินแหล่งเงินทุนสำคัญที่ ชุมชนบ้านเมี่ยงได้รับการสนับสนุนโดยตรงจากรัฐเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ได้แก่ กองทุนแก้ไขความยากจน(กขคจ) ซึ่งชาวบ้านสามารถกู้ได้ในอัตราดอกเบี้ย

ร้อยละ 12 บาทต่อปี แหล่งเงินกู้จากสถาบันการเงินได้แก่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ซึ่งชาวบ้านต้องใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน ในการกู้เงิน

กองทุนหมู่บ้านกับชุมชนบ้านเมียง

เมื่อกองทุนหมู่บ้านเข้ามา จึงเป็นทุนเสริมกับทุนเดิมที่มีอยู่แต่เดิมชาวบ้านจะมีแหล่งเงินกู้หลายแหล่ง เช่นจากสหกรณ์ไฟฟ้ากองทุนแก้ไขปัญหาคาความยากจน(กขคจ) สหกรณ์การเกษตร เป็นต้น มีส่วนน้อยที่จะกู้เงินนอกระบบ ซึ่งก็เป็นกรณี ที่เอาเมียงไปแลกเปลี่ยนสินค้าบริโภค อุปโภคมากกว่า

ความรู้ชุดเดิมกับการบริหารกองทุนเงินล้าน

การบริหารจัดการเงินกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมียงนั้น เป็นการเชื่อมโยงประสบการณ์เดิมในการบริหารเงินกองทุนจากสหกรณ์ไฟฟ้าซึ่งชุมชนเองก็ยังมีปัญหาในการจัดการโดยเฉพาะในเรื่องของการชำระเงินคืนของสมาชิก เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นทุนเงินตราก้อนใหม่เข้ามาในชุมชน ความรู้เดิมที่ชุมชนเคยจัดการกับเงินกองทุนลักษณะนี้จึงเข้ามามี บทบาทอย่างมากในฐานะบทเรียนในการบริหารจัดการเงินกองทุน โดยเริ่มจากการคัดเลือกกรรมการชุมชนแห่งนี้ใช้วิธีการ เสนอชื่อกรรมการโดยการยกมือสนับสนุนสำหรับหมู่บ้านนี้มีผู้ใหญ่บ้านเป็นประธานคณะกรรมการ ในช่วงแรกมีกรรมการเฉพาะผู้ชาย ต่อมาเมื่อมีระเบียบให้มีกรรมการผู้หญิง จึงได้มีสตรีมาเพิ่มเป็นคณะกรรมการด้วย สำหรับการเสนอระเบียบการกู้ยืม คณะกรรมการเป็นผู้ร่างระเบียบแล้วนำเสนอต่อสมาชิก กำหนดเป็นกติกาในการกู้ยืมว่าต้องมีทั้งคนค้ำประกันและใช้หลักทรัพย์ค้ำประกันควบคู่ไปด้วย หลักทรัพย์ดังกล่าวเป็นทั้งสังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์ โดยคณะกรรมการได้บทเรียนจากการให้กู้ยืมของสหกรณ์ไฟฟ้า จึงพยายามแก้จุดด้อยของการบริหารจัดการกองทุนดังกล่าว

ถาม: ทำไมจึงต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกัน เฉพาะคนค้ำไม่ได้หรือคะ

ตอบ: เราเห็นตัวอย่างจากสหกรณ์ใกล้เคียง เพราะสหกรณ์ตอนนี้มีหนี้ค้ำอยู่

ถาม: คนไม่ชำระหรือคะ

ตอบ: ครับ จึงเป็นตัวอย่างถ้าเราไม่รัดกุมหรือเข้มงวดขึ้นมา เงินล้านก็อาจเหมือนสหกรณ์ เดียวนี้สหกรณ์ก็หยุดไม่ให้กู้แล้ว ต้องเคลียร์เงินเก่า คืนมาให้ได้มากที่สุดก่อนจึงจะปล่อยกู้

ในปีแรกเงินกองทุนหมู่บ้านสามารถปล่อยเงินกู้ได้เกือบหมด ซึ่งคณะกรรมการต้องประกาศเชิญชวนให้สมาชิกมายื่นเรื่องกู้ถึง 3 ครั้ง แต่ยังคงเหลือเงินในปีแรก โดยไม่มีผู้กู้อีก 5,000บาท ผู้ที่กู้รายต่ำสุดคือ 3,000 บาท สูงสุด 50,000บาท ในการพิจารณารายที่ได้สูงสุด กรรมการต้องห้ามติดจากสมาชิกในการปล่อยให้กู้สำหรับรายนี้ ดังความเห็นของสมาชิกรายหนึ่ง “... มีรายเดียว ที่ขอกู้สูงสุด 50,000 บาท ต้องเรียกสมาชิกมาตกลงกัน เขาเอาไปทำร้าน

อาหารเป็นคนในหมู่บ้านนี้แหละ แต่ลงไปทำร้านอาหารข้างล่าง ไปเปิดร้านขายอาหารที่น้ำพุร้อน...” การพิจารณาให้ใครสามารถกู้ได้หรือไม่นั้น คณะกรรมการจะพิจารณาจากองค์ประกอบหลายๆอย่าง ที่แตกต่างจากระบบการกู้ของธนาคารคือ ชาวบ้านด้วยตนเองจะมีความใกล้ชิดกัน และสามารถแยกแยะได้ถึงความน่าเชื่อถือของผู้ยื่นกู้

ตอบ:นิสัย(หัวเราะ)คนบ้านเดียวกันก็ดูออกอยู่แล้วว่านิสัยเป็นยังไง ชยันจริงหรือไม่จริง

ถาม:ดูฐานะด้วยไหม

ตอบ:ฐานะไม่เกี่ยวนะ ขอให้ชยันเราจะให้เลย เราจะรู้เลยเพราะบ้านใกล้กันทั้งนั้น

มีบางรายที่คณะกรรมการพิจารณาแล้วเห็นว่า ไม่ได้นำเงินไปลงทุนจริงโดยพิจารณาจากโครงการที่เสนอขอว่าผู้กู้ไม่มีประสบการณ์จริงในเรื่องดังกล่าว ก็จะไม่ให้กู้ อีกอย่างคนเหล่านี้จะมีหนี้สินอย่างอื่นมากแล้ว การให้กู้ใหม่ก็จะกลายเป็นการเพิ่มจำนวนหนี้สินให้แก่ผู้กู้

“...มีอยู่รายหนึ่งเขาไม่ทำอะไรเป็นกิจลักษณะ คนในบ้านเรานี้จะรู้กันอยู่ว่าใครทำจริงทำไม่จริง ใครใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย แล้วหนี้สินเขาที่อื่นก็มีเยอะ ไม่ใช่ที่เงินล้านอย่างเดียว ผมว่าการที่กรรมการไม่ให้ก็เป็นการดีนะไม่ใช่ว่าดีที่แก่จะสงใช้ไม่ไหวแต่ดีที่แก่จะได้ไม่ต้อง มีหนี้สินเพิ่ม เขาไปก็คงไม่ได้เอาไปใช้ตามโครงการที่เขียนมา มีอยู่รายหนึ่งตั้งแต่มายู่หมู่บ้านนี้ไม่เคยเห็นไปทำนาที่ไหนเลย ทำโครงการมาว่าขอใช้เงิน 20,000 บาท เพื่อจะเอาไปทำนาปรัง อย่างนี้ก็ไปไม่ได้

ถาม:เขาไปทำนาที่ไหนคะ เพราะหมู่บ้านเราก็ไม่มีที่นาอะ

ตอบ:ข้างล่าง แถวดอยสะเก็ด ไปเช่าที่เขาทำนา ตอนหลังนี้มาขออีกว่าจะเอาไปประดิษฐ์ขันโตก ซึ่งดูแล้วเขาไม่เคยทำมาเลย จะไปทำได้ยังไง เขาก็บอกทำได้ ทำได้ และได้ดูแวดล้อมอย่างอื่นอีกซึ่งมันเป็นไปไม่ได้ แล้วไม่ใช่ไม่ให้ะครับ เขาขอ 20,000 บาท กรรมการก็จะให้ 10,000 บาท แล้วบ้านที่แกอยู่ก็เป็นบ้านของแม่ยาย จะเอาบ้าน เป็นหลักค้ำประกันขอแม่ยายเซ็นยินยอม แม่ยายก็ยังไม่ยอมเซ็นแล้วจะให้ทำยังไง

เหตุผลในการกู้เงินของสมาชิกส่วนใหญ่ เพื่อใช้ในการเป็นเงินทุนหมุนเวียนในการประกอบอาชีพหลักคือการทำเหมืองและปลูกกาแฟ มีบางรายที่นำไปใช้ประกอบอาชีพเสริม เช่นการค้าขาย เลี้ยงสัตว์

ถาม:ส่วนใหญ่กู้ไปทำอะไร

ตอบ:อย่างผมเอาไปค้าขาย แต่สมาชิกคนอื่นๆก็ไปเป็นทุนทำเหมืองเก็บไว้ขายเพื่อให้ได้ราคาดี เพราะเหมืองตามฤดูกาลจะต่ำหน่อย เพราะเหมืองมีเยอะต่างคนต่างขายจะได้ ราคาถูก บางคนจึงยังไม่ขายเก็บไว้ขายนอกฤดูจะได้ราคาดี

ถาม:หมายความว่าเก็บไว้เป็นทุน

ตอบ:ใช่ เพราะถ้าไม่มีเงินทุนไว้ จำเป็นต้องขาย อย่างไม่มีข่าวกินก็ต้องขาย

ข้อดีของเงินกองทุนหมู่บ้านที่สมาชิกส่วนใหญ่มีความเห็นตรงกันคือดอกเบี้ยกองทุนเงินล้านจะต่ำกว่าแหล่งเงินกู้อื่นๆคือร้อยละ 6 ต่อปี ในขณะที่สหกรณ์ไฟฟ้า ร้อยละ 15 ต่อปี กองทุนแก้ไขความยากจน (กขคจ) ร้อยละ 12 บาทต่อปี สิ่งที่ชุมชนแห่งนี้กำหนดการชำระหนี้แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ คือคณะกรรมการจะหักดอกเบี้ยออกจากจำนวนเงินกู้ที่ได้รับทันที เพื่อให้มีเงินบางส่วนไว้เป็นกองกลาง โดยเหตุผลว่าทางคณะกรรมการมีประสบการณ์ในการดำเนินการเกี่ยวกับเงินกู้ในลักษณะนี้มาก่อนจากการบริหารเงินกองทุนของสหกรณ์ไฟฟ้า...” มันมีตัวอย่างคือเงินสหกรณ์ ไฟฟ้า ตอนนี้อย่างค้างหนี้ดอกเบี้ยอยู่ ถ้าเราให้รูปแบบสหกรณ์ไฟฟ้าส่งทั้งต้นทั้งดอกเบี้ยก่อนข้างมีปัญหาก็เลยบอกว่าหากใครกู้ก็ต้องขอส่งดอกเบี้ยก่อน...”

สมาชิกส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า ดอกเบี้ยในส่วนของเงินกองทุนหมู่บ้านค่อนข้างเป็นธรรมแล้วแม้จะหักดอกเบี้ยก่อน เพราะเป็นแหล่งเงินกู้ที่มีขั้นตอนไม่ยุ่งยากไม่ต้องอาศัยเอกสาร หลักฐานมากมายเหมือนระบบธนาคาร...”ผมกู้ได้ 10,000บาท หักดอกเบี้ยออกไว้แล้ว 600 บาท ใน 1 ปี เราได้รับเงินในจำนวน 9,400 บาท กลับบ้าน ถือว่าเสียดอกเบี้ยน้อยมาก ผมถือว่าดีมาก สำหรับกองทุนหมู่บ้านเพื่อชาวบ้านที่ทำให้เขามีแหล่งเงินกู้ มีโอกาสหลากหลาย ถ้าไม่มีกองทุนอย่างนี้ ชาวบ้านซึ่งรวมทั้งตัวผมก็ไม่สามารถไปหาแหล่งเงินกู้ที่อื่นๆอีกได้ เพราะไม่มีเอกสารค้ำประกัน แต่กองทุนหมู่บ้านไม่จำเป็นที่จะต้องใช้เอกสาร เพียงแต่มีผู้ค้ำประกัน หรือใช้สวนเมี่ยงหรือบ้านค้ำประกันก็ได้ อีกประการถ้าผมกู้จากแหล่งอื่นๆก็ไม่ได้อัตราดอกเบี้ยขนาดนี้...”

ในเงื่อนไขเพื่อให้เงินต้นยังคงมีอยู่ไม่เป็นหนี้สูญ ได้ใช้ลักษณะของการร่วมกันรับผิดชอบเป็นกลุ่ม และย้ำเตือนให้แต่ละกลุ่มเป็นผู้กระตุ้นให้สมาชิกชำระเงินตามกำหนดเพื่อจะได้หมุนเวียนให้ผู้กู้รายต่อไปอีก “...ทางคณะกรรมการต้องชี้แจงให้ผู้กู้ทราบว่า ต้องส่งตามกำหนดนะ ไม่งั้นคนที่รออยู่ต่อไปจะไม่ได้กู้ ต้องรอให้ส่งเงินครบหมดก่อน ก็ใช้วิธีให้กลุ่มเดียวกันไปเตือนกัน คนที่ส่งแล้วก็อยากจะทำต่อไป ปรากฏว่ายังค้างคนนั้น คนนี้ ก็ไม่ได้...”

ในการส่งใช้คืนเงินกองทุนในปีแรก สมาชิกส่งเงินครบหมดทุกคน มีบางรายที่ล่าช้าบ้าง โดยรายสุดท้ายครบกำหนดชำระคืนในเดือนตุลาคม 2545 ในรอบที่สองนี้มีการเลือกคณะกรรมการชุดใหม่ แต่คงได้คณะกรรมการชุดเดิมมีกรรมการคนใหม่เข้ามาเพิ่มเติม 3 คน วิธีการคัดเลือกใช้การลงมติเสียงข้างมากของสมาชิกทั้งหมดด้วยการยกมือ สำหรับในการกู้ในปีนี้มีผู้กู้ไปแล้วเป็นจำนวนเงิน 849,000 บาท คงเหลือเงิน 151,000บาท ซึ่งขณะนี้ผู้ยื่นความจำนงจะขอกู้เงินที่คงเหลือนี้แล้วแต่กำลังรอการประชุมคณะกรรมการก่อน

ถาม: งวดใหม่นี้ปล่อยกู้หรือยังคะ

ตอบ: ตอนนี้อยู่ปล่อยไปแล้ว แปรแผนกว่าเหลือเงินอยู่แผนห้ากับหนึ่งพันบาท

ถาม: ยังตัดสินใจไม่ได้หรือคะว่าจะให้ใคร

ตอบ: คือตอนนี้มีคนมายื่นกู้อยู่ 2 ราย ผมก็ว่าต้องรอบประชุมกรรมการก่อน เพราะตอนที่เราระงับการปล่อยกู้ที่เราปล่อยเงินไป เงินยังไม่เข้าบัญชี กำลังจะโอนเงินให้สมาชิก ตอนนั้นสองรายนี้ก็ยังไม่มา กำลังจะโอนเงินให้ก็มา ยื่นที่นี้เราจะเรียกกรรมการมาพิจารณาแค่สองคน นี่มันก็เสียเวลา กรรมการเขาก็เคยบ่น

กองทุนหมู่บ้านกับการพัฒนาอาชีพ

เนื่องจากชุมชนบ้านเมียงค่อนข้างจะมีต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชนที่จัดอยู่ในเกณฑ์ดี เพราะคนที่จัดว่ามีฐานะยากจนของชุมชนก็ยังมีส่วนแบ่งเป็นของตนเองที่สามารถยึดอาชีพทำเหมืองหาเลี้ยงตนเองได้ อีกทั้งพื้นฐานทางการเมือง จากการมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง มีวิสัยทัศน์ในการพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนต้นทุนในด้านแหล่งเงินทุน ของชุมชนที่มีมานานนับสิบปี เมื่อมีเงินกองทุนหมู่บ้านเข้าไปเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชาวบ้าน ที่สามารถมีแหล่งเงินทุนที่มีดอกเบี้ยต่ำ และการเข้าถึงแหล่งเงินค่อนข้างง่าย เพราะบริหารโดยคนในชุมชนด้วยกันเอง ทำให้คนใน ชุมชนสามารถขยายฐานการผลิตเดิมของตนให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้นจากอาชีพเสริม ที่ชาวบ้านเลือกทำหลังจากการทำเหมืองแล้ว จุดอ่อนของเงินกองทุนหมู่บ้านจากการสัมภาษณ์ชาวบ้านที่มีฐานะยากจนที่สุดของหมู่บ้านถึงแม้ไม่ได้กู้เงินดังกล่าว ก็ไม่ได้หมายความว่าคณะกรรมการไม่ให้กู้ แต่เนื่องจากเงื่อนไขการชำระเงินคืนภายในกำหนดเวลา 1 ปี นั้นเป็นระยะสั้นมากเกรงว่าอาจจะส่งใช้เงินต้นได้ทัน ตามกำหนด

ถาม: เคยคิดจะกู้เงินกองทุนใหม่คะ

ตอบ: ก็เคยคิดจะกู้เอามาซื้อหมู ซื้อปลา ซื้อกระบะเลี้ยง แต่มันก็ต้องใช้เวลามากกว่า 1 ปี มันถึงจะได้กำไร

ถาม: อย่างนี้เราพอจะมีเวลาตั้งตัวนะคะ

ตอบ: ใช่อย่างเราจะเอาหมูมาเลี้ยงอย่างน้อยก็ต้องนานกว่า 1 ปีแล้ว

จากเงื่อนไขที่ต้องชำระคืนภายใน 1 ปีนั้นทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่า ผู้ที่จะได้รับประโยชน์จากเงินกองทุนหมู่บ้านนี้น่าจะเป็นกลุ่มที่ประกอบธุรกิจค้าขายมากกว่า เพราะการหมุนเวียนเงินจะทันรอบที่กำหนดส่งมากกว่าการลงทุนอย่างอื่นโดยเฉพาะการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์

ดังนั้นการที่ชุมชนมีทุนความรู้เดิมในการดำเนินกิจกรรมการบริหารเงินกองทุนสหกรณ์ของหมู่บ้าน ทำให้คณะกรรมการกองทุนของหมู่บ้านคิดรูปแบบการบริหารเงินกองทุนของตนเองที่ แตกต่างจากหมู่บ้านอื่น เช่นการหักดอกเบี้ยก่อน คงเหลือเฉพาะเงินต้นที่ผู้กู้ต้อง

ชำระภายในกำหนด จึงอาจกล่าวได้ว่าประสบการณ์ของผู้นำชุมชนในการรวมกลุ่มดำเนินงานตามปรัชญาของสหกรณ์เป็น “ต้นทุน” ของชุมชนแห่งนี้ที่จะขยายฐานทางเศรษฐกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น

การสนับสนุนของรัฐกับความเข้มแข็งของชุมชน

นอกจากการบริหารเงินกองทุนหมู่บ้านซึ่งเป็นงบประมาณที่รัฐสนับสนุนให้ทุกหมู่บ้านมีเงินทุนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนของตนแล้ว หมู่บ้านเมี่ยงแห่งนี้ยังได้รับงบประมาณจาก กรมส่งเสริมสหกรณ์ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานโครงการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นจำนวนเงินสองล้านบาท ให้นำมาใช้ส่งเสริมอาชีพของประชาชนในหมู่บ้านแห่งนี้เพื่อส่งเสริม “ผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในรูปแบบ HOME STAY” ของชุมชน ซึ่งชุมชนมีความภาคภูมิใจกับโครงการนี้มากกว่าเป็นโครงการเด่นและได้รับการยกย่องว่าเป็นโครงการนำร่องในระดับประเทศ เงื่อนไขของเงินสนับสนุนเพื่อให้ชาวบ้านมีอาชีพโดยต้องมีการรวมกลุ่มในลักษณะของสหกรณ์ เพื่อประกอบอาชีพเสริมที่เอื้อต่อการเพิ่มรายได้ของชาวบ้านและสนับสนุนกิจกรรมท่องเที่ยว อาชีพใหม่ที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็นจุดขายให้นักท่องเที่ยว อาทิ อาชีพนวดแผนโบราณ การทำกาแฟสด อาชีพมัคคุเทศก์ การแปรรูปผลิตภัณฑ์ในลักษณะอาหารของชาวเขี้ยว ฯลฯ ทั้งนี้งบประมาณดังกล่าวจะเป็นกองทุนหมุนเวียนประจำหมู่บ้านนอกเหนือจากเงินกองทุนหมู่บ้านและมีวัตถุประสงค์ในการใช้เงิน 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นงบประมาณสำหรับการอบรมเพิ่มความรู้ในการประกอบอาชีพใหม่ของชุมชน อีกส่วนเป็นเงินกองทุนหมุนเวียนของแต่ละกลุ่มอาชีพ ใช้ในการกู้ยืมเพื่อลงทุนในกิจการที่แต่ละกลุ่มเลือกไว้แล้ว โดยเจ้าหน้าที่ สหกรณ์จังหวัดจะเป็นผู้กลั่นกรองและอนุมัติงบประมาณในการดำเนินงานอีกครั้งหนึ่ง

ถาม: เขาให้เป็นเงินกองทุนประจำหมู่บ้านเหมือนกองทุนเงินล้านเลยหรือ

ตอบ: ครบให้มาเป็นทุนเลย งวด 2 นี้ งวดปีนี้จะครบให้มาเป็นทุนหมุนเวียนเลย

ถาม: หมายถึงเป็นเงินตายตัวของหมู่บ้านเลยไม่ต้องใช้คืน

ตอบ: ครบ เงินส่วนพัฒนาอบรมนั้นก็มีอีก 1,148,600 บาท 9 แสนนี้เป็นเงินทุนหมุนเวียนเลย ใครจะใช้เงินนี้ต้องรวมกลุ่มกันเสนอเป็นโครงการ

ถาม: ใครจะใช้นี้ต้องรวมกลุ่มกันเสนอเป็นโครงการ

ถาม: การอนุมัติโครงการมีเงื่อนไขพิเศษไหมคะ

ตอบ: ต้องเป็นกลุ่มที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว อย่างการทำนันทอด(มันแผ่น)นี้ก็ถือว่าเป็นผลิตภัณฑ์ที่สามารถนำออกมาจำหน่ายให้นักท่องเที่ยว หรืออย่างกลุ่มกาแฟสดนี้ผมก็ตั้งงบให้กลุ่มแม่บ้านถึงสองแสนบาท แต่สมาชิกต้องถือหุ้นนะครับ ทำเป็นระบบสหกรณ์ขึ้นมาถึงกู้ได้อย่างกลุ่มนวด เขาก็รวมตัวกันมาเอาเงินแสนกว่าบาทไป ทำที่อบนวด

ถาม: แล้วใครอนุมัติโครงการคะ

ตอบ: สหกรณ์จังหวัดครับ

ถาม: แล้วเงินไม่ได้อยู่ในหมู่บ้านเหมือนเงินกองทุนหรือคะ

ตอบ: อยู่ครับ อยู่ในบัญชีพร้อมเลยครับ แต่จะใช้นี้ไม่ใช่ใช้สุมสี่สุมห้าต้องมีแผน

ข้อเสนอแนะจากมุมมองของชุมชนต่อเงินกองทุนหมู่บ้าน

ข้อเสนอแนะในการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ข้อที่ควรปรับปรุงของระเบียบการใช้เงินกองทุนคือการขยายระยะเวลาชำระหนี้ให้มากกว่า 1 ปี หรือการผ่อนชำระเป็นงวดๆ เพื่อเอื้อต่อการลงทุนในการประกอบอาชีพที่ต้องใช้เวลาในการรอผลผลิต

“...ผมว่าน่าจะขยายเวลานะ ให้ผ่อนชำระหนี้เป็นงวดๆ น่าจะดี นี่ให้ใช้ทีเดียวเลย บางคนหาไม่ทัน ที่ไม่กล้ากู้ก็เพราะกลัวหาใช้คืนไม่ทัน ถ้าปล่อยระยะยาวน่าจะดี รอให้มีผลผลิตออกมาก่อน อย่างกลุ่มเลี้ยงวัว เลี้ยงแคปีเดียว ยังไม่มีกำไรมากนักหรอกเพิ่งเริ่มต้น ปลูกกาแฟก็เหมือนกัน ปลูกปีเดียว ทุนเพิ่งจะเอาไปลง ก็จะต้องไปหาเงินมาใช้คืนกันแล้ว ถ้าปล่อยระยะสัก 2 – 3 ปีจะดี ค่อยๆ ทนอยู่ใช้...”

บทสรุป

การศึกษาเพื่อประเมินผลของการดำเนินงานกองทุนหมู่บ้านของชุมชนบ้านเมียงครั้งนี้ ได้ข้อสรุปว่าในการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชุมชนบ้านเมียงนั้นเป็นการนำยุทธศาสตร์วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม คือ “การทำเมียง” มาเป็นจุดขายสำหรับการเริ่มผลิตแบบใหม่ ซึ่งชุมชนไม่มีความรู้มาก่อนได้แก่การทำธุรกิจการท่องเที่ยวแบบ Home Stay ซึ่งมีขึ้นเพียงการต้อนรับเพื่อการอยู่รอดเท่านั้น แต่เป็นการพลิกฟื้นความสัมพันธ์ดั้งเดิมของชุมชนที่ต้องอาศัยกลุ่มสนับสนุน (supporting groups) อันเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบได้แก่ ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน เพื่อนร่วมอาชีพ และความสัมพันธ์แนวดิ่งในลักษณะ “เซิงอุปถัมภ์” (patron and client) จากภาครัฐ ที่เปิดโอกาสทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเครือข่ายในการแสวงหาความรู้ใหม่และการช่วยเหลือลาด เพราะในการเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบใหม่ ชุมชนต้องอาศัยความรู้ใหม่จากภายนอกชุมชนเกือบทั้งหมดทั้งในด้านการผลิตและการขายผลิตภัณฑ์ และรัฐเองก็ได้ประโยชน์จากการทำงานร่วมกับชุมชน ในลักษณะต่างตอบแทน (reciprocal) ซึ่งกันและกัน ทำให้ชุมชนบ้านเมียงมีขีดความสามารถในการแข่งขัน (competitiveness) ในตลาดสูงกว่าชุมชนอื่น การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน จึงเป็นการเพิ่มอำนาจ (empower) ให้กับชุมชนที่จะสร้างฐานะของตนให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น และเปิดโอกาสให้ชุมชนได้บริหาร ปัจจัย ที่เป็นต้นทุนสำคัญใน

การผลิต ซึ่งเป็นการเสริมประสบการณ์ที่ชุมชนจะได้บทเรียนในการพึ่งตนเองต่อไปในอนาคต
และเป็นการสะสมทุนของชุมชนนั่นเอง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 1 : บทเรียนจากภาคเหนือ
หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสการเปลี่ยนแปลง
ดร. พรใจ ลีทองอิน

บทที่ 1

บทนำ

การกำหนดให้ชุมชนหมู่บ้านเป็นภาคการผลิตสินค้าเกษตรกรรม อาหาร และแหล่งแรงงานราคาถูกในยุคของการพัฒนาประเทศไปสู่สังคมอุตสาหกรรมและความทันสมัยที่ดำเนินมาเกือบครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา นั้น ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างใหญ่ไพศาลขึ้นต่อวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนในชนบท แม้ว่าความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้จะมีได้ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเกือบทั้งหมดตกอยู่ในภาวะอ่อนแอหรือล้มละลาย เพราะชุมชนหลายแห่งสามารถปรับวิถีการดำรงชีวิตจนดำรงอยู่ในกระแสแห่งความเปลี่ยนแปลงนี้ได้อย่างเข้มแข็ง ดังที่ปรากฏในวาทกรรมทางเลือกการพัฒนา แต่ท่ามกลางความสำเร็จในการกำหนดทางเลือกของชุมชนเหล่านี้ สิ่งที่ยังดำรงอยู่ควบคู่กันไปกับก็คือความยากลำบากในการดำรงชีวิตของผู้คนอีกเป็นจำนวนมากในชุมชนอีกหลายแห่ง ซึ่งส่วนใหญ่ประสบปัญหาหนี้สินสะสมเพิ่มพูนอย่างต่อเนื่อง มีรายได้ไม่เพียงพอต่อการบริโภค และการดำเนินกิจกรรมทางการผลิตที่ต้องใช้ทุนในรูปของเงินตราที่เพิ่มสูงขึ้น ด้วยนัยนี้ ระดับของความเข้มแข็งหรืออ่อนแอที่ยังดำรงอยู่ในชุมชนหมู่บ้านอันเป็นผลมาจากกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ยังดำรงอยู่ก่อนการปรากฏตัวของกองทุนหมู่บ้าน จึงมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของโครงการกองทุนหมู่บ้าน

การศึกษาและทำความเข้าใจชุมชนซึ่งอยู่ในภาวะที่ยากลำบากในการดำรงชีวิตหรือยังพึ่งตนเองไม่ได้จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการประเมินผลในภาพรวมของโครงการกองทุนหมู่บ้าน เพราะโจทย์ที่ทำนายชุมชนเหล่านี้ไม่ได้หมายถึงเพียงแค่การนำเงินที่ได้รับจัดสรรในวงเงิน 1 ล้านบาทมาสร้างระบบสินเชื่อหรือระบบธนาคารเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนในอันที่จะก้าวไปสู่การมีเศรษฐกิจพอเพียงและพึ่งตนเองได้เท่านั้น หากแต่ชุมชนเหล่านี้ก็ต้องสร้างระบบดังกล่าวขึ้นในบริบทของปัญหาและความยากลำบากในการดำรงชีวิต การศึกษากระบวนการดำเนินงานเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านที่เกิดขึ้นในชุมชนเหล่านี้ นอกจากจะเป็นการสร้างความรู้จากประสบการณ์ในการดำเนินกองทุนหมู่บ้านซึ่งมีความหลากหลายได้ตรงตามความเป็นจริงแล้ว ยังทำให้มองเห็นถึงเงื่อนไขและความพร้อมที่แตกต่างกันซึ่งดำรงอยู่ในชุมชนก่อนการเข้ามาของกองทุนหมู่บ้าน ซึ่งความเข้าใจดังกล่าวจะเป็นฐานที่สำคัญต่อการขยายขอบข่ายในการนิยามความสำเร็จ

ของโครงการกองทุนหมู่บ้าน และการปรับเปลี่ยนนโยบายให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อให้นโยบายที่กำหนดขึ้นสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้อย่างแท้จริง

เนื่องจากความอ่อนแอของชุมชนเกิดจากการที่ทุนชุมชนลดน้อยถอยลง หรือบางส่วนถูกทำลายลง การวิจัยและประเมินกองทุนหมู่บ้านนี้จึงตั้งประเด็นคำถามว่า การชะลอตัว หรือการหยุดชะงักของกระบวนการสะสมทุนชุมชนหรือกระบวนการลดน้อยถอยลงของทุนชุมชนเกิดขึ้นได้อย่างไร และชุมชนได้ใช้ยุทธศาสตร์แบบใดบ้างในกระบวนการแก้ปัญหาดังกล่าว รวมทั้งยังตั้งคำถามว่ากระบวนการลดน้อยถอยลงของทุนชุมชนมีผลอย่างไรต่อการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน และกองทุนหมู่บ้านมีส่วนมากน้อยอย่างไรในการสร้างกระบวนการสะสมทุนชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการวิจัยแบบกรณีศึกษานี้ พยายามคลี่คลายให้เห็นถึงกระบวนการที่หนี้สินของคนในชุมชนสะสมเพิ่มพูนขึ้น กระบวนการที่ชุมชนพยายามจัดการกับหนี้สินและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น รวมทั้งศึกษากระบวนการและยุทธศาสตร์ที่ชุมชนใช้ในการดำเนินการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เพื่อคลี่คลายให้เห็นว่าชุมชนที่อยู่ในภาวะที่อ่อนแอหรือมีหนี้สินเพิ่มพูน สามารถนำทุนเงินตราที่ได้รับจัดสรรมากระตุ้นให้เกิดกระบวนการสะสมทุนชุมชนหรือทำให้หนี้สินที่สะสมเพิ่มพูนลดน้อยถอยลงได้หรือไม่ ในลักษณะและเงื่อนไขอย่างไร

ชุมชนที่ศึกษา

บ้านทรายงามถูกเลือกเป็น 1 ใน 50 กรณีศึกษา เพื่อศึกษากระบวนการสะสมทุนชุมชนและกระบวนการดำเนินงานของกองทุนหมู่บ้านในกรณีตัวอย่างของชุมชนที่ทุนชุมชนถูกทำลายลงจนชุมชนอยู่ในภาวะที่อ่อนแอ บ้านทรายงามถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีระบบนิเวศน์อยู่ในเขตที่สูงในภาคเหนือ ที่นาและที่สวนส่วนใหญ่อยู่นอกเขตชลประทานของรัฐ ชาวบ้านปลูกข้าวไว้บริโภค นอกจากเกณฑ์ดังกล่าวแล้วบ้านทรายงามยังถูกเลือกเนื่องจากเป็นชุมชนที่มีวิถีการดำรงชีวิตแบบชาวไร่ พืชที่ปลูกคือข้าวโพดฝักอ่อน โดยปลูกทั้งในที่นาหลังเกี่ยวข้าวและในที่สวนซึ่งเดิมเป็นไร่ข้าวของชาวบ้าน การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนเป็นไปอย่างเข้มข้นมากโดยเฉลี่ยมักปลูก 4 ครั้ง/ปี เมื่อประมาณ 2-3 ปีที่ผ่านมา มีชาวบ้านบางรายปลูกข้าวโพดฝักอ่อนถึง 6 ครั้ง/ปี เงินที่ได้จากการขายข้าวโพด ส่วนหนึ่งนำมาซื้อข้าวบริโภค เพราะชุมชนผลิตข้าวได้ไม่เพียงพอบริโภค ความเข้มข้นของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนถูกกำหนดโดยพืชพาณิชย์ชนิดนี้อย่างสิ้นเชิง ดังเสียงเล่าอันขมขื่นแกมขบขันที่ว่ายามเก็บข้าวโพดต้องหยุดป่วยชั่วคราว ต้นทุนของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนที่เพิ่มสูงขึ้น กอปรกับความต้องการทุนเงินตราที่เพิ่ม

มากขึ้นในการดำรงชีวิต ทั้งเพื่อซื้อหาสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการดำรงชีวิต ค่าใช้จ่ายในการศึกษาของบุตรหลาน และการเข้าถึงบริการทางสังคมด้านอื่น ๆ ทำให้ชาวบ้านทรายงามมีหนี้สินรวมกันถึงกว่า 22 ล้านบาท แม้จำนวนหนี้สินดังกล่าวอาจจะดูน่าตื่นตระหนก แต่สิ่งที่ดูน่าตื่นตระหนกยิ่งไปกว่านั้นก็คือ ชาวทรายงามส่วนใหญ่มีความสามารถในการชำระหนี้เพียงดอกเบี้ยเท่านั้น

บ้านทรายงามอยู่ในกิ่งอำเภอมะออน ซึ่งเป็นอำเภอที่อยู่เขตรอบนอกของจังหวัดเชียงใหม่ หมู่บ้านตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอ ห่างจากตัวจังหวัดประมาณ 75 กิโลเมตร บ้านทรายงามตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบลุ่มน้ำแม่ทาซึ่งเป็นแอ่งที่ราบขนาดเล็ก มีภูเขาน้อยใหญ่สลับซับซ้อนทางทิศตะวันตกและทิศตะวันตกเฉียงเหนือเป็นแนวกันหมู่บ้านออกจากแอ่งที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูน และแนวภูเขาทางทิศตะวันออกกันหมู่บ้านและหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลกลางนาออกจากแอ่งที่ราบลุ่มลำปาง พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนจึงเป็นหุบเขาที่ถูกโอบล้อมด้วยภูเขาน้อยใหญ่ มีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500 เมตร การคมนาคมติดต่อระหว่างหมู่บ้านกับตัวเมืองในปัจจุบันสะดวกมากขึ้น เนื่องจากมีถนนแยกจากถนนสุขุมวิทไฮเวย์ (สายเชียงใหม่-ลำปาง) เชื่อมกับถนนสายทาตอฮัย-บ้านใหม่ที่ตัดผ่านตัวหมู่บ้าน และเชื่อมกับถนนสายแม่ต๋าย-บ้านนิ ทำให้ใช้เวลาเดินทางไปตัวอำเภอประมาณ 30 นาที และใช้เวลาเดินทางไปยังจังหวัดเชียงใหม่ประมาณ 1 ชั่วโมง 30 นาที มีไฟฟ้าใช้ในปี 2529 บ้านทรายงามเป็นที่ตั้งของอบต. สถานีอนามัย และโรงเรียน อาณาเขตของหมู่บ้านทางทิศตะวันตกติดกับพื้นที่ป่า ส่วนทิศตะวันออก ทิศเหนือและทิศใต้ติดกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในเขตตำบลกลางนา ปัจจุบันบ้านทรายงามมีประชากร 991 คน เป็นชาย 520 คน และหญิง 471 คน มีครัวเรือนทั้งหมด 297 ครัวเรือน

เช่นเดียวกับหมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลกลางนา บ้านห้วยทรายมีอายุกว่า 200 ปี ชุมชนเกิดจากการอพยพของคนหลายกลุ่ม คนกลุ่มแรกอพยพหนีภัยสงครามจากการต่อสู้เพื่อขับไล่พม่าออกจากอาณาจักรล้านนา¹ คนกลุ่มต่อมาส่วนหนึ่งได้แก่ชนเผ่าลัวะ ชนคอง อพยพหนีการถูกเรียกเก็บภาษี 4 บาทแทนการเกณฑ์แรงงานของรัฐบาลกรุงเทพฯ คนกลุ่มนี้เดิมอาศัยอยู่บริเวณ

¹ เมืองเหนือเคยเป็นรัฐอิสระที่เรียกว่า อาณาจักรล้านนา มีกษัตริย์ปกครองตนเองอยู่ที่เมืองเชียงใหม่มาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 18 จนตกเป็นประเทศราชของพม่าในปี พ.ศ. 2099 รวปี พ.ศ. 2317 ผู้นำท้องถิ่นมีพระเจ้ากาวิละและพญาเจ้าบ้านชาวลำปางได้ลุกขึ้นต่อสู้ปลดปล่อยตนเองออกจากพม่า โดยได้รับความช่วยเหลือจากพระเจ้าตากสิน จนสามารถเข้ายึดเมืองเชียงใหม่ได้ในราวปี พ.ศ. 2339 (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2537 : 129)

แจ้งหัวริน จังหวัดเชียงใหม่ คนเผ่าเชียงแสนเป็นกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาเพราะหนีความแห้งแล้ง คนกลุ่มสุดท้ายคือคนเผ่าละคอน (ลำปาง) และขมุ (เขมร) เข้ามาตั้งถิ่นฐานเนื่องจากมารับจ้าง ทำไม้สมัยที่มีการทำสัมปทานทำไม้เมื่อประมาณ 70-80 ปีที่ผ่านมา

พื้นที่โดยรอบหมู่บ้านถูกประกาศเป็นป่าถาวรในปี พ.ศ.2504 และประกาศเป็นป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่ทาในปี พ.ศ.2512 จึงทำให้ที่สวนและที่ไร่ของชาวบ้านซึ่งไม่ได้ถูกรังวัดกันพื้นที่ออกก่อนกลายเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งในเขตป่าสงวนแห่งชาติไปโดยปริยาย ต่อมาในปีพ.ศ.2527 กรมป่าไม้ได้ออก ส.ท.ก.1 ให้แก่ชาวบ้าน พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติส่วนใหญ่มีสภาพเสื่อมโทรม เพราะผ่านการสัมปทานถึง 3 ครั้ง คือ ครั้งแรกสัมปทานให้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มาในปี 2444 – 2451 และขอต่อสัมปทานอีก 6 ปี (ขมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521 : 307-308) ครั้งที่สอง กรมป่าไม้ได้อนุญาตให้บริษัทเอกชนที่ลำปางเหมาทำไม้ลำปาง (ขมัยโถม สุนทรสวัสดิ์, 2521 : 30) และครั้งที่สาม ในราวปี 2500 บริษัทเอกชนที่ลำปางซึ่งรับช่วงสัมปทานตัดไม้หมอนและไม้พื้นรถไฟ ต่อจากการรถไฟแห่งประเทศไทยได้เข้ามาตัดไม้ ยกเว้นป่าบริเวณห้วยแม่แทนที่ยังคงมีสภาพอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากชาวบ้านไม่ยอมให้ผู้รับสัมปทานตัดไม้

การที่ชุมชนตั้งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็ก ทำให้ที่ดินทำกินมีจำกัด ชาวบ้านส่วนใหญ่มีที่นาเฉลี่ยน้อยกว่า 5 ไร่ คราวเรือนเกือบทั้งหมดปลูกข้าวไว้บริโภค ส่วนใหญ่มักเป็นข้าวดอก เพราะจะเก็บเกี่ยวได้เร็ว และสามารถปลูกข้าวโพดฝักอ่อนได้ทัน 2 ครั้ง ที่นาส่วนใหญ่มีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนาและปลูกข้าวโพดฝักอ่อน 2 ครั้ง เพราะมีระบบเหมืองฝายทดน้ำจากแม่น้ำแม่ทาเข้าที่นา แต่หากชาวบ้านปลูกข้าวโพดรุ่นที่สามจะต้องสูบน้ำเข้าที่นาเอง เพราะในเดือนมีนาคม-เมษายนน้ำในแม่น้ำแม่ทาจะแห้ง การปลูกข้าวโพดในรุ่นที่สามจึงมีต้นทุนสูง ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมปลูก นอกจากจะปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในที่นาแล้ว ชาวบ้านยังปลูกข้าวโพดในที่สวนอีกด้วย โดยทั่วไปมักจะปลูกประมาณ 2 ครั้ง เพราะอาศัยน้ำฝน นอกจากที่นาที่อยู่ริมแม่น้ำแม่ทาชาวบ้านจำนวนหนึ่งยังมีที่นาที่ใช้น้ำจากห้วยทราย และห้วยน้ำซุ่นซึ่งอยู่บริเวณตอนบนของหมู่บ้าน นอกจากปลูกข้าวไว้บริโภคและปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไว้ขายแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังนิยมเลี้ยงวัวด้วย ทั้งนี้เพราะต้นข้าวโพดและฝักข้าวโพดที่แก่แล้วเป็นอาหารที่วัวชอบ การเดินทางไปทำงานต่างประเทศเป็นทางเลือกของชายหนุ่มหลายคน ประเทศที่มักนิยมเดินทางไปทำงานคือประเทศญี่ปุ่นและไต้หวัน ปัจจุบันมีชายหนุ่มไม่น้อยกว่า 10 คนทำงานอยู่ในประเทศไต้หวัน 2 คนทำงานในประเทศญี่ปุ่น และชายหนุ่มประมาณ 6 คนที่กำลังติดต่อไปทำงานในประเทศการ์ต้า

บ้านทรายงามมีกลุ่มต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ เช่นกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มที่จัดตั้งโดยองค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มที่จัดตั้งโดยชาวบ้านที่รวมตัวกับชาวบ้านที่อยู่นอกพื้นที่ในรูปของเครือข่ายต่าง ๆ เช่น เครือข่ายเหล่าพื้นบ้าน สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ กลุ่มที่จัดตั้งโดยชาวบ้านด้วยตนเอง เช่นกลุ่มวัว สหกรณ์ที่ชาวบ้านตั้งขึ้น กลุ่มส่วนใหญ่เป็นกลุ่มขนาดเล็ก มีสมาชิกไม่มากนัก หรือหากเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ (กลุ่มที่ตั้งขึ้นตามความสนใจของชาวบ้านทั้งตำบล) ก็มีชาวบ้านทรายงามเป็นสมาชิกไม่กี่ราย

วิธีการศึกษา

เนื่องจากกระบวนการสะสมทุนชุมชนและการจัดการเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เป็นความรู้ที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้นมา การวิจัยและประเมินกองทุนบ้านทรายงามนี้ จึงพยายามที่จะศึกษาปรากฏการณ์ดังกล่าวจากจุดยืนและมุมมองของชุมชน โดยมีแหล่งข้อมูล 2 แหล่งคือ 1) ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก และ 2) ข้อมูลที่ได้จากเอกสาร

ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ระดับลึก เป็นการสัมภาษณ์โดยมีแนวคำถาม (guideline) เลือกผู้ให้ข้อมูลหลักโดยใช้หลักการเลือกตัวอย่างเชิงทฤษฎี (theoretical sampling) กล่าวคือใช้ทฤษฎีที่เกิดขึ้นจากข้อมูลเป็นตัวช่วยในการกำหนดและควบคุมกระบวนการเก็บข้อมูล ผู้ให้ข้อมูลหลักแบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม โดยมีรายละเอียดดังนี้

กลุ่มแรกเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและสภาพของชุมชนในอดีต โดยเลือกอดีตกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน หมอสมุนไพร แก่เหเมือง และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนเป็นผู้ให้ข้อมูล

กลุ่มที่สองเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับบริบทของความเปลี่ยนแปลงในชุมชน กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชาวบ้านต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แบ่งผู้ให้ข้อมูลหลักออกเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้

1) ชาวบ้านที่เกี่ยวข้องกับการปลูกข้าวโพดในลักษณะที่แตกต่างกัน คือ ชาวบ้านที่ทำหน้าที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวโพดและรับซื้อส่งโรงงานหรือที่เรียกว่าโบรกเกอร์และชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดที่เรียกว่าลูกไร่ โดยเลือกสัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นโบรกเกอร์รายแรก โบรกเกอร์ราย

ใหญ่ โบรกเกอร์รายเล็ก โบรกเกอร์ที่ไม่รวมกลุ่มกับโบรกเกอร์รายอื่น ส่วนลูกไร้เลือกสัมภาษณ์ ลูกไร้ที่ปลูกข้าวโพดในช่วงแรก ๆ ลูกไร้ที่ปลูกข้าวโพดจำนวนมาก ลูกไร้ที่ปลูกข้าวโพดจำนวนน้อย ลูกไร้ที่ปลูกข้าวโพดให้โบรกเกอร์มากกว่าหนึ่งราย ลูกไร้ที่ปลูกข้าวโพด 6 ครั้งเป็นรายแรก ลูกไร้ที่มีหนี้สินจากการปลูกข้าวโพดจำนวนมาก

2) กลุ่มชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ โดยเลือกสัมภาษณ์ผู้ที่เดินทางไปทำงานในช่วงแรก ๆ ชาวบ้านที่เพิ่งเดินทางกลับมา ชาวบ้านที่กำลังเตรียมเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

3) ชาวบ้านที่เป็นผู้นำและสมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ทั้งกลุ่มที่จัดตั้งโดยรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านร่วมกันจัดตั้งขึ้นมาได้แก่ กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน กลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์ที่ชาวบ้านตั้งขึ้น กลุ่มวัว กลุ่มหมอนวด

กลุ่มที่สามเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน เลือกกรรมการกองทุนหมู่บ้านโดยพิจารณาจากบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของกองทุน ทั้งกรรมการที่มีบทบาทมาก คือ ประธาน เภรัณญิก และเลขาธิการ รวมทั้งกรรมการที่มีบทบาทน้อย และกรรมการที่ลาออก เลือกสมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากจำนวนเงินที่ยื่นขอกู้ โดยเลือกสัมภาษณ์ทั้งสมาชิกที่ยื่นขอ กู้น้อยกว่า 10,000 บาท สมาชิกที่ยื่นขอ 10,000 บาท สมาชิกที่ยื่นขอ 20,000 บาท นอก จากนั้นยังเลือกสัมภาษณ์สมาชิกกองทุนโดยพิจารณาจากความหลากหลายของวัตถุประสงค์ในการ กู้ คือสมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนปลูกข้าวโพด สมาชิกที่กู้เงินไปซื้อเครื่องตัดหญ้า สมาชิกที่กู้เงิน ไปลงทุนทำโรงขนมจีน สมาชิกที่กู้เงินไปลงทุนทำบ่อปลา สมาชิกที่กู้เงินไปเลี้ยงวัว สมาชิกที่ไม่ ได้กู้เงิน

ในการสัมภาษณ์ ใช้การอัดเทปและนำมาถอดแบบคำต่อคำ ใช้โปรแกรม ATLAS.ti ช่วยในการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อเก็บข้อมูลชุดแรกได้แล้ว ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลที่ได้มา สร้างมโนทัศน์ จากข้อมูล และเชื่อมโยงมโนทัศน์ต่าง ๆ ตามที่ปรากฏในข้อมูลเพื่อสร้างสมมุติฐานชั่วคราว เพื่อ ตัดสินใจว่าจะเก็บข้อมูลใดจากใครเพิ่มเติม โดยเลือกชาวบ้านที่คาดว่าจะให้ข้อมูลที่แตกต่างไป จากข้อมูลที่ได้รับมาแล้วเป็นผู้ให้ข้อมูลรายต่อไป ข้อมูลที่ได้จะนำมาเปรียบเทียบเพื่อตรวจสอบ สมมุติฐานชั่วคราวที่ได้มาว่ามีความสมบูรณ์เพียงพอหรือไม่ และผู้วิจัยได้ยุติการเก็บข้อมูลเมื่อข้อมู ลที่ได้มาใหม่ ไม่ช่วยในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ โดยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักทั้งหมด 37 คน

ส่วนข้อมูลจากเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ร่วมด้วยนั้น แบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรกเป็นเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและความเปลี่ยนแปลงในชุมชน ได้แก่ เอกสารที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เอกสารเกี่ยวกับหนี้สินของสมาชิกในชุมชน เอกสารอีกกลุ่มหนึ่งเป็นเอกสารเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้าน มีรายงานการประชุมคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้าน เอกสารเกี่ยวกับการขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน

การรายงานผลการวิจัย

การรายงานผลการวิจัยจะแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 บท บทที่ 1 บทนำ เป็นการนำเสนอความสำคัญในการวิจัยและประเมินกองทุนของชุมชนบ้านทรายงาม โดยชี้ให้เห็นว่า เป็นชุมชนที่กระบวนการสะสมทุนชุมชนหยุดชะงัก สมาชิกของชุมชนมีหนี้สินสะสมเพิ่มพูน ซึ่งเงื่อนไขดังกล่าวย่อมมีผลต่อการบรรลุเป้าหมายของกองทุนหมู่บ้าน นอกจากนั้นยังกล่าวถึงนัยสำคัญของชุมชนบ้านดอนแก้ว และวิธีดำเนินการวิจัย บทที่ 2 เป็นการวิเคราะห์ทุนที่สะสมและดำรงอยู่ในชุมชนก่อนที่จะอิทธิพลจากภายนอกจะผลักดันให้หมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัย บทที่ 3 เป็นการวิเคราะห์การสะสมทุนของชุมชนอันเนื่องมาจากกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชน และวิเคราะห์กระบวนการปรับตัวและศักยภาพของชุมชน และบทที่ 4 เป็นการวิเคราะห์การเข้ามาของกองทุนหมู่บ้านและผลที่เกิดขึ้นต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชน

ตารางที่ 1 ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ลำดับที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ	สมาชิกกองทุน
1.	สมาชิกกลุ่มซื้อปุ๋ยข้าวโพด กลุ่มแม่บ้าน กลุ่ม	หญิง	34	เป็น / กู้เงิน

	หมอนวด ลำไยอบแห้ง ที่อิงกับกลุ่มออมทรัพย์			
2.	หมอสมนไพร บ้านทรายงาม	ชาย	70	ไม่เป็น / ไม่กู้เงิน
3.	สมาชิกกู้เงินมาเพาะเห็ด	ชาย	42	เป็น / กู้เงิน
4.	กู้เงินมาเลี้ยงปลาในบ่อดินและไก่พันธุ์พื้นเมือง	ชาย	46	เป็น / กู้เงิน
5.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมู	ชาย	55	เป็น / กู้เงิน
6.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมู	หญิง	54	เป็น / กู้เงิน
7.	สมาชิกกู้เงินมาเลี้ยงหมูป่าและกบในบ่อซีเมนต์	ชาย	50	เป็น / กู้เงิน
8.	สมาชิกกู้เงินมาทำโรงขนมจีน	ชาย	47	เป็น / กู้เงิน
9.	ประธานกลุ่มเยาวชน	ชาย		เป็น / กู้เงิน
10.	ประชาสัมพันธ์กลุ่มแม่บ้าน	หญิง	40	เป็น / ไม่กู้
11.	อดีตกำนันและผู้ใหญ่บ้าน	ชาย	86	เป็น / ไม่กู้
12.	กำนัน	ชาย		ที่ปรึกษา
13.	เหรียญกฐิน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตบ้านทรายงาม	หญิง	50	-----
14.	ประธานกลุ่มนวดแผนไทย	หญิง	36	เป็น / ไม่กู้
15.	สมาชิกไม่กู้เงินกองทุน	หญิง	53	เป็น / ไม่กู้
16.	สมาชิกกู้เงินกองทุน 5,000 บาท	ชาย	50	เป็น / กู้
17.	สมาชิกกู้เงินกองทุน 3,000 บาท	ชาย	56	เป็น / กู้
18.	ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ	ชาย	39	
19.	ประธานกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	47	เป็น / ไม่กู้
20.	กรรมการกองทุนหมู่บ้านที่ลาออก	หญิง	31	เป็น / กู้
ลำดับที่	สถานภาพทางสังคม	เพศ	อายุ	สมาชิกกองทุน
21.	กลุ่มออมทรัพย์แม่บ้าน	หญิง	45	เป็น / ไม่กู้
22.	ประธานกองทุนฟื้นฟูเกษตรกร	ชาย	35	เป็น / กู้เงิน
23.	เหรียญกฐินสหกรณ์เกษตร จำกัด	ชาย	50	เป็น / ไม่กู้
24.	คณะกรรมการกองทุนที่ลาออก	ชาย	29	เป็น / ไม่กู้

25.	เหรียญก๊วก กลุ่มพ่อบ้านทรายงาม	ชาย	47	เป็น / ไม่ก๊วก
26.	ประธานสหกรณ์เกษตร จำกัด	ชาย	39	-----
27.	เลขาธิการกรรมการกองทุนหมู่บ้าน	ชาย	34	เป็น / ก๊วกเงิน
28.	ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพด 6 ไร่	ชาย	48	
29.	โบรเกอร์	ชาย	35	เป็น / ก๊วกเงิน
30.	ประธานเครือข่ายเกษตรกรรมภาคเหนือ	ชาย	46	เป็น / ไม่ก๊วก
31.	ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานต่างประเทศ	ชาย	39	
32.	รองประธานสหกรณ์การเกษตร	ชาย	50	-----
33.	สมาชิกก๊วกเงินมาเลี้ยงปลาในบ่อดิน	ชาย	69	เป็น / ก๊วกเงิน
34.	สมาชิกก๊วกเงินมาซื้อต้นข้าวโพด	ชาย	52	เป็น / ก๊วกเงิน
35.	ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดมาก	ชาย	51	
36.	โบรเกอร์	ชาย	47	เป็น / ก๊วกเงิน
37.	สมาชิกก๊วกเงินซื้อรถไถเดินตาม	ชาย	46	เป็น / ก๊วกเงิน

บทที่ 2

ทุนชุมชนก่อนการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย

ก่อนหน้าที่กระแสความเปลี่ยนแปลงจะไหลบ่าเข้าสู่บ้านทรายงาม ภาพของหมู่บ้านในความนึกคิดของคนเลยวัยกลางคนขึ้นไป ไม่ได้เป็นภาพของชีวิตที่สุขสบายดังที่มักนิยมเข้าใจกัน เพราะหลายครอบครัวไม่สามารถผลิตข้าวได้เพียงพอกับความต้องการของสมาชิก การเก็บหาสิ่งของไปแลกข้าวจึงเป็นช่องทางที่สำคัญในการอยู่รอดของครอบครัวเหล่านี้ “ได้ปลาตัวใหญ่ ใส่ข้องลงเหือน” เป็นวลีที่สะท้อนถึงการดำรงชีวิตบนฐานของการแลกเปลี่ยนได้เป็นอย่างดี เมื่อการแลกเปลี่ยนเป็นช่องทางของการสร้างความมั่นคงในการยังชีพ การจัดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชนและระหว่างชุมชนแห่งอื่นในการแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างหลักประกันในการลดความเสี่ยงจากการขาดแคลนข้าวในการบริโภคหรือความอยู่ดีมีสุขของชุมชนจึงเป็นทุนทางสังคมที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ ระบบความสัมพันธ์อันเป็นทุนทางสังคมของชุมชนนี้ ก่อรูปขึ้นบนฐานของทุนความรู้ที่ชุมชนสร้างสมจากการดำรงชีวิตอยู่บนเงื่อนไขของระบบนิเวศอันเป็นจุดตั้งของชุมชนบทนี้ จึงเป็นการสืบค้นเพื่อเผยให้เห็นถึงทุนที่ชุมชนสะสมมาในอดีต ก่อนหน้าที่ชุมชนจะตกอยู่ในภาวะวิกฤต ในการนำเสนอจะแบ่งทุนชุมชนออกเป็นมิติต่าง ๆ ตามความหมายที่ชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้น

ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ : ทุนพื้นฐานแห่งการดำรงชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม

จุดตั้งของชุมชนซึ่งอยู่ในแอ่งที่ราบขนาดเล็กในหุบเขาที่เวดล้อมไปด้วยป่า ทำให้ที่ราบที่สามารถบุกเบิกเป็นพื้นที่นาได้มีจำกัดเฉพาะบริเวณริมแม่น้ำแม่ทาและริมลำห้วยเท่านั้น พื้นที่แต่ละครอบครัวถือครองโดยส่วนใหญ่จึงมักมีขนาดเล็ก ไม่สามารถปลูกข้าวได้ผลผลิตเพียงพอบริโภคตลอดปีแม้ว่าหลายครอบครัวจะปลูกข้าวไร่เสริมในที่ดอนตามเชิงเขาก็ตาม แต่ชุมชนก็สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงเพราะครอบครัวเหล่านี้สามารถดำรงชีพอยู่รอดได้ด้วยการพึ่งพาป่าและแหล่งน้ำที่มีสภาพอุดมสมบูรณ์เต็มที่ พื้นที่ป่าหนาทึบที่รายล้อมอยู่รอบหมู่บ้านนอกจากจะเป็นแหล่งกำเนิดลำห้วยน้อยใหญ่ที่สมาชิกของชุมชนได้ใช้บริโภคและอุปโภคแล้ว ป่าและแหล่งน้ำยังเป็นแหล่งอาหารตามธรรมชาติของชุมชนอีกด้วย รวมทั้งยังเป็นสถานที่สำหรับเก็บหาสิ่งของเพื่อนำไปขายหรือนำไปแลกข้าว เมียงและเกลือ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตจากชุมชนหมู่บ้านอื่นอีกด้วย นอกจากนั้นป่ายังเป็นแหล่งปัจจัยพื้นฐานอื่นๆ เช่น แหล่งสมุนไพร แหล่งไม้ที่ใช้สร้างบ้านและทำของใช้ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งทำเครื่องมือในการทำการเกษตร จับสัตว์น้ำ และล่าสัตว์ป่า

แม้ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นป่าจะเป็นทุนธรรมชาติที่ทำให้สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถดำรงชีพอยู่ได้อย่างมั่นคง แต่ในทัศนะของชาวบ้านแล้ว การพึ่งพาป่าอย่างเข้มข้นของพวกเขาก็ไม่ได้เป็นสาเหตุที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลง หากป่ารอบหมู่บ้านไม่ได้ถูกให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชน เนื่องจากพวกเขาใช้ป่าบนฐานของความพอเพียง การให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทเอกชนซึ่งเป็นต้นตอสำคัญที่ทำให้ป่าเสื่อมโทรมลงเริ่มขึ้นครั้งแรกในระหว่างปี พ.ศ. 2444-2451 บริษัทที่ได้รับสัมปทานได้แก่บริษัทบอมเบย์เบอร์มา ซึ่งขอสัมปทานตัดไม้สักบริเวณป่าขุนแม่ทาพร้อมกับป่าแม่อาว ป่าแม่ติบ ป่าแม่สาน แขวงลำพูน ป่าแม่หวก ป่าแม่เมาะ ป่าแม่ลอดแม่ทราย ป่าแม่สุก แขวงเมืองลำปาง และป่าแม่ลาย แขวงเชียงใหม่ และเมื่อหมดอายุสัมปทานบริษัทได้ขอต่อสัญญาสัมปทานออกไปอีก 6 ปี การทำไม้ทำให้มีคนจากทั่วทุกสารทิศมาสมัครเป็นคนงาน รวมทั้งชาวทวายงามเองด้วย แม้ว่าในช่วงแรกของการสัมปทานทำไม้นั้น ไม้ที่ถูกตัดโค่นจะเป็นไม้ขนาดใหญ่ แต่ในทัศนะของชาวบ้านแล้ว การตัดไม้ขนาดใหญ่ก็ทำให้ไม้เล็กไม้น้อยถูกทำลายลงไปด้วย “...ไม้เล็กนี่ ถ้าไม้ใหญ่ตาย ต้นไม้หน้อย ๆ ก่ตายเป็นร้อยขึ้นนะกว่า เพราะมันเต่ง (ล้มทับ) กัน ...” เมื่อหมดอายุสัมปทาน บริษัทแข่งไทซึ่งตั้งอยู่ที่ลำปางได้รับอนุญาตให้เข้าไปทำไม้ที่ตัดโค่นไว้แล้ว หรือได้รับสัมปทานที่เรียกว่าไม้ล้างป่า ส่วนการสัมปทานทำไม้ครั้งที่สามเริ่มขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2500 เมื่อบริษัทเอกชนที่ตั้งอยู่ที่ลำปาง ซึ่งรับช่วงสัมปทานตัดไม้หอมรถไฟและไม้พืนรถไฟต่อจากการรถไฟแห่งประเทศไทย เข้ามาติดต่อผู้นำ

ชาวบ้าน 4 คน ให้เป็นนายหน้ารับซื้อไม้หอมและไม้พินรถไฟ จากชาวบ้านและรวบรวมไปส่งที่สถานีรถไฟทามกวน

ผลของการสัมปทานทำไม้ ทำให้ป่าที่เคยหนาที่บเสื่อมโทรมลง พร้อมกับต้นไม้หลากชนิดพันธุ์และสัตว์ป่านานาชนิดที่ลดจำนวนลงอย่างรวดเร็ว แต่ในอีกด้านหนึ่ง การที่ต้นไม้ใหญ่ถูกตัดโค่นลงก็ทำให้ชาวบ้านสามารถขยายพื้นที่ทำกินเพิ่มขึ้น ซึ่งเห็นได้ชัดเจนหลังจากสัมปทานไม้ล้างป่า เพราะหลังจากนั้นอีก 2-3 ปีต่อมาเมื่อครูในหมู่บ้านใกล้เคียงได้ลงทุนสร้างโรงบ่มใบยาสูบ ชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ปลูกยาสูบเพิ่มขึ้นจากเดิมที่เคยปลูกไว้เพียงเล็กน้อยเพื่อบริโภคในครอบครัว และเมื่อสัมปทานทำไม้หอมและไม้พินรถไฟยุติลง พื้นที่ปลูกยาสูบก็ขยายเพิ่มขึ้น แต่ชาวบ้านก็ปลูกยาสูบได้เพียง 2-3 ปี โรงบ่มใบยาสูบก็เลิกกิจการ เพราะขาดทุนจนกระทั่งไม่มีเงินมาจ่ายค่าใบยาสูบให้ชาวบ้าน จึงหันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมือง เพื่อขายให้พ่อค้าที่เริ่มเข้ามาตระเวนรับซื้อในหมู่บ้าน ชาวบ้านที่เคยทำงานให้โรงบ่มแล้วว่า โรงบ่มขาดทุนเพราะใบยาสูบที่ชาวบ้านปลูกมีคุณภาพต่ำ และยังมีปริมาณไม่แน่นอน

ความรู้ที่สร้างจากการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ

ฐานของการดำรงชีวิตที่กว้าง ทั้งปลูกข้าวในที่นา ทำข้าวไร่ เก็บของป่า เช่น ครั่ง ลำสัตว์น้อยใหญ่ในป่า จับปลาจากแม่น้ำและลำห้วย ปลูกผักไว้ที่หัวไร่ปลายนา เช่น ผักกูด ผักหนาม มะเขือบ้า พริกหนุ่ม ฯลฯ ปลูกไม้ผล เช่น กัลยัม มะม่วง มะละกอ ขนุน ฯลฯ ไว้บริโภค ปลูกอ้อยไว้ทำน้ำตาลแว่น ปลูกฝ้ายไว้ทอผ้า ปลูกชาไว้ทำเมี่ยง ตัดต้นไม้มาสร้างบ้าน ทำเครื่องจักรสานไว้ใช้เอง ทำให้ชาวบ้านสร้างความรู้ในด้านต่าง ๆ ขึ้นมากมาย เช่น ความรู้ในการทำเหมืองฝาย ความรู้ในการบกนา ความรู้ในการปลูกข้าว ความรู้ในการทำไร่ข้าว ความรู้ในการล่าสัตว์ ความรู้ในการหาน้ำผึ้ง ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร เป็นต้น

เช่นเดียวกับชาวบ้านในชุมชนอื่น ๆ ในเขตภาคเหนือตอน การตั้งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่ราบลุ่มในหุบเขาที่มีความลาดเท ทำให้ชาวบ้านมีความรู้และความเชี่ยวชาญในการจัดระบบเหมืองฝาย ชาวบ้านจะสร้างฝายด้วยการนำไม้ ดิน หินมาทาบเป็นตัวฝาย เพื่อยกกระแสน้ำให้สูงขึ้นและส่งน้ำเข้าสู่ชุดลำเหมืองที่ขุดขึ้นเพื่อส่งน้ำเข้าสู่ที่นา และสร้างระบบของการแบ่งปันน้ำให้สมาชิกอย่างเป็นธรรม เพื่อให้คนได้อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยมีแกเหมืองและลำน้ำเป็นผู้ดูแล

แล็กการต่าง ๆ ของเมืองฝาย การสร้างเมืองเป็นงานที่ยากลำบาก โดยเฉพาะในภูมิประเทศที่ประกอบด้วยที่สูงและที่ดอน ดังนั้นแม้ชาวบ้านจะมีความรู้และความเชี่ยวชาญ แต่พวกเขาก็ไม่สามารถสร้างเมืองได้สำเร็จ เนื่องจากลำเหมืองอยู่สูงกว่าระดับน้ำ เหมืองเหล่านี้จึงกลายเป็นเหมืองร้าง

การให้ความสำคัญกับการปลูกข้าว ทำให้ชาวบ้านพยายามพลิกพื้นดินที่สามารถปลูกข้าวได้ให้เป็นที่นา โดยใช้คันนาเป็นเทคโนโลยีในการควบคุมระดับน้ำ ในการบุกเบิกที่นา ชาวบ้านจะขุดดินออก จากนั้นจะปั้นคันนารอบทั้ง 4 ด้าน โดยวัดระดับน้ำให้เสมอกัน คันนาจึงมีทั้งที่ตรงและดัดเลี้ยวไปมา ขนาดของพื้นที่ในคันนาหนึ่ง ๆ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ไส่นา จึงมีขนาดไม่เท่ากัน ถ้าเป็นที่ดอน ไส่นาจะมีขนาดเล็ก ถ้าเป็นที่ลุ่ม ไส่นาจะมีขนาดใหญ่ นอกจากความรู้ในการจัดระบบเมืองฝายและการบุกเบิกที่นาแล้ว ชาวบ้านยังมีความรู้เกี่ยวกับการเลือกชนิดพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับการปลูกในพื้นที่ นอกจากนั้นยังมีความรู้เกี่ยวกับการควบคุมระดับน้ำในทุ่งนา เพื่อไม่ให้ต้นหญ้าขึ้นและต้นข้าวตาย

ความพยายามที่จะปลูกข้าวให้เพียงพอกับความต้องการของสมาชิกในครอบครัว เป็นแรงผลักดันที่ทำให้ชาวบ้านพลิกพื้นที่ป่าเป็นไร่หมุนเวียนสำหรับปลูกข้าว จนเกิดเป็นความรู้เกี่ยวกับการทำไร่ข้าว เนื่องจากพื้นที่ที่ชาวบ้านปลูกข้าวไร่มักอยู่ตามไหล่เขา และลำห้วยเล็ก ๆ หรืออยู่ในป่าถัดจากที่สวนออกไป มีทั้งที่ดอนสูงและไม่สูงมากนัก ที่ไร่จึงไม่สามารถรับน้ำจากเมืองฝายที่ชาวบ้านสร้างขึ้นได้ เมื่อต้องอาศัยน้ำฝนในการเจริญเติบโตของต้นข้าว ความรอบรู้ในการสังเกตและคาดการณ์เวลาที่ฝนจะตกจึงเป็นความรู้ที่จำเป็น เพราะหากคาดการณ์เวลาที่ฝนตกคาดเคลื่อนออกไป อาจทำให้หยอดข้าวช้าหรือเร็วเกินไป ซึ่งจะมีผลต่อการเติบโตของต้นข้าว เช่น ถ้าหยอดข้าวเร็วเกินไปแล้วฝนขาดช่วง เมล็ดข้าวอาจงอกมด ปลวก นก หนู หรือสัตว์อื่น ๆ กินเป็นอาหารก่อนที่ต้นข้าวจะงอก หรือข้าวที่งอกจะไม่งาม เพราะดินแข็งเกินไป ถ้าหยอดข้าวช้าหญ้าและวัชพืชซึ่งโตเร็วกว่าต้นข้าวจะรบกวนต้นข้าว ในการปลูกข้าวไร่มักเริ่มจากการเตรียมพื้นที่ให้พร้อมก่อนฝนตก ด้วยการฟันต้นไม้ลง เมื่อต้นไม้แห้ง จึงจุดไฟเผาทั่วทั้งบริเวณ ขี้เถ้าจากไม้เหล่านี้จะกลายเป็นปุ๋ยสำหรับการเจริญเติบโตของต้นข้าว เมื่อฝนเริ่มตกก็จะหยอดข้าวลงในหลุม โดยใช้ไม้ปลายแหลมพื้นดินขึ้นมาแล้วกลบ ความชื้นจากน้ำฝนจะทำให้ต้นข้าวงอกเอง ถ้าต้นข้าวไม่งอก หรือถูกสัตว์อื่น ๆ กินเสียก่อน ก็ต้องหยอดข้าวใหม่

นอกจากความรู้ในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับการปลูกข้าวแล้ว ชาวบ้านยังสร้างความรู้อีกมากมายเพื่อการดำรงชีวิตในป่าด้วย คนเลยยกกลางคนขึ้นไปหลายคนยังระลึกถึงสมัยที่คนรุ่นพ่อของพวกเขาพากันออกไปล่าสัตว์ด้วยกันหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวผ่านไปแล้ว เพื่อนำเนื้อสัตว์มาทำบุญ “...มันจะไปกันนักเหมือนกันแต่ละบ้านเป็นช่วงจ้งหะน้อ เวลาเกี่ยวข้าวแล้วว่างๆ บ่จ้างญี่ยะหยังป่ากันไป ไปไล่เหล่า (การไปล่าสัตว์ที่มีคนไปพร้อมกันหลายๆ คน) กันสิบคนชาวคน ช่วงก่อนเวลาจะเข้าพรรษามันบ่มีสตาจ้กเอจันๆ มันบ่เหมือนสมัยบ่อดี๋ว ต้องไปหาสัตว์ป่าไปห่อหนึ่งไปทำบุญทำทานก่ปากันไปๆ เวลาจะออกพรรษากไปหาสัตว์ป่ามาลาบกินกัน มาห่อหนึ่งห่อแคเพื่อเอาไปทำบุญ...”

แต่ชาวบ้านหลายคนก็ยังชีพอยู่ด้วยการเป็นพรานป่า ซึ่งคนเหล่านี้มักเป็นพรานป่าที่มีความสามารถ เพราะมีความรอบรู้เกี่ยวกับสัตว์ป่าและป่าเป็นอย่างดี นอกจากนั้นยังมีความสามารถในการสังเกตความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ เพื่อป้องกันอันตรายที่อาจเกิดขึ้น “...ล่าสัตว์เก่งแบบว่าผู้พฤติกรรมฮู้ะหยังจะเกิดขึ้นในป่าช่วงใด เวลาใดสัตว์จะมาเวลาใดสัตว์จะหาย ไปเข้าป่าจะไปทำพิธีก่าอะหยัง เจออาพรตินฟ้าอากาศเป็นจะบอกได้เลย เวลาไปผ่อเป็นว่ามันจะอย่างใดต้องมีลมมีหยังพยายามหลบหล้งห้วยตีมันด่าๆ หรือขึ้นบนดอยไปเลย ถ้างล้งห้วยน้ำจะนองจะหยังเอี้ยะ...”

ความรู้เกี่ยวกับป่าแสดงออกอย่างชัดเจนผ่านปฏิบัติการในการตัดค้ำนไม่ให้มีการตัดไม้ในเขตป่าต้นน้ำ นโยบายของการตัดค้ำนแสดงให้เห็นถึงการผูกโยงความสัมพันธ์ระหว่างการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของชุมชนกับลำห้วยและป่าต้นน้ำ เพราะหากไม่มีป่าต้นน้ำ ก็จะไม่มีความจำเป็นสำหรับการปลูกข้าวและพืชผักอื่น ๆ พวกเขาจึงต้องรักษาป่าต้นน้ำเอาไว้ การตัดค้ำนการตัดไม้บริเวณห้วยแม่บอนทำให้ป่าต้นน้ำของชาวบ้านยังคงอุดมสมบูรณ์ เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ และทำให้ชาวบ้านมีน้ำเพียงพอสำหรับการปลูกข้าว

การดำรงชีวิตบนฐานของการพึ่งพาอาศัย

ความรู้ในด้านต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมากับกระบวนการดำรงชีวิต มีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนและกับชุมชนแห่งอื่นให้ดำเนินไปบนฐานของการพึ่งพาอาศัย และได้ถูกสืบสานจนกลายเป็นหลักประกันที่สร้างความมั่นคงให้กับการดำรงชีวิต

การพึ่งพาอาศัยระหว่างผู้คนปรากฏอยู่ในกิจกรรมต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิต ทั้งการผลิตอาหาร นับตั้งแต่การร่วมมือกันในการจัดการน้ำ ด้วยการระดมแรงงานร่วมกันสร้างฝาย และขุดลำ

เหมือง รวมทั้งการดูแลซ่อมแซมฝายและลำเหมือง การแลกเปลี่ยนแรงงานในการปลูกข้าว ทั้งการดำนา เก็บเกี่ยวและช่วยกันนวดข้าว การร่วมมือกันในการล่าสัตว์ การผลักดันช่วยสร้างบ้าน การป้องกันอันตรายจากสัตว์ร้าย เช่น การจับจองที่ดินใกล้กัน การไปดูแลไร่ข้าวพร้อมกัน การร่วมมือกันในการตามหาสัตว์ที่ถูกขโมย การช่วยเหลือในการจัดงานศพ เป็นต้น การร่วมมือกันในการทำกิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้ซ้อนทับกับหน่วยของพื้นที่หรืออาณาเขตของหมู่บ้าน ดังเช่น การระดมแรงงานเพื่อร่วมกันสร้างเหมืองฝาย เพราะมักเป็นการร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านที่จับจองหรือมีที่ดินอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน ส่วนการร่วมมือกันในการซ่อมแซมเหมืองฝายก็เป็นความร่วมมือของชาวบ้านที่ใช้น้ำจากลำเหมืองเดียวกัน การแลกเปลี่ยนแรงงานในการปลูกข้าว ก็มักเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในหมู่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้านมากกว่าที่จะเป็นกิจกรรมของคนทั้งชุมชน

กลไกสำคัญที่ทำให้การร่วมมือร่วมใจในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ดำเนินไปได้อย่างราบรื่นและต่อเนื่องก็คือ การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม ดังในกรณีของระบบเหมืองฝาย สมาชิกเหมืองฝายจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อวางกฎเกณฑ์ในการจัดสรรน้ำ และสมาชิกทั้งหมดจะได้รับการจัดสรรน้ำอย่างทั่วถึงและเป็นธรรมตามกฎหมายที่ร่วมกันกำหนดขึ้น เช่นเดียวกับการร่วมกันล่าสัตว์ ที่สมาชิกทั้งหมดจะร่วมกันแบ่งปันเนื้อสัตว์ที่ล่ามาได้ ส่วนการแลกเปลี่ยนแรงงานทั้งในการปลูกข้าว การสร้างบ้าน และการออกค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพนั้น การตอบแทนซึ่งกันและกันเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้การแลกเปลี่ยนในการทำกิจกรรมเหล่านี้ดำเนินอย่างต่อเนื่องในชุมชน

หลากหลายความเชื่อ : แหล่งอำนาจทางศีลธรรมในการกำหนดความสัมพันธ์ของชุมชน

นอกจากความรู้ที่สร้างขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตจะมีส่วนสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนแล้ว ความเชื่อและพิธีกรรมที่สะสมและผลิตซ้ำอยู่ในชุมชนเองก็มีส่วนในการกำหนดระบบความสัมพันธ์ดังกล่าว รวมทั้งมีส่วนสำคัญในการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอีกด้วย เนื่องจากความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้เป็นพื้นฐานของอำนาจทางศีลธรรมในชุมชน ซึ่งแสดงออกผ่านกฎเกณฑ์และข้อห้ามต่าง ๆ และผลิตซ้ำผ่านตำนาน การประกอบพิธีกรรมจะเมื่อความรู้ถูกสร้างขึ้นในบริบทของของธรรมชาติแวดล้อม ความรู้ขึ้นเพื่อการดำรงชีวิตนี้ เป็นความรู้จากก ความโดบอ้อมอารีต่อเพื่อนบ้าน

บทที่ 3

ชุมชนในกระแสของความเปลี่ยนแปลง

แม้การสัมปทานทำไม่ถึงสามครั้ง จะทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่า ซึ่งเป็นทุนธรรมชาติของชุมชนลดน้อยถอยลง จนนำความเปลี่ยนแปลงมาสู่ชุมชนก็ตาม แต่การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในชุมชนเกิดขึ้นหลังจากมีการใช้นโยบายการนำประเทศไปสู่ความทันสมัยได้ไม่นาน การพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชนทำให้ชาวทรายงามซึ่งเปิดรับการเปลี่ยนแปลงต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิต โดยทุนเงินตรามีบทบาทเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องในการกำหนดวิถีชีวิต บทบาทที่เพิ่มขึ้นของทุนเงินตรา นอกจากจะมีผลต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชนแล้ว ยังทำให้หนี้สินของชุมชนสะสมเพิ่มพูนขึ้น แต่ชาวทรายงามก็เผชิญกับสถานการณ์ดังกล่าวแตกต่างกันออกไป ความหลากหลายของการจัดการหนี้สินจึงมีส่วนกำหนดยุทธศาสตร์ในการจัดการกับทุนเงินตราจากกองทุนหมู่บ้าน บทนี้จึงเป็นการสืบค้นเพื่อคลี่คลายให้เห็นว่าเพราะเหตุใดการพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ที่ไหลบ่าเข้าสู่ชุมชน จึงมีผลด้านลบต่อกระบวนการสะสมทุนของชุมชน และวิถีการปรับตัวเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

การเข้ามาของระบบการปลูกยาสูบแบบมีสัญญาผูกพัน

ประมาณปลายทศวรรษ 2500 บริษัทอินทนนท์ เจ้าของโรงบ่มใบยาสูบหลายโรงในเขตจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน ได้เข้ามาขอซื้อกิจการโรงบ่มใบยาสูบจากครุที่อยู่ในหมู่บ้านข้างเคียง และได้สร้างเตาบ่มใบยาเพิ่มขึ้นจนโรงบ่มมีเตาบ่มถึง 21 เตา เจ้าหน้าที่ของบริษัทได้ชักชวนให้ชาวบ้านปลูกยาสูบ โดยจะต้องทำสัญญากับบริษัทว่าจะนำยาสูบมาขายให้กับโรงบ่มตามปริมาณโควตาที่กำหนด ส่วนบริษัทจะให้ต้นกล้ายาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียและยาฆ่าแมลง เมื่อเก็บใบยาสูบหมดแล้ว บริษัทจะจ่ายเงินให้กับชาวบ้านหลังจากหักค่าต้นกล้าและยาฆ่าแมลงแล้ว แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบริษัทกับชาวบ้านก็ไม่ได้ดำเนินไปอย่างราบรื่น เพราะบริษัทมักจ่ายเงินไม่ตรงตามเวลานัดหมายอยู่เสมอ รวมทั้งยังคัดเกรดใบยาสูบเข้มงวดมากขึ้นเรื่อย ๆ ชาวบ้านจึงหันไปปลูกพืชชนิดอื่นที่บริษัทธุรกิจการเกษตรต่าง ๆ ทอยย่นำเข้ามาส่งเสริม เช่น บล๊อคคอรี พริกชี้ฟ้า ถั่วฝักยาว ฝรั่งอ่อน กระเทียม กล้วยหวาน มะเขือเทศ กระเจี๊ยบ และหอมหัวใหญ่ เป็นต้น แต่ชาวบ้านก็ปลูกพืชเหล่านี้เพียง 1-2 ครั้ง เพราะบางบริษัทไม่มารับซื้อผลผลิต บางบริษัทมารับซื้อผลผลิตเพียง 2-3 ครั้งก็ไม่มาอีกเลย “...เออะเอะไปหมดโครงการที่เขามาส่งเสริม แต่ก็อยู่ได้ไม่นานหรอก ส่วนใหญ่ก็จะสู้ชาวบ้านไม่ได้ ชาวบ้านพอมีงานทำ ที่ไหนก็ปลูกเออะจนบริษัทยุบ...ปีแรกก็ปลูกนิดเดียวราคาดีใช้ไหม พอปีที่สองชาวบ้านก็ปลูกเออะ เห็นคนได้กำไรเออะก็ปลูกเออะ พอปลูกเออะโควตาก็จำกัดในการส่ง พอเอาไปขาย บริษัทได้ของดี ๆ ก็ไปเลยไม่กลับมาซื้ออีกละ ซื้อครั้งสองครั้งก็หายไปเลยพอคุ้มทุนก็หายไปเลย...ชาวบ้านปลูกเออะจนหนี

ละชาวบ้านนะ...” บางบริษัทก็คัดเกรดเข้มงวดมาก ผลผลิตของพืชบางชนิดก็แคะแกร็น เช่น ชิงอ่อน หอมหัวใหญ่ จนบริษัทไม่ยอมรับซื้อ ในสถานการณ์เช่นนี้ ชาวบ้านบางส่วนจึงหันกลับมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์พื้นเมืองขายอีกครั้ง ประมาณปี 2513 เกษตรตำบลได้นำถั่วลิสงพันธุ์ไทยนานเข้ามาให้ชาวบ้านทดลองปลูก ในช่วงแรกมีราคาดี ชาวบ้านจึงหันมาปลูกถั่วลิสงพันธุ์ใหม่มากขึ้น หลังจากนั้นไม่นาน บริษัทก็ยุติการรับซื้อใบยาสูบจากชาวบ้านอย่างกะทันหัน โดยอ้างว่าขาดทุน แต่บริษัทไม่ได้แจ้งให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้า ชาวบ้านจึงยังปลูกยาสูบในช่วงฤดูกาลนั้น ทำให้มีต้นยาสูบเต็มทุ่งนา ปีต่อมาชาวบ้านส่วนใหญ่จึงหันมาปลูกถั่วลิสง แต่ก็ยังมีบางคนที่ยังปลูกยาสูบอยู่ โดยคนเหล่านี้ปลูกยาสูบให้โรงบ่มใบยาที่บ้านห้วยขมิ้นเหนือ ซึ่งอยู่ไกลจากหมู่บ้านและการเดินทางเต็มไปด้วยความยากลำบาก

ปี พ.ศ. 2518 บริษัทไทยแอมยาสูบ ซึ่งเป็นบริษัทธุรกิจการเกษตรข้ามชาติ ได้ซื้อโรงบ่มใบยาสูบจำนวนทั้งหมด 13 โรงจากบริษัทอินทนนท์ โดยบริษัทอินทนนท์ยังคงเป็นเจ้าของที่ดินและถือหุ้นในส่วนของที่ดิน การใช้กลยุทธ์ทางด้านราคาสามารถจูงใจให้ชาวบ้านปลูกยาสูบกับบริษัทได้จำนวนมาก เนื่องจากตั้งราคาซื้อใบยาเกรดต่ำสุดจากเดิมราคา 30 สตางค์ เป็น 80 สตางค์ และเกรดดีที่สุดจากเดิมราคา 1.40 บาท เป็น 2.40 บาท จนบริษัทต้องสร้างเตาบ่มใบยาเพิ่มขึ้นอีกจำนวน 19 เตา เพื่อให้สามารถอบใบยาสูบตามปริมาณที่รับซื้อในแต่ละครั้งได้หมด

แม้การรับซื้อใบยาในราคาที่สูงขึ้น จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการปลูกยาสูบเพิ่มขึ้นกว่าเท่าตัวก็ตาม แต่กระนั้นรายได้สุทธิก็มีได้เพิ่มสูงขึ้นควบคู่กันไปด้วย เพราะเป็นการปลูกโดยใช้ปัจจัยการผลิตอย่างเข้มข้น กล่าวคือ นอกจากใช้ยาฆ่าแมลงแล้ว ยังใช้ปุ๋ยเร่งและปุ๋ยฝังที่บริษัทจ่ายให้ล่วงหน้า รวมทั้งเริ่มมีการใช้รถไถเดินตามในการปรับปรุงพื้นที่ ด้วยการขอสินเชื่อจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ที่เข้ามาพร้อม ๆ กับบริษัทไทยแอมในปี 2518 “...ก็ถ้าคิดถึงต้นทุนยาหมดไปครั้งต้นกว่าถึงจะคุ้มค่าปุ๋ยค่ายาเขาแหละ เหลือตัวเองบนยอดนิดหนึ่ง ถ้าไรนิด ๆ หน่อย ๆ ก็ได้ คงจะทั้งต้นทุนบวกค่าปุ๋ยค่ายาไปนั้นแหละก็ได้เยอะ แต่ถ้ากำไรจริง ๆ ไม่ได้มากหรอก ถ้าไรสุทธิได้นิดเดียว...” และกำไรสุทธิอันน้อยนิดนี้ก็ลดลงเมื่อมีการคัดเกรดใบยาเข้มงวดมากยิ่งขึ้น ซึ่งชาวบ้านก็แก้ปัญหาด้วยการเพิ่มปุ๋ยเพื่อให้ใบยามีขนาดใหญ่จะได้ราคาโดยรวมสูงขึ้น หรือที่เรียกว่า เอน้ำหนักเข้าสู่อู่

“...เขาเอายาของเรามาเรียง ที่เราคัดไว้แล้ว แบ่งแยกใหม่ ตีราคาให้เราต่ำลงไปเรื่อย ๆ เฉลี่ยแล้วไม่ได้ตามที่เราคิดว่าจะได้ แต่ได้นิดเดียว ที่นี้ก็หันระบบการผลิตใหม่ เล่นน้ำหนักเข้าสู่อย่างเดียว แต่มันก็ไม่ต่ำกว่า 80 สตางค์อยู่แล้ว ฉะนั้นอย่างคละแล้วได้ราคาไม่ต่ำกว่า 1.50 สตางค์ ก็จะตกอยู่ที่ 1.50 สตางค์ ถ้าเราใช้น้ำหนักเข้าคุม เราจะเน้นที่ราคา 1.50 สตางค์ อาศัยน้ำหนักเข้าสู่...”

การเอาน้ำหนักเข้าสู่ ทำให้ค่าปุ๋ยเพิ่มสูงขึ้น ชาวบ้านจึงพยายามลดปริมาณของยาฆ่าแมลงลง ด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพของการใส่ยา “...แฟนผมนี้ แก่ใส่ปุ๋รดานเมื่อก่อนใช้หางซ้อน แต่ที่นี้มันไม่สม่ำเสมอ เดียวก็ซ้อนได้มาก เดียวก็ซ้อนได้น้อย ไม่สม่ำเสมอ มันก็เปลืองยา ที่นี้จะทำอะไรให้ต้นทุนมันต่ำ จะประหยัดยา แก่ก็ใช้มือหยิบ เวลาใช้มือหยิบมันจะได้สม่ำเสมอทุกหลุมเลย หยิบใส่เป็นหลุมเป็นหลุม หยิบปุ๋รดานนะ...”

การเข้ามาของข้าวโพดฝักอ่อนและการแทนที่ยาสูบ

ในปี พ.ศ.2526 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านและบริษัทไทยแอมต่างขับเคลื่อนในเชิงกลยุทธ์เพื่อชิงความได้เปรียบในเชิงรายได้ระหว่างกันอยู่นั้น กำนันตำบลใกล้เคียงซึ่งเป็นโบรกเกอร์รับโควต้าข้าวโพดฝักอ่อนจากบริษัทธุรกิจการเกษตรที่ผลิตผลไม้กระป๋องส่งออก เข้ามาชวนให้กำนันเป็นหัวหน้าสายในการปลูกข้าวโพดฝักอ่อน ทำหน้าที่แจกปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ และรวบรวมข้าวโพดจากชาวบ้านกำนันได้เรียกประชุมชาวบ้านเพื่อชักชวนให้ปลูกข้าวโพดฝักอ่อน มีชาวบ้านสนใจปลูกหลายราย สองปีต่อมากำนันได้เข้าไปติดต่อกับบริษัทเอง เพราะเห็นว่าการเป็นโบรกเกอร์ได้ผลตอบแทนสูงกว่าเป็นหัวหน้าสาย คือ นอกจากจะได้ค่าส่วนต่างของราคาข้าวโพดที่รับซื้อจากชาวบ้านกับราคาที่ขายให้บริษัทประมาณกิโลกรัมละ 3-5 บาทแล้ว ยังได้ส่วนต่างจากค่าปุ๋ยที่ขายล่วงหน้าให้ลูกไร่อีกกระสอบละ 45 - 50 บาท จากค่าเมล็ดพันธุ์ถุงละ 5 บาท กำนันทั้งสองจึงตกลงแบ่งเขตส่งเสริมและรับซื้อข้าวโพดกัน โดยกำนันตำบลทรายงามดำเนินการในเขต 3 หมู่บ้านทางตอนบนของตำบล ส่วนกำนันตำบลใกล้เคียงดำเนินการในเขต 2 หมู่บ้านทางตอนใต้ของตำบล กำนันตำบลทรายงามได้ชวนให้ผู้ใหญ่บ้านและชาวบ้านบางคนเป็นหัวหน้าสายให้ โดยแบ่งเปอร์เซ็นต์ให้กิโลกรัมละ .50 บาท

เช่นเดียวกับพืชชนิดอื่น ๆ ที่เข้ามาส่งเสริม ในช่วงระยะแรก ๆ ชาวบ้านจะทดลองปลูกในพื้นที่ขนาดเล็กก่อน เมื่อได้ราคาดีจึงค่อยขยายพื้นที่ปลูก แต่เนื่องจากข้าวโพดฝักอ่อนเป็นพืชที่เก็บฝักขาย และบริษัทกำหนดขนาดฝักที่รับซื้อ คือ ยาว 4-9 เซนติเมตร และกว้าง 1-1.5 เซนติเมตร ในช่วงเก็บฝัก ซึ่งกินเวลาประมาณ 10-15 วันนั้น ชาวบ้านต้องสำรวจดูฝักข้าวโพดและเก็บฝักทุกวัน เพราะหากเก็บช้าหรือเร็วเกินไป ฝักข้าวโพดจะมีขนาดใหญ่หรือเล็กเกินไป บริษัทจะไม่รับซื้อ ต้องขายให้แม่ค้าในหมู่บ้านในราคาเพียงกิโลกรัมละ 2 บาท พื้นที่ปลูกข้าวโพดจึงขยายอย่างช้า ๆ ในช่วง 2-3 ปีแรก แต่เมื่อชาวบ้านมีความชำนาญขึ้น จึงเริ่มขยายพื้นที่ปลูกข้าวโพดในที่ดอนแปลงอื่น ๆ บางคนก็ถางที่ป่ารอบ ๆ ที่สวนเพิ่มขึ้น หรือปลูกในที่ไร่เหล้า ต่อมาจึงเริ่มปลูกในที่นาหลังเกี่ยวข้าวแล้ว พื้นที่ปลูกข้าวโพดที่ขยายเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ ทำให้พื้นที่ปลูกยาสูบลดลงอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าบริษัทไทยแอมจะเพิ่มราคารับซื้อใบยาสูบคุณภาพดีเป็น 3.50 บาท และใบยาสูบคุณภาพต่ำสุดเป็น 1.40 บาท ซึ่งทำให้ผลตอบแทนจากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนต่ำกว่ายาสูบประมาณมากกว่า 2 เท่าก็ตาม ชาวบ้านที่หันมาปลูกข้าวโพดฝักอ่อนแทนยาสูบให้เหตุผลว่า การปลูกข้าวโพดฝักอ่อนไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง ปล่อยให้โตได้โดยไม่ต้องดูแลใกล้ชิด ใช้น้ำน้อยกว่ายาสูบ มีอายุสั้นกว่ายาสูบเพียง 55 วัน จึงปลูกในที่ดอนได้ถึง 2 ครั้ง ใบ เปลือก และลำต้นยังเป็นอาหารของวัวได้อีกด้วย “...มันจะง่าย ปลูกแล้วทิ้งไว้ มันงอก 15 วัน 25 วันก็ไปดู ถ้ามันขึ้นแล้วก็ไปยกร่อง ใส่ปุ๋ยก็ยกร่องแค่นั้นก็เสร็จแล้ว จากนั้นอีก 45 วันก็ไปดูอีก มันออกดอกแล้ว เกสรตัวผู้เริ่มพองก็ถอดเกสรตัวผู้ทิ้ง หลังจากนั้นอีก 7 วันไปดูซิว่าขึ้นไหมหรือยัง แต่ช่วงเก็บลำบาก ป่วยไม่ได้...”

ในบรรดาเหตุผลทั้งหมดนั้น การไม่ใช้ยาฆ่าแมลงดูจะเป็นเหตุผลสำคัญที่สุด ทั้งนี้เพราะในปี พ.ศ. 2533 ได้มีชาวบ้านคนหนึ่งเสียชีวิต โดยแพทย์วินิจฉัยว่ามีสารพิษตกค้างในร่างกาย

“...คนรุ่นน้องผมเนี่ยเขาพ่นยามากเกินไป แล้วทีนี้เขาเข้าโรงพยาบาลหมอบอกว่าเป็นสารพิษตกค้างในร่างกาย เขาก็ไปรักษาหลายแห่งแต่ในที่สุดเขาก็ตาย แค่อายุยี่สิบกว่า...ยาสูบจะมากกว่าแล้วก็สัมผัสมากกว่า สมมุติว่าพอเราเก็บยาวันอาทิตย์ ประมาณวันจันทร์เราไปพ่นยา แล้วอีกสองสามวันเขาก็บอกให้เราเก็บอีกนะ ยานี้มันไม่แน่ ถ้าสมมุติว่าทางโรงบ่มเขาบ่มเสร็จเร็วเขาก็เก็บเร็ว ถ้าเขาบ่มเสร็จช้าเขาก็เก็บช้า บางทีเนี่ยของเราเหลือเต็มต้นเลยเขายังไม่ให้เก็บ เพราะเขาบ่มไม่เสร็จ พอเรามีน้อยของเราไม่ถึงห้าวันเขาก็บอกให้เราเก็บ ทีนี้เราจะไปกะเกณฑ์ตรงที่ว่าเราพ่นยาวันนี้ อีกห้าวันเราจะเก็บอีกสิบวันเราจะเก็บ เรากะเกณฑ์ไม่ได้เลย...ขึ้นอยู่กับโรงบ่มขึ้นอยู่กับบริษัทนี้แหละ เพราะว่าเราถูกกำหนด

ทุกเรื่องเลย ตั้งแต่การปลูก การใส่ปุ๋ย ใส่ยาอะไรต่างๆ ถูกกำหนดโดยบริษัท เพราะฉะนั้นเราจะไม่เป็นตัวของตัวเอง สมมุติว่าเราขายยาวันอาทิตย์วันจันทร์เราไปพ่นยา เราคิดว่าอีกเจ็ดวันข้างหน้าเผื่อยามันจะเจือจางลงไป แล้วเราไปเก็บ เราหวังอย่างนั้นแต่มันไม่ได้ พอเราพ่นยาวันจันทร์วันพุธวันพฤหัสบดีเขาก็บอกให้เราเก็บอีก เราก็ไปเก็บอีกพอเราไปเก็บเนี่ยะ เราไปเก็บกลางวันน้ำค้างมันก็แห้งแล้วแต่ยามันเหี่ยว แต่เราต้องไปเก็บตอนเช้าสี่โมงห้าโมงไปเลย...ยายังติดใบยาอยู่ ที่นี้เราเข้าไปร่องยานี้เราจะเปียกหมด เหมือนกับเราไปอาบยาพิษ..."

เมื่อยาสืบหายไปจากบ้านทรายงามโดยมีข้าวโพดฝักอ่อนเข้ามาแทนที่นั้น สถานการณ์ของการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนก็แทบไม่ได้แตกต่างไปจากการปลูกยาสูบเท่าใดนัก เนื่องจากต้นทุนในการปลูกเพิ่มสูงขึ้น ทั้งจากราคาค่าเมล็ดพันธุ์และค่าปุ๋ยยูเรียที่เพิ่มสูงขึ้น โดยราคาปุ๋ยเพิ่มขึ้นเกือบ 4 เท่าตัว คือจากราคากระสอบละ 85 บาทในปี พ.ศ. 2526 เป็น 300 บาทเศษในปัจจุบัน การใช้ปุ๋ยก็เพิ่มขึ้นจากเดิมที่ในช่วงระยะแรก ๆ ใส่ปุ๋ยเพียง 1 ครั้ง ปัจจุบันใส่ปุ๋ยถึง 3 ครั้ง คือ ใส่ปุ๋ยยูเรียรองพื้นก่อนปลูก 1 กระสอบต่อ 1 ไร่ หลังจากนั้นประมาณ 20 วันใส่ปุ๋ยครั้งที่ 2 อีก 1 กระสอบ และใส่ปุ๋ยครั้งที่สามตอนยกทรงอีก 4 กระสอบ นอกจากนั้นค่ารถไถก็เพิ่มขึ้นเช่นเดียวกัน ขณะที่ปริมาณผลผลิตกลับลดน้อยลงเนื่องจากดินเสื่อม ส่วนราคารับซื้อข้าวโพดกลับเท่าเดิมคือ 20 บาท และมีแนวโน้มที่จะลดลงเนื่องจากโบรเกอร์มีการรวมตัวกันเพื่อพยายามกดราคารับซื้อให้ต่ำลง ดังเช่นนายศักดิ์ ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนในฤดูฝนในที่ดินเนื้อที่ 2 ไร่ 1 งาน ในปี 2540 มีค่าใช้จ่ายทั้งหมด 2432 บาท เป็นค่าไถพรวน 700 บาท ค่าเมล็ดพันธุ์ 17 กิโลกรัม ๆ ละ 36 บาท รวมเป็น 612 บาท ค่าปุ๋ยยูเรีย 4 กระสอบ ๆ ละ 280 บาท รวมเป็น 1120 บาท ขายผลผลิตได้ 662 กิโลกรัม ๆ ละ 20 บาท เป็นเงิน 13,250 บาท หักค่าใช้จ่ายเหลือ 10818 บาท ปี 2543 ปลูกในที่เดิม ต้นทุนในการผลิตเพิ่มขึ้น 1290 บาท คือค่าไถพรวนเพิ่มขึ้นเป็น 800 บาท ค่าเมล็ดพันธุ์เพิ่มขึ้นเป็นกิโลกรัมละ 56 บาท ค่าปุ๋ยรองพื้น 1 กระสอบ ราคา 330 บาท ปุ๋ยยูเรีย 5 กระสอบ ๆ ละ 320 บาท ผลผลิตลดลงกว่าครึ่งได้เพียง 360 กิโลกรัม เป็นเงิน 7300 บาท ต้นทุนในการผลิตนี้ยังไม่รวมค่าแรงในการหยอดข้าวโพดและค่ายกทรง เพราะชาวบ้านมักจะเอามือกัน ส่วนการเก็บและแกะฝักข้าวโพดก็มักทำกันเองในครอบครัว รวมถึงค่าขนส่งซึ่งหากจ้างจะประมาณกระสอบละ 5 บาท

นอกจากนั้นผลผลิตข้าวโพดฝนรุ่นแรกจะมากกว่ารุ่นที่สอง และรุ่นที่สองจะมากกว่ารุ่นที่สาม เช่นเดียวกับผลผลิตข้าวโพดในที่นา ซึ่งรุ่นแรกจะได้มากกว่ารุ่นที่สองและรุ่นที่สองจะได้มาก

กว่ารุ่นที่สาม ขณะที่ต้นทุนในการผลิตกลับตรงกันข้าม เพราะข้าวโพดพันธุ์ที่สามจะสูงกว่าข้าวโพดพันธุ์ที่สองและข้าวโพดพันธุ์ที่สองจะสูงกว่าข้าวโพดพันธุ์แรก เช่นเดียวกับข้าวโพดที่ปลูกในที่นา

หนี้สินและการจัดการหนี้สิน

ก่อนที่กองทุนเงินล้านจะเข้าในหมู่บ้าน กลุ่มเยาวชนได้มีการสำรวจสถานการณ์หนี้สินของแต่ละครัวเรือนในชุมชนพบว่า ชาวทรายงามมีหนี้สินรวมกันถึงกว่า 22 ล้านบาท โดยเป็นหนี้ธกส. 17,174,463 บาท เป็นหนี้สหกรณ์ 2,797,407 บาท และที่เหลือเป็นหนี้นอกระบบ ในทัศนะของชาวทรายงาม สาเหตุของหนี้สินมาจากหลายทาง แต่สาเหตุสำคัญมาจากการส่งลูกเรียนหนังสือ ชาวบ้านนิยมส่งลูกเรียนชั้นมัธยมในตัวเมืองจังหวัดลำพูน เนื่องจากเห็นว่าโรงเรียนในชุมชนมีคุณภาพต่ำกว่า เพราะ “...เด็กนักเรียนที่เรียนจบจากโรงเรียนทรายงาม เกردเฉลี่ยทุกเทอมได้ 3.00 - 3.6 เมื่อเรียนจบแล้วไปสอบต่อโรงเรียนรัฐบาลนอกชุมชนอื่น ๆ ปรากฏว่าเด็กสอบไม่ติดสักคน ทำให้พ่อแม่ส่วนใหญ่เป็นวิตกกังวลในเรื่องระบบการศึกษาของโรงเรียน บางคนก็ต้องให้ลูกไปเรียนโรงเรียนที่อื่นที่เห็นว่ามีระบบการเรียนการสอนที่ดีกว่าโรงเรียนในชุมชน...” (กลุ่มเยาวชน. มปป 26) นอกจากค่าใช้จ่ายในการส่งบุตรหลานเรียนจะเป็นสาเหตุสำคัญในการก่อหนี้สินแล้ว ราคาสินค้าบริโภค อุปโภคที่สูงขณะที่ชาวบ้านมีรายรับน้อย เนื่องจากข้าวโพดมีราคาต่ำขณะที่ต้นทุนการผลิตเพิ่มสูงขึ้น นอกจากนั้นยังมีภาระต้องจ่ายดอกเบี้ย รวมถึงมีความอยากหรือตกอยู่ในกระแสบริโภคนิยม

ห้วงเวลาของการมีหนี้สินยาวนานมาก อดีตที่หลายคนนึกย้อนสิ้นสุดลงที่การกู้เงินจาก ธกส.เพื่อนำมาซื้อรถไถเดินตาม ตลอดเวลากว่าสองทศวรรษของชาวทรายงามจึงเป็นความพยายามที่จะดิ้นรนเพื่อหาเงินมาเลี้ยงชีวิตและปลดเปลื้องหนี้สิน การจัดการปัญหาหนี้สินมี 2 ระดับ ระดับแรกเป็นการจัดการในระดับครอบครัว และระดับที่สองเป็นการจัดการในระดับกลุ่ม

ยุทธศาสตร์ที่หลายครอบครัวนำมาใช้เพื่อแก้ปัญหาหนี้สินก็คือ การส่งสมาชิกของครอบครัวไปทำงานต่างประเทศ แม้จะเป็นช่องทางที่มีความเสี่ยงเพราะครอบครัวเหล่านี้ต่างต้องนำ น.ส. 3 ก.ไปค้ำประกันเงินกู้จากนายทุนสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายที่เรียกว่าค่าหัว โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน ในช่วงระยะแรก ๆ คือประมาณปี พ.ศ. 2526 นั้น ชาวบ้านนิยมเดินทางไปประเทศตะวันออกกลาง ส่วนใหญ่เป็นประเทศซาอุดีอาระเบียโดยมีนายหน้าซึ่งอยู่ที่อำเภอฝาง จังหวัด

เชียงใหม่เป็นผู้ติดต่ออำนวยความสะดวกให้ผ่านหัวหน้สลายในหมู่บ้าน ค่าหัวในช่วงนี้ประมาณ คนละ 20,000- 40,000 บาท หลัง ปี พ.ศ. 2530-2531 เป็นต้นมาความนิยมเดินทางไปทำงาน ในประเทศแถบเอเชียเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะประเทศไต้หวันและประเทศญี่ปุ่น เนื่องจากได้ค่าแรงสูง กว่าถึง 3-10 เท่า แต่การเดินทางไปทำงานที่ประเทศไต้หวันต้องเสียค่าหัวสูงถึง 70,000- 100,000 บาท ส่วนประเทศญี่ปุ่นสูงถึง 180,000 –200,000 บาท ชาวบ้านบางคนที่ไม่สามารถ หาค่าหัวมาจ่ายได้ จึงเดินทางไปทำงานที่คูเวต

นายนิเศษ ชาวบ้านที่เดินทางไปทำงานที่ประเทศไต้หวันในปี พ.ศ. 2538 เล่าว่า ขอกู้ เงินจากนายทุนที่เชียงใหม่ 70,000 บาท เสียดอกเบี้ยร้อยละ 5 ต่อเดือน จ่ายเป็นค่าหัวให้ บริษัท 65,000 บาท เงินส่วนที่เหลือเป็นค่าใช้จ่ายในการทำพาสปอร์ตและตรวจโรค ไปทำงาน 2 ปี ได้เงินเดือน ๆ ละ 13,000 บาท สามารถใช้นี้รทส.ที่กู้มาปลูกข้าวโพดและทำโรงสีข้าว จำนวน 15,000 บาท และหนี้เงินกู้จากนายทุนที่เชียงใหม่ได้หมด มีเงินเหลือกลับมาประมาณ 30,000-40,000 บาท เมื่อกลับมาบ้านได้ 4-5 เดือนจึงสมัครไปทำงานที่ไต้หวัน เสียค่าหัว 140,000 บาท ค่าใช้จ่ายอื่น ๆ อีกประมาณ 10,000 บาท ไปทำงานเป็นช่างไฟฟ้า ได้เงินเดือน 15840 หากทำโอที จะได้เพิ่มประมาณ 23,000-25,000 บาท เมื่อใช้นี้เงินที่กู้ไปเป็นค่าหัวแล้ว เหลือเงินกลับมาบ้านประมาณ 300,000 บาท

ส่วนนายเครพ มีหนี้สินครั้งแรกในปี พ.ศ. 2527 โดยกู้เงินจากธกส.มา 10,000 บาท เพื่อมาเลี้ยงหมู เมื่อขายหมูแล้วสามารถใช้นี้คืนได้ภายในกำหนดเวลา ปีต่อมาจึงกู้เงินจากธกส. อีก 50,000 บาท มาส่งลูกเรียน เมื่อครบกำหนดสามารถชำระหนี้คืนได้ เมื่อชำระหนี้หมดแล้วก็ ขอกู้เงินใหม่ แต่ ปี พ.ศ. 2542-2543 ข้าวโพดได้ผลไม่ดี ขณะเดียวกันลูกก็ขอรถมอเตอร์ไซด์ ขณะนี้อยู่ในระยะปรับโครงสร้างหนี้ ไม่สามารถกู้เงินได้

นายสมภพแก้ปัญหาหนี้สินด้วยการทำเกษตรผสมผสาน ปลูกผักนานาชนิด ทั้งผักพื้น เมืองและผักที่เอาไว้อขาย เช่น แครอท และเลืกปลูกข้าวโพดฝักอ่อน

การรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินเป็นยุทธศาสตร์ที่ชาวบ้านจำนวนไม่น้อยเลือกที่จะ กระทำ ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดฝักอ่อนขาย ได้จัดตั้งกลุ่มข้าวโพดเพื่อซื้อปุ๋ยราคาถูกลงมาขายให้ สมาชิก โดยเงินเริ่มต้นของกลุ่มมาจากการระดมเงินของสมาชิกร่วมกัน

“...เมื่อก่อนนี้เราเบิกรุกจากโบรกเกอร์ ที่มาส่งเสริมปลูกข้าวโพด ที่นี้เขาเอากำไร แพงถ้าไม่เอาแพงเขาก็ไม่คุ้ม ค่าขนส่งอะไรทำนองนี้ ที่นี้ทางเราคิดว่าถ้าเราเอาปุ๋ย

เขาข้าวโพดเขามันแพง ทีนี้เราก็มาคิดร่วมกันว่าเราวมกลุ่มกันใหม่ ไปแก้ปัญหาในปุ๋ยข้าวโพด เราก็รวมกลุ่มกันออมเงินกันตอนแรกนี่เอาเปอร์เซ็นต์ก่อน ลงทุนกันคนละสองร้อยบาทลงออมกันนะครั้งแรก ทีนี้ก็เอากำไรข้าวโพดเป็นกิโลหำสิบ สตางค์ที่โบรเกอร์เขาให้ เอาเปอร์เซ็นต์ตรงนั้นมารวมกันอีก แล้วก็ได้เงินไปซื้อปุ๋ย ทีนี้ไปซื้อปุ๋ยสมมุติเราซื้อปุ๋ยมานี้กระสอบหนึ่ง เราจะเอากำไรแค่สิบบาทเข้ากลุ่ม สมมุติเราซื้อมาสามร้อยเราก็เอาสามร้อยสิบ แต่ถ้าไปเอาของพ่อค้า เขาจะขายสามร้อยหำสิบประมาณนี้ เราก็เสียให้เขาตั้งสี่สิบกว่าบาท... พอทำได้ไปซักปีหนึ่ง ปีหนึ่งเราซื้อไปสี่รูน สี่รูนกำไรมันก็เข้ามาแล้วเราก็ออกมาไปด้วย สมมุติว่าปลูกข้าวโพดสี่รูนๆ หำสิบบาทปีหนึ่งมันก็ได้สองร้อยบาทเงินออมตรงนั้น เราก็ไปซื้อปุ๋ยใช้เอง ทีนี้ตอนแรกนี่เรายังไปซื้อปุ๋ยอยู่ แต่พอมาระยะหลังถ้าเอาเป็นร้อยถุง เราโทรไปเลยจ่ายเงินปลายทางนี้

นอกจากกลุ่มข้าวโพดแล้ว ชาวบ้านที่เลี้ยงวัวก็รวมตัวเพื่อช่วยเหลือกันในการลดความเสี่ยงที่เกิดขึ้นจากการเสียชีวิตของวัว โดยใช้ชื่อกลุ่มว่า กลุ่มวัวเฒ่า ชาวบ้านที่ทำเกษตรผสมผสานก็รวมตัวกันเป็นกลุ่มผักเพื่อช่วยเหลือกัน

บทที่ 4

กองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง และผลที่มีต่อชุมชน

เช่นเดียวกับชุมชนหมู่บ้านอื่น ๆ บ้านทรายงามได้รับจัดสรรเงินในวงเงินหนึ่งล้านบาท เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนหมุนเวียนของชุมชน สร้างงาน สร้างรายได้ หรือเป็นการสร้างระบบสินเชื่อให้กับชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชนในระยะยาวนั่นเอง แต่เงินหนึ่งล้านบาทเข้ามาในบ้านทรายงามในขณะที่กลุ่มเยาวชนกำลังวิจัยเกี่ยวกับหนี้สินของชุมชน หรือเข้ามาในช่วงที่จำนวนหนี้สินและสาเหตุของหนี้สินกำลังเป็นประเด็นปัญหาที่ชุมชนกำลังพูดถึง ด้วยนัยนี้ชาวบ้านทรายงามจึงมีปฏิสัมพันธ์กับกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่แตกต่างหลากหลาย

กรรมการและความขัดแย้ง

การเลือกตั้งคณะกรรมการกองทุนหมู่บ้านทรายงามมีความโดดเด่นมาก เนื่องจากกำนัน ซึ่งเป็นผู้นำคนสำคัญของชุมชนและผู้นำของกลุ่มเล็ก ๆ หลายกลุ่ม พยายามให้การบริหารจัดการกองทุนหมู่บ้านเป็นการบริหารโดยระบบตัวแทนของกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งให้สมาชิกในทุกเขตการปกครองของหมู่บ้านมีตัวแทนอยู่ในคณะกรรมการกองทุนด้วย รายชื่อที่ได้รับการเสนอเพื่อให้สมาชิกกองทุนเลือกจึงมาทั้งจากการเสนอของสมาชิกในแต่ละเขตและการเสนอของกลุ่ม มีมากกว่า 30 คน โดยให้ชาวบ้านเลือก 15 คน ชาวบ้านที่ได้รับคะแนนสูงสุดจำนวน 15 คนนี้ บางคนถูกปรับเปลี่ยนแล้วเลือกเข้าไปใหม่ เพื่อให้คณะกรรมการมีคุณสมบัติที่ไม่ขัดแย้งกับระเบียบกองทุนหมู่บ้าน คือไม่เป็นตัวแทนของข้าราชการ (ระเบียบขณะนั้น) สมาชิกทุกเขตมีตัวแทนของตนเป็นคณะกรรมการ และให้มีสัดส่วนของผู้หญิงเพิ่มขึ้น “...มันจะมีหลายๆ องค์ประกอบในกำนเลือกนะปี้ มีตั้งตัวแทนขององค์ก่อนดีมาจួយคู่ อ้าว แล้วเยาวชนบ่มาจួយดูกำ กัด้องคัดออกคนหนึ่ง เอาเยาวชนเข้ามาแหมคนหนึ่ง แม่บ้านบ้านยังมาบ่ครบบ่จ่ายแม่หญิงยังมาบ่ครบบ่ได้กัน อ้าว ถ้ายังอันแกบ่จ่ายออกคนบ่จ่ายนักหื้อมันครบได้กันสมดุลย์กัน อ้าว มาแหมมาะบ้านเฮาตั้งป้อกได้บ่มีกำแล้วแหมมาะ มีกำหมู่ตั้งเหนือ เอาหมู่ตั้งเหนือออกไปเอาตั้งได้เข้ามา...”

หลังจากมีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบของคณะกรรมการเพื่อให้สมาชิกแต่ละเขตต่างมีตัวแทนเป็นคณะกรรมการกองทุนแล้ว ปรากฏว่า สมาชิกเขต 11 มีตัวแทน 2 คน กลุ่มเยาวชนและกลุ่มแม่บ้านมีตัวแทนเป็นกรรมการกองทุนกลุ่มละ 1 คน แต่คณะกรรมการส่วนใหญ่ก็ยังเป็นผู้ชาย มีผู้หญิงเพียง 3 คนเท่านั้น

ส่วนตำแหน่งประธาน รองประธาน เลขา และเหรัญญิกกองทุนเป็นการเลือกกันเองในหมู่คณะกรรมการ โดยมีกำนันเป็นที่ปรึกษากองทุน การบริหารกองทุนดำเนินโดยคณะกรรมการบริหารที่ประกอบด้วย ประธาน เลขา และเหรัญญิก ส่วนคณะกรรมการที่เหลือเป็นคณะกรรมการร่วม

การทำงานของคณะกรรมการกองทุนไม่ได้เป็นไปด้วยความราบรื่น ทั้งนี้เพราะมีความขัดแย้งกันสูง จนกระทั่งกรรมการซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มเยาวชนลาออก 1 คน กรรมการที่ลาออกให้เหตุผลว่ามีความขัดแย้งเกี่ยวกับแนวทางในการบริหารกองทุนหลายเรื่อง ทั้งในเรื่องของการพิจารณาให้กู้ การกำหนดอัตราดอกเบี้ย และการหักดอกเบี้ยล่วงหน้า

“...คือกระดาษแผ่นเดียว อาจจะเป็นกระดาษเศษ เอามาเขียนโครงการ ข้าพเจ้าชื่อนายนั้น นางนี้ มีความต้องการจะขอกู้เงินหมู่บ้าน กองทุนหมู่บ้านเอาไปซื้อหมู ไปซื้อวัว ซื้ออะไรต่าง ๆ ในกิจกรรม ซื้อเลี้ยงสัตว์นะครับ อย่างทำการเกษตรก็เอาไปซื้อปุ๋ย ซื้อเมล็ดพันธุ์ จริง ๆ แล้วการซื้อเมล็ดพันธุ์ ไบรเกอร์ เขาจัดให้อยู่แล้ว ...มันมีอีกกรณีหนึ่ง ซึ่งเป็นอบต.กู่ไปเลี้ยงวัว ผมก็ถาม ถ้าเอาไปจะเลี้ยงได้ มีความรับผิดชอบดูแล ไม่มี แล้วจะอย่างไร ให้คนอื่นเลี้ยงต่อ ปรากฏว่าไม่ให้เสียสิทธิ์ กู่ไปคณะกรรมการก็อนุมัติ แล้วมันยังงัย แม่เลี้ยงได้หัววัน (สามีทำงานอยู่ได้หัววัน) แม่เลี้ยงญี่ปุ่น(สามีทำงานอยู่ญี่ปุ่น) ก็มาขอกู้ กู่ไปทำไม เลี้ยงหมู...ดอกเบี๋ยร้อยละ 3 ต่อปี ผมว่ามันเหมาะสมแหละ แต่ในคณะกรรมการเขาคิดเป็นธนาคารพาณิชย์...แล้วก็ไปหักดอกเบี๋ยเขาซะก่อนนะ ผมดูแล้วมันไม่ตรงกับแนวคิดของผม ผมก็เลยขอลาออก เขาก็ไม่ว่าอะไร ลาออกไม่เกินครึ่งก็คงบริหารกันได้อยู่...”

ขณะที่ประธานกลับให้เหตุผลของการลาออกว่าเป็นเพราะเรื่องส่วนตัว เนื่องจากกรรมการไม่มีเวลา แต่คณะกรรมการก็ไม่ได้มีการเลือกตั้งเพิ่มเพื่อให้ครบ 15 คนแต่อย่างใด แม้ว่าจะอีกไม่กี่เดือนถัดมา มีกรรมการลาออกอีก 1 คน เนื่องจากจะเดินทางไปทำงานต่างประเทศ

กฎระเบียบและการบริหารจัดการกองทุน

กฎระเบียบเกี่ยวกับกองทุนหมู่บ้านไม่เพียงนำไปสู่ความขัดแย้งในหมู่คณะกรรมการเท่านั้น หากแต่ยังนำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน กฎระเบียบที่นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างคณะกรรมการและสมาชิกกองทุนหมู่บ้านก็คือ การที่คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกต้องออมทรัพย์ทุกเดือน ๆ ละ 10 บาท และเพื่อความสะดวกในการจัดเก็บ คณะกรรมการให้สมาชิกจ่ายเงินออมทรัพย์เพียงครั้งเดียว ระเบียบในการออมทรัพย์นี้กำหนดขึ้นมาภายหลังโดยคณะกรรมการอ้างว่าเป็นนโยบายของรัฐบาล “...อันนี้มันเป็นนโยบายของมาจากรัฐบาลก่อนที่ว่าเงิน 1 ล้านบาทเอามาให้สมาชิก กู่แล้วก็ต้องออมไว้ด้วย เพราะว่าเงินออมจะเป็นเงินหมุนเวียนภายในกลุ่มของเราไม่ให้ไปไหน...” แต่สมาชิกบางคนก็ไม่ยอมออมทรัพย์

ตอบ : สมาชิกบางคนก็ไม่เข้าใจ บอกว่า เขาให้สมาชิกเอาเงินเดือนละแค่ 10 บาทเอง ปีหนึ่งก็แค่ 120 บาท เขาบอก จะออมทำไม เงินนี้เอาไปไหน เอาไปทำอะไร สิ้นปีมันจะได้อะไร คือว่าคนที่ เขาหัวหมอนะ เขาคิดไปไกลๆกว่าเรา เขาไม่อยากจะทำ ไม่อยากจะออมกับเรา คอยแย้งตลอด

ถาม : ถ้าเขาไม่อยากจะออมกับเรา เขาจะมาเป็นสมาชิกกองทุนได้ไหมคะ

ตอบ : ตอนนั้นก็ยังไม่ได้อยู่ เพราะว่าเขาจะมีเงินค่าหุ้น ตอนครั้งแรกที่เข้า 10 บาท แล้วก็ค่าสมัคร 5 บาท พอถึงสิ้นปีเราจะประชุมใหญ่อีกครั้งหนึ่ง จะถามสมาชิกที่ไม่ได้ออม ต้องการยังไง จะลาออกหรือว่าจะขอเป็นสมาชิก ถ้าขอเป็นสมาชิกอยู่ ก็ต้องมีการออม

ถาม : ถ้าเขาไม่ยอมออมล่ะคะ จะไล่เขาออกหรือเปล่าคะ

ตอบ : ก็ต้องพูดให้เขาเข้าใจ

ถาม : ถ้าเกิดไม่เข้าใจล่ะคะ

ตอบ : ก็คงจะถามคณะกรรมการว่าจะให้ออกหรือไม่ให้ออก เพราะว่าต้องเอาคณะกรรมการ เพราะว่าตั้งคณะกรรมการเรามีอำนาจในการตัดสินใจอยู่แล้ว ก็ต้องปรึกษากัน

ส่วนกฎระเบียบเกี่ยวกับการให้เงินกู้ อัตราดอกเบี้ย และการจัดสรรกำไรสุทธิประจำปี ไม่ได้นำไปสู่ความขัดแย้งระหว่างกรรมการและสมาชิก ในการยื่นกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกเขียนโครงการระบุเหตุผลในการยื่นกู้ และจำนวนเงินที่ขอกู้ แม้โครงการที่สมาชิกยื่นต่อคณะกรรมการเกือบทั้งหมดจะไม่มีรายละเอียดใด ๆ นอกจากระบุชื่อและที่อยู่ของผู้ขอกู้ จำนวนเงินที่ขอกู้ และเหตุผลของการขอกู้อย่างสั้น ๆ เช่น “...ข้าพเจ้าจะขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน 20,000 บาท เพื่อจุดประสงค์ซื้อวัว เลี้ยงขาย...” “...ขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้าน จำนวนเงิน 10,000 บาท เพื่อนำไปซื้อเครื่องตัดหญ้า เครื่องสพาย...” “...ขอกู้เงินกองทุนหมู่บ้านจำนวน 20,000 บาท เพื่อนำไปลงทุนซื้อวัว...” “...ขอกู้ยืมเงินกองทุนของหมู่บ้านจำนวน 20,000 บาท เพื่อนำไปลงทุนส่งเสริมอาชีพในการเลี้ยงโค (ซื้อแม่โคพันธุ์ดี)...” เป็นต้น แต่ในการพิจารณาเงินกู้ คณะกรรมการไม่ได้พิจารณาเหตุผลหรือความจำเป็น หรือความเหมาะสมของการกู้ เพราะคณะกรรมการอนุมัติ

เงินกู้แก่สมาชิกทุกรายที่ยื่นขอกู้ โดยสมาชิกที่ยื่นขอกู้ต่ำกว่า 20,000 บาทจะได้รับเงินกู้ตามจำนวนที่ยื่นขอ ส่วนสมาชิกที่ยื่นขอกู้ 20,000 บาท คณะกรรมการนำจำนวนสมาชิกมาหารกับจำนวนเงินที่เหลือ สมาชิกในส่วนนี้จึงได้รับเงินกู้เท่ากัน คือ 13,500 บาท กรรมการคนหนึ่งให้เหตุผลในการไม่พิจารณาโครงการว่า “...ถ้าเราเลือกพิจารณา เหมือนกับว่าไม่ให้เกียรติกับ

สมาชิกที่มาขอกู้ กลัวว่าเขาจะไม่มีเงินส่ง...” ทั้ง ๆ ที่คณะกรรมการเองก็ตระหนักดีว่า การเฉลี่ยเงินกู้ด้วยวิธีนี้ จะทำให้จำนวนเงินที่สมาชิกได้รับน้อยเกินกว่าที่จะนำไปทำประโยชน์ คณะกรรมการปล่อยเงินกู้ชุดแรก ให้สมาชิกทั้งหมด 74 ราย รวมเป็นเงินทั้งหมด 968,000 บาท และได้นำเงินดอกเบี้ยที่หักล่วงหน้าจำนวน 58,080 บาทมาหักเป็นทุนในการใช้จ่ายกิจกรรมกองทุน 2904 บาท เงินส่วนที่เหลือจากการให้สมาชิกกู้ในรอบแรกมาสบทบกับเงินดอกเบี้ยที่หักเข้ากองกลางแล้วให้สมาชิกกู้อีก 7 รายด้วย

ส่วนการกำหนดอัตราดอกเบี้ยไว้ที่ร้อยละ 6 ต่อเดือนนั้น คณะกรรมการมองว่าถึงแม้จะสูงแต่ก็ต่ำกว่าอัตราดอกเบี้ยของกลุ่มออมทรัพย์ นอกจากนั้นในช่วงระยะแรกยังต้องการนำเงินส่วนนี้มาเป็นต้นทุนให้กับกองทุนหมู่บ้าน หากการบริหารกองทุนเป็นไปด้วยดี สมาชิกส่งเงินตามกำหนดก็อาจจะลดดอกเบี้ยลงได้

การจ่ายเงินกู้โดยหักดอกเบี้ยก่อนนั้น มีเหตุผลมาจากความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินสำหรับเป็นค่าเอกสารและธุรการอื่นๆ “...เราต้องป้องกัน ถ้าไม่หักไว้ก่อนแล้วจะไปทำอะไร อย่างพวกเอกสารนี้มันหมดไปเท่าไร ถ้ายเอกสารบ้านเราก็ 2 บาทแล้ว เราจะเอาเงินที่ไหนไปทำ ...ถ้าเราไม่หักไว้ก่อน เราต้องเอาพวกนี้ออกมาเสียก่อน ...เหลือจากนั้นเราจะทำอะไร แล้วก็ปล่อยให้สมาชิกที่ยังไม่ได้กู้ต่อ...”

เกณฑ์ในการจัดสรรกำไรสุทธินั้น แบ่งออกเป็น 5 ส่วนดังนี้ 1) จัดสรรกำไรสุทธิเป็นเงินค่าหุ้น 40% 2) เงินตอบแทนคณะกรรมการ 20% 3) เป็นทุนเพื่อสบทบกองทุน 20% 4) เป็นทุนสาธารณประโยชน์ 15% และ 5) เป็นทุนใช้จ่ายในกิจกรรมกองทุน 5%

ในการชำระคืนเงินกู้ คณะกรรมการกำหนดให้สมาชิกชำระคืนไม่เกินวันที่ 15 ตุลาคม สมาชิก 3 รายนำเงินมาชำระที่ประธานกองทุน ในวันที่ 25 กันยายน 2545 สมาชิกคนสุดท้ายนำเงินมาชำระในวันที่ 28 ตุลาคม 2545 แรก ประธานจะเก็บเงินที่สมาชิกชำระคืนไว้กับตนเองเมื่อได้จำนวนมากพอ จึงนำไปฝากธนาคาร

เหตุผลในการขอกู้กับความจริงของการใช้เงิน

หากนำโครงการที่ชาวทรายงามยื่นกู้มาพิจารณาแล้วจะพบว่า นำไปซื้อวัว 26 ราย โดยมีทั้งซื้อวัวแม่พันธุ์ และวัวที่เลี้ยงไว้ขุน 8 ราย นำไปเป็นทุนเพื่อเลี้ยงสัตว์ต่าง มีทั้งเลี้ยงปลา ในบ่อดิน เลี้ยงไก่พันธุ์พื้นเมือง หมู และกบในกระชัง 7 ราย นำไปค้าขาย โดยในจำนวนนี้ 3 รายเป็นโบรเกอร์และได้ระบุเหตุผลว่าต้องการนำเงินไปเป็นทุนค้าขายข้าวโพดฝักอ่อน 2 รายระบุว่าต้องการนำเงินไปซื้อเครื่องตัดหญ้า ส่วนอีก 2 ราย ระบุเหตุผลในการขอกู้ว่าต้องการนำเงินไปทำไร่ข้าวโพด และซื้อปุ๋ย

สมาชิกหลายรายไม่ได้นำเงินกู้มาใช้ตามวัตถุประสงค์ที่ระบุไว้ในโครงการ เงื่อนไขที่สมาชิกไม่สามารถนำเงินมาใช้ตามวัตถุประสงค์จึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณา ดังเช่นในกรณีของนาย ทานนท์ ซึ่งขอกู้ 50000 บาท เพื่อนำเงินมาเป็นทุนซื้ออะไหล่ซ่อมรถไถนา ไม่ได้นำเงินมาซื้อ อะไหล่ตามที่ระบุไว้ เนื่องจากจำนวนเงินที่ได้รับน้อยเกินไป จึงนำเงินมาต่อเติมบ้าน กรณีนาย สมจิต ไม่ได้นำเงินที่ขอกู้มาเลี้ยงหมู แต่นำมาใช้หนี้ที่ยืมมาจากญาติพี่น้อง ส่วนกรณีของชาว บ้านที่นำเงินมาใช้ตามวัตถุประสงค์ก็มีไม่ใช่น้อย เช่นในกรณีของนายแก้ว นำเงินที่ได้มาสมทบ กับเงินที่ตนเองมีอยู่เพื่อสร้างโรงเรียนชนมจีน กรณีของนายพล ยื่นขอกู้ 20000 บาท มาเลี้ยงวัว ทั้งที่ ๆ ต้องการเงินกู้ 30000 บาทเพื่อนำมาซื้อวัว 2 ตัว แต่เมื่อได้รับจัดสรรเงินกู้ 13500 บาท จึงไปขอกู้จากพ่อค้าคนกลางมาเสริม โดยให้เหตุผลที่ไม่เลี้ยงตัวเดียวว่า “...ซื้อมาทีละตัวมัน อย่งใด เลี้ยงวัวตัวเดียวเนอะคร้านเสียเวลา...”

หลากหลายทัศนะต่อกองทุนหมู่บ้าน

การที่กองทุนหมู่บ้านเข้ามาในช่วงที่หนี้สิน และจำนวนหนี้สินกำลังเป็นประเด็นปัญหาที่ ได้รับการพูดถึงอยู่ในชุมชนนั้น ทำให้ชาวบ้านมีปฏิกิริยาต่อกองทุนหมู่บ้านในลักษณะที่แตกต่าง กันออกไป การสมัครเป็นสมาชิกกองทุน รวมถึงการขอยื่นขอกู้ จึงสะท้อนถึงทัศนะที่ชาวบ้านมี ต่อกองทุนได้เป็นอย่างดี เมื่อชาวบ้านประมาณ 57 ครอบครัวตัดสินใจไม่สมัครเป็นสมาชิกกอง ทุนหมู่บ้าน ชาวบ้านที่สมัครเป็นสมาชิกกองทุนหมู่บ้าน 240 ครอบครัว ยื่นขอกู้รอบแรก ประมาณ 1 ใน 3 โดยสมาชิกส่วนใหญ่ที่ไม่ขอกู้ให้เหตุผลว่าไม่ต้องการเพิ่มหนี้ให้ตนเองอีก

เมื่อนำปริมาณหนี้สินของชุมชนมาพิจารณาจะเห็นได้ว่า เงินกองทุนหมู่บ้านมีสัดส่วนที่ เล็กมากเมื่อเปรียบเทียบกับปริมาณหนี้สินที่ชาวบ้านแบกรับอยู่ ด้วยนัยนี้ ในสายตาของชาว

บ้าน เงินกองทุนหมู่บ้านไม่มีทางที่จะกลายเป็นแหล่งเงินกู้ดอกเบียดำของคนที่งูซุมชนได้ เพราะ
ในสถานการณ์ที่ชาวบ้านส่วนใหญ่มีความสามารถในการชำระเพียงดอกเบี้ยเงินกู้เท่านั้น ปริมาณ
หนี้สินของชาวบ้านจึงไม่น่าที่จะลดน้อยถอยลง

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

วิจัยเชิงปฏิบัติการ

เศรษฐกิจครัวเรือนกับสถาบันสินเชื่อ

อภิชาติ ทองอยู่

ชุดที่ 1: บทเรียนจากภาคเหนือ

การสะสมเงินตราของชุมชนชายขอบในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

สืบสานความรู้สวนโบราณไทยเลื่อง

ศรีชัย พรประชาธรรม

พลิกฟื้นหัตถกรรมพื้นบ้านเพื่อสืบสานชุมชน

ดร. เกตุมณี มากมี

เกาะสินยุคเมียง:สู่การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

ดร. เกตุมณี มากมี

บ้านน้อทราย: ความเข้มแข็งจากอดีตสู่ปัจจุบัน

ดร. ศศิธร ศิริประเสริฐกุล

หนี้สินของชุมชนชายขอบและกองทุนหมู่บ้านในกระแสความเปลี่ยนแปลง

ดร. พรใจ ลีทองอิน

ชุดที่ 2: บทเรียนจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทุนชุมชน ยุทธศาสตร์ครอบครัว และกองทุนหมู่บ้าน

ดร. มณีนัย ทองอยู่

ชุดที่ 3: บทเรียนจากภาคกลาง

ชุดที่ 3.1: บทเรียนจากภาคกลางตอนบน

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของนายทุนท้องถิ่นในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิสมัย รัตนโรจน์กุล

ทุนชุมชนภายใต้การจัดการของประชาคมในจังหวัดนครสวรรค์

ดร. พิสมัย รัตนโรจน์กุล

ชุดที่ 3.2: บทเรียนจากภาคกลาง

ทุนชุมชน:ภาพสะท้อนแห่งความเป็นชุมชนบ้านมะกอกใต้

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

บ้านกุลแก้ว: จากชาวนาสู่ผู้ค้าและการแปรรูปผลผลิตรายย่อย

ดร. อุษณีย์ ธโนสวรย์

การต่อ ยอดทุนชุมชนจากภูมิปัญญาด้านการจักสาน

ดร. พนารัช ปรีดากรณ์

น้ำตาลมะพร้าว: รสหวานที่จางหาย

ผศ.ดร.ทศพร มณีศรีจำ

จากนา...สู่สวนส้มแลร์สอร์ทิมภู

พ.อ.ดร. จิรศักดิ์ สุขวัฒนา

อาชีพทำนา:วิถีแรงงานที่เปลี่ยนแปลงไปในสังคมโลกาภิวัตน์

ดร.อภิชัย ศรีโสภิต

ทุนชุมชน:รากแก้วของการเติบโตของกองทุนหมู่บ้าน

ชุดที่ 4 : บทเรียนจากภาคตะวันออก

การดำรงอยู่ของชุมชนชาวสวน

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง

ชาตรี ทองสารี

คนสู่ทะเล: วิธีการเปลี่ยนแปลงของชุมชนชาวประมง

ผศ.ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง

วัลยา ภูมิภักดีพรรณ

กองทุนหมู่บ้านริมฝั่งทะเลกับการปรับพื้นที่ทุนชุมชน

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

กองทุนหมู่บ้านเขามัน: ภาพสะท้อนจากผู้แปรรูปผลผลิตกลุ่มย่อย

ดร.ศิริกาญจน์ โกสุมภ์

ชุดที่ 5: บทเรียนจากภาคตะวันตก

พลวัตการเรียนรู้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน

ผศ.ดร. เพ็ญศิริ จีระเดชากุล

มณฑนา พิพัฒน์เพ็ญ

ทุนชุมชนในกระแสการพัฒนา

ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน

ปฏิบัติการทุนนิยม: การปะทะ ประสานของสังคมเกษตรกรรม

นรินทร์ สังข์รักษา

ชุดที่ 6: บทเรียนจากภาคใต้

การจัดการกองทุนภายใต้ศรัทธาแห่งอิสลาม

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

ดวงรัตน์ ดีแม

การจัดการกองทุนหมู่บ้านกับการเปลี่ยนแปลงแห่งจินตนา

ดร.พิทักษ์ ศิริวงศ์

กองทุนเงินล้านกับการสร้างโอกาส

การเติมเต็มความมั่นคงทางสังคมของชุมชน

ดร. อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล

บ้านโคกสัก: วิถีชีวิตจากชานาสู่สวนยาง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสังการ

บ้านหาดไข่เต่า: วิถีชาวเลกับการเปลี่ยนแปลง

ผศ.ดร. วันชัย ธรรมสังการ

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดท่องเที่ยว

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส

กองทุนหมู่บ้านจังหวัดเขียวจี

ดร.จิรพันธ์ ไตรทิพจรัส